Filosofia

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
3 D
15

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu

12-13. E. 11

18. 5. 23.

17
6

DE OFFICIIS M. T. CICERONIS LIBRI TRES.

P. Antonij ❦ Anselmi καὶ τῶν φίλων

Item, De Amicitia: De Senectute: Paradoxa: & De Somnio Scipionis.

Cum [redacted] Bartolomæi Latom. Annotationib. Quibus acceſsit Græca Theodori Gazæ in lib. de Senectute, & Somnium Scipionis traductio.

Omnia denuo, uarijs ac optimis quibuſq; collatis exemplaribus, diligentiſſimè caſtigata.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VIRTUTE DUCE, COMITE FORTUNA.

APVD SEB. GRYPHIVM LVGDVNI, 1548.

[redacted]

[redacted]. ORNATISSIMO IACOBO TVTORI, INCLYTAE CIVITATIS ANTVERPIENSIS PENSIONARIO

S. D.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

QVEMADMODVM *qui ſunt à ſcorpijs iſti ſolent ab iiſdem remedium petere: ita mihi conuenire uidetur, Iacobe Iuriſconſultorum eruditiſſime, ut qui literis ſumus addicti, animi laſſitudinem, aut corporis affectionem è ſtudijs grauioribus contractam, ab iiſdem ſtudijs, ſed amœnioribus recreemus. Etenim qui uerè ſtudioſi ſunt, per omnem uitam nihil aliud agunt, quandiu licet illis ſuo arbitratu uitæ curſum moderari: nec tam intermittunt ſtudia, quàm remittunt, & relaxant aliquoties ingenium: ceſſant n*[redacted]*, ótiantur interdum, ſed interim agentes aliquid. Ferian*[redacted] *ſic, ut otij rationẽ pulchrè queant reddere. Et ſi libet, ceſſant etiam nõnunquã, ſed ut horum ceſſatio plus adferat bonæ frugis, quàm quorundã negotioſiſſimæ occupationes. Sic nimirum fortis, & gnauus miles (conferam enim exemplum ſimilius) dum in æſtiuis, aut hybernis agit, aut dum induciæ præſtant, ut neceſſe non ſit in acie ſtare, aut excubare ſub pellibus: tamẽ ita luſibus relaxat animum, ac uires reficit, ut luſus ipſi militiam ſapiant. Pugnat ad palum, iaculatur ad ſcopum, torquet fundam, uibrat haſtam, decertat palæſtra, concurrit lanceis, torrentẽ natatu tranſmittit, armatus in equum inſilit: denique ſic feriatur à belli munijs, ut ad ea redeat uegetior.*

 Alit

[redacted]ganeo, aliter egregius princeps. Aliter ſcurra [redacted] integer. Ad[redacted]plum quum nuper ualetudo flagitaret, ut ingenij, corporiſq; uires diutinis, atque immodicis ſtudiorum la[redacted]fatigatas inſtaurarem, ſarcirem'q;, relicto Louanio, per aliquot Brabantiæ, Flandriæq; oppida circumuectus ſum, quo ſimul & à libris aliquantiſper abeſſem, & amiculorum eruditorum conſpectu, fabuliſq; memet oblectarem. Neque ſic tamen abeſſe potui ab adamata bibliotheca mea, quin unum aut alterum libellum, itineris comitem circumferrem, ut ſiquando forte in uehiculo non contigiſſet congerro ſat commodus, non deeſſet tamen, cuius colloquio temporis tædium fallerem. In his erant Officia Ciceronis, Lælius, & Cato, unà cum Stoicorum Paradoxis. Inuitarat autem uoluminis exiguitas, haud multum additura ſarcinulæ ponderis. Ex huius lectione, mi Tutor, geminum fructum cepi: primùm enim priſtinæ conſuetudinis noſtræ, qua nihil eſſe potuit mellitius, memoriam ſic mihi renouauit, ut incredibilem animo perſenſerim [redacted] me totum inflammauit ad honeſti, u[redacted] ut iampridem nihil tale ſenſerim, noſtrates quoſdam neotericos legens, qui Chriſtiani Chriſtianæ philoſophiæ myſteria profitentur, & iiſdem de rebus, magna, ut nobis uidetur, ſubtilitate diſſerūt, ſed æquè frigidè. Ego quid alijs accidat neſcio, mihi quid acciderit, ingenuè fateor, ſiue id illorum uitio fit, ſiue meo. Sic ſubinde mecum inter legendum cogitabā: Hæccine ethnicus ſcribit ethnicis, profanus profanis? At in præceptis uiuendi quanta æquitas, quanta ſanctimonia, quāta ſynceritas, quanta ueritas, quàm omnia conſentanea naturæ, quàm nihil fucatum, aut ſomnolentum? Quem animum exigit ab his, qui gerunt rempublicam: ut admirabilem illam, & amabilem

uirtutis ſpeciem ponit ob oculos: quàm multa, quàm ſanctè, imò quàm diuinitus tradit, de gratis [redacted]iam iuuãdi[redacted]; de tuenda amicitia, de immortalitate animorũ, de contemptu ear[redacted]um, quarũ gratia uulgus hodie, nõ dicam Chriſtianorum, ſed Theologorum etiam, ac monachorum nihil non & facit, & patitur? Pudebat interim noſtrorum morum, qui ſacris libris edocti, qui tantis & exemplis, & præmijs prouocati doctrinam Euangelicam profitemur, nec præſtamus. Deſcribe noſtris Satrapis talem principem, aut magiſtratum, qualem deſcribit Cicero, diſpeream ni cum ſua imagine ut delyrus ridebitur. Quis nunc rempublicam niſi ſpe lucri, aut honoris gratia capeſſit? Quis nõ ita gerit, ut quæſtum facere uideatur, ut hoſtem agat eorum, quibus debuerat etiam uitæ ſuæ diſpendio conſulere? Vbi reperias inter Chriſtianos par amicorum ad hanc imaginem, quam proponit M. Tullius? Vbi ſenes, qui tam infracto animo ferant ætatis incommoda? Vbi tam ſancta ſenum cum iuuenibus colloquia? Nunquam antehac magis expertus ſum uerum eſſe, quod ſcribit [redacted] beneficiis acriores addi ſtimulos [redacted]ſtrãtium, quum ſubit animo, quàm turpe non id perſpicere pectus euangelica luce illuſtratum, quod perſpectum eſt ijs, quibus ſola naturæ ſcintilla prælucebat: non præſtare nos, qui ſub Chriſti uexillis militamus pietati, qui ſtipendium immortalitatis ab eodem expectamus, quod præſtiterunt ij, qui nihil hominis à rogo ſupereſſe aut ſuſpicati ſunt, aut planè crediderunt. Et poſtea nõ deſunt craſſi quidam, qui ſtudioſos ab huiuſmodi libris deterreant, ceu poëticis, ut uocant, & ad morum integritatem officientibus. Ego uerò dignos cenſens, quos & omnibus in ludis prælegant adoleſcentiæ literatores, & ſibi legant, releganté; ſenes, quos olim emaculatos tibi dicaui,

nunc denuo dico, non ſolùm purgatiores, uerum etiam au-ctario cumulatos. Siquidem adiecimus libellum de Amicitia, alterum de Senectute, tertium de Paradoxis: atq; in omnes annotatiunculas quaſdam, breues quidem illas, ſed, ni fallor, haudquaquam incommodas: in quibus hoc potiſsimum agimus, ut quorundam moroſam in dicendo ſuperſtitionem retundamus, qui ad ſingulas penè uoces reclamitant: Non eſt *Latinum: non reperitur apud probos ſcriptores.* Ad hæc *mendas aliquot prodidimus, antehac à nemine, quod ſciam, animaduerſas. Supereſt, ut quemadmodum mihi in hoc labore uerſanti, Tutor ſemper ob oculos uerſabatur, ita tibi cùm hæc leges, Eraſmus in mentem ueniat, tui cum primis & amans, & ſtudioſus. Bene uale. Louanij,* IIII. *Idus Septembris.* ANNO M. D. XIX.

VOCES ALIQVOT ANNOTATAE EX OFFICIIS M. TVLLII PER

[redacted]

EX PRAEFATIONE.

Communis eſt omnium Philoſophorũ.] Cùm dicamus, hoc mihi cum illo commune eſt, Commune tamen omniũ dicitur, potius quàm omnibus. Etiã ſi in eodẽ hoc libro ſcripſit: Multa enim ciuibus inter ſe communia: nec reciproci ſeruata proprietate, ſi modò locus mendo uacat.

2 Hic ſi ſibi ipſe conſentiat.] Conſentit ſibi, qui conſtat ſibi ſuiq; ſimilis eſt. Vtrunq; rectè dicimus, Conſentit illi, & Conſentit cum illo.

EX LIBRO I. ANNOTATIONES.

3 Auemus aliquid audire.] Auere pro cupere, uides & oratoribus uſurpatum.

Perſp

4 Perſpicientia fieri.] Hoc annotaui, quòd rarius eſt Perſpicientia, ſicut intelligentia.

5 Hisq; temere aſſentiamur.] Aſſentimus homini, cui credimus: & aſſentimur rebus, quas credimus, ut liquet ex hoc loco.

6 Qua ſocietas hominũ inter ipſos.] Ipſe pronomen proximum eſt naturæ reciprocorum: ideoq; hoc loco ponitur, ubi uera reciprocatio non eſt, ſed quiddam illi ſimillimum.

7 Vel benignitatem.] Hic palàm docet M. Tullius benignitatem non ſignificare manſuetudinem, quemadmodum uulgus putat, ſed beneficentiam, ac liberalitatem.

8 Iuſtum dicit, non tantũ qui ſuum cuiq; reddit, uerũ etiam probum, omniq; uirtute præditum, more Hebræorum.

9 Occupatio.] Qua rem uacuam uſurpamus primi.

10 Conditione.] Pro conuentione.

11 Ad uſum hominum omnia creari.] Creari dixit, pro parari, Græcis κτίσασθαι.

12 Ipſi inter ſe, alii aliis prodeſſe poſsint.] Quòd Græci dicunt ἀλλήλοις, hic uertit, alii aliis.

13 Tum eſt in uitio, quàm ſi parentes.] Vulgatum eſt, in culpa, in crimine, in cauſa, in mora eſſe. Inuſitatius autem in uitio eſſe, pro eo quod eſt peccare.

14 Expetuntur autem diuitiæ.] Expetimus res egregias, aut ut egregias: Appetimus ad quæ ferimur affectu magis, quàm iudicio.

15 Cum hoſte pa[redacted]ctus dicitur, cui promiſſum eſt aliquid: [redacted], quæ pacto promiſſa eſt.

16 Nationes bello deuictas in fidẽ cepiſſem.] Dedo me tuæ fidei, Do me in fidem tuam: & capio te in fidem.

17 Cùm de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet.] Nouè dixit, Miſſus eſt de hac re, pro eo, quod erat, miſſus eſt, ut ageret de captiuis commutandis.

18 Sed cum iis, in quibus non præclarè agitur, ſed ſunt ſimulacra uirtutis.] Coniicio ſic legendum: Sed cum his, quibuſcum præclarè agitur, ſi inſunt ſimulacra uirtutis.

19 Vt enim ab illa diſcedatur infinitate.] Infinitas pro immenſitas, uox eſt non admodum frequens.

20 Interius etiam eſt.] pro coniunctius, ſiue magis affine.

21 Poſt conſobrinorum, ſobrinorumq;.] Videtur appellare patrueles conſobrinos, ſobrinos duarum ſororum filios.

22 Sed omnes omnium charitates.] Rarũ eſt charitates numero multitudinis.

23 Quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas.] Pro, coq́; eſt deteſtabilior.

24 Principes ſint patria & parentes.] Principes dixit primi loci,quemadmodum & principem uitæ diem dicimus.

25 Quocirca nemo.] Quocirca pro quamobrem, ſiue idcirco.Id annotaui,quòd multi uitent hoc uerbi ceu parum Latinum.Vtitur hac uoce & inferius aliquantò.

26 In hac elatione, & magnitudine animi.] Elatio dixit etiã in bonam partem.

27 Exiſtuntq́; in Republi.] Exiſtunt pro oriuntur, iam & antè dixit.

28 Largitores & factioſi.] Vt largitio in malum ſonat, ita largitor,hoc ſanè loco.Et tamen largitor inuſitata uox eſt.

29 Quod maximè natura ſequitur.] Sequi dicitur,qui expetit:aſſequi,qui obtinet.

30 Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.] Pendet hinc,& pendet ex hac re.Horat.dixit,De te pendentis,etiam ſi nonnulli codices habent de errore.

31 Hic in magnis uiris non eſt habendus.] Pro, in numero magnorũ,Græco more, ne quis hoc reprehendat alibi lectum.

32 Non eſt autem conſentaneum.] Pro eo quod eſt, non eſt probabile,ſiue pugnat,neq; cohæret,&c.

33 Parum enim ſunt foris arma.] Parum dixit pro non ſatis ſunt, ſiue non ſufficiunt.In nonnullis, pro parum, ſcriptum erat parua.Vide num rectè legatur Paruí.

34 Et hæreditas huius gloriæ.] Hæreditas hominis dicitur, qui ſuccedit: & rei dicitur hæreditas, in cuius poſſeſsionem ſucceditur.Vt hæreditas regni Dei.

35 Hæc ſunt opera magni animi.] Quod Græci ἔργα, hic uertit opera.Nos frequentius dicimus facta,quàm opera.

36 Periculoſa, & callida conſilia.] Vt & Græci, facinus audax θρασὺν ἔργον uocant.

37 Nunquam omnino periculi fuga committẽdum.] Committere pro facere,ſed in malam partem.

38 In diſcrimen uocantur.] qui ueniunt in periculum.

39 De gloria uocantur in diſcrimen.] qui gloriæ cauſa periclitantur:quod ut nouè dictum annotare uiſum eſt.

40 Vnum ut utilitatem.] ἓν Græco more dixit.neque tamen non

non Latinè,quanquam uſitatius eſt,alterum & alterum.

41 Honorumq; contentio.] Nouè dixit,contentionem honorum,contentionem ſuſceptam honorum gratia.Nam honores uocat magiſtratus.

42 Similiter eos facere.] nouè ſimiliter aduerbio ſubdidit, ut ſi nautæ inter ſe certarent.perinde atque,uſitatius eſt.

43 Ad uoluntatem noſtram fluentibus.] ῥεόντων. Et hoc à Græcis ſumpſit.Sumpta metaphora ab æſtu maris, aut fluminis,uentisq;.In nonnullis reperi ſcriptum,ad uoluptatem: ſed mendosè,ni fallor: etiamſi Græci dicunt πρὸς ἡδονήν.

44 Nec adulari nos ſinamus.] Videtur paſsiuè dixiſſe adulari,pro adulatione deleniri.

45 Cùm antegreſſa eſt honeſtas.] Id eſt,cùm præceſsit.Nouè dixit Cicero,quod fortaſſe Græcus diceret πρόκειται, ſiue προηγεῖται.

46 Etiam uitioſis quid conueniat.] Vitioſos dicit improbos,ſecus quàm mancipium,equum,aut domum uitioſum dicimus.Ne hoc quidem admodum frequens.

47 Aiax quo animo traditur.] Hanc ſermonis formam ſatis annotauit Valla.

48 Quatenus ſermo delectationem habeat.] Quatenus proinquantum,& quemadmodum.

49 In domum multiplicatam.] Multiplicatam dixit pro auctam.Nam quod proximarum ædium ſolum fuit, ædibus adiunxerat Scaurus.

50 Et ut in cæteris eſt habenda ratio,non ſua ſolum, ſed aliorum.] Opinor pro ſua legendum Sui.Et ratio reciproci pro nominis ſeruabitur,ſi ſubaudias,habenda homini.

51 Aliter domus ampla dedecori domino ſæpe fit.] Planè Aliter uſurpauit pro alioqui.

52 Ne extra modum prodeas.] Id eſt,ne modum excedas.

53 Inhumanus uideatur inſcitia temporis.] Frequentius inſcitia dicitur eius, qui inſciens eſt. Hîc nouè ad rem refertur, pro ignoratione.

54 Animaduerſores uitiorum.] qui obſeruant uitia. Nouè dixit.

55 Cùm omnis honeſtas manet à partibus quatuor.] Manet dixit pro proficiſcatur, pro quo Horatius dixit,defluat: Multaq; merces unde poteſt tibi defluat æquo Ab Ioue.

56 Conſociatio hominum.] Pro coniunctione.

ANNOTATIONES ALIQVOT *ſermonum ac uocum in ſecundum librum de Officijs.*

1 QVemadmodũ.] pro quo pacto: ſecus poſitũ eſt, quàm cùm dicimus, quemadmodum diues eſt, ita potens.
2 Ducerentur.] Venuſtius ducitur alicunde, quod inde proficiſcitur.
3 Sequitur.] Tritius eſt, supereſt, reſtat, reliquum eſt, conſequens eſt, ut de officio dicamus. Minus autem uſitatum eſt, ſequitur in eodem ſenſu.
4 Maximè utile.] Cicero uidetur uitaſſe ſuperlatiuum huius nominis, utiliſsimum, ſiue utillimum.
5 Nec me angoribus dedi.] Dat ſe uoluptatibus, aut dolori, qui non repugnat, ſed ſeſe permittit.
6 Ad philoſophiam retuliſſem.] Vt aliquò ſe confert, qui proficiſcitur: ita ſe refert, qui redit, & repetit quod antè reliquerat.
7 Multum adoleſcens.] nouitate uenuſta nomini ſubſtãtiuo addi ſolet aduerbium epitaſeos, admodùm adoleſcens, admodùm puer, aut puella, Ne parum ſis leno, nimiùm mater es. Sed hoc loco Multum referẽdum eſt ad genitiuum temporis, interiectis in medio dictionibus nonnullis.
8 Amicorum, & Reipub. temporis.] Nouè dixit tempus amicorum, & Reipub. pro tempore, quod amicorum, & Reipub. nogotiis impendebatur.
9 Requies curarum.] Vt animi requies dicitur, ita & curarum requiem dixit, cùm à curis quieſcitur. Quaſi dicas, otium mentis, & otium ſtudiorum, cùm à ſtudiis ceſſatur.
10 Aliquid àcquirũt.] Acquirere non eſt ſimpliciter aliquid nanciſci, ſed adiungere potius his, quæ iam parta ſunt.
11 Nos autem ut cæteri.] Ordo ſermonis perturbatior eſt, & obſcurus amphibologia. Sic ordinari poteſt: Nos diſſentientes ab his, nempe Stoicis, qui alia dicunt eſſe certa, alia incerta, ſicut & cæteri Academici diſſentiũt, dicimus alia probabilia, alia improbabilia. Et mox cõtrà poſuit, pro uerò, ſiue rurſus.
12 Quod me impediat.] Vetat me loqui, uſitatè dicimus: obſtat mihi loq, nõ auſim dicere. Cùm autẽ impedire nihil aliud ſit, quàm impedimento eſſe: nouè dixit Cicero, impediat me ſequi. Mollius, & tritius eſt, impedit quò minus ſequar.

Cauſa

13 Cauſarum eſſet facta contentio.] Contentionem dixit, pro comparatione, ſiue collatione. Sic numero 48. libro ſecundo, Sed ſi res in contentionem ueniet.
14 Conſtitueret honeſtũ.] Cõſtitueret dixit, pro poneret.
15 Ad eam ſpeciem traducenda.] Traducere dixit, pro in diuerſam partem ducere, ſiue transferre: quod uerbum in hoc quidem ſenſu eſt uſitatius.
16 Principes inueniẽdi fuerunt.] Principes dixit primos, ſed nouè addidit gerundiũ inueniendi, ſentiens primos inuẽtores.
17 Conſpiratione hominum.] Conſpirationem uſurpauit in bonam partem.
18 Nulla tam deteſtabilis.] Videbatur poſci, ut: ſed quoniã quæ non, reſoluitur in, ut ea non, ſubiecit, quæ, pro, & ea.
19 Artibus tribuuntur operoſis.] Operoſis dictum uidetur ab opera, non ab opere. Operoſum dicitur, quod multo opere, multoq; negotio cõſtat. Hic operoſas dixit, quòd operis, non animi uiribus exerceantur.
20 Quibuſcum congregamur.] Congregamur dictum eſt pro, conſuetudinem habemus, & idcirco addidit, cum quibus, ut dicimus, mecum habet conſuetudinem.
21 Siquid importetur nobis.] Importetur incommodum: nouè dixit, pro inferatur.
22 Cùm reflauit.] Reflare fortunam dixit, quum eſt aduerſa: quemadmodum reſiſtit, qui ex aduerſo obſtat: & repugnat, qui ex aduerſo pugnat.
23 Aut ſpe ſibi id utile futurum.] Nouè nomini addidit uerbũ. Quis enim auſit ita loqui, uenio huc ſpe, te mecum iturum ad cœnam? Mollius tamen eſt, cùm additur, ducitur ſpe, ductus ſpe. Nam ſpes eſt, pro ſperò, ſatis uſitatum eſt.
24 Vel ad perpetuitatẽ.] Cùm perpetuũ ferè accipiatur pro continuo, hic perpetuitatẽ uſurpaſſe uidetur pro æternitate.
25 Compunctum notis.] Compunctum dixit, undiq; notatum. Vnde uidentur Theologi dixiſſe compunctionem.
26 Deſitum eſt enim uideri.] pro deſiit.
27 Ex bellis Tranſalpinis triumpharunt.] Triumphamus hoſtem, quem in triumphum ducimus: & triumphamus ex his, unde triumphum referimus.
28 Capitur beneficiis.] Mirum cur non uitarit amphibologiã: nam capitur beneficiis, quod ducitur, & delectatur beneficiis: hic ſentit beneuolentiam adipiſci nos benefaciendo.

29 Amor multitudinis commouetur.] Commouetur pro, excitatur, in bonam partem.
30 Capere conſilium.] Dicitur non qui conſulit alium, ſed qui ipſe reperit conſilium.
31 Animi deſpicientia.] Nouè dixit deſpicientiam, pro magnitudine, qua infra nos poſita contemnimus: ac mox magis nouè dixit:
32 Admirabilitatem facit.] Pro eo quod eſt uſitatius, Reddit hominem uehementer admirabilem.
33 Nec illi quidem.] Sunt qui dubitent, ſatis'ne Latinum ſit uti, nec, ſi ſequatur, quidem. Hic tamen ita eſt locutus Cicero, atque aliis quoque locis, ne quis cauſetur hic fuiſſe caſum, uelut libro tertio, numero 64. Nec illi quidem ſeptem. Rurſus numero 73. Rurſus numero 87. Rurſus 89. Item 90. Item 102. Item de amicitia, nnmero 18. Rurſus 20. Rurſus de Senectute, numero 27. Item 28. ac mox 39.
34 Lælius is, qui ſapiẽs uſurpatur.] Nouè dixit, pro eo quod erat, cui uſus tribuit cognomen ſapientis.
35 Cùm prohiberet iniuria.] Pro eo quod erat, defenderet ab iniuria.
36 Nam aliter iuſtitia non eſſet.] Aliter nouè poſuit, pro alioqui, quomodo uſurpatur & aliâs. Nam ſecus ad hunc modum non auſim uſurpare.
37 Sed etiam collocandæ.] Collocatur opera, collocantur horæ, collocatur beneficium, collocatur & pecunia quæ inſumitur aut impenditur. ſed id magis fit nouum in oratione abſoluta. Mollius eſt quum dicimus, collocauit in nugis, collocauit in ingratum, malè collocatum beneficium.
38 Tandiu laudabitur, dum, &c.] Videbatur quandiu magis reſponſurum ad tandiu. Et tamẽ hoc negligens ſubiicit dum.
39 In hominum ignoratione uerſatur.] nouè dixit, pro hominibus eſt ignota.
40 Benigne fit indigentibus.] Bene fit, quibus preſtatur beneficium, pro quo Cicero nouè dixit, benignè fit, imperſonaliter.
41 Gratificãdi.] Gratificãdi, dixit, quod Græci χαρίζεσθαι, nõ ad gratiam aliquid faciendi, ſed præſtandi beneficium.
42 Quæ te, malùm, inquit, ratio.] Malùm hîc uel aduerbiũ eſt, uel, ſi malis, interiectio indignãtis. Hoc nõ intelligẽs ſciolus quiſpiam, ita locũ hũc, in pleriſq; codicibus deprauauerat:

Quod

Quod te malum,inquit,rationis.

43 Sed diligenter, atq; moderatè.] Diligenter hic uſurpat, nō illo uulgari more, ſed ut idem ualeat quod cum delectu.

44 Vt his ingratis eſſe non liceat.] Docent illud grammatici, hoc genus ſermonis trifariam efferri, non licet eſſe ingratis,non licet eſſe ingratos, non licet eſſe ingrati. Primum elegantiſsimum eſt,poſtremum duriſsimum.

45 Latiſsimè manat.] Dixit Cicero, ſicut latiſsimè patet,latiſsimè ſpargitur.

46 Gratiam autem & qui reddiderit.] In locum huic affinem argutatur Aulus Gellius libri primi cap.4. Is ibi citatur ex oratione M.Tullii pro Plancio.

47 Gratum ſe uideri ſtudet.] Vetuſto more dixit, cùm uſitatius ſit,qui gratus uideri ſtudet.

48 Qui rem haberent.] Dixit abſolutè,pro diuitem eſſe:ſecus autem cùm dicimus,rem habet cum illo.

49 Nulla antea cùm fuiſſet.] Annotanda eſt nouitas cōpoſitionis,nam ſimplicius erat,cùm nulla antea fuiſſet.

50 Expilatio, direptioq; ſociorum.] Hoc annotaui, quòd quidam putant expilandi uerbum non poſſe referri ad perſonam, ſed duntaxat ad rem. Expilatur ærarium, hîc uidemus & ſocios expilari.

51 Quid? qui eius, &c.] Quid ſeparandum eſt à reliquo ſermone: habet enim nihil aliud, quàm uehementiam orationis,& excitat auditorem.

52 Habere quæſtui.] dixit quemadmodum dicimus habere riſui, habere ludibrio. Quod tamen non itidem liceret in cæteris omnibus.

53 Optimates exterminarentur.] Exterminare dixit in exilium abigere.Quo uerbo ſecus utuntur Theologi.

54 In Sicyonem attuliſſet.] Si Sicyon hîc eſt urbs,mirum eſt additam præpoſitionem more Græcorum.

55 Ita perfectum eſt.] Perfectum eſt,ſimpliciter uſus eſt,pro factum eſt.& mox:

56 Concordia conſtituta.] dixit pro facta,ſiue inita,ſiue cōſtabilita. Nam aliàs conſtituta dicuntur, quæ decernuntur, aut præſcribuntur.

57 Ad ſua uel tenenda, uel recuperanda obſit inuidia.] Nouè dixit,obſit ad hanc rem,quemadmodum dicimus,conducit ad id.

Valere

58 Valere ut malis, quàm diues eſſe.] Valere dixit abſolutè, pro bene ualere. Et attende compoſitionem, ualere ut malis, quaſi carmen ſit, non proſa oratio.

59 Ad medium ianuæ ſedentibus.] Non dubito quin meo iudicio ſubſcripturæ ſint eruditorum centuriæ. Siquidem omnino legẽdum arbitror, ad medium Ianum, ut intelligamus eam fori partem, in qua conſiſtebant fœneratores & in qua uerſabantur, quibus cum illis res erat. Damaſippus apud Horatium libro Sermonum 2. Satyra 3. ex negotiatore factus philoſophus Stoicus, ita loquitur:

- *Poſtquàm omnis res mea Ianum*
Ad medium fracta eſt, aliena negotia curo
Excuſſus proprijs.

Quem locum ſic explicat Porphyrio, Quia omnes ad Ianum in baſilica ſtabant fœneratores. Acron ita, Iani ſtatuę tres erant, ad unam illarum ſolent conuenire creditores, & fœneratores, alii ad reddendũ, alii ad locãdum fœnus. Hæc Acron: quem ſuſpicor de ſuo adfinxiſſe commentum de tribus ſtatuis, è quibus Chriſtophorus Landinus facit tria templa. Probabilius eſt medium Ianum uocari, quòd in medio foro baſilicam haberet. Erat enim olim aliud fœneratorũ genus, qui in foro uerſabantur, numeraturi protinus ſi quis quid præſente pecunia mercaretur. Friuolum eſt autem, quod Landinus medium Ianum exponit mediam mercaturam. De his utique ſenſit Marcus Tullius, qui Romæ in foro ad medium Ianum ſedebant, de bene collocanda pecunia diſputantes. Verba Ciceronis ſic habent: Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibuſdam optimis uiris ad medium Ianum ſedentibus, quàm ab ullis philoſophis ulla in ſchola diſputatur. Hæc Tullius: & paulò antè facta eſt de fœnerando mentio. quod licet improbet Cato, tamen hinc colligit Cicero, & olim utilitatum comparationes fieri ſolere. Porrò qui ad medium ianuæ, de hemicyclis interpretantur, hoc adferre maluerunt, quàm nihil dicere. Primùm enim hemicycla non ſunt ad medium ianuæ, ſed circa ianuam potius: nec qui illhic deſident, magis diſputant de bene collocanda pecunia, quàm de rebus quibuslibet aliis, ac plerunque de nugis. Iam in ſcriptura facilimus fuit lapſus. Ad medium Ianum, fortaſsis notula ſuperpoſita, ũ, erat obſcurior. Ea ſublata, Ianu nihil ſignificabat; itaq; ſcriba

fecit

fecit Ianuæ. Aut aliquis ſemidoctus, qui non legerat Horatium, eoq; non intelligens quid eſſet medius Ianus, uertit in medium ianuæ. Nec id miror accidiſſe uel ſcribæ, uel eruditiuli cuiuſpiam, & audaculi uitio: magis miror in opere tam celebri, tam utili, quod omniũ manibus terebatur, quod quotidie prælegebatur in ſcholis, quod ad uerbũ ediſcebatur, tam inſigne mendum hactenus à nemine fuiſſe animaduerſum, quod equidem ſciam. Sed utinam pauciora monſtra laterent, ac fallerẽt in optimis autoribus. In hoc pulcherrimo facinore libẽs exhorter eruditos, ut ſeſe mutua opera iuuẽt, nec inter ſe cõtentionibus amarulẽtis digladiantes, nec publicis ſtudiis, ſi quid feliciter animaduerterint, inuidentes, quemadmodum hoc nunc damus, daturi plura, ſi uires animo reſpondeant.

ANNOT. IN III. LIB.

DE OFFICIIS.

1 SI diſcendi labor.] Diſcendi nouè dixit pro diſcere.

2 Ea efficiens eſt utilitatis.] Cupiens uoluptatum, & ſimilia ſatis in uſu ſunt: hoc ut minus uſitatum annotare uiſum eſt.

3 Conueniẽter naturæ uiuit.] Verbi caſum addidit aduerbio, Id tamen apud Græcos uſitatius eſt, quàm apud Latinos.

4 Progreſsione diſcendi.] Progreſsionem dixit profectum. Rurſus paulò pòſt: Siqua ad uirtutem facta eſt progreſsio. Ingreſſus initium eſt, progreſsio profectus.

5 Eſt alibi citatum.

6 Aliter enim teneri non poteſt.] Aliter rurſum propemodum poſuit pro alioqui.

7 Reſpublicæ continentur.] Continentur dixit, pro conſtãt: nã aliter cõtinetur, quod comprehẽditur, aut incluſum eſt.

8 Ex quo efficitur.] Efficitur dixit, pro colligitur argumentis.

9 Humana conſociatio.] Conſociandi uerbo fortaſſe timuiſſemus uti, ni Cicero uſurpaſſet.

10 Violare alterum.] Græcorum more uſurpauit uiolandi uerbum, non pro uim inferre, ſed pro iniuriam facere præter ius: Græci dicunt ὑβρίζειν, & ὕβριν, non ſolùm uim, ſed etiam iniuriam, aut contumeliam uocant.

11 Conſilium eius peremiſſet.] Nouè uſus eſt uerbo perimendi, niſi fortè mendum ſubeſt, & legendum eſt præueniſſet.

12 Deos, hominesq; celare poſſumus.] Celamus eos ali-

quid,

quid,quibus clam eſſe uolumus,quod agimus.

13 Minimè mali illi quidem.] Peculiare eſt Ciceroni, ad hunc modum coniungere,quidem & illi.Quod ut apud hunc frequens eſt, ita haud ſcio, an apud quenquam uetuſtiorum reperiatur.

14 Eſt alibi citatum.

15 Hoc animo inter ſe fuiſſe.] Vt dicimus, nouimus inter nos,amant inter ſe: id eſt,alter alterum:Ita hîc dictum eſt,hoc animo fuiſſe inter ſe,pro utrunque in alterum.

16 Eosq; exterminant.] Rurſus exterminant dixit, pro è finibus ſuis eiiciunt, quod Latini interpretes ferè uſurpant pro perdunt.

17 Orationis uanitatem.] Vanitatem dixit, ut pugnet cum ueritate, cùm uulgò putemus uanitatem eſſe iactantiam, fortaſsis ob id,quòd ferè mentiantur multa glorioſuli.

18 Argentariam faceret.] Vt dicitur quæſtum facere, qui negotiatur,ita argentariam facere dixit Cicero.

19 Nomina facit.] Nomina facit, qui ſe debitorem conſtituit unde & bonæ fidei debitores,bona nomina dicuntur.

20 Semel indicaretur.] Indicare dixit æſtimare.Id annotandum putauimus,quòd in omnibus,quos uiderim, libris, comperimus deprauatum,iudicaret.

21 Vt etiam ſi minoris.] Vt,hîc habet ſignificationem exempli, confert enim factum cum facto. Qui pluris emit, cùm licuiſſet minoris emere,uir bonus eſt iudicatus,at non ſapiens. Perinde eſſet ſi minoris uendidiſſet, quod potuiſſet pluris uendere. Hoc admonere uiſum eſt, quòd hunc locum compererim in multis exemplaribus uitiatum, nec à cõmentariorum ſcriptoribus aliquid lucis adduci.

22 Proſcripſit inſulam.] Proſcribitur homo, qui damnatur hoc genere damnationis. Proſcribitur domus, aut alia res, quæ uenalis ſcripto proponitur. Et inſulam uocat domum undiq; ſemotam ab aliis ædibus,quales ferè ſunt magnatum.

23 Societas eſt enim.] Subinde occurrit apud Ciceronem,ut, enim,ponatur tertio loco,præſertim cùm adeſt uerbum,eſt.

24 Interior eorum.] Interiorem dixit coniunctiorem: unde & Intimè coniuncti dicuntur, qui arctiſsima neceſsitudine copulati ſunt.

25 Teſtamentariis.] Qui ſupponunt teſtamenta, aut alioqui fraude inuadunt.

26 Vinculis, & carcere caſtigandi.] In nonnullis exemplaribus pro caſtigandi, habebatur fatigandi.

27 Ab hoc nulla fraus aberit.] Reciprocauit loquendi formam. Nam dicimus, non abeſt à ſuſpicione furti. hîc dixit, ab hoc nulla fraus aberit.

28 Eſt alibi citatum.

29 Perficiat ut ueros hæredes.] Rurſus perficiat dixit, pro efficiat, ſiue faciat.

30 Eſt alibi. 31 Eſt alibi.

32 Non ita magnũ.] Ac mox, non ita turpe. Ita, tantùm habet epitaſin, nihil autem illi reſpõdet: quod genus eſt cùm dicimus, ita ſum hominem expertus, ut denuo nolim experiri.

33 Quid? qui omnia recta, &c.] Quid, ſeparandum eſt à ſequenti ſermone, quod expergefacit lectorem ut antè monſtrauimus.

34 Nam ſi uiolandum eſt.] Duo ſenarii ſunt, tametſi Cicero non ſeruat in his legem quam Græci Tragici ſeruant. Porrò in ſecundo uerſu aut uerbum, Eſt, elidendum eſt, aut In, præpoſitio, ut conſtet metri ratio.

35 Multi iniqui, atque infideles.] Trochaicus eſt tetrameter, catalecticus, niſi quòd duæ poſtremæ dictiones in omnibus, quæ uiderim, exemplaribus erant tranſpoſitæ, boni ſunt, pro ſunt boni.

36 In maxima gratia.] In pretio eſſe uſitatiſsimum eſt: in honore eſſe, itidem: In gratia, & gloria eſſe, non perinde uſitatum: eoq; annotauimus, ne quis ita uereatur loqui, cùm Ciceronem habeamus autorem.

37 Si præmium ei propoſuiſſet.] Videbatur hic ſermo magis requirere pronomen reciprocum, ſi præmium ſibi propoſuiſſet, ſed uitaſſe uidetur amphibologiam. Nos in huiuſmodi locis ferè ſolemus uti, ipſi.

38 Præfractè defendere.] Cicero præfractos uocat, qui à ſententia non poſſunt abduci, quos (ni fallor) Græci uocant *αὐθάδεις*. Præfractè, pertinaciter. Hoc annotaui, quòd eruditi quidam contenderint has uoces non eſſe Latinas.

39 Stare conuentis.] Pro ſeruare pacta. Inuſitatius quod dixit Vergilius, Manere dictis: apud Gręcos mollius eſt *ἐμμένειν*.

40 Et Ithacæ uiuere otioſè.] Opinor Ithacam hic uſurpari pro urbe eius inſulæ, alioqui mirum nõ addidiſſe præpoſitionem; neque enim permitteret hic ſibi Cicero, quod permiſit

Vergilius, Deuenere locos lætos, &c.

41 Cuius ipſe princeps.] Sex ſenarii ſunt, quos oportet in exemplaribus diſtinguere. Cuius, hîc non efficit niſi unicam ſyllabam, quemadmodum apud Terentium, eius, deos, monoſyllaba ſunt ubique. Et iſtius, ſimili contractione fit diſſyllabum, Et percepſet legendum, pro percepiſſet.

42 O fides alma.] Trochaicus eſt tetrameter catalecticus. Aptum dixit undique concinnatum, ut Vergilius, Stellis ardentibus aptum. Cùm quid ita contextum eſt gemmis, aut ſimilibus, ut inter ſeſe contingant: nam ab ἅπτομαι Latina uox ducta uidetur. 43 Alibi citatum.

44 Iniuſſu enim populi.] Iuſſu tuo, iniuſſu tuo, iuſſus feci, iniuſſus feciſti.

45 Fœdus fecerat.] Inire fœdus, ictum fœdus, pactum fœdus, ferire fœdus, percuſſum fœdus, uſitatiora ſunt, quàm facere fœdus: & ob id annotare uiſum eſt.

46 Efficiens uoluptatis.] de quo & antè annotauimus.

IN LIBRVM DE AMICITIA ANNOTATIONES.

1 CVm ſæpe multa narraret.] Quoties iunguntur hæ duæ uoces, cùm, & tum, ſolet conuenire modus uerborum: quod mirum eſt hîc non fieri, niſi fortè pro narraret, legendum eſt narrare.

2 P. Sulpitio utebare multum.] Pro, multum fuiſti familiaris. Satis nouè dictum eſt: nam uſitatius, multus mihi cum illo fuit uſus.

3 Ne inquam, & inquit ſæpe int.] Hunc locum ſubtaxat Valla in præfatione dialogi de Libero arbitrio, ſed argutè magis, quàm grauiter: nā Cicero non enumerat uerba, ſed oſtendit genus ſermonis, quod ſubmoleſtum eſſe ſolet iteratione.

4 Sibi ſuo tempore.] Sibi additum eſt, non perinde feſtiuitatis gratia, atque ut reſpondeat dandi caſui, qui mox ſequitur, reipub.

5 Eam uiriditatem.] Vigorem appellat uiriditatem: nam langueſcit uiror in his, quæ marceſcunt.

6 Qua ſe in quiete.] Aut ſubaudiēdum de, qua de ſe, aut addendū. In nonnullis, pro qua, habebatur quæ, quæ lectio mihi magis arridet, ut referatur ad uerbum diſſerebat, ea, quæ.

7 Quia cum Scipione uixerim.] Non inficior, quia, iungi uerbis

uerbis ſubiunctiuis,ſed haud ſcio,an ſcriptum fuerit Qui.

8 Aeque Græcorum.] Legendum arbitror,eaq; Græcorum. ut ſenſus ſit,ne doctorum quidem omnium hanc eſſe conſuetudinem,ſed tantùm Græcorum.

9 Niſi in bonis.] In bonis Græco more dixit,pro inter bonos.

10 Qui aſſequuntur,quantum homines poſſunt.] Aſſequuntur , poſitum uidetur pro ſequuntur , ut Græci dicunt παρακολυθῦσι. Quanquam in aliis legitur,ſequuntur.

11 Ex infinitate ſocietatis.] Rurſus infinitatem dixit , haud ſcio unde. Nam ab infinito non poteſt dici infinitas , ſed ab infini poteſt,quod tamen in uſu non eſt , quemadmodum ab affini dicitur,affinitas. Niſi quòd in nonnullis exemplaribus habebatur,ex infinita ſocietate generis humani.

12 Nihil aliud niſi.] Et, nihil aliud quàm, utrunque Latinè dicitur.

13 Præclare illi quidem.] Rurſus iunxit,quidem & illi,quod alibi notauimus.

14 His communis uita contenta.] His contenta eſt,uſitatius dicitur:de his contentus ſum,neſcio an Latinè dicitur. Videndum igitur an locus mendo uacet,ac planè non puto.

15 Vita uitalis.]Sic enim Græci βιωτὸς βίος,quaſi dicas,nubilis uita.Nam iuxta ueterum exemplaria lego , Principio , qui poteſt eſſe uita uitalis : non , quis poteſt, ut in nonnullis ſcriptum uiſitur.

16 Quo cum omnia.] Ego malim,quicum omnia.

17 Opes ut colare.] Hic palàm diſtinguit opes à diuitiis:licet altera res alteram ſoleat comitari. Inopia eſt amicorum magis,quàm rei familiaris,& potentiæ uerius quàm egeſtatis.

18 Citatur alibi. 19 Luxuriæ conditione.] Conditione dictum hic uidetur non à condendo , ſed à condiendo : inter iuuenes autem his etiam de rebus ſolet eſſe concertatio.

20 Ab amico quippiam cõtendiſſe.] Attende rectè dici hoc à me contendit,pro eo quod erat,hoc à me inſtanter petiit.

21 Neque immunis, neque ſuperba.] Immunem dixit , quòd abhorreat à communi functione uitæ , quemadmodum olim philoſophi,& hodie monachi quidam,abhorrentes à functionibus uitæ communis.

22 Amabiliſsimum nodum.] Ab huiuſmodi nominibus rarò uidemus ſuperlatiua. Quis enim legit mirabiliſsimus ? aut quis ſic auſit loqui?

23 Neq; diligat.] Neque & Nec coniunxit. Id annotaui ob quoſdam in his nimium ſuperſtitioſos.

24 Intolerabilius fieri poteſt.] Fieri dictum uidetur, pro eſſe, Græcorum more γίνεσθαι ſiue γενέσθαι.

25 Quaſi termini diligendi.] Aut diligendi dixit, pro undiq; eligendi: aut dirigendi legendum eſt.

26 Quàm multa enim.] Quantò ſanctius hic, quàm Theologi quidam, qui docent ordinem charitatis.

27 Edixero.] Videtur uſurpaſſe pro dixero.

28 Eſt enim quatenus.] Græco tropo eſt uſus, eſt ubi, pro alicubi: eſt quatenus pro aliquo uſq;: eſt quando, pro aliquando; eſt ut uir uiro præſtet, aliquo modo uir uiro præſtat.

29 Mediocre telum.] Telum nouè dixit inſtrumentū. Nam telo aſſequimur quod ferimus.

30 Quaſi aquis tempeſtatis.] Aequè mendoſè, ni fallor, in aliis ſcriptum habebatur, equis temperatis, legendum arbitror, equis tentatis. Nam ut modicè tentamus equos prius, quàm laxemus illis frænos ad curſum, ita non ſtatim recenti amico per omnia fidendum. In uetuſtioribus exemplaribus habebatur aquis, non equis, & hæc lectio magis etiam arridet mihi. Quandoquidem curſus non minus nauiū dicitur, quàm equorum, & nautæ demiſſa bolide tentant profunditatem aquarum prius, quàm paſſis uelis ſe credant arbitrio uentorum.

31 Periclitatis moribus.] Periclitatis, pro expertis, & experimento probatis, dixit paſſiuè.

32 In bonis rebus.] Nouè bonas res dixit, ſecundas: malas, aduerſas.

33 Sicut aliarum rerum ſocietates.] Licet reclament omnes, quos uiderim, codices: tamen dubitandum non eſt, quin pro ſocietates, legendum ſit ſatietates.

34 Patres eſſe duxerunt.] Ἡγοῦντο, id eſt, exiſtimarunt. ita planè uſurpauit: licet eos quoq; ducimus eſſe patres, quos patrum habemus loco, cùm ſciamus non eſſe.

35 Aliter enim amicitiæ ſtabiles.] Aliter pro alioqui, ſicut antè commonſtrauimus.

36 Quanta maxima poteſt.] Hanc loquendi formam nullus auderet ſequi, niſi Ciceronem autorem haberemus.

37 Ad amicos redundet infamia.] Ab inundatione, quæ ripas egreſſa, proxima quæq; comprehendit, atq; inuoluit: uſitatius tamen eſt, recidit.

Et

38 Et alterum acquirit.] Rurſus acquirit dixit,pro adiungit, & lucro apponit.

Ibidem. Quæq; ipſi non tribuunt amicis.] Aliter tribuimus amicis, quod illis adſcribimus, aut etiam concedimus: aliter hic dixit, tribuunt amicis, pro eo quod eſt, præſtant: atque in hoc ſenſu planè rarum eſt.

39 Colent ſe inter ſe.] Satis erat, colent inter ſe, & ita fortaſſis à Cicerone ſcriptum erat.

40 Tum eleuare.] Id eſt,leuius reddere: unde eleuatur autoritas hominis,cui pondus detrahitur.

41 Coaptatio.] Ita ferme deprauatum eſt in omnibus libris, cùm ſcribendum ſit,cooptatio.

42 Hodie me ante omnes.] Duo ſenarii trimetri ſunt ex fabula,cui titulus Epicureus.

IN LIB. DE SENECTVTE

ANNOTATIONES.

1 Tertius uerſus ita mutilus eſt, ut ne conſtet quidem ea pars, niſi in deprimeris, elidas ultimam conſonantem. Integer erit,ſi poſt hoc uerbum addas,pòſt, aut mox, aut deiñ, tum in fine adiicias mi. Vtranque uocem addidit Theodorus hæc Græcè uertens,ἔπειτ' ἄρ ἐμοὶ,ſiue ueruſtum aliquod exemplar ſequutus,ſiue ut expleret metrum.

2 In multis codicibus deprauatè ſcriptum erat, præmii, pro pretii.In eodem carmine uidetur elidendum, s, in deprimeris. Eſt autem uerſus imperfectus.

3 Ille uir haud magna in re.] Quidam deprauarunt, haud magna cum re, non agnoſcentes Romani ſermonis elegantiam,qua uſus eſt Horatius in epiſtolis:

Me libertino natum patre, & in tenui re

Maiores pennas nido extendiſſe loqueris. fortunæ tenuitatem, & rei familiaris anguſtiam ſignificans. Rurſus in Satyris:

- Validus malè filius in re

Præclara ſublatus. diuitem indicans. Ad eum modum Ennius, opinor, deſcribitur, Fortuna quidem tenui uir, ſed egregiæ fidei. Nam uidetur & hoc eſſe fragmentum Enniani carminis, ut finis Heroici carminis ſit, ille uir haud magna in re: initium alterius, Sed plenus fidei. Non refellam hîc uel Petri Marſi, uel aliorum commenta. quum ipſe Theodorus uideatur non animaduertiſſe M. Tullii ſenſum, ut qui uerterit,

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

ἐπὶ πράγματι μὲν ὃ πάνυ μεγάλῳ. quaſi Flaminius de re leui ſit diſcruciatus. Alioqui addidiſſet articulum Græcum, ὃ ἐν ὃ πάνυ μεγάλῳ πράγματι. Sed quid hoc ad rem, aut quî cohæret, ſed plenus fidei? Certè ἐπὶ πράγματι, Græcis ad facultates referri non poteſt.

4 Quibus meipſum.] Nouum ſermonis genus. neq; enim hoc ſentit ſe ſuſpicari, iuuenes iiſdem rebus commoueri, quibus ſuſpicatur ſeipſum commoueri. Quis enim ſuſpicatur de ſeipſo?

5 Etſi te quidem.] Quod hîc abſolutè ſubiicit, etſi, id uſitatius eſt in quanquàm, neque tamen uerebimur imitari Ciceronem.

6 Adeptam.] dixit paſſiuè, quod tamen inuentu rarius eſt.

7 Tanquam Deum ſequimur.] Alluſit ad prouerbium, ἕπου θεῷ, unde θεομαχεῖν dicuntur, qui naturæ repugnant.

8 Quaſi uictum & caducum.] Sic habetur in pleriſque codicibus. legendum autem, uietum, atque caducum. Nam flaccidum, & uigore carens, uietum dicitur.

9 Speramus quidem ſenes fieri.] Nouũ eſt, ſperamus fieri.

10 Propter opes, & copias.] Nouum eſt copias uſurpari, non pro exercitu, ſed pro diuitiis.

11 Conſtat hunc locum deprauatè legi in omnibus uulgatis exemplaribus, excepta proxima editione, quam multò caſtigatiorẽ debemus eruditiſsimo uiro Baptiſtæ Egnatio. At ut ille legit, ita uertit Theodorus Gaza: οὔτε ἂν εἰ ἐγὼ Σερίφιος ἦν, ἔνδοξος ἂν ἐτύγχανον, οὔτε εἰ σὺ Ἀθηναῖος, ὀνομαστός ποτε ἂν ἐγένου. Ac rectè quidem Theodorus, ſed aliquantò commodius extulit Plutarchus, in Apophthegmatis: ἀλλ᾽ οὔτ᾽ ἂν ἐγὼ Σερίφιος ὢν ἐγενόμην ἔνδοξος, οὔτε σὺ Ἀθηναῖος.

12 Qui Tarentum recepit.] Recipit, qui promittit. Recipit ſe, qui redit unde uenerat. Recipit, cui redditur aliquid. Recipit urbem, qui recuperat.

13 Ad Capuam.] Nomini urbis addidit præpoſitionem.

14 Quæ pro Reipublicæ ſalute fierent.] Eſt ab Hectoris apophthegmate profectum:

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης,

15 Contra Rempublicam ferrentur.] Ferri dicuntur plebiſcita, ac leges. Cæterùm quod ſequitur, contra auſpicia ferri, legendum arbitror fieri, non ferri.

16 Ad Appii Claudii.] Vt uſitatum eſt, accedit ad hoc: ita infrequens eſt, accidit ad hoc. unde mendum arbitror. Vt in aliis rectius legi, accedebat: Gaza uertit προσῄει.

Hanc

17 Hanc ille egit.] Nouum eſt, egit orationem, pro habuit orationem.& mox:

18 Septem, & decem annos.] Opinor legendum, decem annis. Neque enim dicimus triduum poſt tuum abitum profectus ſum, ſed triduo.

19 Similesq́; ſunt, ut ſi qui, &c.] Nouè dictum & hoc Ciceroni: mollius erat, perinde faciunt ac ſi, &c. Hoc annotandum putaui, ob quorundã in dicẽdo moroſitatẽ: cùm uideamus nec Ciceronẽ uſqueadeò fuiſſe ſuperſtitioſum: ac paulò inferius:

20 Cedò quî ueſtram Remp.] Apparet carmen eſſe iambicum tetrametrum. Et conſtat addita dictione, tantam, quæ in noſtris uulgatis exemplaribus hactenus non habebatur, ut legatur ad hunc modum, Cedò quî ueſtram Rempu. tantam amiſiſtis tam citò. Sed aliter uerſus non perinde conſtat ſuis pedibus: niſi legamus, Porrò ueniebant rhetores noui, ſtulti, adoleſcentuli. Et ueriſimile eſt ſcribam pro rhetores poſuiſſe oratores, ceu uocem idẽ pollentẽ. Cæterùm quod in uulgatis codicibus habetur ſcriptũ, ut eſt in Ennii poëtæ libro: in aliis, ut eſt in Ennii poſteriore libro, haud dubiè mendoſum eſt: legendum autem, ut eſt in Næuii ludo: ſiue in Næuii poëtę ludo. Nam & Theodorus uertit' ἐν παιδιᾷ. Præterea quod in noſtris habetur, Sic enim percontantur, quemadmodum legiſſe uidetur Theodorus: alii legũt, Sic enim percõtanti, ut eſt in Næuii ludo, reſpondentur & alia, & hoc in primis.

21 Cùm ætate proceſsiſſet.] Qui prouectæ ſit ætatis, cum dicit in ætate proceſsiſſe.

22 Ne perdam memoriam.] Vulgò putabatur officere memoriæ, ſi quis legeret inſcriptiones ſepulcrorum.

23 Omnia quæ curant.] Aliter curo, quibus proſpicio: aliter ea, quæ mihi curæ ſunt.

24 Ad ſummã ſenectutẽ.] dixit, ſicut ad extremum, pro poſtremo loco. Et nouè dixit facere Tragœdias, pro ſcribere.

25 Quàm illud idem.] Fortaſſe uidebor nodũ, quod aiunt, in ſcirpo quærere. At mihi uidetur locus nõ carere mendo, ſiquidẽ hic ſermo, Melius Cæcilius de ſene, &c. uidetur eſſe, nõ Catonis probantis quidem ſuperiorem Cæcilii ſententiã, ſed hanc non perinde probantis, quam his uerbis complexus ſit:

Aedepol ſenectus, ſi nil quicquam aliud uitij
Apportet ſecum, cùm aduenerit, unum id eſt ſatis,
Quòd diu uiuendo, multa, quæ non uolt, uidet.

Sunt ſenarii tres comici : & ſermo non ſapit orationẽ rhetoricam, ut nihil quicquam, & apportet ſecum, & quæ non uolt. Hæc nimirum comicorum ueterũ ſunt. Quanquàm uerò proximum eſt Lælii perſonam ab hoc loco ſubmouendam eſſe, ut accipiamus Catonem ipſum diluere, quod ſibi è Comico obiecerat. Hic mecum facit Theodori Gazæ interpretatio. Nec apud hũc additur Idẽ, quæ uox mihi uidetur adiecta abs quopiã uolẽte explicare, quid demõſtraret pronomen illud, qui ſubiecerit, Id eſt: ac rurſum ex, Id eſt, abbreuiato factũ Idẽ.

26 Illud uerò idem.] Rurſus hic ſermo uidetur eſſe Catonis ſibi locum alterum obiicientis ex eodem poëta, citantis alios duos è Cæcilio ſenarios: Tum etiam in ſenecta hoc deputo miſerrimum, Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri. Quòd ſi uerſus duriuſculi ſunt, nemo miretur, cùm alicubi Cicerò ſcriptorem hunc ferreum uocet. Citantur autem apud Nonium Marcellum ex Epheſtione in dictione Senium : ubi non additur etiam, & deputo legitur, non reputo.

27 Facit ſibi audientiam.] Nouè dixit, neque non eleganter tamen pro eo quod erat, reddit attentum auditorem.

28 Nec erat ei uerecundum.] Opinor pro uerecundũ legendum uerendũ, niſi fortè idem eſt, uerecundum, & uerendum.

29 Citantur alibi.

30 At multi ita ſunt.] Hoc loco quidam admiſcuerant rurſus perſonam Lælii, cùm ſit ſermo Catonis ſibiipſi hæc obiicientis, ac ſibi mox reſpondentis.

31 Niſi tanquam lumini.] Tanquam, adhibuit ad ſignificandam ſimilitudinem.

32 Quanta percipi poteſt maxima.] Hanc ſermonis figuram & antè notauimus.

33 In Gallia exhortatus eſt à ſcorto.] Si locus mendo uacat, exhortatus eſt, dixit paſsiuè.

34 Damnati rei capitalis.] Damnati capitis uſitatius eſt. Damnati rei capitalis, hoc uenuſtius, quò rarius.

35 Crebro funali.] Funale dixit tedam, aut facem ex unctis funibus contextam.

36 Tum compotationem.] Græci Latinè non loquuntur, ſed Cicero interpretatur, quod Græci dicunt *συμπόσιον* & *σύνδειπνον*.

37 Magiſteria delectant.] Magiſteria uidetur dicere regna conuiuialia.

Emeritis

38 Emeritis ſtipendiis.] Emeritos milites uſitatè dicimus. Emerita ſtipendia rarius eſt.

39 Secumq; , ut dicitur, uiuere.] Apparet idem eſſe cum illo, Tecum habita.

40 Fabulam elicuiſſet.] Vide num locus mendo uacet, & num legendum, edidiſſet.

41 Verſiculo quodam.] Verſus adhuc extat:
Γηράσκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος: id eſt,
Aſsiduè diſcens plurima, fio ſenex.

42 Exiſtit tanquam ad articulos.] Elegãter dixit gemmã exiſtere, quæ emergit. Et ad articulos dixit, pro iuxta articulos.

43 Non illius quidem iuſtæ.] Vide lib. 2. Offic. num. 33.

44 Quod cuiq; temporis.] Quod temporis, pro quod tempus, ſiue quantum temporis.

45 Coagmentauit.] pro coniunxit, ſiue conglutinauit.

46 Neque funera fletu faxit.] Nouum eſt, facere funus, pro agere exequias.

47 Quod ad eam propius adſum.] Nouum eſt, adſum ad eam, eoq; uiſum eſt annotare.

48 Vitã eſſem terminaturus.] Vt naufragium facit, cui nauis frangitur: ita terminat uitam aut gloriam, cui finitur gloria aut uita.

49 A calce ad carceres.] Mirè coniunxit diuerſas mataphoras. Siquidem à calce, ſumptum eſt à corpore humano: ad carceres, ſumptum eſt à ſpatio ludorum equeſtrium.

IN PARADOXA CICER.

1 SEd dicendo conſequi tamẽ.] Conduplicauit cõiunctionem, ſed tamen: ſicut fit in attamen.

2 Quæ non ſanè probantur in uulgus.] Nouè dictum in uulgus, pro uulgò.

3 Quaſi punctis quod propoſuit, efficit.] Rurſum efficit poſitum pro colligit.

4 Ludens conieci.] Conieci pro collegi poſitum, ſed tumultuariè.

5 In tuo nomine apparuit.] Nouè dictum uidetur in tuo nomine. Et apparuit dixit, pro in apertum prodiit, ἐφάνη, ſubindicans, hoc opus non eſſe huiuſmodi, ut debeat in lucem & in publicum exire.

6 Quæ dicuntur in ſcholis θετικά.] θέσεις poſitiones ſunt,

& argumenta diſputantium. In nonnullis codicibus falſò ſcriptum erat, *κτητικά*, & adiectum poſſeſsiua, quanquam & in cæteris, poſitiua, non à Tullio additum, ſed à lectore reor adiectum fuiſſe.
7 Non modò non repugnanti.] Non modò poſuit in poſteriore ſermonis parte, præter morem uulgatum.
8 Suis quiſque fungitur moribus.] In aliis ſcriptum comperi, fingitur, & rectius ſanè. Neque enim dubium quin retulerit ad prouerbiale dictum, cuius meminit Cornelius Nepos in uita Pomponii: Suam cuique mores fingunt fortunam. Proinde & hîc legẽdum arbitror, Suis cuique moribus fingitur, aut certè, ut minimum demutemus, Suus cuiuſq; moribus fingitur.
9 Matellionem.] Arbitror dici ſignum repræſentans ſeruum porrigentem matulam.
10 In libertatem uindicari uult? Minimè.] Hîc in nonnullis codicibus adduntur ea, quæ paulò inferius adiiciuntur, quibus & poſſumus, & debemus. Rurſus quæ ſequũtur, quibus & poſſumus, & debemus, uidentur à contextu reuulſa. Sic enim apparet legendum: Quid enim adiungitur, niſi uobis uniuerſis, quibus & poſſumus & debemus? Dominum mutare, non liber eſſe uult. Nos uerò ſi quidem, &c.
11 Et fructuoſas.] Rurſum fructuoſas dixit, pro frugiferas. Hoc admonendum putaui, quòd quidam abhorrent ab hac uoce, tanquam parum Ciceroniana.

IN SOMNIVM SCIPIONIS.

ILli autem octo curſus, in quibus eadem uis eſt duorum, Mercurii & Veneris, modorum, ſeptem efficiunt diſtinctos interuallis ſonos, qui numerus rerum omnium ferè modus eſt.] Hic locus nonnihil torquet eruditos. Nam & in noſtris exemplaribus habetur uarius, in nonnullis ſic habetur: Octo curſus quibus eadem uis eſt modorum, ſeptem eff. &c. Nec ulla mentio fit Mercurii ac Veneris. At Theodori uerſio diſcrepat ab utraque lectione. Sic enim reddidit: *ἐκεῖνοι γεμὴν οἱ ὀκτὼ δρόμοι, ὧν διττὴ αὐτοῖς πρόσεστι δύναμις, ἑπτὰ διωρισμένους τοῖς διαστήμασιν ἤχους ἀποτελοῦσιν, ὅστις δῆτα ἀριθμὸς, σύνδεσμος ἄντικρυς τῶν ὄντων ἐστίν.* id eſt: Illi autẽ octo curſus, quorũ gemina iiſdẽ uis ineſt, ſeptẽ interuallis diſtinctos efficiunt ſonos, qui ſanè numerus, planè rerũ omniũ nodus eſt. Videtur enim pro modus legiſſe

legiſſe nodus, qui uertit σύνδεσμος. Qui addiderunt, Mercurii & Veneris, uidentur terræ quoque dediſſe ſuum ſonum. Quanquam totum hoc de concentu orbium commentum, dictu iucundius eſt, quàm uero ſimilius. De terra certè non ſenſit Cicero, quam unam facit immobilem, docens reliquorum orbium ſonos ex agitatione motuq; cieri. Hoc iſti parum animaduertentes, ne ſint ſoni nouem, eandem uocem tribuerunt Veneri & Mercurio, quòd in organis muſicis aliquoties fit, ut duæ chordæ reddant eundem ſonum. Iam quod Cicero loquitur de ſeptenario, quum orbes ſint octo, bifariam poteſt explicari. Primùm ut ſumma acuta, & ima grauis, accipiantur pro eadem, propter ſummam conſonantiam, ueluti fit in Magade. Deinde ut in Ciceronis ſermone ſeptem referamus non ad ſonos, ſed ad interuallis, efficiunt ſonos diſtinctos ſeptem interuallis. Siquidem in διὰ πασῶν octo quidem uoces ſunt, ſed interualla non niſi ſeptem. Porrò quod M. Tullius ait eandem eſſe uim modorum in illis octo, non ſentit omnes idem ſonare, ſed ad harmoniam abſoluendam pariter agere. In quo differũt omnes à terra, cui talis uis non adeſt. Quid autem ſequutus Theodorus, uerterit δύο, non ſatis queo diuinare, niſi fortè ſenſit de duplici motu ſphærarum, non de ſonis. Quanquàm in his quid attinet torqueri, quum ipſe ſermo Græcus non ſatis cohæreat. Et fieri poteſt, ut Theodorus aliud ſcripſerit, quàm legimus. Si tollantur ea uerba, quæ ſatis apparet ab erudito quopiam addita, demonſtrauimus nihil eſſe ſcrupuli.

IOANNES MATTHAEVS PHRISSEMIVS.

Aethionis tabula.] Mirum quàm hîc uarient exemplaria, dum in aliis auctionis, in aliis actoris, in aliis actionis, in aliis Actæonis legitur: quarum lectionum nulla ſatis arridet. Video fuiſſe qui legerent Echionis, cui ego libentiſsimè ſubſcripſerim, quum inueniam apud Plinium Echionem inſignem pictorem fuiſſe: & certum eſt Ciceronem hæc de eiuſmodi tabulis loqui, in quibus quippiam erat depictum.

ARG

ARGVMENTVM
[redacted]

[redacted] IN OFFICIA CICERONIS.

Quid conferat lectio librorum de Officiis M. Tullii Ciceronis.

QVEMADMODVM *uetant in exercendo ſterili ſolo aut ſumptus facere, aut ſumere laborem: ita lecturis ſcriptorem aliquem, in primis uidendum eſt, quid doceat, & quam inde acceſsionem ad ſtudia noſtra facere poßimus. Porrò uix pauci in relegendis ſcriptoribus ſecum ipſi deliberãt ecquod operæpretium facturi ſint: & bona pars diſcentium in uniuerſum neſcit, ad quem ſcopum ſtudia omnia dirigenda ſint. Proinde initio huius libelli & argumentum operis indicandum eſt, & quid conferat ſtudijs noſtris. Ea demum eſt ſolida eruditio, de rebus, moribusq; rectè iudicare poſſe: deinde quæ animo comprehenderis, perſpicuè, & commodè explicare, atque eloqui. Rerum cognitio, ad iudicandum, & ad parandam prudentiam eſt neceſſaria. Magna in primis optimorum uerborum copia requiritur ad dicendum. Voco autem rerum ſcientiam phyſiologiam, mathemata, præcepta de ciuilibus moribus. Nam de religione hîc nihil dicimus. Eſtq; ad communem uitam in primis utile ea tenere, quæ de moribus, deq; ciuili uitæ conſuetudine tradita ſunt. Beluam dicas, non hominem, quiſquis non eſt excultus hoc doctrinæ genere, & ad humanitatem, & ciuilia officia aſſuefactus. Nam uirtutis incunabula atque rudimenta ſunt hæ literæ,*

quibus

quibus ad honeſtatem teneri animi aluntur & incitantur. Porrò non alius extat libellus de moribus abſolutior Officijs Ciceronis. Diligentiſſimè enim præcipit de omnibus uitæ partibus, quid deceat quamlibet ætatem. Accedit huc etiam, quòd iuſto ordine formas uirtutum propoſuit, ut extarent ob oculos lectoribus, tanquam regulæ omnium conſiliorum & factorum. Fecit enim quatuor uirtutis membra Prudentiam, Iuſtitiam, Fortitudinem, Modeſtiam: quæ tanquam locos communes proponant ſibi adoleſcentes, ut eò referant omnia de moribus conſilia, & quos, iudicaturi quid deceat, ceu Theſeium Theſeus filum ſequantur. Nam ut Zeuſis cùm Helenam Crotoniatis pingeret, incluſam habebat in animo pulcherrimam quandam mulieris ſpeciem, ſeu, ut Græci dicunt, ἰδέαν, collectam ex optimis exemplis: ita iudicaturos de moribus oportet animo tenere tanquam formas quaſdam, uirtutum deſcriptiones, quas conſulant, quas intueantur, in quas defigant oculos, quoties de honeſtate deliberant. Neque ego hîc de religione dico, quæ ex ſacris literis petenda eſt. Ciuilis uitæ conſuetudo à Cicerone deſcribitur, cum qua religio nihil pugnat. Scripſit de Officijs etiam diuus Ambroſius, credo ut pueris inculcaret religionem, de qua uidebat in Ciceronianis nihil præcipi. Verùm ego religionē ex diuinis literis cenſeo hauriēdā eſſe: de ciuilibus moribus malim audire Ciceronē, qui maximis rebus geſtis uerſatus in Republica principe orbis terrarū, uſu pleraq; comperit, pleraq; ex Græcorum ſcriptis qui maximas ciuitates gubernarūt, uertit. Habes itaque quid hic libellus ad iudicandum conferat. Eſt enim uel prima prudentiæ pars, tenere præcepta de moribus. Eſt autē Cicero res partitus in honeſta & uitia. Honeſtatis partes in primo libro tractat, ubi primùm uirtutes definit dia-

lectica

lectica quadã conſuetudine:deinde congerit multa præcepta de moribus, uelut in aceruum. In ſecundo libro res omnes enumerat, quas natura ad utilitatem ſeu uſum hominum condidit: docetq; quem ex quaq; re uſum percipere debeamus. In tertio confert cum honeſtate utilitatem.

Quid ad dicendum conferat libellus Ciceronis de Officiis.

PRæterquàm quòd, *ut cætera Ciceronis omnia, magnum numerum lectiſsimorũ uerborum & figurarum ſuppeditabit hic libellus: ideo etiam ad dicendum aliquantò plus quàm pleraque alia ſcripta confert, quia locorum aliquot communiũ formulas, & propemodum ſimulacra continet. Porrò, cùm hi loci uirtutum, ac uitiorum regulæ ſint, ad quas hominum mores & facta exigimus in iudicando, oratio etiam omnis referri ad eos debet:inde argumenta, amplificationesq; repetãtur:ut ſi quis in ingratum dicat, multa illi non de perſona tãtũ, ſed de ipſo etiam uitij genere erunt dicenda: eritq; danda opera, ut intelligant auditores, quanta ſit in eo uitio turpitudo. Verùm id nemo præſtare poterit, niſi locorum illorum formulas bene meditatas habeat, & exempla ueterũ teneat, unde uerba, ſententias, & ornamenta mutuetur. Erit itaque hic libellus ueluti penu, &, ſicut inquit Thucydides,* κτῆμα, *unde depromant orationem ſtudioſi, de quacunque re dicendum fuerit. Hinc argumenta, hinc ſententias, hinc figuras, hinc apta uerba excerpant. M. Cicero magnum inſtrumentum eloquentiæ id eſſe putauit, habere locos in numerato, paratos, atque expeditos: in quibus procudendis multum profectò Ciceronis exemplis adiuuabimur. Quæ enim poteſt de dolo malo, deq; æquitate uberior, grauior'ue diſputatio excogitari, quàm*

illa

illa de re in tertio Officiorum? qua ad innumerabiles cauſas ceu Delphico gladio uti poſsis. Plurimùm etiam ad dicendum conducunt narratiunculæ, quæ ſunt in hoc opere & multæ, & uariæ. Quondam in Rhetorica progymnaſmata erant διηγημάτια (ſic enim uocarũt.) In quo genere qui ſe uolent exercere, magnam hic exemplorum copiam inuenient. Et cùm nihil ſit difficilius, quàm commodè narrare, non eſt alia exercitatio fructuoſior, quàm hæc. Quanta, Deum immortalem, elegantia, quantus lepos eſt in narratione geſtorum Arati Sicyonij in ſecundo libro? Non minorem laudem meretur Gygis Lydi hiſtoria uerſa ex Platone, in libro tertio. Similes aliæ multæ ſunt in hoc commentariolo, quas ſibi ad imitandum proponant quicunque tolerabiliter dicendi ſtudio tenentur. Eaq; exercitatio non tantùm augebit uerborum ſupellectilem, ſed etiam, quæ mihi in dicendo penè maxima uirtus uidetur, bene diſponendi ſcientiam. Nam indocti non tantùm adulterinæ monetæ uerbis orationem obſcurant, ſed ita etiam confundunt, ac miſcent omnia, ut intelligi prorſus nequeat. Scholia alicubi breuiſsima adſcripſimus, quæ indicarent lectori orationis ordinem, & diſpoſitionem: quam qui deprehenderint, facilè ſententiam ſcripti adſequentur. Nam de conſilio autoris pronuntiare aut iudicare nemo poteſt, niſi ſerie orationis animaduerſa. Vbi ſententiam collegeris, hic immorandum erit in ſingulis membris orationis: uidendumq; quo genere uerborum, quibus ſchematis orationis uſus ſit Cicero. Eſtq; cum illius oratione certandum, & noſtris uerbis exponendum argumentũ. Ita fiet, ut & ſententiam propius aſpicias, & clarius appareant lumina Ciceronianæ orationis, ubi cum tua παραφράσει contuleris. Intereà & uerba, & ſententiæ autoris obiter firmius adhæreſcent animo. Sed

faciamus

faciamus in exordio periculum. Initio proponit Latinè ſe de Philoſophia ad filium ſcribere: quod totidem uerbis dici poterat: uerum eſt addita occupatio, cur in tanta copia Græcorum ſcriptorum ipſe Latinè ſcribat iiſdem de rebus, quas Græci copioſiſſimè, ſplendidiſſimeq; tractauerunt. Et facta præceptoris mentio, & urbis: & ut in diſtributione, ſua cuiq; ſubiecta ratio. Eſtq; περιοδικῶς *cum occupatione cõiuncta propoſitio: Quanquam extant de moribus ſapientiſſimè ſcripta multa à Græcis, & cùm Cratippus doctrina tum Athenæ ipſæ exemplis te erudire queant, tamen quia meus mos eſt Latina cum Græcis coniungere, uolebam Latinè ad te philoſophica quædã ſcribere. Ad eundẽ modum in omnibus partibus orationis Ciceronianæ ſententiæ, earumq; figuræ excutiendæ ſunt.*

[redacted] N-
[redacted] ANNOTATA IN
M. TVL. CIC. LIBROS
DE OFFICIIS.

QVanquàm] pagina 1. uerſu 19. Propoſitio. Latinè de philoſophia ſcribo. Eſtq; figurata occupatio, tametſi Græcis abundes.

Sed etiam in dicendi] pagina 1. uerſu 27. Circunſtantia. Sæpe aliàs Latinè ſcripſi de philoſophia.

Quamobrem] pag. 2. uer. 2. Reiectio.

Non pœnitebit] ibidem, uerſu 6. id eſt non parum uidebitur, ſicut Terent. in Heautont.

Sed tamen noſtra] ibidem, uer. 6. Res alii fortè tradent nõ infeliciter, at mea proderunt ad Latinè dicendum.

Nec uerò arroganter] ibidem, uerſu 10. αἰτιολογία cur ſua putet conducere ad locupletandam facundiam.

Vis enim dicẽdi maior eſt in illis] ibid. uerſu 17. Duplex eſt dicendi genus, tragicũ & uiolentum in forẽſibus orationibus, comicum & ſummiſſum in philoſophicis diſputationibus.

Et id

Et id quidem nemini] ibid.uerſu 19. Amplificat collatione Græcorum, quòd nemo elaborarit in utroq; genere dicendi.

Sed cùm ſtatuiſſem] pag.3. uer. 2. Secunda pars præfationis, cur de officiis ſcribat.

Nulla enim uitæ pars] ibid.uerſu 8. Cõmendat ab utilitate.

Communis eſt] ibidem, uer.13. Ab exemplis aliorum.

Sed ſunt, &c.] ibidem, uer.15. Taxat eos qui parum ciuiliter præceperunt de officiis.

Nam qui ſum. bon.] ibi.uer.17. Hoc ad Epicureos pertinet: quanquam enim ſummum bonum in uoluptatæ ponat Epicurus, tamen non poteſt perpetuò uoluptatem inter optima ducere. Sæpe enim honeſtatẽ coget natura præferre: neque enim promiſcuas libidines probare poterit: itaque à natura uincitur.

Quoniam Ariſtonis] pagina 3.uer.31. Ariſto & Pyrrho nullum delectum mediarum rerum reliquerunt, ut inter optimè et peſsimè ualere, inter inopiam & diuitias nihil diceret intereſſe. Id uerò alienum eſt à communi uita, & ciuili conſuetudine, Herillius ſolam ſcientiam dicebat eſſe bonum.

Placet igitur] pag.4.uer.8. Principiò definitio eſt concipiẽda ex dialecticorum doctrina.

In præceptis, &c] ibidem, uer.29. Sicut medicina dupliciter tractatur: nam aut μεθοδικῶς cauſæ morborũ excutiuntur & remediorum, aut tantùm præcepta ſanitatis, aut remedia traduntur, quod ſæpe ſolent aniculæ imperitæ cauſarum: ita de Officiis bifariã ſcribitur. Nam aut natura hominis, & finis bonorũ μεθοδικῶς inquiritur, aut παραινέσεις tantùm tradũtur ſine diſputatione accuratiore de natura hominis, & de bonis: ut ſunt præcepta Phocylidis, aut Theognidis, aut quæ dicũtur Catonis. Hoc modo Cicero profitetur hîc ſe præcepta congeſsiſſe.

Quod Græci κατόρ.] pag. 5. uer. 5. κατόρθωμα perfectum officium eſt: & negabant ullum factum eſſe cuiuſquam tale. Medium uerò officium tribuebant mediocribus & ciuilibus uiris: quare hic περὶ κατορθωμάτων nihil diſputat, quæ tantùm diſputando imaginantur, ſicut perfectum oratorem, aut aliàs ſpecies in artibus.

Triplex igitur] pag.5.uer.11. Genera rerum, ad quæ tanquã ad ſcopos diriguntur omnia conſilia, & facta, ſunt honeſtum, & utile: quæ ſibi pueri proponant, ut diſcrimina & rerum, & factorum humanorum perſpiciant.

Principio] pag.6.uer.14. Vtilis in primis diſputatio, quomodo ſint innata ſemina uirtutum humanis animis. Illa ſemina

 mina

mina dicũtur alio nomine leges naturæ, ſuntq́; ὑπολήψεις quædam, hoc eſt, opiniones, quas ex natura ſine doctore tenemus de moribus: Nemini iniuriam facere, Tueri ſobolem, & commiſſos noſtræ fidei, Non nimio labore, aut luxu naturam corrumpere, ſed modum in dictis, factis, uitaq́; omni conſeruare.

Eademq́; natura. pag. 10. uer. 3. Iuſtitiæ ſemina.

Itaq; cùm ſumus. ibidem, uer. 13. Prudentiæ ſemina.

Huic ueri. ibidem, uer. 18. Fortitudinis ſemina.

Nec uerò. pag. 10. uer. 23. Modeſtiæ ſemina.

Vt ait Plato] pag. 11. uer. 10. Ex Phædro Platonis,
Δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἰ τοιοῦτον ἑαυτῆς ἐναργὲς εἴδωλον παρείχετο εἰς ὄψιν ἰόν.

Sed omne] pag. 7. uer. 31. Diuidit honeſtum, & ſingulis uirtutibus propriũ munus aſsignat. Species honeſti quatuor ſunt uirtutes. Iuſtitia ſuum cuique reddit. Prudentia deliberat de omnibus rebus. Fortitudo commiſſos nobis tuetur. Modeſtia naturam conſeruat, ne nimius uel labor, uel luxus corrumpat.

Primus ille] pag. 9. uer. 2. prudentia eſt ueri cognitio.

Tempus & diligentiam] ibidem, uerſu. 10. Tempus enim eſt artium autor. Et ſanè perniciosum eſt pronuntiare de iis, in quibus non ſis diu uerſatus.

Omnis autem cogita.] pag. 9. uer. 24. Prudentiæ munera, de moribus deliberare, & naturam inquirere.

Sed iuſtitiæ pri.] pag. 10. uer. 3. Iuſtitiæ munus eſt, nec corpus alterius, nec res occupare.

Atque ut placet Stoicis] pag. 10. uer. 16. Communicatio rerum quamuis priuatarum ratione fit.

Fundamentum autem iuſt.] pag. 10. uer. 25. Fides uinculum eſt contractuum.

Sed iniuſtitiæ, &c.] pag. 11. uer. 1. *ἀντίθεσις*. Vis, & fraus duo uitia pugnantia cum iuſtitia.

Nulla ſancta ſo.] pag. 11. uer. 25. Lucanus:

Nulla fides regni ſocijs, omnisq́; poteſtas
Impatiens conſortis erit.

Temeritas] ibidem uer. 29. aliter tempeſtas.

Deſertos eſſe] pag. 12. uer. 18. Epicuri dogma eſt, *λάθε βιώσας*. quo uetuit attingi reſpublicas. Id reprehendit hîc M. Cicero. Eſt autem & apud Horatium:

Nec uixit malè, qui uiuens moriensq́; fefellit.

Aut odio quodam hominum] pag. 12. uer. 30. *Τίμωνες οἱ μισάνθρωποι* taxantur.

Sed

Sed incidunt] pag.13.uer.21. Iuſtum ex circunſtantia: id uerò etiam ad ſummam iuſtitiæ legem referendum eſt, ne quis lædatur. Nam inferiores leges omnes ita demum ſequendæ ſunt, ſi cum ſumma illa conſentiant. At depoſitum gladium ſi reddas furioſo, ſummam legem uiolaueris.

Ex tribus enim optatis] pag.14.uer.2. Optauerat Theſeus à Neptuno, ut Minotaurum conficeret, ut adiret inferos, ut Hippolytus diſcerperetur.

In rem præſ.] pag.14.uer.7. In iudicium. nam in ipſis finibus primùm diſceptabatur.

Iniuriæ ſuæ pœnitere] pag.15.uer.6. Quem pœnitet facti, is propè non peccauit.

Cùm uerò] pag.17.uer.2. Cauſarum aliæ moderationem, aliæ ſæuitiam requirunt.

Deinde ut erat] pag.19.uer.6. In beneficentia ſpectandum principio ne uioletur iuſtitia. Itaque tria præcepta colligit. Primum ne beneficiis noſtris lædantur uel ipſi qui accipiunt, uel alii. Alter locus, ut pro modo facultatum noſtarum largiamur. Tertiũ eſt, ut pro dignitate demus: ne, quod in prouerbio eſt, Suem Veneri. Itẽ, Beneficiũ dando accepit, qui digno dedit.

Quoniam autem uiuitur] pag.20.uer.15. Hinc illud eſt, Mores amici noueris, non oderis: quia quædam amicorum uitia ferenda ſunt.

Virtutibus lenioribus erit ornatus] pag.20.uer.20. Qualis eſt apud Terentium in Adelphis Mitio.

De beneuolentia] ibidem, uer.28. pro titulo. Quo ordine collocanda ſint beneficia. Ac primùm quidem bene meritis gratia eſt referẽda. Eſt autem totus locus de gratitudine, nonnihil rhetoricis amplificatus argumentis.

Quo quiſque animo] pag.21.uer.16. Modus in remetiendis beneficiis.

Optimè autem] pag.21.uer.29. titu. Quomodo conſideranda ſit uitæ communitas. Aperit autem fontes ſocietatis humanæ, & quomodo natura nos finxerit ad cõmunicanda officia: addidit enim orationẽ, ut ſignificaret nos ad ſocietatẽ factos.

In qua] pag. 22.uer.11. Quomodo ſint res communicandæ. Sunt enim primùm omnia communicanda, quæ citra incommodum aut iniuriam præſtari poſſunt, iuxta prouerbium, πάντα τὰ τῶν φίλων κοινά. Sunt autem humaniſſimi uerſiculi Ennii: qui docent quæ res ſine iniuria commu-

nicari poſſint.

Gradus] pagina 22. uerſu 2. Quo ordine gratificandum ſit. Ordine autem, quem natura parit, ſunt coniux, liberi, parentes, cognati, propinqui, ciues, amici, uirtute adiuncti.

Qui cum una do.] pag.23.uer.17. Platonis eſt 6. de Legibus, *οἷον εἰς ἀποικίαν ἀφικνουμένους αὐτούς*. Ad hunc modum ſæpe aliâs elegantiſsimæ figuræ ex Platone uerſæ ſunt.

Vnus fiat ex plu.] pag.24.uerſu.3. *σώματα μὲν δύο, ψυχὴ δὲ μία.*

Quo eſt deteſtabilior] pag.24.uer.12. *πάθος* rhetoricum ornamentum obiter accerſitum. Inuehitur autem in eos, qui lacerarunt Rempub.

Sed in his] ibidem, uer.28. Circunſtantiæ ſæpe mutant gradus ordinemq́; eorum, quibus largiendum eſt.

Salmacida ſpolia] pag.26.uerſu 1. Metaphora à Salmaci fonte, de quo Ouid. Metamorpho. 4. Reliquas hiſtorias require ex Iuſtino.

Leuctris] pag.26.uer.5. Sabellicus legit Leuctris Stratoq́;. Nam Stratos urbs eſt, de cuius geſtis rebus Thucyd. lib.2. ſcribit. Stratocles uero dux Athenienſis ad Chæroniam, de quo Aeſchynes *κατὰ Κτησιφῶντος*. Cætera nomina ſunt locorum inſignium, non ducum.

Sed ea] pag.26.uerſu.13. Fortitudo iuſtitiæ propugnatrix eſt: ergo ubi à iuſtitia remoueris, furor eſt, non uirtus.

Sed illud odioſum] ibidem, uer.28. Cognatum fortitudini uitium ambitio.

Difficile autem, &c.] pag.27.uer.3. Prouerb. *χαλεπὰ τὰ καλά*,

Omnino] pag.27.uer.24. Partitur fortitudinem in domeſticam, & politicam. Domeſtica priuatum animum armat aduerſus fortunam: de qua dixit Horatius:

Aequam memento rebus in arduis
Seruare mentem, non ſecus in bonis,
Ab inſolenti temperatam lætitia.

Politica tuetur ſocietatem ciuilem hominum.

Cauenda eſt, &c.] pag.28.uer.21. Inuictum animum aduerſus gloriam gerere oportet.

Multi autem & ſunt] ibidem, uerſu.28. De iis, qui ſe à Repub. remouerant, *περὶ τοῦ, λάθε βιώσας*.

Sed cùm plerique] pagina 30. uerſu 21. Diſputatio eſt qua oſtendit res urbanas maiores eſſe bellicis, & togatorũ conſilia

Imperat

Imperatoris laudi præponit. Locus communis: Artes pacis, & uirtutes togatæ, quibus domi Reſpub. tenentur, ac reguntur, non ſunt inferiores artibus belli, ſeu caſtrenſibus uirtutibus. Nam & urbana negotia prudentiam, magnitudinem animi, & præſentiam animi non minorem requirunt, quàm bella.

Bellum autem ita ſuſcipiatur] pag. 32. uer. 18. Notetur, bella pacis cauſa ſuſcipienda.

De euertendis] pag. 33. uer. 3. Deſcribitur officium Imperatoris in bello, urbeq́; euertenda, diripiendaq́;.

Periculoſa, & calida conſilia] ibidem, uerſu. 10. θερμὰ, ſicut apud Ariſtotelem θερμὸν ἔργον, audax facinus.

Periculoſas curationes] pagina 33. uerſu 17. Vt in Mimo; Nunquam periculum ſine periculo uincitur.

Plus adipiſcare boni] ibidem, uer. 20. Extat in eam ſententiam Auguſti dictum, Aureo hamo piſcari.

Promptiores igitur] ibidem, uerſu. 23. Quia publica ſalus priuatæ præponenda eſt.

Vt Collicratides] ibidem, uer. 29. De Callicratide Xenophon in Paralipomenis lib. 1. Καλλικρατίδης δὲ εἶπεν, ὅτι ἡ Σπάρτη οὐδὲν μὴ κάκιον οἰκεῖται αὐτοῦ ἀποθανόντος, φεύγειν δὲ αἰσχρὸν ἔφη.

Cleombrotus inuidiam timens] pag. 34. uer. 6. Cur dixerit de Cleombroto, quòd eſſet inuidiam timens, intelligi non poteſt, niſi ex hiſtoria, quæ extat in lib. 6. Ἔνθα δὴ τῷ Κλεομβρότῳ οἱ μὲν φίλοι προσιόντες ἔλεγον, ὦ Κλεόμβροτε, εἰ ἀφήσεις τοὺς Θηβαίους ἄνευ μάχης, κινδυνεύσεις ὑπὸ τῆς πόλεως τὰ ἔσχατα παθεῖν. Ἀναμνησθήσονται γάρ σου, καὶ ὅτι εἰς κυνὸς κεφαλὰς ἀφικόμενος, οὐδὲν τῆς χώρας τῶν Θηβαίων ἐδῄωσας, καὶ ὅτι ὕστερον στρατεύων, ἀπεκρούσθης τῆς ἐμβολῆς, Ἀγησιλάου ἀεὶ ἐμβάλλοντος διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος. Εἴπερ οὖν ἢ σαυτοῦ κήδῃ, ἢ τῆς πατρίδος ἐπιθυμεῖς, ἀκτέον ἐπὶ τοὺς ἄνδρας. οἱ μὲν φίλοι τοιαῦτα ἔλεγον, οἱ δ' ἐναντίοι, νῦν δὴ ἔφασαν, δηλώσει ὁ ἀνὴρ, εἰ τῷ ὄντι κήδεται τῶν Θηβαίων, ὥσπερ λέγεται.) id eſt: ibi Cleombrotum amici accedentes dicebant: Si dimiſeris Cleombrote Thebanos ſine pugna, periculum eſt, ne à ciuibus extrema patiaris. Obiicient enim quòd neq; hoſtium agrum uaſtaueris, cùm in Cynos Cephalas uentum eſt, neque poſtea data pugnandi copia, cum hoſte conflixeris, cùm Ageſilaus iniquiore loco per Cithærone toties adortus ſit hoſtes: proinde ſi quam tui rationem habes, aut patriam retinere cupis, dimicandum eſt. Atque hæc amici dicebant. Aemuli

uerò,Nunc,dicebant,palàm erit, an uerum ſit, cum cum Thebanis colludere,ſicut dicitur.

Omnino] pag.34.uerſ.15.Vtiliſsimum præceptum,ne totam rempub. complectantur ii, qui præfuturi ſunt rebuſpub. Nam & noſtris temporibus dum ſoli plebi conſulunt concionatores,euertunt reſpub.

Miſerrima eſt omnino ambitio] pag.35.uer.6. Vt cum iuſtitia,ita cum uera fortitudine,ambitio pugnat.

P. Africanum,& Qu.Met.] ibidem,uerſu 12. Vide Valerium Maximum de moderatione animi.

Quæ placet Peripatet.] pag.36.uer.2. Citat Ariſtotelis ſententiam de mediocritate. Nam Ariſtoteles omnes uirtutes ita definiit, eſſe mediocritatem inter extrema uitioſa: ut inter timiditatem,& audaciam fortitudo eſt.

In rebus proſperis.] pag.42.uer.3. Vergil.

Neſcia mens hominum fati, ſortiſq; futuræ.

Et ſeruare modum rebus ſublata ſecundis. Item Salluſt. Secundæ res etiam ſapientum animos fatigant.

Quantò ſuperiores] ibidem,uer.18.γνώμη,Bis uincit,qui ſeſe uincit in uictoria.

Vt equos,&c.] ibidem,uer.20.Parabola inſignis

Temperantia & modeſt.] pagina 37. uerſu 30. Sunt obſcuri loci duo hic. Prior, quid inter honeſtum, & decorum interſit. Id fortaſſe poteſt ex hac ſimilitudine intelligi. Bonus habitus corporis, ſeu ualetudo bonum colorem gignit: malus habitus, malum colorem. Ita honeſtas parit decorum. Eſtq; decorum, uirtutis color quidam, ſeu ſpecies. Poſterior locus, generale decorum nihil contra naturam facere. Nam facere cædem, prædari ex alieno, ut ſunt contra naturam: ita deformia, & monſtroſa ſunt: Contrà, dignitas quædam eſt, & pulchritudo in iuſtitia, in prudentia, & fortitudine: quia nihil faciunt hæc contra naturam. Speciale decorum eſt non modò nihil contra naturam facere, ſed illa ipſa, quæ fert natura, delectu quodam, & ordine facere: ut cacare nihil habet uitii, at ſi more Diogenis caces in publico, uitioſum erit. Hoc ſecundum decori genus requiritur in hac quarta uirtute, quam Modeſtiam uocauimus: ut non pugnat contra naturam ueſtiri peregrino more, at indecorum eſt, &c. Porrò quòd dicit philoſophos aliter de decoro loqui, atque poetas, id ita accipias: philoſophi negant decorum eſſe,

eſſe, ſi quid à natura diſſentiat, ut in crudelitate neque dignitas, neque decorum eſt. At poëtæ ſuum quoddam decorum ſingulis perſonis tribuunt, ſicut pictores mõſtris etiam decorum quoddam tribuunt, tametſi, ſi naturã ſpectes, in monſtro nihil eſt decori.

Officium autem] pag. 40. uer. 13. Senſus communis iudicat, quid deceat in iis actionibus, quæ non ſunt contra naturam. Eſt autem modeſtiæ maxima uis in frænandis libidinibus.

Duplex eſt enim uis pag. 40. uer. 26. Duæ hominis partes, ὁρμὴ appetitio, & λόγος iudicium de rebus.

Apophthegma] pagina 42. uerſu 5. breue dictum, Latini ſcitum dixere.

Sic & in animis exiſtunt] pag. 43. uer. 19. In decoro diiudicando primùm natura hominis, deinde ſuum cuiuſque ingenium ſpectandum eſt. Itaque hic uarietatem ingeniorum tractat, iuxta illud: *Tu nihil inuita dices, facies'ue Minerua.* [Horat. ad Pisones]

In C. Lælio multa hilaritas] ibidem uer. 23. Vide apud Silium Italicum lib. 15. Lælii deſcriptionem:

- Cum dulcia ſolueret ora,
Aequabat Pylia Neleia uerba ſenecta.

Et Periclem] pag. 43. uer. 29. De Pericle apud Thucyd. lib. 2. ἐκεῖνος μὲν δυνατὸς ὢν τῷ τε ἀξιώματι, καὶ τῇ γνώμῃ, χρημάτων τε διαφανῶς ἀδωρότατος, κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ, ἢ αὐτὸς ἦγε: διὰ τὸ, μὴ κτώμενος ἐξ οὐ προσηκόντων, τὴν δύναμιν, πρὸς ἡδονήν τι λέγειν. ἀλλ' ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργήν τι ἀντειπεῖν. ὁπότε γοῦν αἴσθοιτό τι αὐτοὺς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσοῦντας, λέγων κατέπλησσεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δεδιότας αὖ ἀλόγως, ἀντικαθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν. ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή. Id eſt, Pollebat ille cùm dignitate, tum conſilio, minimè omnium pecunia expugnabilis. Plebem in officio liberaliter retinebat: neque uerò ex eius uoluntate pendebat, ſed eam ſibi parêre cogebat. Nam cùm bonis artibus potentiam adeptus eſſet, nihil erat cur adſentaretur multitudini. Eam'que ſæpe offendebat, etiam cùm pro autoritate refragaretur. Proinde ſiquando temere audere eam animaduertit, metu incuſſo dicendo repreſſit, Contrà ſtultè formidantibus animum reſtituit. Videbaturq; in ſpeciem ſumma rerum penes populum eſſe, uerùm re ipſa penes unum Periclem erat.

De Themiſtocle] pag. 44. uer. 2. ex Thucydide lib. 1. Nam

inde Cicero & hæc, & alia eſt mutuatus. Et quia perſonarum deſcriptiones apud hiſtoricos in primis obſeruandæ ſunt, & uel ad mores, uel ad eloquẽtiã multũ cõ ducunt, excerpſimus: *ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχὺν δηλώσας, καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἑτέρου ἄξιος θαυμάσαι. οἰκείᾳ γὰρ ξυνέσει, καὶ οὔτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδὲν, οὔτ' ἐπιμαθὼν τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιπλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής. καὶ ἃ μὲν μετὰ χεῖρας ἔχοι καὶ ἐξηγήσασθαι οἷός τε. ὧν δὲ ἄπειρος εἴη, κρῖναι ἱκανῶς οὐκ ἀπήλλακτο. τό, τε ἄμεινον ἢ χεῖρον ἐν τῷ ἀφανεῖ ἔτι προεώρα μάλιστα. καὶ τὸ ξύμπαν εἰπεῖν, φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι, κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο.* Id eſt, Erat Themiſtocles firmiſsimo naturæ robore præditus, propter quod apud omnes eximia admiratione meritò fuit. Suopte enim ingenio, quod doctrina neq; excoluerat, neq; auxerat, præſentium, & improuiſarum rerum breuiſsima deliberatione egregius erat æſtimator. Futura autem nemo unquam uel longius, uel certius proſpexit. Quæ tenebat, inq; manibus habebat, explicare potis erat. Incerta uerò, & obſcura, donec deprehendiſſet, non acquiſcebat. In rerum delectu, quo facto, quó ue præterito opus eſſet, nullis indiciis erat oculatiſsimus. De quacunq; re incidiſſet, dicebat naturæ bonitate, negligentiſsime meditatus. Neq; quiſquam hunc extemporali in rebus neceſſariis uſu unquam uicit.

Et Pheræum Iaſonem] ibidem, uer. 2. Iaſon Pheræus non eſt Argonauta ille, de quo eſt in fabulis, ut quidam ſuſpicati ſunt, ſed fuit Theſſalorum princeps proximè ante Philippum Macedonem dictus Pheræus ab oppido Theſſalorum *φέραις*, ubi imperauit. Extat autem eius elegans *προσωπογραφία* apud Xenophontem libro ſexto, ad quam hîc alluſit Cicero, ſcribens fuiſſe uafrum ingenium uiri. *φρόνιμος μὲν οὕτω στρατηγὸς ἐστιν, ὡς ὅσα τε λανθάνειν, καὶ ὅσα φθάνειν, καὶ ὅσα βιάζεσθαι ἐπιχειρεῖ, οὐ μάλα ἀφαμαρτάνειν. ἱκανὸς γάρ ἐστι καὶ νυκτὸς ὥσπερ ἡμέρας χρῆσθαι, καὶ ὅταν σπεύδῃ, ἄριστον καὶ δεῖπνον ποιησάμενος, ἅμα πονεῖσθαι. οἴεται δὲ καὶ ἀναπαύεσθαι χρῆναι, ὅταν ἀφίκηται ἔνθ' ἂν ὁρμώμενος, καὶ διαπράξηται ἃ δεῖ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ δὲ ταῦτα εἴθικεν. ἐπίσταται δὲ καὶ ὅταν ἐπιπονήσαντες ἀγαθόν τι πράξωσιν οἱ στρατιῶται, ἐκπλῆσαι τὰς γνώμας αὐτῶν, ὥστε καὶ μεμαθήκασι πάντες οἱ μετ' αὐτοῦ, ὅτι ἐκ τῶν πόνων καὶ τὰ μαλακὰ γίγνεται. καὶ μὴν ἐγκρατέστατός γε ὧν ἐγὼ οἶδα, τῶν περὶ τὸ*

σῶμα

σῶμα ἡδονῶν. οὔτε δὲ διὰ ταῦτα ἀσχολίαν ἔχει εἰς τὸ μὴ πράττειν ἀεὶ τὸ δέον. Id eſt, Catus adeò dux eſt, ut cùm fallere hoſtem, aut anteuertere, aut ui adoriri inſtituit, haud ferè fruſtretur. Noctu ac die iuxtà paratus: ne tum quidem, cùm conuiuium agitat, otioſus. Nec antea acquieſcit, quàm eò, quò tendit, peruenerit, quamq; effecerit, quæ ex uſu ſunt. Ad eundem modum & milites adſuefecit: quibus & prolixè indulget, ubi facinus aliquod egregium fecerunt: eſtq; perſuaſum omnibus, qui apud eum ſtipendia merent, uoluptatem atque otium labore parari. Ipſe uerò omnium, quos noui, parciſsimè uoluptatibus fruitur: quare nec hæ morantur quò minus rectè res gerat.

Lacedæmoniorum Lyſandrum] ibidem, uerſu 11. Vide Plutarchi Lyſandrum.

Xenocratem quidem ſeueriſs.] pagina 44. uer. 20. Tanta is fuit ſeueritate, ut Plato ſæpe diceret ei, σπεῦδε χάρισι.

Epigonos] pag. 46. uer. 2. ἐπίγονοι, nomen fabulæ: dicuntur autem Epigoni à Græcis poſteri eorum, qui Polynice duce ad Thebas occubuerant. Hi duce Alcmeone poſtea renouarunt bellum: cuius belli meminêre Diodorus Siculus in quinto, & Pauſanias in Bœotiis.

Menalippam, uel] ibidem, Menalippa uterum ferens, in carcerem coniecta eſt. Diodo. lib. 5.

Quàm ut uitia fugiamus] pag. 46. uer. 11. Horatius: Eſt uirtus uitium fugere, & ſapientia prima, &c.

Ac duabus] ibidem, uerſu 14. Quatuor gradus facit, naturam, ſuam cuiuſq; indolem, uitæ genus, in quod caſu incidimus, ſtudium, ad quod uoluntate nos contulimus.

Idem fecit Timotheus] ibidem, uerſu 28. Is Iſocrate præceptore uſus eſt tam familiariter, ut etiã in caſtris eum habuerit.

Et in quo genere uitæ] ibidem, pag. 47. uerſu 7. Præcipit de quarto gradu.

Herculem Proditium] pag. 47. uer. 13. Prodicus rhetor finxit Herculi uoluptatem, ac uirtutem adparuiſſe. Silius in Scipione lib. 15. imitatus eſt.

Senſim diſſuere] pag. 48. uerſu 18. Sic præcepit & in lib. de Amicitia.

Eſt igitur] pagina 49. uer. 6. Adoleſcentis officia. Hoc uerò præceptum in primis eſt neceſſarium, ut adoleſcens & in ſtudiis, & in inſtituenda uita proponat ſibi aliquem, quem

 affingat,

affingat, quemq; exprimat ſummo ſtudio. Ideo Vergilius de Pallante ait: *- Sub te tolerare magiſtro*

Militiam, & graue Martis opus, tua cernere facta

Aſſueſcat, primis & te miretur ab annis.

Eadem apud Homerum de Achille.

Senibus] ibidem, uer. 17. Apud Homerum Neſtor:

Βουλῇ καὶ μύθοισι, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ γερόντων.

Sermo in circulis] pag. 52. uerſu 27. Comitas laudata in Ennii carmine apud Gellium lib. 12. cap. 4.

Obiurgationes, &c.] pag. 54. uer. 10. Plautus in Trinummo: Næ amicum caſtigare ob meritam noxiam immane eſt facinus, uerùm in ætate neceſſarium.

Ira abſit, cum qua, &c.] pag. 54. uer. 16. Vergil. *- Furor iraq; mentem Præcipitant.*

Et quoniam] ibidem, uer. 30. Modus præſcribitur in ædificando. Xenophon in Oeconomico damnat φιλοικοδόμους.

Deinceps de ord.] pag. 56. uer. 12. Quomodo circunſtantiæ uarient officia. Obiurget Therſites Agamemnonem, ſeditioſum eſt: faciat idem Neſtor, uidebitur è Rep. fieri.

Εὐταξία eſt ordinis obſeruatio: εὐκαιρία, temporis obſeruatio.

Et harum ſimilibus] ibidem, uerſu 28. Eſt ſanè prudentia cum modeſtia cognata: ſed modeſtiam hactenus uocamus, quatenus geſtus ipſos, & tanquam illam auctionem, καὶ ὑποκρίσιν gubernat.

Fit enim neſcio quomodo] pag. 58. uerſu 6. Catul. *Sed non uidemus, manticæ quid in tergo eſt.*

Qui mercantur, quod ſtatim uendant] pag. 59. uer. 14. ii ſunt προπῶλαι.

Sed ab his partibus] pag. 60. uer. 4. Collatio uirtutum. Porrò præferuntur eæ, quibus communis ſocietas hominum inter ipſos conſeruatur. Eſt itaque iuſtitia in faſtigio uirtutum.

Illud forſitan] pag. 62. uer. 20. Societas ita ſeruetur, ut uerecundia tamen, ſeu modeſtia non uioletur.

Patefactus, &c.] pag. 63. uer. 3. Epilogus. Summæ autē ſunt uirtutes, quæ ſocietatem communem conſeruant.

IN II. LIBRVM DE OFFICIIS.

QVemadmodum offi.] pag.63. uer.26. ἔλεγχος, Argumentum libri.

Quanquàm enim libri no. comp.] pag.64. uer. 4. Cur philoſophetur exponit, & occaſionem quæ ad philoſophandum detulit.

Quid eſt enim, per deos, optabilius ſap.] pag.65. uer.3. Expoſita occaſione, ſubiicit laudes philoſophiæ. Eſt enim philoſophia cum naturæ peruestigatio, tum ciuile de moribus iudicium, & diſciplina quædam, qua ad humanitatem, ſeu ad ciuiles mores, animi adſueſiunt.

Occurritur,&c.]pag.65.uerſu 23. Occupatio cur tradat certa præcepta, cum tamen Academicus haberi uelit, qui nulla de re pronuntiant. Eſt autem hæc longa diſputatio, quam in his ſcholiis explicare non poſſumus. Duæ fuerunt ſectæ, quæ non ſolebant pronuntiare, Pyrrhonii, & Academici. Pyrrhonii dicebant omnia iuxtà incerta eſſe, nec eſſe magis probabile, oriri ſolem, quàm non oriri cum illuceſcit. Proinde hi prorſus exploſi ſunt. At Academici reliquerunt tamen diſcrimen hoc, ut quædã dicerent ſimiliora ueri, quanquàm ſuſpenderent iudicium. Vide Gel. lib.11.cap.5. & Cic.in Academicis Quæſtionibus, ubi ait: Non ſum ſapiens, & meas cogitationes ſic dirigo, non ad illam paruulam κυνοσούραν, qua fidunt duce nocturna Phœnices in alto, ut ait Aratus: eoq́; directius gubernant, quòd eam tenent, quæ curſu interiore breui con uertitur orbe. ſed ad Helicen, & clariſsimos Septentriones, id eſt, rationes has, latiore ſpecie, non ad tenue elimatas.

Quæ ergo ad uitam] pag. 67. uerſu 13. Quia hoc libro de utilitate præcipitur, ideo res, quæ ſunt uſui ad uitam, primùm diuiduntur.

Homines hominibus, &c.] ibidem.uerſu 25. Homo homini Deus. Item, homo homini lupus. Vnde paulò pòſt, pagina 78.uer.26. Cùm igitur, &c.] ibi adnotandum, Vtilitas ex honeſtate naſcitur. Nam homines ut proſint, honeſtate adiunguntur, & inuitantur.

Subiiciunt ſe homines imperio] pag. 71. uerſu 16. In imperiis quomodo homines adiungendi. Primùm beneuolentia emerendum eſſe amorem.

Rerum

Rerum autem omnium] pag.71.uerſu 26. Rhetoricus locus. Propoſitio. Ratio ex natura affectuum petita.

Sed his qui ui op] pag.72.uer.6. Seneca: Ferrum tuetur principem, melius fides.

Quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium] pag. 72.uerſu 19. Exemplis probat obfuiſſe crudelitatem multis, ſuntq́; hic aliquot uenuſtiſsimæ narrationes.

Quam P. Sylla cùm uibraſſet] pag.74.uer.8. Hic P Sylla eſt, pro quo extat Ciceronis oratio: & cuius in Cæſaris bello ciuili mentio fit. Scriba Cornelius fuit, cuius fit mentio in Lepidi oratione, quæ extat inter Salluſtianas.

Certum igitur] pag.74.uerſ.25. Epilogus, Item amicitia eſt opus & priuatis hominibus, & tenentibus Reſpublicas.

Summa igitur & perfecta gloria] pag. 75. uerſu 9. Docet popularem fauorem quæ res emereantur: & quòd illo opus eſt iis, qui Reſpub. tenent. Hæc autem ſunt, quæ emerentur cum beneuolentia, iuſtitiæ ac prudentiæ fama, admiratio inſignium uirtutum: atque hæc ordine ſuo explicat.

Ac primum, &c.] pag.75.uer.18. de beneuolentia tractat, innuens quòd amor amore emitur.

Quamobrem intelligentiæ, &c.] pag. 76. uer. 16. Occupatio cur uirtutes, quæ tamen natura uidentur cohærere, diuellat à ſeſe.

Erat igitur ex tribus] pag.77.uer.1. Admiratio inſignis uirtutis, qualis erat admiratio continentiæ Scipionis, cùm reſtituit uirginem optima forma captam ſponſo intactam: apud Liuium lib.6. Decad.tertiæ.

Ac mea quidem ſententia] pag.78. uer.8. Epilogus longior: continet autem ἐγκώμιον iuſtitiæ.

Viriatus Luſitanus] ibi.uer.27. Vide Flori Epitomen.

Sed ut pecuniæ] pag.79.uer.21. Antea de paranda exiſtimatione, hîc de tuenda præcipit. Conſeruabitur autem, ſi eſſe uirtute præditi, quàm uideri maſimus. Nam ſimulatio uirtutis non eſt diuturna. Sunt autem hæc ad uerbum uerſa ex Xenophonte.

Prima igitur] pag.80.uer.25. Studia adoleſcentium quæ exiſtimationem augent rei militaris.

Tum pietate] pag.81.uer.8. Adnotatur pietas erga bene meritos.

Si frequẽtes ſunt] ibidẽ uer.11. Cõſuetudo cum bonis uiris.

Sed

Sed expoſitis] pag.83.uer.20. Docet quomodo debemus uti liberalitate ad captandam multitudinis beneuolentiam: & quomodo beneficentia adiungantur uoluntates hominum, & primùm docet quatenus deceat largiri.

Præclarè in epiſtola] pag.84.uer.4. Auget exemplis præclarum Philippi præceptum.

Sed diligenter, atque moderatè] pag.84.uer.18. iuxta prouerbium, οὔτε πάντα, οὔτε πάντῃ.

Largitionem fundum non habere, Prouerbium] pag.85. uerſu.1.

Omnino duo,&c.] ibid.uer.3. Prodigalitas damnatur.

Quanquam intelligo] pag.86.uer.1. Quomodo Romæ laudem meruerit prodigalitas.

In illo autem] pag.87.uer.18. Liberalitatis pars, gratificari largiendo.

In exigendo non acerbum] pag.88.uer.15. Impudentia eſt flagitare officium.

Quæ autem opera] pag.89.uerſu.7. Pars liberalitatis opera gratificari, & docendo, ibi, Quid enim eloquentia laudabilius?

Admonebat me res, &c.] ibidem uerſu.29. Deplorat Reipub.calamitatem.

Sed cùm in hominibus] pag.90.uer.21. Docet quibus ſit gratificandum.

Commodè autem quicunque dixit,&c.] pag. 90. uerſu ult. Extat & pro Plancio. Gellius uidetur præter rem calumniari hanc ſententiam.

Sed quoniam] pag.92.uer.8. De publicis agit largitionibus, quæ pernicioſæ ſunt Reb.pub.

C.Helii] ibidem uer.15. Aliàs. Sp. Melii & C.Gracchi. M. Octauius Gracchi aduerſarius fuit.

Caput autem eſt] pag.93.uerſu.15. Auaritia uacare debent, qui muneribus publicis funguntur. Eſtq; antitheſis: commemorat enim continentiam principum.

Lacedæmonii Lyſandrum. &c. Agin regem, &c.] pag.95. 106.uer.8. Vide Plutarchum in horum uitis.

At uerò Aratus Sicyonius iure laudatur] ibid.uerſu 16. Extat & huius uita in Plutarcho. Eſtq; epigramma in eum compoſitum: quo ad commendandam lectoribus memoriam uirtutis huius uiri libuit adſcribere:

Βυλαὶ

Βουλαὶ μὲν καὶ ἄθλα καὶ ἡ περὶ Ἑλλάδος ἀλκὰ,
Τοῦ δ' ἀνδρὸς στήλας πλάθεται Ἡρακλέους,
Ἁμεῖς δ' εἰκόν', Ἄρατε τεὰν νόστοιο τυχόντες
Στάσαμεν ἀντ' ἀρετᾶς ἠδὲ δικαιοσύνας.
Σωτῆρος σωτῆρσι θεοῖς, ὅτι πατρίδι τῇ σῇ
Δαίμονι σῷ, θέαν ὤπασας εὐνομίαν. Id eſt,

Herculeas quamuis æquent tua facta columnas,
Dum patriam ſeruas inclyte Arate tuam,
Nos tamen hanc ſtatuam pro libertate recepta
Virtutis teſtem fecimus eſſe tuæ.
Communis tibi cum dijs ſeruatoribus eſto
Hic honor, in patriam nam pia iura refers.

Tabulæ uerò nouæ.] pag.96.uer.23. Tabu.nouæ,condonatio debitorum.

IN III. LIBRVM DE OFFICIIS.

PVblium Scipionem,&c.] pag.99.Orditur à χρείᾳ, & poterit hic locus eſſe exemplum τῶν χρειῶν tractandarum.

Magnifica uerò uox] ibid.uer.10.Laudat χρείαν.

Sed ſi minus] ibi.uer.15. Accommodat ad ſuum inſtitutū.

Panætius igitur] pag.101.uer.12. Diſtributio continet argumentum tertii libri. Nam hic præcipitur, quid ſequendum ſit, ſi utilitas cum honeſtate pugnet.

Recte'ne autem hanc]pag.102.uer.14.Otioſa diſputatio eſt, cùm Stoici ne utile quidem quicquam, quòd non idem ſit honeſtum dicant, cur Panætius dixerit utilitatem pugnare cum honeſtate. Cicero reſpondet primùm hic non de perfecto officio,ſed de mediis diſputari. & tamen ne in mediis quidem officiis eſſe utilitatem iudicandam, ſi ab honeſto diſſideat: poſſe autem quæri à mediocribus ſæpe, an quod uidetur utile, ſit re uera utile.

In quibus ſapientia perfecta non eſt] pag.103.uer.11. Et ſapientem illum ſuum Stoici, & κατόρθωμα imaginatione tātùm concipiunt, ſicut rhetores perfectum oratorem fingunt.

Illud autem officium] ibid. uer. 17. Quod rectum, id eſt, κατόρθωμα.

Detrahere igitur] pag.105.uerſu 28. Formula qua officium cognoſcitur. Summa utilitas hominum eſt conſeruatio ſocietatis humanæ. Proinde cenſendum eſt inutile eſſe, quicquid

lædit

lædit ſocietatem: at iniuſtitia lædit ſocietatem, ergo nulla ex ea poteſt colligi utilitas. Et primùm de iuſtitia dicit, poſtea de utilitatibus pugnantibus cum reliquis uirtutibus.

Neq; uerò hoc ſolùm natura, id eſt, iure gentium] pagina 106. uer. 15. Ius gentium eſt ratio, eſt communis ſenſus hominum: leges populorum: ſuum cuiuſq; ciuitatis ius eſt.

Quare error, &c.] pag. 111. uer. 1. Rhetoricè amplificat, errorem hominum taxans.

Atque etiam in omni delibera] ibidem, uerſu 17. Exaggerat, honeſta propter ſe, non propter famam diligenda: turpia autem uitanda propter ſeſe, uel ſi ignominia, aut pœna nulla ſequeretur.

Gyges inducitur à Platone] ibidem, uer. 22. Apud Platonem 2. πολιτικῶν.

Ponit enim perſ. amici] pag. 114. uerſu 4. Similitudo, ut in iudicii tandiu amici cauſam tueatur, dum per leges licet: & ita in aliis rebus ea præſtet, quæ fas eſt.

Libertatemq; Græciæ claſſe deſ.] pag. 115. uer. 21. Hiſtoria recenſetur à Demoſthene, περὶ στεφάνου: Τὸν δ᾽ ἐπανάστην τοῖς ἐπιτατζομένοις ἀποφηνάμενον κυρσίλον καταλιθώσαντες οὐ μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες αἱ ὑμέτεραι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

Melius hi, quàm nos] pag. 116. uerſu 25. Pompeius diuiſit piratas in colonias, Cæſar Campanorũ agrum diuiſit militibus.

Quod Athenis exercitationibus] pag. 117. uer. ult. Obſerua exemplum Athenienſium, qui execrari ſoliti ſunt eos, qui erranti uiam non monſtrarent.

Ne quicquam ſapere] pagina 120. uer. ult. Adnotauit illud Græcum, μισῶ σοφιστὴν, ὅς τις οὐκ αὐτῷ σοφός.

Sergio Oratæ uendiderat, &c.] pag. 122. uerſu 14. Require hoc ex primo de Oratore.

Digitorum percuſſione] pag. 125. uer. 12. Prouerbium, id eſt, leui momento.

Quicum in tenebris mices] pag. 126. uer. 7. Micare digitis, ludi genus eſt. Cicero de Diuinatione.

Nam ſi uiolandum] pag. 128. uer. 2. Euripideum carmen à Cæſare uſurpatum: Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ τυραννίδος πέρι, κάλλιστον ἀδικεῖν, τ᾽ ἄλλα δ᾽ εὐσεβεῖν χρεών.

O fides alma] pag. 136. uer. 8. Vt ex hoc patet, Fidem coluerunt, atq; inter Deos habuerunt Romani.

Atqui ab Ariſtippo] pag. 140. uer. 18. Ariſtippus Cyrenaicus fuit,

fuit, inde nomen ſectæ fuit. Et Annicerii dicti ſunt ab Annicere Cyrenaico.

BARPTOLOMAEI LATOMI IN PARADOXA CICERON. ADNOTATIONES.

Animaduerti Brute] pagina 211. uerſu 5. Dicit ſe motum Catonis exemplo, audacius quàm illum, de Paradoxis diſputaſſe, easq; diſputationes ſe ad Brutum mittere.

Quod eo maius eſt] pag.ead. uerſu 12. Comparatione ſectarum oſtendit, Catoni, quàm ſibi & Bruto difficilius eſſe. Locus eſt ex efficientibus.

Sed minutis interrogatiunculis] pag.ead. uerſu 18. Intelligit argumentandi genus, quod interrogando aduerſarium, per inductionem colligitur.

Cato enim] pag.ead. uerſu 23. Probat ſe audacius feciſſe, quàm Catonem, conferendo genus diſputationis. Subeſt locus à materia, & efficientibus.

Communes locos] pag.ead.uerſu 29. Communes loci ſunt communes ſententiæ, uulgo etiam probabiles.

παράδοξα] pag.211. uerſu ult. Paradoxa, id eſt, à communi opinione abhorrentia.

Popularis oratio] pag.212. uerſu 2. Popularis oratio, ad uulgi captum accommodata.

Eoq; ſcripſi] pag.ead. uerſu 3. Alia cauſa, cur ſcripſerit Paradoxa.

Quoniam illud] pag.ead.uerſu 6. Tuſculanas Quæſtiones intelligit.

θετικά.] pag.ead. uerſu 9. θετικὰ, id eſt, propoſita, unde θέσις, quæſtio infinita apud rhetores.

Vereor ne cui] pag.ead. uerſu 16. Incipit ab occupatione ad rei adſeuerationem, & mox transfert thema ad hypotheſin, quò fiat popularior oratio. Oſtendit autem pecunias in bonis numerandas non eſſe, quòd pecunioſi plura deſiderent: quod eſt argumentum ex adiunctis pecuniarum, & ueri boni differentia. Etenim repugnant inter ſe, cupidum ullius rei, & beatum eſſe.

In quo] pag.ead.uer.27. Reprehendit nominis appellationem

nem, quòd pecuniæ non rectè bona ducentur.

Poteſt ne] pag.212.uerſu ult. Probat ex repugnantibus.

Atqui iſta] pag.213.uerſu 2. Adſumptio.

Quamlibet irrideat] pag.ead.uerſu 3. Concluſio per occupationem, quam exemplo Biantis amplificat.

Siquid] pag.ead.uer.14. Occupatio, qua colligit ueri boni definitionem, & exemplis confirmat, quæ habent uim ex coniugatorum natura.

Sed hæc] pag.ead. uer.16. Vult rem exemplis docendam eſſe, nimirum in populari oratione.

Illud tamen] pag.214.uerſu 25. Diſputauit de pecuniis, idem ſentit de uoluptate: & Epicureos inuadit, quos reprehendit à dignitate humanæ naturæ: qui locus eſt à perſona, ſiue ſubiecto: & probat uoluptatē bonum non eſſe, ex repugnantibus.

Nec ego] pag.215.uer.14. incipit ab exemplis, quæ uim habent ex coniugatis. M. Regulum ærumnoſum non fuiſſe, nec uirtutem ærumnoſam eſſe: & C. Marium, in aduerſis non ſuccubuiſſe, ergo nec uirtutem ulli fortunæ ſuccumbere. Nam & Regulus pro bono uiro, & Marius pro forti accipiuntur, quæ ſunt coniugata uirtutis.

Neſcis inſane] pag.215.uerſu 22. Apoſtrophe, qua in M. Antonium inuehitur. Locus uim habet exempli à ſua, & Antonii perſona, & ad acta ſuorum temporum refertur.

Aptus ex] pag.ead.uer.25. Aptus, id eſt, iunctus ex ſeſe, neque ex fortuna, aut aliunde pendens.

Eum tu] pag.ead.uer.29. De actis ſuorum temporum loquitur, & minas Antonii contemnit.

Quid enim] pag.216.uer.2. Dicit ſe aliquid conſecutum eſſe contra fortunæ uim & inimicorum iniuriam.

Mors terribilis] pag.ead.uer.7. Repetit minas Antonii, & contemnit acriter per diuiſionem.

Te miſeriæ] pag.ead.uer.11. Quod à ſe expulit, conuertit in Antonium. In quo uide acrimoniam contentionis ex repetitione uerborum, & membris conciſis.

Quamobrem] pag.ea.uerſu 18. Concluſio, quam per ſoriten approbat, cuius hic ordo eſt: Cuius mores laudantur, eius uita laudanda eſt: & cuius uita laudatur, ea fugienda non eſt: quæ autem fugienda non eſt, ea non eſt miſera. Ergo cuius mores laudantur, is miſer non eſt, cunctaq; uita eius, ut beata, ac felix expetenda.

Parua inquit] pag.ea.uerſu 27. Argumentatio ex efficientibus. Nam affectus ſequitur naturam cauſæ. Ergo ſi uitia paria ſunt,& peccata quæ inde oriuntur,paria ſint neceſſe eſt.

Auri nauem] pag,ead.uer.ult.Declarat exemplis, quæ à ſpeciebus ſumuntur per inductionem.

Quòd ſi] pag.217.uer.13. Argumentatio, ex comparatis, peccata inter ſe paria eſſe, quia uirtutes ſint pares. Nam ſub eandem rationem ueniunt peccata, & rectè facta, ſicut uitia & uirtutes. Explicatur argumentatio per ſyllogiſmum conditionalem,cuius aſſumptio colligitur per inductionem ſpecierum, quæ ex propriis iuſtitiæ & temperantiæ confirmantur. Concluſio per ſoriten colligitur.

Sequitur igitur] pag.ead.uerſu 25. Concluſio argumentationis per ſoriten, cuius hæc ſumma eſt: Virtutes pares ſunt, igitur & uitia ſunt paria: & uitia paria ſunt, igitur & peccata.

A philoſophis] pag. ead. uer.30. Occupatio obiectionis: quam reprehendit à prudentiæ,& utilitatis ratione: A ſapientibus doctrinam, & de bonis petendam eſſe, & homines ſalutari ſententia ab improbitate arcendos.

Nihil ne] pag.218.uerſu 12.Soluit dubitationem,facta per ſe nec bona,nec mala eſſe:ſed cauſa,cur facta ſint,diſtingui.

Cauſa igitur]pag.ead.uerſu 19.Cùm cauſa peccandi propoſita eſt,peccatur procliuius: at poſtquàm peccatum eſt admiſſum,tum paria ſint inter ſe neceſſe eſt.

Poëtam non] pag.219.uerſu 3. Repetit uim exempli, quam ſubiecta approbatione confirmans, diſputationem abruptè concludit.

Ego uerò] pag.219.uerſu 11. Ex abrupto incipit, & rurſus thema reuocat ad hypotheſin, ut fiat popularis oratio. Inuehitur enim in P. Clodium improbiſsimum hominem, & inimicum ſuum, ut illius improbitate demonſtrata, cunctos improbos ut ſtultos eſſe, ita inſanire confirmet. Argumentatione utitur ex factis Clodii, quibus illum & ſtultum eſſe, & inſanum oſtendit.

Omnis'ne] pag.ead.uer.18. A definitione ciuitatis probat ſe ciuitate pulſum non fuiſſe.

Non igitur]pag.ead. uerſu 20. Concludit ciuitatem Tribuno Clodio nullam fuiſſe.

At uide.] pag.ead.uer.39. Alia argumentatio à perſona ſapientis,

plentis, ſibi noceri non potuiſſe, [illegible] ſubiecto. Et [illegible] aliud per ironiam ex differentib[illegible] eſſe bona ca[illegible] auferri & noceri: quia hæc differunt inter ſe & repugnant. Ornat locum per contentionem.

Tu ne] pag.220.uerſu 14. Probat ex repugnantibus, ciuem, & hoſtem inter ſe differre: ergo Clodium ciuem non eſſe, quia ſit hoſtis. Hoſtem probat ex factis: confirmat ex pari, Spartacum ſic hoſtem fuiſſe. Argumentum ſubiungit ex repugnantibus, ciuem non eſſe, qui ciuitatem oppreſſerit. Atq; inde inuadit obiectionem, quòd ſe exulem appellet: quod acriter reprehendens, definiendo quid ſit exilium, in Clodium conuertit.

Non appellatur] pag.ead.uer.29. Schema per ſubiectionem. Et eſt argumentatio à factis Clodii, illum inimicum ciuitatis, ac proinde non ciuem, ſed exulem eſſe.

Qui incendium] pag.221.uer. primo. Correctio, qua auget ordinem probationis, & profert priuilegium in Clodium. Bonam deam ſignificat, cui matronæ in domo Pontifi. maximi ſacrificabant. Hiſtoriam de Clodio lege apud Plutarchum in uita Ciceronis.

Quomodo] pag.ead.uer.6. Concluſio cum occupatione, quæ reprehenditur à pari.

Laudetur uerò.] pag.ead. uerſu 14. Incipit ab hypotheſi, & hinc ad ſententiam thematis progreditur. Deſignat autem M. Antonium Triumuirum, in quem hoc paradoxo tacitè inuehitur, negans hunc propter intemperantiam, & cupiditatem liberum eſſe. Locus eſt ex adiacentibus perſonæ, quæ ſunt propria ſeruitutis.

Præclarè enim] pag.ead.uerſu 23. Profert autoritatē doctorum, & probat quod dixit, ſed occupatione præmittit ſententiam, & confirmat ex definitione libertatis, quam pluribus uerbis exprimit.

Soli igitur] pag.222.uer.9. Concluſio, ſolum ſapientem liberum eſſe. Et huic mox ſubiungit antitheſin, quæ eſt altera pars thematis, omnes improbos eſſe ſeruos: quod pluribus uerbis proſequitur uſque ad finem.

Non enim] pag.ead.uerſu 15. Exponit nomen ſeruitutis, & inde mox ducit argumentum ex ui nominis, & rei omnem impotemtiam fracti animi ſeruitutem eſſe, ergo omnes cupidos & intēperantes, ſeruos. Redit ad Antoniū, & argumen-

tatur ex repugnantibus.
[illegible]os uerò] pag. [illegible] 3 [illegible]ccurrit obiectioni, quam rurſus ſimilitudine declarando refellit.

Magna, inquis] pag.223.uer.4. Alia obiectio, quam tacitè dimouet à propoſito, & ex repugnantibus diſſoluit. Repugnant enim, cupidum ullius rei, & liberum eſſe.

Sunt. nam] pag. ead. uer. 10. Occupatione præſcribit temperantiam uoluptatibus adhibendam eſſe, & exemplis confirmat, quæ uim teſtimoniorum obtinent.

Mullulos] pag.ead. uer. 20. Mullus piſcis genus, haud abſimile ei, quem barbum Germani uocant.

An eorum] pag. ead. uer. 22. Loquitur de auaris, quos & ipſos ſeruos eſſe confirmat. Probat ab incommodis eorum, quæ ſunt propria ſeruitutis.

Quid iam] pag.eadem,uerſu 28. Probat idem de ambitioſis,hos quoque ſeruos eſſe: mox idem de metu, & conſcientia oſtendit. Ducit enim ordinem inductionis, eundo per ſpecies, ex quibus uniuerſæ ſtultitiæ ſeruitutem colligit.

Quid ualet] pag. 224. uerſu 10. Probat Craſſi exemplo & uerba ex oratione eius proferens, illum ut timidum reprehendit.

Niſi nobis] pagina ea.uerſu 17. Inducit uerba Craſsi, quæ ille in ſenatu habuerat contra Philippum conſulem.

Quæ eſt] pag. ead. uerſu 28. Iterum contrahit thema ad certam perſonam, & in M. Craſſum, qui diues cognominabatur,hoc paradoxon intendit.

Opinor] pag.225. uerſu 2. Ex definitione diuitis, probat Craſſum diuitem non eſſe.

Qui nihil] pag. ead. uerſu 6. Antitheſis, qua exponendo argumentum inducit adſumptionem raciocinationis: cuius hæc ſumma eſt, Qui nihil cupit, eſt diues: Craſſus plura cupit, ergo Craſſus non eſt diues. Adſumptionem colligit per ſigna: quæ ſunt auari, & plura cupientis. Deinde ſubiungit expolitionem argumentationis.

Filiam quis] pagina ea. uerſu 17. Fictum exemplum à pari, diuitiarum modum uſu, non cupiditate metiendum eſſe.

Multi ex] pagina eadem. uerſu 25. Probat ex Craſsi confeſſione, illum plura cupere. Et uide quomodo continuet unam argumentationem ex alia, impetu quodam orationis.

Meam autem] pag.226.uerſu 20. Præmunitio ad exemplorum

rum collationem, cur non [redacted] quatur. [redacted] Confert autem continentiæ exempla cum pecunioſis, & cuncta in Craſſum dicit, reprehendens peculiarum cupiditatem, & continentiam anteponens.

Venio enim] pag.227.uer.5. Tranſit ad ſumptuoſos, & cum frugalibus confert, probans frugalitatem immoderato ſumptu potiorem eſſe.

Sed quid] pag.ead uer.15. Correptio per reprenſionem, qua tranſit ad firmius exemplum.

Et enim ſi] pag.ead.uer.25. Comparatio à minori, quæ ex proprio bonorum ducitur.

Quanti eſt] pag.ead.uerſu 28. Redditio cum expolitione, qua hoc paradoxon concludit.

FINIS.

[redacted] ORNATISS.

VIRO M. IACOBO TV-
TORI, I. V. PRV-
DENTISS.
S. D.

*

PLERIQVE *lucubrationes ſuas primatibus inſcribunt, partim ut ab his honeſtiſsimarum uigiliarum præmium ferant, partim quò ipſis contra nouitatis inuidiam magni nominis autoritas ſuffragetur. Ego uerò candidiſsime, doctiſsimeq́; Tutor, non lucubrationes, ſed ceſſationes meas etianſi neutiquam otioſas, noſtræ neceſsitudini malui conſecrare: quam cùm augurarer fore perpetuam, propterea quòd hanc non uulgares illæ amandi cauſæ ſtupeis funibus, ſed honeſtiſsimorum ſtudiorum ſocietas, & uirtus ipſa immortalis adamantinis uinculis nodoq́;, quod aiunt, Herculano colligaſſet, conſentaneũ eſſe ratus ſum, ut eiuſdẽ æternum aliquod extaret monumentum. In rebus autem humanis aut nihil omnino durabile, aut profectò literæ ſunt. In proximis igitur meis inambulationibus, quibus ob ualetudinis imbecillitatem à cibo crebrius uti ſolitum ſcis (nam unus ferè correptabas) tres illos M. Tullij de Officijs libellos uerè aureos relegimus, incertum maiorẽne uoluptate, an fructu. Quos quoniã Plinius Secũdus negat unquã de manibus deponi oportere, uoluminis magnitudinẽ, quoad licuit, contraximus, quò ſemper in manibus enchiridij uice geſtari, &, quod ſcripſit idẽ, ad uerbũ edisci poſsint. Pro Petri Marſi commentis utinã, exquiſitis potius, quàm immanibus*

manibus, crebras annotatiunculas adſcripſimus, quæ uelut aſteriſci quidam commodè ad omnem caliginem alluceant. Præterea titulos illos, quibus neſcio quis opus illud interſecuit magis, quàm diſtinxit, partim ut otioſos ſuſtulimus, partim ut alienos aliò traiecimus: mutauimus omnes, atque uberiores argumentulorum inſtar repoſuimus. Neque minimus in caſtigando ſudor. Mendas offendimus (ut in opere tam trito) plurimas, dum notariorum inter ſcribendum hic compoſitionem perturbat, ille pro uoce, quæ fortè fugerat, finitimam reponit, non illas quidem portentoſas, ſed tamen in tanto autore non ferendas. Eas omnes partim conferendis exemplaribus, in quibus incredibile quanta diſſenſio, partim Tulliani characteris ſagaci coniectura correximus: ut hoc certè paßim lectori ſpondere, nullum his exēplar propius ad archetypum accedere. Quapropter te hortor mi charißime Iacobe, ut hunc pugiunculum ſemper in manibus geſtites, breuem quidem illum, ſed non Vulcaniјs armis ut Homericus Achilles, aut Aeneas Vergilianus munitior. Nam & fortius eſt cum uitijs, quàm cum uiris congredi: &, ut rectißimè ſcripſit ille, ὅπλον μέγιστόν ἐστιν ἡ ἀρετὴ βροτοῖς: quòd homines nullis armis melius armētur, quàm uirtute. Et quāquam à Iuriſperitorum latißimis campis opimam frugem demetis, tamen hic agellus, licet anguſtus, ſi diligenter excolueris, omnia unus ſuppeditabit. Hinc efficacis ſucci herbas legas licebit, quibus per media monſtra ad uellus aureum penetres. Neque alibi reperies Homericam illam herbam, quam moly nominant, repertu difficilimam, contra omnia Circes ueneficia præſentißimum antidotum. Hinc uel aureum ſurculum, qui conſilia tua bene fortunet, uel aureum ramum, decerpere poteris, quo tutus etiam inferos adeas.

Hic

inde Cicero & hæc, & alia eſt mutuatus. Et quia perſonarum deſcriptiones apud hiſtoricos in primis obſeruandæ ſunt, & uel ad mores, uel ad eloquẽtiã multũ cõ iucunt, excerpſimus: *ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχὺν δηλώσας, καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἑτέρου ἄξιος θαυμάσαι. δικεία γὰρ ξυνέσει, καὶ οὔτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδὲν, οὔτ' ἐπιμαθὼν τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιπλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής. καὶ ἃ μὲν μετὰ χεῖρας ἔχοι καὶ ἐξηγήσασθαι οἷός τε. ὧν δὲ ἄπειρος εἴη, κρῖναι ἱκανῶς οὐκ ἀπήλλακτο. τό, τε ἄμεινον ἢ χεῖρον ἐν τῷ ἀφανεῖ ἔτι προεώρα μάλιστα. καὶ τὸ ξύμπαν εἰπεῖν, φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι, κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο.* Id eſt, Erat Themiſtocles firmiſsimo naturæ robore præditus, propter quod apud omnes eximia admiratione meritò fuit. Suopte enim ingenio, quod doctrina neq; exercuerat, neq; auxerat, præſentium, & improuiſarum rerum breuiſsima deliberatione egregius erat æſtimator. Futura autem nemo unquam uel longius, uel certius proſpexit. Quæ tenebat, inq; manibus habebat, explicare potis erat. Incerta uerò, & obſcura, donec deprehendiſſet, non acquieſcebat. In rerum delectu, quo facto, quó ue præterito opus eſſet, nullis indiciis erat oculatiſsimus. De quacunq; re incidiſſet, dicebat naturæ bonitate, negligentiſsime meditatus. Neq; quiſquam hunc extemporali in rebus neceſſariis uſu unquam uicit.

Et Pheræum Iaſonem] ibidem, uer. 2. Iaſon Pheræus non eſt Argonauta ille, de quo eſt in fabulis, ut quidam ſuſpicati ſunt, ſed fuit Theſſalorum princeps proxime ante Philippum Macedonem dictus Pheræus ab oppido Theſſalorum *φέραις*, ubi imperauit. Extat autem eius elegans *προσωπογραφία* apud Xenophontem libro ſexto, ad quam hîc alluſit Cicero, ſcribens fuiſſe uafrum ingenium uiri. *φρόνιμος μὲν οὕτω στρατηγός ἐστιν, ὡς ὅσα τε λαθάνειν, καὶ ὅσα φθάνειν, καὶ ὅσα βιάζεσθαι ἐπιχειρεῖ, οὐ μάλα ἀφαμαρτάνειν. ἱκανὸς γάρ ἐστι καὶ νυκτὸς ὥσπερ ἡμέρας χρῆσθαι, καὶ ὅταν σπεύδῃ, ἄριστον καὶ δεῖπνον ποιησάμενος, ἅμα πονεῖσθαι. οἴεται δὲ καὶ ἀναπαύεσθαι χρῆναι, ὅταν ἀφίκηται ἔνθ' ἂν ὁρμώμενος, καὶ διαπράξηται ἃ δεῖ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ δὲ ταῦτα εἴθικεν. ἐπίσταται δὲ καὶ ὅταν ἐπιπονήσαντες ἀγαθόν τι πράξωσιν οἱ στρατιῶται, ἐκπλῆσαι τὰς γνώμας αὐτῶν, ὥστε καὶ μεμαθήκασι πάντες οἱ μετ' αὐτοῦ, ὅτι ἐκ τῶν πόνων καὶ τὰ μαλακὰ γίγνεται. καὶ μὴν ἐγκρατέστατός γε ὅτιν, ὧν ἐγὼ οἶδα, τῶν περὶ τὸ*

σῶμα

σῶμα ἡδονῶν. οὔτε δὲ διὰ ταῦτα ἀσχολίαν ἔχει εἰς τὸ μὴ πράττειν ἀεὶ τὸ δέον. Id eſt, Catus adeò dux eſt, ut cùm fallere hoſtem, aut anteuertere, aut ui adoriri inſtituit, haud ferè fruſtretur. Noctu ac die iuxtà paratus: ne tum quidem, cùm conuiuium agitat, otioſus. Nec antea acquieſcit, quàm eò, quò tendit, peruenerit, quamq; effecerit, quæ ex uſu ſunt. Ad eundem modum & milites adſueſecit: quibus & prolixè indulget, ubi facinus aliquod egregium fecerunt: eſtq; perſuaſum omnibus, qui apud eum ſtipendia merent, uoluptatem atque otium labore parari. Ipſe uerò omnium, quos noui, parciſsimè uoluptatibus fruitur: quare nec hæ morantur quò minus rectè res gerat.

Lacedæmoniorum Lyſandrum] ibidem, uerſu 11. Vide Plutarchi Lyſandrum.

Xenocratem quidem ſeueriſs.] pagina 44. uer. 20. Tanta is fuit ſeueritate, ut Plato ſæpe diceret ei, σπεῖσαι χάρισι.

Epigonos] pag. 46. uer. 2. ἐπίγονοι, nomen fabulæ: dicuntur autem Epigoni à Græcis poſteri eorum, qui Polynice duce ad Thebas occubuerant. Hi duce Alcmeone poſtea renouarunt bellum: cuius belli meminére Diodorus Siculus in quinto, & Pauſanias in Bœotiis.

Menalippam, uel] ibidem, Menalippa uterum ferens, in carcerem conie cta eſt. Diodo. lib. 5.

Quàm ut uitia fugiamus] pag. 46. uer. 11. Horatius: Eſt uirtus uitium fugere, & ſapientia prima, &c.

Ac duabus] ibidem, uerſu 14. Quatuor gradus facit, naturam, ſuam cuiuſq; indolem, uitæ genus, in quod caſu incidimus, ſtudium, ad quod uoluntate nos contulimus.

Idem fecit Timotheus] ibidem, uerſu 28. Is Iſocrate præceptore uſus eſt tam familiariter, ut etiã in caſtris eum habuerit.

Et in quo genere uitæ] ibidem, pag. 47. uerſu 7. Præcipit de quarto gradu.

Herculem Prodicium] pag. 47. uer. 13. Prodicus rhetor finxit Herculi uoluptatem, ac uirtutem adparuiſſe. Silius in Scipione lib. 15. imitatus eſt.

Senſim diſſuere] pag. 48. uerſu 18. Sic præcepit & in lib. de Amicitia.

Eſt igitur] pagina 49. uer. 6. Adoleſcentis officia. Hoc uerò præceptum in primis eſt neceſſarium, ut adoleſcens & in ſtudiis, & in inſtituenda uita proponat ſibi aliquem, quem

affingat,quemq́; exprimat ſummo ſtudio. Ideo Vergilius de Pallante ait: *- Sub te tolerare magiſtro*
Militiam, & graue Martis opus, tua cernere facta
Aſſueſcat, primis & te miretur ab annis.
Eadem apud Homerum de Achille.

Senibus] ibidem,uer.17.Apud Homerum Neſtor:
βουλῇ καὶ μύθοισι, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ γερόντων.

Sermo in circulis] pag.52.uerſu 27.Comitas laudata in Ennii carmine apud Gellium lib.12.cap.4.

Obiurgationes,&c.] pag.54.uer.10. Plautus in Trinummo: Næ amicum caſtigare ob meritam noxiam immanè eſt facinus,uerùm in ætate neceſſarium.

Ira abſit,cum qua,&c.] pag.54.uer.16. Vergil.
- Furor iraq; mentem Præcipitant.

Et quoniam] ibidem, uer.30. Modus præſcribitur in ædificando. Xenophon in Oeconomico damnat *φιλοικοδόμους.*

Deinceps de ord.] pag.56. uer.12. Quomodo circunſtantiæ uarient officia. Obiurget Therſites Agamemnonem, ſeditioſum eſt:faciat idem Neſtor,uidebitur è Rep.fieri.

Εὐταξία eſt ordinis obſeruatio: *εὐκαιρία*, temporis obſeruatio.

Et harum ſimilibus] ibidem, uerſu 28. Eſt ſanè prudentia cum modeſtia cognata: ſed modeſtiam hactenus uocamus, quatenus geſtus ipſos,& tanquam illam auctionem, *καὶ ὑπόκρισιν* gubernat.

Fit enim neſcio quomodo] pag.58.uerſu 6. Catul.
Sed non uidemus,manticæ quid in tergo eſt.

Qui mercantur,quod ſtatim uendant] pag.59.uer.14.ii ſunt *προπῶλαι.*

Sed ab his partibus] pag.60.uer.4.Collatio uirtutum.Porrò præferuntur eæ,quibus communis ſocietas hominum inter ipſos conſeruatur. Eſt itaque iuſtitia in faſtigio uirtutum.

Illud forſitan] pag.62. uer. 20. Societas ita ſeruetur, ut uerecundia tamen, ſeu modeſtia non uioletur.

Patefactus, &c.] pag.63.uer.3. Epilogus. Summæ autē ſunt uirtutes,quæ ſocietatem communem conſeruant.

IN

IN II. LIBRVM DE OFFICIIS.

QVemadmodum offi.] pag.63. uer.26. ἔλεγχος, Argumentum libri.

Quanquàm enim libri no. comp.] pag.64. uer. 4. Cur philoſophetur exponit, & occaſionem quæ ad philoſophandum detulit.

Quid eſt enim, per deos, optabilius ſap.] pag.65. uer.3. Expoſita occaſione, ſubiicit laudes philoſophiæ. Eſt enim philoſophia cum naturæ perueſtigatio, tum ciuile de moribus iudicium, & diſciplina quædam, qua ad humanitatem, ſeu ad ciuiles mores, animi adſueſiunt.

Occurritur, &c.] pag.65. uerſu 23. Occupatio cur tradat certa præcepta, cum tamen Academicus haberi uelit, qui nulla de re pronunciant. Eſt autem hæc longa diſputatio, quam in his ſcholiis explicare non poſſumus. Duæ fuerunt ſectæ, quæ non ſolebant pronuntiare, Pyrrhonii, & Academici. Pyrrhonii dicebant omnia iuxtà incerta eſſe, nec eſſe magis probabile, oriri ſolem, quàm non oriri cum illuceſcit. Proinde hi prorſus exploſi ſunt. At Academici reliquerunt tamen diſcrimen hoc, ut quædā dicerent ſimiliora ueri, quanquàm ſuſpenderent iudicium. Vide Gel. lib.11.cap.5. & Cic. in Academicis Quæſtionibus, ubi ait: Non ſum ſapiens, & meas cogitationes ſic dirigo, non ad illam paruulam κυνοσούραν, qua fidunt duce nocturna Phœnices in alto, ut ait Aratus: eoq; directius gubernant, quòd eam tenent, quæ curſu interiore breui conuertitur orbe. ſed ad Helicen, & clariſsimos Septentriones, id eſt, rationes has, latiore ſpecie, non ad tenue elimatas.

Quæ ergo ad uitam] pag. 67. uerſu 13. Quia hoc libro de utilitate præcipitur, ideo res, quæ ſunt uſui ad uitam, primùm diuiduntur.

Homines hominibus, &c.] ibidem. uerſu 25. Homo homini Deus. Item, homo homini lupus. Vnde paulò pòſt, pagina 78. uer.26. Cùm igitur, &c.] ibi adnotandum, Vtilitas ex honeſtate naſcitur. Nam homines ut proſint, honeſtate adiunguntur, & inuitantur.

Subiiciunt ſe homines imperio] pag. 71. uerſu 16. In imperiis quomodo homines adiungendi. Primùm beneuolentia emerendum eſſe amorem.

Rerum autem omnium] pag.71.uerſu 26.Rhetoricus locus. Propoſitio. Ratio ex natura affectuum petita.

Sed his qui ui op] pag.72.uer.6.Seneca:Ferrum tuetur principem,melius fides.

Quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium] pag. 72.uerſu 19. Exemplis probat obfuiſſe crudelitatem multis, ſuntq́; hic aliquot uenuſtiſsimæ narrationes.

Quam P. Sylla cùm uibraſſet] pag.74.uer.8. Hic P Sylla eſt, pro quo extat Ciceronis oratio : & cuius in Cæſaris bello ciuili mentio fit. Scriba Cornelius fuit,cuius fit mentio in Lepidi oratione,quæ extat inter Salluſtianas.

Certum igitur] pag.74.uerſ.25. Epilogus,Item amicitia eſt opus & priuatis hominibus,& tenentibus Reſpublicas.

Summa igitur & perfecta gloria] pag. 75. uerſu 9. Docet popularem fauorem quæ res emereantur:& quòd illo opus eſt iis,qui Reſpub. tenent. Hæc autem ſunt, quæ emerentur cum beneuolentia, iuſtitiæ ac prudentiæ fama, admiratio inſignium uirtutum: atque hæc ordine ſuo explicat.

Ac primum,&c.] pag.75.uer.18.de beneuolentia tractat, innuens quòd amor amore emitur.

Quamobrem intelligentiæ,&c.] pag. 76. uer. 16. Occupatio cur uirtutes, quæ tamen natura uidentur cohærere, diuellat à ſeſe.

Erat igitur ex tribus] pag.77.uer.1.Admiratio inſignis uirtutis, qualis erat admiratio continentiæ Scipionis, cùm reſtituit uirginem optima forma captam ſponſo intactam: apud Liuium lib.6. Decad.tertiæ.

Ac mea quidem ſententia] pag.78. uer.8.Epilogus longior: continet autem ἐγκώμιον iuſtitiæ.

Viriatus Luſitanus] ibi.uer.27.Vide Flori Epitomen.

Sed ut pecuniæ] pag.79.uer.21.Antea de paranda exiſtimatione, hîc de tuenda præcipit. Conſeruabitur autem, ſi eſſe uirtute præditi, quàm uideri malimus. Nam ſimulatio uirtutis non eſt diuturna. Sunt autem hæc ad uerbum uerſa ex Xenophonte.

Prima igitur]pag.80.uer.25.Studia adoleſcentium quæ exiſtimationem augent rei militaris.

Tum pietate]pag.81.uer.8. Adnotatur pietas erga bene meritos.

Si frequẽtes ſunt] ibidẽ uer.11.Cõſuetudo cum bonis uiris.

Sed

Sed expoſitis] pag.83.uer.20. Docet quomodo debemus uti liberalitate ad captandam multitudinis beneuolentiam: & quomodo beneficentia adiungantur uoluntates hominum, & primùm docet quatenus deceat largiri.

Præclarè in epiſtola] pag.84.uer.4. Auget exemplis præclarum Philippi præceptum.

Sed diligenter, atque moderatè] pag.84.uer.18. iuxta prouerbium, οὔτε πάντα, οὔτε πάντῃ.

Largitionem fundum non habere, Prouerbium] pag.85. uerſu.1.

Omnino duo, &c.] ibid.uer.3. Prodigalitas damnatur.

Quanquam intelligo] pag.86.uer.1. Quomodo Romæ laudem meruerit prodigalitas.

In illo autem] pag.87.uer.18. Liberalitatis pars, gratificari largiendo.

In exigendo non acerbum] pag.88.uer.15. Impudentia eſt flagitare officium.

Quæ autem opera] pag.89.uerſu.7. Pars liberalitatis opera gratificari, & docendo, ibi, Quid enim eloquentia laudabilius?

Admonebat me res, &c.] ibidem uerſu.29. Deplorat Reipub.calamitatem.

Sed cùm in hominibus] pag.90.uer.21. Docet quibus ſit gratificandum.

Commodè autem quicunque dixit, &c.] pag. 90. uerſu ult. Extat & pro Plancio. Gellius uidetur præter rem calumniari hanc ſententiam.

Sed quoniam] pag.92.uer.8. De publicis agit largitionibus, quæ pernicioſæ ſunt Reb.pub.

C.Helii] ibidem uer.15. Aliàs. Sp. Melii & C. Gracchi. M. Octauius Gracchi aduerſarius fuit.

Caput autem eſt] pag.93.uerſu.15. Auaritia uacare debent, qui muneribus publicis funguntur. Eſtq; antitheſis: commemorat enim continentiam principum.

Lacedæmonii Lyſandrum. &c. Agin regem, &c.] pag.95. 106.uer.8. Vide Plutarchum in horum uitis.

At uerò Aratus Sicyonius iure laudatur] ibid.uerſu 16. Extat & huius uita in Plutarcho. Eſtq; epigramma in eum compoſitum: quo ad commendandam lectoribus memoriam uirtutis huius uiri libuit adſcribere:

Βουλαὶ μὲν καὶ ἄεθλα καὶ ἡ περὶ Ἑλλάδος ἀλκὰ,
Τοῦ δ' ἀνδρὸς στήλαις πλάθεται Ἡρακλέους,
Ἀμεῖς δ' εἰκὸν, Ἄρατε, τεὰν νόστου τυχόντες
Στάσαμεν ἀντ' ἀρετᾶς ἠδὲ δικαιοσύνας.
Σωτῆρος σωτῆρσι θεοῖς, ὅτι πατρίδι τᾷ σᾷ
Δαίμονι σῷ, θεὰν ὤπασεις εὐνομίαν. Id eſt,
Herculeas quamuis æquent tua facta columnas,
Dum patriam ſeruas inclyte Arate tuam,
Nos tamen hanc ſtatuam pro libertate recepta
Virtutis teſtem fecimus eſſe tuæ.
Communis tibi cum dijs ſeruatoribus eſto
Hic honor, in patriam nam pia iura refers.

Tabulæ uerò nouæ.] pag.96.uer.23. Tabu.nouæ,condonatio debitorum.

IN III. LIBRVM DE OFFICIIS.

PVblium Scipionem,&c.] pag.99.Orditur à χρέᾳ, & poterit hic locus eſſe exemplum τῶν χρειῶν tractandarum.

Magnifica uerò uox] ibid.uer.10.Laudat χρέαν.

Sed ſi minus] ibi.uer.15. Accommodat ad ſuum inſtitutū.

Panætius igitur] pag.101.uer.12. Diſtributio continet argumentum tertii libri. Nam hic præcipitur, quid ſequendum ſit, ſi utilitas cum honeſtate pugnet.

Recte'ne autem hanc] pag.102.uer.14.Otioſa diſputatio eſt, cùm Stoici ne utile quidem quicquam, quòd non idem ſit honeſtum dicant, cur Panætius dixerit utilitatem pugnare cum honeſtate. Cicero reſpondet primùm hic non de perfecto officio,ſed de mediis diſputari. & tamen ne in mediis quidem officiis eſſe utilitatem iudicandam, ſi ab honeſto diſſideat: poſſe autem quæri à mediocribus ſæpe, an quod uideatur utile, ſit re uera utile.

In quibus ſapientia perfecta non eſt] pag.103.uer.11. Et ſapientem illum ſuum Stoici, & κατόρθωμα imaginatione tātum concipiunt, ſicut rhetores perfectum oratorem fingunt.

Illud autem officium] ibid. uer. 17. Quod rectum, id eſt, κατόρθωμα.

Detrahere igitur] pag.105.uerſu 28. Formula qua officium cognoſcitur. Summa utilitas hominum eſt conſeruatio ſocietatis humanæ. Proinde cenſendum eſt inutile eſſe, quicquid

lædit

lædit ſocietatem : at iniuſtitia lædit ſocietatem, ergo nulla ex ea poteſt colligi utilitas. Et primùm de iuſtitia dicit, poſtea de utilitatibus pugnantibus cum reliquis uirtutibus.

Neq; uerò hoc ſolùm natura, id eſt, iure gentium] pagina 106. uer. 15. Ius gentium eſt ratio, eſt communis ſenſus hominum: leges populorum: ſuum cuiuſq; ciuitatis ius eſt.

Quare error, &c.] pag. 111. uer. 1. Rhetoricè amplificat, errorem hominum taxans.

Atque etiam in omni delibera] ibidem, uerſu 17. Exaggerat, honeſta propter ſe, non propter famam diligenda : turpia autem uitanda propter ſeſe, uel ſi ignominia, aut pœna nulla ſequeretur.

Gyges inducitur à Platone] ibidem, uer. 22. Apud Platonem 2. πολιτικῶν.

Ponit enim perſ. amici] pag. 114. uerſu 4. Similitudo, ut in iudicii tandiu amici cauſam tueatur, dum per leges licet: & ita in aliis rebus ea præſtet, quæ fas eſt.

Libertatemq; Græciæ claſſe deſ.] pag. 115. uer. 21. Hiſtoria recenſetur à Demoſthene, περὶ στεφάνου: Τὸν δ' ἐπακούειν τοῖς ἐπιταττομένοις ἀποφηνάμενον κυρσίλον καταλιθώσαντες οὐ μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες αἱ ὑμέτεραι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

Melius hi, quàm nos] pag. 116. uerſu 25. Pompeius diuiſit piratas in colonias, Cæſar Campanorũ agrum diuiſit militibus.

Quod Athenis exercitationibus] pag. 117. uer. ult. Obſerua exemplum Athenienſium, qui execrari ſoliti ſunt eos, qui erranti uiam non monſtrarent.

Ne quicquam ſapere] pagina 120. uer. ult. Adnotauit illud Græcum, μισῶ σοφιστὴν, ὅς τις οὐκ αὐτῷ σοφός.

Sergio Oratæ uendiderat, &c.] pag. 122. uerſu 14. Require hoc ex primo de Oratore.

Digitorum percuſſione] pag. 125. uer. 12. Prouerbium, id eſt, leui momento.

Quicum in tenebris mices] pag. 126. uer. 7. Micare digitis, ludi genus eſt. Cicero de Diuinatione.

Nam ſi uiolandum] pag. 128. uer. 2. Euripideum carmen à Cæſare uſurpatum: Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ τυραννίδος πέρι, κάλλιστον ἀδικεῖν, τ' ἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

O fides alma] pag. 136. uer. 8. Vt ex hoc patet, Fidem coluerunt, atq; inter Deos habuerunt Romani.

Atqui ab Ariſtippo] pag. 140. uer. 18. Ariſtippus Cyrenaicus

fuit,

fuit, inde nomen ſectæ fuit. Et Annicerii dicti ſunt ab Annicere Cyrenaico.

BARPTOLOMAEI LATOMI IN PARADOXA CICERON. ADNOTATIONES.

Animaduerti Brute] pagina 211. uerſu 5. Dicit ſe motum Catonis exemplo, audacius quàm illum, de Paradoxis diſputaſſe, easq; diſputationes ſe ad Brutum mittere.

Quod eo maius eſt] pag.ead. uerſu 12. Comparatione ſectarum oſtendit, Catoni, quàm ſibi & Bruto difficilius eſſe. Locus eſt ex efficientibus.

Sed minutis interrogatiunculis] pag.ead. uerſu 18. Intelligit argumentandi genus, quod interrogando aduerſarium, per inductionem colligitur.

Cato enim] pag.ead. uerſu 23. Probat ſe audacius feciſſe, quàm Catonem, conferendo genus diſputationis. Subeſt locus à materia, & efficientibus.

Communes locos] pag.ead. uerſu 29. Communes loci ſunt communes ſententiæ, uulgo etiam probabiles.

παράδοξα] pag. 211. uerſu ult. Paradoxa, id eſt, à communi opinione abhorrentia.

Popularis oratio] pag. 212. uerſu 2. Popularis oratio, ad uulgi captum accommodata.

Eoq; ſcripſi] pag.ead. uerſu 3. Alia cauſa, cur ſcripſerit Paradoxa.

Quoniam illud] pag.ead. uerſu 6. Tuſculanas Quæſtiones intelligit.

Θετικά.] pag.ead. uerſu 9. θετικὰ, id eſt, propoſita, unde θέσις, quæſtio infinita apud rhetores.

Vereor ne cui] pag.ead. uerſu 16. Incipit ab occupatione ad rei adſeuerationem, & mox transfert thema ad hypotheſin, quò fiat popularior oratio. Oſtendit autem pecunias in bonis numerandas non eſſe, quòd pecunioſi plura deſiderent: quod eſt argumentum ex adiunctis pecuniarum, & ueri boni differentia. Etenim repugnant inter ſe, cupidum ullius rei, & beatum eſſe.

In quo] pag.ead.uer. 27. Reprehendit nominis appellationem

nem, quòd pecuniæ non rectè bona uocentur.

Poteſt ne] pag.212.uerſu ult. Probat ex repugnantibus.

Atqui iſta] pag.213.uerſu 2. Adſumptio.

Quamlibet irrideat] pag.ead.uerſu 3. Concluſio per occupationem, quam exemplo Biantis amplificat.

Siquid] pag.ead.uer.14. Occupatio, qua colligit ueri boni definitionem, & exemplis confirmat, quæ habent uim ex coniugatorum natura.

Sed hæc] pag.ead. uer.16. Vult rem exemplis docendam eſſe, nimirum in populari oratione.

Illud tamen] pag.214. uerſu 25. Diſputauit de pecuniis, idem ſentit de uoluptate: & Epicureos inuadit, quos reprehendit à dignitate humanæ naturæ: qui locus eſt à perſona, ſiue ſubiecto: & probat uoluptatē bonum non eſſe, ex repugnantibus.

Nec ego] pag.215.uer.14. incipit ab exemplis, quæ uim habent ex coniugatis. M. Regulum ærumnoſum non fuiſſe, nec uirtutem ærumnoſam eſſe: & C. Marium, in aduerſis non ſuccubuiſſe, ergo nec uirtutem ulli fortunæ ſuccumbere. Nam & Regulus pro bono uiro, & Marius pro forti accipiuntur, quæ ſunt coniugata uirtutis.

Neſcis inſane] pag.215.uerſu 22. Apoſtrophe, qua in M. Antonium inuehitur. Locus uim habet exempli à ſua, & Antonii perſona, & ad acta ſuorum temporum refertur.

Aptus ex] pag.ead.uer.25. Aptus, id eſt, iunctus ex ſeſe, neque ex fortuna, aut aliunde pendens.

Eum tu] pag.ead.uer.29. De actis ſuorum temporum loquitur, & minas Antonii contemnit.

Quid enim] pag.216. uer.2. Dicit ſe aliquid conſecutum eſſe contra fortunæ uim & inimicorum iniuriam.

Mors terribilis] pag.ead.uer.7. Repetit minas Antonii, & contemnit acriter per diuiſionem.

Te miſeriæ] pag.ead.uer.11. Quod à ſe expulit, conuertit in Antonium. In quo uide acrimoniam contentionis ex repetitione uerborum, & membris conciſis.

Quamobrem] pag.ea.uerſu 18. Concluſio, quam per ſoriten approbat, cuius hic ordo eſt: Cuius mores laudantur, eius uita laudanda eſt: & cuius uita laudatur, ea fugienda non eſt: quæ autem fugienda non eſt, ea non eſt miſera. Ergo cuius mores laudantur, is miſer non eſt, cunctaq; uita eius, ut beata, ac felix expetenda.

Parua inquit] pag.ea.uerſ. 27. Argumentatio ex efficientibus. Nam affectus ſequitur naturam cauſæ. Ergo ſi uitia paria ſunt,& peccata quæ inde oriuntur,paria ſint neceſſe eſt.

Auri nauem] pag.ead.uer.ult.Declarat exemplis, quæ à ſpeciebus ſumuntur per inductionem.

Quòd ſi] pag.217.uer.13. Argumentatio, ex comparatis, peccata inter ſe paria eſſe, quia uirtutes ſint pares. Nam ſub eandem rationem ueniunt peccata, & rectè facta, ſicut uitia & uirtutes. Explicatur argumentatio per ſyllogiſmum conditionalem,cuius aſſumptio colligitur per inductionem ſpecierum, quæ ex propriis iuſtitiæ & temperantiæ confirmantur. Concluſio per ſoriten colligitur.

Sequitur igitur] pag.ead.uerſu 25. Concluſio argumentationis per ſoriten, cuius hæc ſumma eſt: Virtutes pares ſunt, igitur & uitia ſunt paria: & uitia paria ſunt, igitur & peccata.

A philoſophis] pag. ead. uer.30. Occupatio obiectionis: quam reprehendit à prudentiæ,& utilitatis ratione: A ſapientibus doctrinam, & de bonis petendam eſſe, & homines ſalutari ſententia ab improbitate arcendos.

Nihil ne] pag.218.uerſu 12.Soluit dubitationem,facta per ſe nec bona,nec mala eſſe:ſed cauſa,cur facta ſint,diſtingui.

Cauſa igitur]pag.ead.uerſu 19.Cùm cauſa peccandi propoſita eſt,peccatur procliuius: at poſtquàm peccatum eſt admiſſum,tum paria ſint inter ſe neceſſe eſt.

Poëtam non] pag.219.uerſu 3. Repetit uim exempli, quam ſubiecta approbatione confirmans, diſputationem abruptè concludit.

Ego uerò] pag.219.uerſu 11. Ex abrupto incipit, & rurſus thema reuocat ad hypotheſin, ut fiat popularis oratio. Inuehitur enim in P. Clodium improbiſsimum hominem, & inimicum ſuum, ut illius improbitate demonſtrata, cunctos improbos ut ſtultos eſſe, ita inſanire confirmet. Argumentatione utitur ex factis Clodii, quibus illum & ſtultum eſſe, & inſanum oſtendit.

Omniſ'ne] pag.ead.uer.18. A definitione ciuitatis probat ſe ciuitate pulſum non fuiſſe.

Non igitur]pag.ead. uerſu 20. Concludit ciuitatem Tribuno Clodio nullam fuiſſe.

At uide.] pag.ead.uer.39. Alia argumentatio à perſona ſapientis,

plentis, ſibi noceri non potuiſſ[illegible] ſubiecto. Et [illegible] aliud per ironiam ex differentibu[illegible] eſſe bona ca[illegible] auferri & noceri: quia hæc differunt inter ſe & repugnant. Ornat locum per contentionem.

Tu ne] pag.220.uerſu 14. Probat ex repugnantibus, ciuem, & hoſtem inter ſe differre: ergo Clodium ciuem non eſſe, quia ſit hoſtis. Hoſtem probat ex factis: confirmat ex pari, Spartacum ſic hoſtem fuiſſe. Argumentum ſubiungit ex repugnantibus, ciuem non eſſe, qui ciuitatem oppreſſerit. Atq; inde inuadit obiectionem, quòd ſe exulem appellet: quod acriter reprehendens, definiendo quid ſit exilium, in Clodium conuertit.

Non appellatur] pag.ead.uer.29. Schema per ſubiectionem. Et eſt argumentatio à factis Clodii, illum inimicum ciuitatis, ac proinde non ciuem, ſed exulem eſſe.

Qui incendium] pag.221.uer. primo. Correctio, qua auget ordinem probationis, & profert priuilegium in Clodium. Bonam deam ſignificat, cui matronæ in domo Pontifi. maximi ſacrificabant. Hiſtoriam de Clodio lege apud Plutarchum in uita Ciceronis.

Quomodo] pag.ead.uer.6. Concluſio cum occupatione, quæ reprehenditur à pari.

Laudetur uerò.] pag.ead. uerſu 14. Incipit ab hypotheſi, & hinc ad ſententiam thematis progreditur. Deſignat autem M. Antonium Triumuirum, in quem hoc paradoxo tacitè inuehitur, negans hunc propter intemperantiam, & cupiditatem liberum eſſe. Locus eſt ex adiacentibus perſonæ, quæ ſunt propria ſeruitutis.

Præclarè enim] pag.ead.uerſu 23. Profert autoritatẽ doctorum, & probat quod dixit, ſed occupatione præmittit ſententiam, & confirmat ex definitione libertatis, quam pluribus uerbis exprimit.

Soli igitur] pag.222.uer.9. Concluſio, ſolum ſapientem liberum eſſe. Et huic mox ſubiungit antitheſin, quæ eſt altera pars thematis, omnes improbos eſſe ſeruos: quod pluribus uerbis proſequitur uſque ad finem.

Non enim] pag.ead.uerſu 15. Exponit nomen ſeruitutis, & inde mox ducit argumentum ex ui nominis, & rei omnem impotemtiam fracti animi ſeruitutem eſſe, ergo omnes cupidos & intẽperantes, ſeruos. Redit ad Antoniũ, & argumen-

tatur ex repugnantibus.

[illegible]s uero] pag. [illegible] 3. Occurrit obiectioni, quam rurſus ſimilitudine declarando refellit.

Magna, inquis] pag.223.uer.4. Alia obiectio, quam tacitè dimouet à propoſito, & ex repugnantibus diſſoluit. Repugnant enim, cupidum ullius rei, & liberum eſſe.

Sunt. nam] pag. ead. uer. 10. Occupatione præſcribit temperantiam uoluptatibus adhibendam eſſe, & exemplis confirmat, quæ uim teſtimoniorum obtinent.

Mullulos] pag.ead. uer. 20. Mullus piſcis genus, haud abſimile ei, quem barbum Germani uocant.

An eorum] pag. ead. uer. 22. Loquitur de auaris, quos & ipſos ſeruos eſſe confirmat. Probat ab incommodis eorum, quæ ſunt propria ſeruitutis.

Quid iam] pag.eadem,uerſu 28. Probat idem de ambitioſis,hos quoque ſeruos eſſe: mox idem de metu, & conſcientia oſtendit. Ducit enim ordinem inductionis, eundo per ſpecies, ex quibus uniuerſæ ſtultitiæ ſeruitutem colligit.

Quid ualet] pag. 224. uerſu 10. Probat Craſſi exemplo & uerba ex oratione eius proferens, illum ut timidum reprehendit.

Niſi nobis] pagina ea.uerſu 17. Inducit uerba Craſsi, quæ ille in ſenatu habuerat contra Philippum conſulem.

Quæ eſt] pag. ead. uerſu 28. Iterum contrahit thema ad certam perſonam, & in M. Craſſum, qui diues cognominabatur,hoc paradoxon intendit.

Opinor] pag. 225. uerſu 2. Ex definitione diuitis, probat Craſſum diuitem non eſſe.

Qui nihil] pag. ead. uerſu 6. Antitheſis, qua exponendo argumentum inducit adſumptionem raciocinationis: cuius hæc ſumma eſt, Qui nihil cupit, eſt diues: Craſſus plura cupit, ergo Craſſus non eſt diues. Adſumptionem colligit per ſigna: quæ ſunt auari, & plura cupientis. Deinde ſubiungit expolitionem argumentationis.

Filiam quis] pagina ea. uerſu 17. Fictum exemplum à pari, diuitiarum modum uſu, non cupiditate metiendum eſſe.

Multi ex] pagina eadem. uerſu 25. Probat ex Craſsi confeſſione, illum plura cupere. Et uide quomodo continuet unam argumentationem ex alia, impetu quodam orationis.

Meam autem] pag.226.uerſu 20. Præmunitio ad exemplorum

rum

rum collationem, cur non de [illegible] quatur. Nam præcedenti argumenta [illegible] la ſubiungit. Confert autem continentiæ exempla cum pecunioſis: & cuncta in Craſſum dicit, reprehendens pecuniarum cupiditatem, & continentiam anteponens.

Venio enim] pag.227.uer.5. Tranſit ad ſumptuoſos, & cum frugalibus confert, probans frugalitatem immoderato ſumptu potiorem eſſe.

Sed quid] pag.ead uer.15. Correptio per reprenſionem, qua tranſit ad firmius exemplum.

Et enim ſi] pag.ead.uer.25. Comparatio à minori, quæ ex proprio bonorum ducitur.

Quanti eſt] pag.ead.uerſu 28. Redditio cum expolitione, qua hoc paradoxon concludit.

FINIS.

[redacted] ORNATISS.
VIRO M. IACOBO TVTORI, I. V. PRVDENTISS.
S. D.

*

PLERIQVE *lucubrationes ſuas primatibus inſcribunt, partim ut ab his honeſtißimarum uigiliarum præmium ferant, partim quò ipſis contra nouitatis inuidiam magni nominis autoritas ſuffragetur. Ego uerò candidißime, doctißimeq́; Tutor, non lucubrationes, ſed ceſſationes meas etiamſi neutiquam otioſas, noſtræ neceßitudini malui conſecrare: quam cùm augurarer fore perpetuam, propterea quòd hanc non uulgares illæ amandi cauſæ ſtupeis funibus, ſed honeſtißimorum ſtudiorum ſocietas, & uirtus ipſa immortalis adamantinis uinculis nodoq́;, quod aiunt, Herculano colligaſſet, conſentaneũ eſſe ratus ſum, ut eiuſdẽ æternum aliquod extaret monumentum. In rebus autem humanis aut nihil omnino durabile, aut profectò literæ ſunt. In proximis igitur meis inambulationibus, quibus ob ualetudinis imbecillitatem à cibo crebrius uti ſolitum ſcis (nam unus ferè correptabas) tres illos M. Tullij de Officijs libellos uerè aureos relegimus, incertum maiorẽne uoluptate, an fructu. Quos quoniã Plinius Secũdus negat unquã de manibus deponi oportere, uoluminis magnitudinẽ, quoad licuit, contraximus, quò ſemper in manibus enchiridij uice geſtari, &, quod ſcripſit idẽ, ad uerbũ ediſci poßint. Pro Petri Marſi commentis utinã, exquiſitis potius, quàm im-* manibus

manibus, crebras annotatiunculas adſcripſimus, quæ uelut aſteriſci quidam commodè ad omnem caliginem alluceant. Præterea *titulos illos, quibus neſcio quis opus illud interſecuit magis, quàm diſtinxit, partim ut otioſos ſuſtulimus, partim ut alienos aliò traiecimus: mutauimus omnes, atque uberiores argumentulorum inſtar repoſuimus.* Neque *minimus in caſtigando ſudor.* Mendas *offendimus (ut in opere tam trito) plurimas, dum notariorum inter ſcribendum hic compoſitionem perturbat, ille pro uoce, quæ fortè fugerat, finitimam reponit, non illas quidem portentoſas, ſed tamen in tanto autore non ferendas.* Eas *omnes partim conferendis exemplaribus, in quibus incredibile quanta diſſenſio, partim* Tulliani *characteris ſagaci coniectura correximus: ut hoc certè paßim lectori ſpondere, nullum his exēplar propius ad archetypum accedere.* Quapropter *te hortor mi charißime* Iacobe, *ut hunc pugiunculum ſemper in manibus geſtites, breuem quidem illum, ſed non* Vulcanijs *armis ut* Homericus Achilles, *aut* Aeneas Vergilianus *munitior.* Nam *& fortius eſt cum uitijs, quàm cum uiris congredi: &, ut rectißimè ſcripſit ille,* ὅπλον μέγιστόν ἐστιν ἡ ἀρετὴ βροτοῖς: *quòd homines nullis armis melius armētur, quàm uirtute.* Et *quāquam à* Iuriſ*peritorum latißimis campis opimam frugem demetis, tamen hic agellus, licet anguſtus, ſi diligenter excolueris, omnia unus ſuppeditabit.* Hinc *efficacis ſucci herbas legas licebit, quibus per media monſtra ad uellus aureum penetres.* Neque *alibi reperies* Homericam *illam herbam, quam moly nominant, repertu difficilimam, contra omnia Circes ueneficia præſentißimum antidotum.* Hinc *uel aureum ſurculum, qui conſilia tua bene fortunet, uel aureum ramum, decerpere poteris, quo tutus etiam inferos adeas.*

Hîc

Hic fons ille diuinus honeſtatis in quatuor riuulos ſe diuidit, qui potus non ſolùm uocalem, ut Aonius ille, uerùm etiam immortalem faciet: cuius undis, ſi ſubinde mentis artus tinxeris, uelut Achilles alter ad omnia fortunæ tela impenetrabilis euades. Bene uale. Lutetiæ quarto Calend. Maias, Anno M.

CCCCXCVIII.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS AD MARCVM FILIVM.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Argumentum per Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo,ne ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat,ſed Græca cum Latinis,& orationis uirtutes cum Philoſophiæ ſcientia coniungat. Deinde quò cum reddat attentiorē,hanc,quæ de officijs eſt, Philoſophiæ partem, duobus potiſsimùm nominibus cōmendat,uel quòd uſus eius ad omnem uitæ rationem latiſsimè patet, uel quòd hæc una ſit Philoſophis omnibus inter ſe communis. Poſtremò teſtatur ſe in hac diſputatiōe Stoicos potiſsimùm ſequi, quòd hi uel optimè boni finem,ad quem officia omnia referuntur,conſtituerint,quum Epicurus uoluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto,Pyrrho, & Herillus tollentes rerum delectum,officij quoque naturam ſubuerterint.

Triplex argumentum,à nobilitate doctoris, & item loci, et temporis diuturnitate.

QVANQVA'M *te Marce fili annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis,abundare oportet præceptis,inſtitutisq; Philoſophiæ,propter ſummam & doctoris autoritatem,& urbis:quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen, ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina coniunxi,neq; id in Philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſq; orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut uidemur) magnum attulimus adiumentum hominibus noſtris,ut non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam*

docti aliquantùm ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicãdum. Quamobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis Philoſophorum: & diſces quandiu uoles: tandiu autem uelle debebis, quoad te, quantùm proficias, non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens, non multùm à Peripateticis diſsidentia (quoniam utriq; & Socratici, & Platonici eſſe uolumus) de rebus ipſis utère tuo iudicio: nihil enim impedio. Orationem autem Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem. Nec uerò arroganter hoc dictum existimari uelim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis, quod eſt Oratoris proprium, aptè, diſtinctè, ornateq; dicere, (quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi) ſi id mihi aſſumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. Quãobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non ſolùm orationes meas, ſed hos etiam de Philoſophia libros, qui iam ſe illis ferè æquarunt, ſtudioſè legas. Vis enim dicendi maior eſt in illis, ſed hoc quoq; colendum eſt æquabile, & temperatum orationis genus. * Et id eò, quòd nemini uideo Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroq; in genere laboraret, ſequereturq; & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus. Niſi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſsis agnoſcere. Nos autem quantum in utroq; profecerimus, aliorum ſit iudicium: utrunq; certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare uoluiſſet, grauiſſimè, & copioſiſsimè potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronuntiare uoluiſſet, ornatè, ſplendideq; facere potuiſſe. Eodemq; modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico: quorum uterq; ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. Sed cùm ſtatuiſſem aliquid hoc

temp

Dicere, oratoris: iudicium rerũ, Philoſophi.

Vtrique, id eſt, tu, qui peripateticos ſequeris, & ego qui Academicus ſum. Nam olim qui Peripatetici, ijdem & Academici erant.

* Et id quidẽ nemini uid.

Inter Philoſophos in uno Demetrio etiam dicendi ſtudium, Platoni dicẽdi exercitatio, Demoſtheni philoſophandi defuit.

Aemulatio inter Ariſtotelẽ philoſophũ, & Iſocratem rhetorem.

tempore ad te ſcribere,& multa poſthac, ab eo exordiri uolui maximè,quod & ætati tuæ eſſet aptiſsimum,& autoritati meæ grauiſsimum. Nam cùm multa ſint in philoſophia & grauia,& utilia,accuratè,copioſeq́; à philoſophis diſputata,latiſsimè patere uidentur ea,quæ de officijs tradita ab illis,& præcepta ſunt. Nulla enim uitæ pars neque publicis, neq; priuatis,neq; forenſibus,neq; domeſticis in rebus, neq; ſi tecum agas quid,neq; ſi cum altero contrahas,uacare officio poteſt: in eoq́; excolendo ſita uitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo,turpitudo. Atq; hæc quidem quæſtio communis eſt omniũ Philoſophorum. Quis eſt enim, qui nullis officij præceptis tradendis Philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ propoſitis bonorum & malorum finibus,officium omne peruertunt. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit,ut nihil habeat cum uirtute coniunctum,idq́; ſuis commodis, non honeſtate metitur: hic ſi ſibi ipſe conſentiat,& non interdum naturæ bonitate uincatur, fit,ut neq; amicitiam colere poſsit,nec iuſtitiam, nec liberalitatem. Fortis uerò,dolorem ſummum malum iudicans, aut temperans,uoluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certè nullo modo poteſt. Quæ quanquàm ita ſint in promptu, ut res diſputatione non egeat, tamen ſunt à nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ eſſe uelint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officij præcepta firma,ſtabilia,coniũcta naturæ tradi poſſunt,niſi aut ab ijs,qui ſolam,aut ab ijs, qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaq; propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum,& Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis,& Herilli iampridem exploſa ſententia eſt. Qui tamen haberent ius ſuum diſputandi de officio,ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officij inuentionem adi-

Commendat officia à perſona utriuſque:deinde ab utilitate, & communitate.

1 *Epicureos notat.*

2

In libris de Finibus.

Solam honeſtatem, Stoicos ſignificat. Qui maximè, Peripateticos.

tus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæſtione potiſſimùm Stoicos, non ut interpretes, ſed, ut ſolemus, è fontibus eorum iudicio, arbitrioq́; noſtro* quãtum, quoq; modo uidebitur, hauriemus.

*aliàs, quantocunq; modo.

Idem in oratione Lyſiæ notauit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, antè definire, quid ſit officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim, quæ à ratione ſuſcipitur de aliquà re inſtitutio, debet à definitione proficiſci: ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur.

Quoniam non eſt ſimplex officij uocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diuiſione explicat, duplici quidem uerbis, ſed re eadem. Facit autem ex Stoicorum ſententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum uocant, eſtq́; cum fine boni coniunctum, neque in quenquã præterquam in ſapientem competit: Alterum mediũ, ſiue inchoatum, quod per ſe neque bonum ſit, neque malũ, ſed ad uſum aliquem uitæ ſumitur: ut rectè depoſitum reddere, perfecti ſit officij: depoſitum reddere imperfecti: cùm rectè niſi ſapiens nemo reddat, reddant autem ſimul & ſtulti. Diuus autẽ Ambroſius prioris generis eſſe putat, quę ſecundum conſilia fiũt: poſterioris, quæ ſecundum præcepta: ut bene adminiſtrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectum.

OMnis de officio duplex eſt quæſtio. Vnum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus uitæ confirmari poſſit. Superioris generis huiuſmodi exempla ſunt: Omniáne officia perfecta ſint: Nunquid officium aliud alio maius ſit: & quæ ſunt generis eiuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quãquam pertinẽt ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem uitæ communis ſpectare uidentur: de quibus eſt nobis his

his libris explicandum. Atque etiam alia diuiſio eſt officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem Cõmune, quod ij καθῆκον uocant. Atq; ea ſic definiunt, ut Rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant. Medium autem officium id eſſe dicant, quod quur factum ſit, ratio probabilis reddi poßit.*

*alias κατόρθωμα appellat.

Hoc autem cõmune officium καθῆκον μέσον uocant.

Perfectum officium κατόρθωμα, quod in tertio de Finibus Cicero tum rectum, tum rectè factum interpretatur: eſt honeſtatis actio propter ſe expetenda.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

*TRiplex igitur eſt, ut Panætio uidetur, conſilij capiendi deliberatio. Nam, Honeſtum'ne factu ſit, an Turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt, aut conſultant ad uitæ commoditatem, iucunditatemq;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poßint iuuare, & ſuos, conducat id, nec'ne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cùm pugnare uidetur cum Honeſto id, quod uidetur eſſe Vtile. Cùm enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas *contrà non rapere ad ſe uidetur, fit ut diſtrahatur deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. Hac diuiſione (cùm, præterire aliquid, maximum uitium in diuidendo ſit) duo prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolùm, utrum honeſtum, an turpe ſit, deliberari ſolet: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Itemq; duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationẽ, in quinq; partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de Honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de Vtili: pòſt de comparatione eorum diſſerendum.*

Tres loci deliberatiui. Honeſtũ, Vtile: ad quem referuntur & illa, magnum, iucundum, ſine periculo. tertiũ addit Fabius, quẽ δυνατὸν, id eſt, poßibile nominat.

*contra reuocare ad ſe.

Comparatio nõ modo in omnes partes ſuaſoriæ ſed etiam in pleraſq; iudicialis incidit generis.

Partitio totius quæſtionis de officijs.

Ex ueteris Academiæ, & Stoicorum ſententia, qui ſummum bonum à natura proficiſci putant, & hoc ipſum eſſe beatè uiuere, ſecundum naturam uiuere, commemorant, quæ ſemina nobis natura inſeuerit, quęq; adminicula addiderit, quibus accedente induſtria, ac uſu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco omni animanti ſtudiũ tuendi ſui indidit, id quod iure naturæ eſt hominum cum pecudibus commune, uocaturq; κατὰ φύσιν πρῶτον. id eſt, ſecundum naturam primum: conſequens eſt appetitus eorum, quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum, quæ noxia. Verùm homini, quoniam non ſolum è corpore conſtabat, ſed etiam ex animo, ut totus eſſe poſsit incolumis, ratiocinandi uim addidit, unde diſciplinæ omnes, & uirtutes illæ morales proficiſcuntur.

Principio generi animantium omni eſt à natura tributum, ut ſe, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur, omniaq;, quæcunq; ad uiuendum ſint neceſſaria, acquirat, & paret: ut paſtum, ut latibula, ut alia eiuſdem generis. Commune autem animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreandi cauſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter Hominem & Beluam hoc maximè intereſt, quòd hæc tantum, quantum ſenſu mouetur, ad id ſolùm, quod adeſt, quodq; præſens eſt, ſe accommodat, paululùm admodum ſentiens præteritum, aut futurum.

*qui *Homo autem,* * *quoniam rationis eſt particeps, conſequentia cernit, principia, & cauſas rerũ uidet, earumq; progreſſus, & quaſi anteceſsiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adiungit, atq; annectit futuras: facilè*

*eamq; degendam *totius uitæ curſum uidet, ad* * *eumq; regendum præparat res neceſſarias. Eademq; natura ui rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad uitæ ſocietatem: ingeneratq; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt: impellitq;, ut hominum cœtus & celebrari inter ſe,*

& ſibi

& ſibi obedire uelit: ob eaſq; cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent & ad cultum, & ad uictum: nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, cæteriſq;, quos charos habeat, tueriq; debeat. Quæ cura exuſcitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. In primiſq; hominis eſt propria Veri inquiſitio, atq; inueſtigatio. Itaq; cùm ſumus neceſſarijs negotijs, curiſq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac diſcere: cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilium *ad beatè uiuendum neceſſaria ducimus. Ex quo intelligitur, quod uerum, ſimplex, ſynceerumq; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic ueri uidendi cupiditati adiuncta eſt appetitio quædam principatus, ut nemini parêre animus benè à natura informatus uelit, niſi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis cauſa iuſtè, & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumq; rerum contẽptio. Nec uerò illa parua uis naturæ eſt, rationiſq;, quòd unum hoc animal ſentit quid ſit ordo,* quid deceat in factis, dictiſq; quis ſit modus. Itaq; eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenuſtatem, conuenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinẽ natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſilijs, factiſq; conſeruandum putat: cauetq;, ne quid indecorè effœminatéue faciat: tum, in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honeſtum: quod etiam ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit: quodq; uerè dicimus, etiamſi à nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidem ipſam Marce fili, & tanquam faciem honeſti uides: quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret Sapientiæ.

3

*ad benè beateq; ui.

*quid ſit quod deceat in factis dictiſq;, qui modus.

Ex his honeſtum, quod eſt τέλος, i. finis: & κατόρθωμα, quod eſt per ſe laudabile, etiam ſi nemo laudet.

Socrates in Phædro Platonis.

De quatuor uirtutibus,unde omnia uitæ communis officia manant,prudentia,iuſtitia,fortitudine,& temperantia:ac de materia ſingulorum.

4 *SEd omne quod honeſtum eſt,id quatuor partium oritur ex aliqua:aut enim in perſpicientia ueri,ſolertiaq́; uerſatur:aut in hominũ ſocietate tuenda, tribuendoq́; ſuum cuiq;, & rerum contractarum fide:aut in animi excelſi,atq; inuicti magnitudine,ac robore:aut in omnium,quæ fiunt, quæq́; dicuntur,ordine,& modo,in quo ineſt modeſtia,& temperantia.*

Omnes uirtutes una uirtus abſoluta,iuxta Platonem.

Quæ quatuor quanquàm inter ſe colligata, atq; implicata ſunt,tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur:uelut ex ea parte,quæ primò deſcripta eſt(in qua ſapientiam,& prudentiam ponimus)ineſt indagatio, atq; inuentio ueri:eiusq́; uirtutis hoc munus eſt proprium. Vt enim quiſq; maximè perſpicit, quid in re quaq; ueriſsimum ſit, quiq; acutiſsimè,& celerrimè poteſt & uidere,& explicare rationem,is prudentiſsimus,& ſapientiſsimus ritè haberi ſolet. Quocirca huic quaſi materia,quam tractet,& in qua uerſetur,ſubiecta eſt Veritas.

Prudentia in ueri perſpicientia ſita eſt,fons reliquarum.

Reliquis autem tribus uirtutibus neceſsitates propoſitæ ſunt ad eas res parandas, tuendasq́;,quibus actio uitæ continetur:ut & ſocietas hominum, coniunctioq́; ſeruetur: & animi excellentia, magnitudoq́; tum in augendis opibus,utilitatibusq́; & ſibi,& ſuis comparandis, tum multò magis in his ipſis deſpiciendis eluceat.

Fortitudo in cõtemptu difficultatum.

Ordo autem,& Conſtantia,& Moderatio,& ea, quæ ſunt his ſimilia, uerſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam,non ſolùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in uita,modum quendam adhibentes,& ordinem,honeſtatem,& decus conſeruabimus.

Temperãtia in æquabili modo rerum omnium.

Decorum,uelut umbra corpus, honeſtatem cõſequitur.

De prudentia uirtutum omnium principe,& quid in ea fugiendum,quid ſequendum.

Ex

EX quatuor autem locis,in quos honeſti naturam,uimq́;
diuiſimus, primus ille, qui in ueri cognitione conſiſtit,
maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahi-
mur, & ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem,
in qua excellere pulchrũ putamus:labi autem, errare,neſci-
re,decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere &
naturali,& honeſto duo uitia uitanda ſunt:Vnum, ne inco- 5
gnita pro cognitis habeamus, hiſq́; temere aſſentiamur.
Quod uitium effugere qui uolet(omnes autem uelle debẽt)
adhibebit ad conſiderandas res & tempus, & diligentiam.
Alterum eſt uitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium,
multamq́; operam in res obſcuras, atq; difficiles conferunt,
eaſdemq́; non neceſſarias. Quibus uitijs declinatis, quod in
rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæq́; pone-
tur,id iure laudabitur:ut in Aſtrologia C. Sulpitium audi-
uimus, in Geometria Sextum Pompeium ipſi cognouimus:
multos in Dialecticis,plures in iure ciuili. Quæ omnes ar-
tes in ueri inueſtigatione uerſantur, cuius ſtudio à rebus
agendis abduci cõtra officium eſt. Virtutis enim laus omnis
in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſsio. mul-
tiq́; dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis,quæ nun-
quam*acquieſcit,poteſt nos in ſtudijs cogitationis etiam ſine
opera noſtra continere. Omnis autem cogitatio, motusq́;
animi,aut in conſilijs capiendis de rebus honeſtis,& perti-
nentibus ad bene beateq́; uiuendum, aut in ſtudijs ſcientiæ,
cognitionisq́; uerſatur. Ac de primo quidem officij fonte
diximus.

Sulpitius exercitum Romanũ falſa formidine liberauit,lunaris eclipſis ratione ediſſerẽs.

**quieſcit*

IVSTITIA.

DE tribus autem reliquis latiſsime patet ea ratio, qua 6
ſocietas hominum inter ipſos, & uitæ quaſi commu-
nitas continetur. Cuius partes duæ ſunt. Iuſtitia, in qua uir-

Iuſtitia & Beneficentia.

*tutis ſplendor eſt maximus,ex qua boni uiri nominantur:&
7 huic eſt coniuncta* Beneficentia,*quam eandem uel* Benigni-
8 *tatem,uel* Liberalitatem *appellari licet. Sed iuſtitiæ primũ
munus eſt,ut ne cui quis noceat,niſi laceßitus iniuria.*Dein-
de ut communibus utatur pro communibus,priuatis ut ſuis.
9 *Sunt autem priuata nulla natura, ſed aut ueteri occupatio-
ne, ut qui quondam in uacua uenerunt: aut uictoria, ut qui
10 bello potiti ſunt:aut lege,pactione,conditione,ſorte.* Ex quo
fit,ut ager Arpinas,Arpinatiũ *dicatur:*Tuſculanus, *Tuſcu-
lanorum.*Simil*isq; eſt priuatarum poſſeßionum deſcriptio.*
Ex quò, *quia ſuum cuiuſq; ſit eorum, quæ natura fuerant
communia, quod cuiq; obtigit,id quiſque teneat.* Eo *ſi quis
ſibi plus appetet,uiolabit ius humanæ ſocietatis.Sed quoniã
(ut præclare ſcriptum eſt à* Platone) Non nobis *ſolùm nati
ſumus,ortuſq; noſtri partem patria uendicat,partem paren
11 tes,partem amici: atque(ut placet Stoicis)quæ in terris gi-
12 gnuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem
hominum cauſa eſſe genitos, ut ipſi inter ſe,alius alij pro-
deſſe poſſent,in hoc* Naturam *debemus ducem ſequi, & cõ-
munes utilitates in medium afferre mutatione officiorum,
dando,accipiendo:tum artibus,tum opera,tum facultatibus
deuincire hominum inter homines,ſocietatem.*

Apud iuriſconſultos res quædam cõmunes ſingulorũ, quædã uniuerſitatis, quædã nullius ſunt. unde dicitur occupatio,qua rẽ uacuam uſurpamus primi.

Ad Architã.

Fides iuſtitiæ fundamentum ab etymologia.

F*Vndamentum eſt autem iuſtitiæ* Fides:*id eſt,dictorum, conuentorum'que conſtantia,& ueritas.*Ex quo *quanquàm hoc uidebitur fortaſſe cuipiam durius, tamen* audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt unde uerba ſint ducta: credamuſq;, quia fiat, quod dictum eſt, appellatam fidem.*

**aliàs, uidemur*

Duo Iniuſtitiæ genera,ut Iuſtitiæ:&
unde oriantur.

SEd Iniuſtitiæ duo genera ſunt. Vnum eorum, qui infe-
runt: alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, ſi poſ-
ſint, non propulſant iniuriam. Nam qui iniuſtè impetum in
quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus,
is quaſi* manus uidetur afferre ſocio: qui autem non defen- *manus uio-
dit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriæ, tam eſt in uitio, quàm ſi pa- lenter uide-
rentes, aut patriam, aut ſocios deſerat. Atque illæ quidem in- 13 tur.
iuriæ, quæ nocendi cauſa de induſtria inferuntur, ſæpe à me- Iniuria ab im-
tu proficiſcuntur: ut cùm is, qui nocere alteri cogitat, timet prudente, iniu-
ne niſi id fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maxi- ria non eſt, niſi
mam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur ipſa uitioſa ſit
nonnulli, ut adipiſcantur ea quæ concupierunt: in quo uitio ignorantia. Ari-
latiſſimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ cùm ad ſtot.
uſus uitæ neceſſarios, tum ad perfruendas uoluptates. In qui- 14
bus autem maior eſt animus, in ijs pecuniæ cupiditas ſpe-
ctat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M.
Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui
in Repub. princeps uellet eſſe, * cuius fructibus exercitum *qui ſuis fru-
alere non poſſent. Delectant etiam magnifici apparatus, ui- ctib.
tæq; cultus cum elegantia, & copia: quibus rebus effectum
eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec uerò rei familia-
ris amplificatio, nemini nocens, uituperanda: ſed fugienda
ſemper iniuria eſt. Maximè autem adducuntur plerique, ut
eos iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in Imperiorum, honorum,
gloriæ cupiditatē inciderint. Quod enim eſt apud Ennium,
nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt: id latius patet. Nam
quicquid eiuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in
eo fit plerunque tanta contentio, ut difficilimum ſit ſanctam
ſeruare ſocietatem. Declarauit id modò* temeritas C. Cæſa- Modò, pro ad
ris, qui omnia iura diuina, atque humana peruertit, propter modum nuper.
eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. *tempeſtas

Eſt au

Animi ſublimitatē propriè Cæſari tribuit Plinius.

Eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendidiſsimisq; ingenijs plerunque exiſtunt honoris, Imperij, potētiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cauendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Iniuria alia alia leuior.

Stot. α ἠθικ: 8°.

SEd in omni iniuſtitia permultum intereſt, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis eſt, & ad tempus: an conſultò, & cogitatò fiat iniuria. Leuiora ſunt enim quæ repentino aliquo motu accidūt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria ſatis dictum eſt.

Cauſas recenſet, unde ſecundum iniuſtitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defenſionis, deſerendiq; officij plures ſolent eſſe cauſæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt, aut etiam negligentia, pigritia, inertia: aut ſuis ſtudijs quibuſdam, occupationibuſue ſic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur. Itaque uidendum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in Philoſophos dictū: quòd in ueri inueſtigatione uerſentur, quodq; ea, quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iuſtos eſſe. Nam dum alterum iuſtitiæ genus aſſequuntur inferenda, ne cui noceant, iniuria, in alterum incidūt. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent deſerunt. Itaque eos ad Remp. ne acceſſuros quidem putant, niſi coactos: æquius autem erat id uoluntate fieri. Nam hoc ipſum ita iuſtum eſt, quod rectè fit, ſi eſt uoluntarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam: qui dum altero iniuſtitiæ

Hoc Plato ī libris de rep. elegāter oſtendit per fabulam, de ijs, qui uincti in ſpecu ſedent: id quod Ciceroni nō probari, uiro politico & natura ſubmani nō eſt mirū Hora. Diſsimulator opis ꝓpriæ mihi commodus uni.

tiæ genere uacant, in alterum incurrunt. Deſerunt enim uitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudij, nihil operæ, nihil facultatum. *Quando igitur duobus generibus iniuſtitiæ propoſitis, adiunximus cauſas utriuſque generis, eaſq́; res antè conſtituimus, quibus iuſtitia continetur, facile quod cuiuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos ualde amabimus, iudicare. Eſt enim difficilis cura rerũ alienarum: quanquàm Terentianus ille Chremes humani nihil à ſe alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis, aut proſpera, aut aduerſa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quaſi longo interuallo interiecto uidemus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui uetant quicquam agere, quod dubites æquum ſit, an iniquum. Aequitas enim lucet ipſa per ſe: dubitatio cogitationem ſignificat iniuriæ.*

**Quoniam*

Ex Heautontimorumeni initio.

Prouerbium: Quæ dubitas, ne feceris.

Docet officia pro circunſtantiis uariari, & quod officioſum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, ſi aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori quin interdum præter officium eſſe, nimium inhærere iuris apicibus.

SEd incidunt ſæpe tempora, cùm ea, quæ maximè uidentur digna eſſe iuſto homine, eoq́; quem uirum bonum dicimus, commutantur, fiuntq́; contraria: ut reddere depoſitum: etiam'ne furioſo? facere promiſſum: quæq́; pertinẽt ad ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſeruare, ſit iuſtum. Referri enim decet ad ea, quæ poſui in principio, fundamenta iuſtitiæ: primùm, ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati ſeruiatur: Ea cùm tempore commutantur, commutatur officium: & non ſemper eſt idem. Poteſt etiam accidere promiſſum aliquod, & conuentum, ut id effici ſit inutile uel ei, cui promiſſum ſit, uel ei, qui promiſerit. Nam ſi (ut in fabulis eſt) Neptunus quod Theſeo promiſerat,

Communi, id eſt, tũ eius, qui præſtat iuſtũ, tum illius, in quem præſtatur.

Tragicū exemplum. Theſeus tria optauerat ab auo Neptuno, ut Minotaurum conficeret, ut ſibi ad inferos daretur aditus, ut Hippolytum ulciſceretur.

rat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolyto ſuo non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis (*ut dicitur*) *hoc erat tertiū, quod de* Hippolyti *interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit.* Nec *promiſſa igitur ſeruanda ſunt ea, quæ ſint ijs, quibus promiſeris, inutilia: nec ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui promiſeris.* Contra *officium eſt, maius anteponi minori: ut ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum in rem præſentem eſſe uenturum, atq; interim grauiter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur.* Iam *illis promiſsis non ſtandum eſſe quis non uidet, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiſerit?* Q*uæ quidem pleraq; iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.*

Stare promiſſis, ut manere dictis.

In iuridicialibus officiis æquitas ſpectanda, non uerbis inhærendum.

EX*iſtunt etiam ſæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida, ſed malitioſa iuris interpretatione.* Ex *quo illud: Summum ius, ſumma iniuria: factum eſt iam tritum ſermone prouerbium.* Q*uo in genere etiam in* R*epublica multa peccantur: ut ille, qui, cùm* centum triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum eſſent pactæ, non noctium induciæ.* Nec *noſter quidem probādus, ſi uerum eſt,* Q. Fabium Labeonem, *ſeu quem alium (nihil enim præter auditū habeo) arbitrum* Nolanis, & Neapolitanis *de finibus à* Senatu *datum, cùm ad locum ueniſſet, cum utriſq; ſeparatim loquutum, ut ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent.* Id *cùm * utrinque feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt.* Itaque *illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo* Rom

Ex Heautontimorumeno.

*triginta 15 *Plutarchus, hoc cōmentū Cleomeni Lacedæmonio adſcribit in apoph. Lacon.*

*utriq;

Romano adiudicauit. Decipere hoc quidem eſt, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi, & puniendi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſerit, iniuriæ ſuæ pœnitere: ut & ipſe ne quid tale poſthac committat, & cæteri ſint ad iniuriam tardiores.

Quod in punienda iniuria officium.

Hactenus de ciuili iuſtitia, nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia ſunt hæc: ut non niſi iuſtis de cauſis ſuſcipiantur. ne inferantur niſi rebus repetitis, niſi ſolenniter denuntiata: ut rite gerantur, ne ſæuiatur ſupra modum in uictos: humanius etiam qui ſe dedunt, recipiantur: fides hoſti etiam priuatim præſtetur, non modò in conuentis ſolennibus. Propria uerò ſunt illa, ut cum hoc hoſtium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his qui uitam noſtram petunt, ſeuerius.

Atque in Republica maximè conſeruanda ſunt iura belli. Nam cùm ſint duo genera decertandi: unum per diſceptationem, alterum per uim: cumq; illud proprium ſit hominis, hoc beluarum, confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur. Parta autem uictoria, conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores noſtri Tuſculanos, Equos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maximè, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Mea quidem ſententia, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi obtemperatum eſſet, etſi non optimam, at aliquam Rempub. quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cùm iis, quos ui deuiceris

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipiõe Aemiliano funditus euerſæ. Corinthus itẽ in Achaia, à L. Mũmio ſublata, q̃ Iſthmo eſſet, & ad bellum mouendum opportuna.

uiceris, conſulendum eſt: tum ij, qui armis poſitis, ad Imperatorum fidem confugient (quamuis murum aries percuſſerit) recipiendi. In quo tantopere apud noſtros iuſtitia culta eſt, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent more maiorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè Feciali populi Romani *iure perſcripta eſt.* Ex *quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe iuſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante ſit, & indictum.* Pompilius Imperator *tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. Cùm autem* Pompilio *uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad* Pompilium *ſcripſit, ut ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo cum obligaret militiæ ſacramento: quia priore amiſſo, iure cum hoſtibus pugnare non poterat. Adeò ſumma erat obſeruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis ſenis epiſtola eſt ad* M. *filium, in qua ſcripſit, ſe audiſſe, cum miſſum factum eſſe à* Conſule, *cùm in* Macedonia Perſico *bello miles eſſet. Monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat. Negat enim ius eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis uocaretur, lenitate uerbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud maiores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ:* AVT STATVS DIES CVM HOSTE. *Itemq́;* ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS. *Quid ad hãc manſuetudinem addi poteſt, cum quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquàm id nomen durius iam*

Quod in bellis ſuſcipiendis officium.

Quanta ſacramenti militaris religio maioribus.

Senis addidit, ne pronepotem huius Vticenſem ĩtelligeres, niſi manus ad abſolutam ætatem referre.

efficit

effecit uetuſtas: à peregrino enim iam receßit, & proprie in eo, qui ferret arma contrà, remanſit. Cùm uerò de Imperio decertatur, belloq; quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulò antè iuſtas cauſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria propoſita eſt, minus acerbè gerenda ſunt. Vt enim cum ciuiliter contendimus, aliter ſi eſt inimicus, aliter ſi competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de Imperio dimucabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia:

Enniani uerſus

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utriq;.
Vos'ne uelit, an me regnare hera, quid'ue ferat fors,
Virtute experiamur, & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt:
Dono, ducite, doq; uolentibus, cum magnis dijs.

Pyrrhus rex ad Pyrrhũ Achillis filium genus ſuum referebat, cui auus fuerat Aeacus. 17.

*Regalis ſanè, & digna Aeacidarum * gente ſententia. Atq; etiam ſi quid ſinguli temporibus adducti hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides conſeruanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet, iuraſſetq; ſe rediturum: primùm, ut uenit, captiuos reddendos in Senatu non cenſuit: deinde cùm retineretur à propinquis, & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quàm fidem hoſti datam fallere. Secundo autem Punico bello, poſt Cannenſem pugnam, quos decem Annibal Romam adſtrictos miſit iureiurando ſe redituros eſſe, niſi de redi-*

*genere

mendis ijs, qui capti erant, impetraſſent: eos omnes, cenſores, quoad quiſq; eorum uixit, qui peieraſſent, in ærarijs reliquerunt: nec minus illum, qui iuriſiurandi fraude culpam inuenerat. Cum enim Annibalis permiſſu exiſſet è caſtris, rediijt paulò pòſt, quòd ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus è caſtris, iureiurando ſe ſolutum putabat: & erat uerbis, re non erat. Semper autem in fide quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt iuſtitiæ in hoſtem à maioribus noſtris conſtitutum. Cùm à Pyrrho perfuga Senatui eſt pollicitus ſe uenenum regi daturum, & eum necaturum: Senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hoſtis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum ſcelere interitum approbauit. Ac de bellicis quidem officijs ſatis dictum eſt. Meminerimus autem etiam aduerſus infimos iuſtitiam eſſe ſeruandam. Eſt autem infima conditio, & fortuna ſeruorum, quibus non malè præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iuſta præbenda. Cùm autem duobus modis, id eſt, aut Vi, aut Fraude fiat iniuria: fraus quaſi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunque alieniſſimum ab homine, ſed fraus odio digna maiore. Totius autem iniuſtitiæ nulla capitalior eſt, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, ut uiri boni eſſe uideantur. De iuſtitia ſatis dictum eſt.

Officium domini in ſeruos.

Triplex nocendi genus.

De Liberalitate ſecunda iuſtitiæ parte, quam tamen Ariſtoteles modeſtiæ uidetur annectere, in qua tria potiſsimum ſpectanda docet Cicero: ne quid demus quod accipienti ſit nociturum, neue quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut uirtute commendatis: aut ijs, qui nos honeſta beneuolentia proſequuntur: aut quibuſcum nobis aliquod ſocieta

cietatis uinculum intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Poſtremò ſocietatis humanæ gradus à ſummo fonte repetens, inter ſe componit, ut quantũ cuiq; debetur, tantum præſtetur. Sed de hac parte Seneca pluribus libris diligẽtiſsimè ſcripſit.

*DEinceps (ut erat propoſitum) de Beneficentia, & de Liberalitate dicatur: qua quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius: ſed habet multas cautiones. Vidẽdum eſt enim primùm, ne obſit Benignitas, & ijs ipſis, quibus benigne uidebitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas ſit, quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim eſt iuſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe uelle uideantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi, atque aſſentatores iudicandi ſunt. Et qui alijs nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt iniuſtitia, ut ſi ipſi in ſuam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris, & gloriæ, qui eripiunt alijs, quod alijs largiantur. Hi'q; arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos uiſum iri, ſi locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abeſt ab officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæſaris pecuniarum translatio à iuſtis dominis ad alienos, non debet liberalis uideri. Nihil eſt enim liberale, quod non idem ſit iuſtum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior eſſet, quàm facultates: quòd qui benigniores uolunt eſſe, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd iniurioſi ſunt in proximos. Quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferũt ad alienos. Ineſt autem in tali * liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ*

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

Vt ſi, pro ac ſi. Terentius: Vt ſi eſſet frater.

Tyrannica liberalitas Cæſaris & Syllæ.

**alids, deliberatione.*

piæ. Videre etiam licet pleroſque non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideantur facere multa: quæ uidentur ab oſtentatione magis, quàm à uoluntate proficiſci. Talis autem ſimulatio uanitati eſt coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac ſocietas uitæ, & ad noſtras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile eſt: ſi minus, plures cauſæ, maioresq; ponderis plus habebunt.

Quibus dandũ, probis uiris, charis, aliquo uinculo nobis coniunctis, bene meritis.

Mores non ad exactam illam ſapientis Stoici rationem ſpectandos, ſed ciuilem uirtutis imaginem.

18 *QVoniam autem uiuitur non cum perfectis hominibus, planeq; ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclare agitur, ſi ſint ſimulacra uirtutis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio uirtutis appareat. Colendum autem eſſe ita unumquenque maximè, ut quiſque maximè his uirtutibus lenioribus erit ornatus, Modeſtia, Temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, Iuſtitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente feruentior plerunq; eſt: illæ uirtutes uirum bonum uidentur potius attingere. Atq; hæc in moribus conſiderentur.*

Quomodo conſideranda ſit beneuolentia aliorum erga nos.

DE Beneuolentia *autem, quam quiſque habeat erga nos, primùm illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur. Sed Beneuolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate*

potius

potius, & conſtantia iudicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non incunda, ſed referenda ſit gratia, maior quædam cura adhibenda eſt. Nullum *enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. Quòd ſi ea quæ acceperis utenda, maiore menſura (ſi modò poßis) iubet reddere* Heſiodus: *quidnam beneficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multò plus afferũt, quàm acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui iam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficij, alterum reddendi: demus nec'ne, in noſtra poteſtate eſt: non reddere, uiro bono non licet, modò id facere poßit ſine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi.* Nec dubium, *quin maximo cuiq; plurimum debeatur.* In quo tamen in primis quo *quiſque animo, ſtudio, beneuolentia, fecerit, ponderandum eſt.* Multi *enim faciunt multa temeritate quadam, ſine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quaſi uento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atque ea, quæ iudicio, conſideratè, conſtanterq; delata ſunt.* Sed in collocando beneficio, *& in referenda gratia (ſi cætera paria ſint) hoc maximè officij eſt, ut quiſq; maximè opis indigeat, ita ei potißimum opitulari. Quod contrà fit à pleriſq;: à quo enim plurimum ſperant, etiam ſi ille his non eget, tamen ei potißimùm inſeruiunt.*

Beneficia cum fœnore remetienda à maiori.

Beneficia potiſſimum animo dãtis metienda.

Non dandum ut recipias, ſed ut proſis amico.

In coniunctione uitæ quis ordo, ac primùm de ſocietate uniuerſali omnium mortalium.

OPtimè autem ſocietas hominum, coniunctioq; ſeruabitur, ſi ut quiſque erit coniunctißimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia

Primi ſocietatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

ſint communitatis, & ſocietatis humanæ, repetendum altius uidetur. Eſt enim primum, quod cernitur in uniuerſi generis humani ſocietate. Eius autem uinculum eſt Ratio, & Oratio: quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, coniungitq́; naturali quadam ſocietate. Neque ulla re longius abſumus à natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: iuſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt, in qua omnium rerum, quas ad communem uſum hominum natura genuit, & ſeruanda communitas: ut quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum: è quibus ipſis cætera ſic obſeruentur, ut in Græcorum prouerbio eſt: Amicorum eſſe omnia communia. Omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ ſunt generis eius, quod ab Ennio poſitum in una re, transferri per multas poteſt:

Ius naturæ.

Belliſſimi Ennij uerſus.

Homo qui erranti * comiter monſtrat uiam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit:
Nihilo minus ipſi lucet, cùm illi accenderit.

* Comiti.

Quæ ſint omnibus abſque diſcrimine cõmunicanda.

Vna enim ex re ſatis præcipit, ut quicquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur uel ignoto. Ex quo ſunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pati ab igne ignem capere: ſi quis uelit conſilium, fidele deliberanti dare: quæ ſunt iis utilia qui accipiunt, danti non moleſta. Quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt, eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo, uulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennij finem, NIHILO MINVS IPSI LVCET,

ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales.

GRadus autem plures ſunt ſocietatis hominum. Vt *enim
ab illa diſcedatur infinite, propior eſt eiuſdem* Gentis, 19
Nationis, Lin*guæ, qua maximè homines coniunguntur.* Inte-
rius etiam eſt, eiuſdem eſſe Ciuitatis. *Multa enim ſunt ciuibus
inter ſe communia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudi* 20
*cia, ſuffragia, conſuetudines præterea, & familiaritates,
multæ'que cum multis res, rationes'que contractæ.* Ar-
ctior eſt uerò colligatio ſocietatis propinquorum. Ab *illa
enim immenſa ſocietate humani generis in exiguum, angu-
ſtum'que concluditur.* Nam *cùm ſit hoc natura commune
omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi, pri-
ma ſocietas in ipſo eſt* Coniugio: *proxima in* Liberis, *deinde
una Domus, *cui ſunt omnia communia.* Id *autem eſt princi-
pium* Vrbis, *& quaſi ſeminarium* Reipub. *Sequuntur fra-* 21
*trum coniunctiones, pòſt conſobrinorum, ſobrinorumq́;: qui
cùm una domo iam capi non poßint, in alias domos, tanquam
in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates, ex
quibus etiam plures propinqui.* Q*uæ propagatio, & ſobo-
les, origo eſt rerum publicarum. Sanguinis autẽ coniunctio,
& beneuolentia deuincit charitate homines. Magnum eſt
enim eadem habere monumenta maiorum, iiſdem uti ſacris,
ſepulchra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla
præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cùm uiri boni moribus
ſimiles ſunt familiaritate coniuncti. Illud enim honeſtum
(quod ſæpe diximus) etiam ſi in alio cernimus, tamen nos
mouet, atque illi, in quo id ineſſe uidetur, amicos facit.* Et
*quanquàm omnis uirtus nos ad ſe allicit, facitq́; ut eos diliga
mus, in quibus ipſa ineſſe uideatur: tamen* Iuſtitia, *&* Libe-
ralitas id maximè efficit. Nihil *autem eſt amabilius, nec co-
pulatius, quàm morum ſimilitudo bonorum.* In *quibus*

Ab illa prima communitate ad contractiores ſocietates deſcendit.

Quæ communia uniuerſitatis.

Cognatio.

**una domus, cõmunia omnia.*

Affinitates ex coniugijs.

Amicitia uirtute conciliata.

Nihil amabilius uirtute.

enim eadem ſtudia ſunt, eædem uoluntates: in his fit, ut quiſ-
que altero æquè delectetur, ac ſeipſo. Efficiturq́; id, quod Py-

Amicitia iuxta Pythagorā æqualitas eſt. Idem dixit amicitiam unā eſſe animam in corporibus duobus.

thagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna
etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficijs ul-
trò, citroq́; datis, acceptiſq́;. Quæ mutua, & grata dum
ſunt, inter quos ea ſunt, firma deuinciuntur ſocietate. Sed cùm
omnia ratione, animoq́; luſtraueris, omnium ſocietatum
nulla eſt gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Repub.
eſt unicuique noſtrum. Chari ſunt parentes, chari liberi, pro-

Patria debemus plurimum

pinqui, familiares: ſed omnes omnium charitates Patria *una*
complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere,
22 *ſi ei ſit profuturus? Quò eſt deteſtabilior iſtorum immani-*

Oppétere mortem: id eſt, ultro mori.

tas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus
delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quæ-
dam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit
23 *officij, principes ſint* Patria, & Parentes, *quorum benefi-*
24 *cijs maximè obligati ſumus: proximi* Liberi, *totaq́; domus,*
quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullū poteſt habere pro-

Cōuenientes pro concordibus. Quid ſanguine coniunctis: quid amicis potiſſimū debeamus.

fugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibuſcum
communis etiam plerunque fortuna eſt. Quamobrem ne-
ceſſaria præſidia uitæ debentur ijs maximè, quos antè di-
xi. Vita autem, uictuſq́; communis, conſilia, ſermones, cohor
tationes, conſolationes, interdum etiam obiurgationes in ami
cis uigent maximè. Eſtq́; ea iucundiſſima amicitia, quam ſi-
militudo morum coniugauit.

Liberalitatis officia non ſolùm ab his gradibus ſocietatis, ſed etiam ab alijs circūſtantijs ſpectari oportere.

SEd in his omnibus officijs tribuendis uidendum erit, quid cuique maximè neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcum, uel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Itaque non ijdem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum:

ſuntq́;

*ſuntq́; officia, quæ alijs magis, quàm alijs debeantur: ut uicinum citius adiuueris in * frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius & amicum, quàm uicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circunſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatioq́; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum eſſe poßimus, & addendo, deducendoq́; uidere, quæ reliqui ſumma fiat: ex quo quantum cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec Imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignũ ſine uſu, & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officij conſeruandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipſi: ſed rei magnitudo uſum quoque exercitationemq́; deſiderat. Atq; ab ijs rebus, quæ ſunt in iure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis ferè diximus.*

Vicinus quid debeatur.

**aliàs, fructibus.*

Quæ reliqui. Id eſt quantum relinquatur deductis, & additis quæ oportuit.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam naſcitur: declaratur autem potiſsimum in periculis adeũdis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dexteram eſt audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, moroſitas, ira, ſæuitia, ambitio: ad lęuam timiditas, ignauia, ſtupor, & id genus uitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, deniq; et priuata in uita: de quibus omnibus uariè diſſerit Cicero.

INtelligendum eſt autem, cùm propoſita ſint genera quatuor, è quibus honeſtas, officiumq́; manaret, ſplendidiſsimum uideri, quod animo magno, elatoq́;, humanasq́; res deſpiciente, factum ſit. Itaque in probris maximè in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

Vos etenim iuuenes, animos geritis muliebres,
Illaq́; uirgo uiri. Et ſi quid eſt eiuſmodi:

Commendatio fortitudinis.

In primis opprobratur puſillanimitas.

Ex Ennio uerba imperatoris, exemplo Cloe-

Ita militũ ignauiam increpantis.
In hoc carmine mollitiei eſt exprobratio, quoniam Salmacis fons potus effœminare dicitur.

Salmacida ſpolia ſine ſanguine,& ſudore.
*Contraq́; in laudibus,quæ magno animo,& fortiter,excellenterq́; geſta ſunt, ea neſcio quo modo quaſi pleniore ore laudamus.*Hinc Rhetorum *campus de* Marathone,*Salamine,* Platei*s,* Thermopyl*is ,* Leuctris. Hinc noſter Cocles, *hinc* Decij,*hinc* Cneus,& Publius Scipiones, *hinc* Marcus Marcellus*, innumerabileſq́; alij : maximeq́; ipſe populus* Romanus *animi magnitudine* excellit. Declaratur *autem ſtudium bellicæ gloriæ, quòd ſtatuas quoq; uidemus ornatu ferè militari.*

Fortitudinem ſi ab honeſtate recedat,nomen ſuum amittere.

SEd *ea animi elatio,quæ cernitur in periculis, & laboribus,ſi iuſtitia uacat,pugnatq́; non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis,in uitio eſt.*Non *enim modò id uirtutis non eſt,ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis.*

25 Itaq; *probè definitur à Stoicis* Fortitudo,*cum eam uirtutem eſſe dicunt propugnantem pro æquitate.* Quocirca *nemo,qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidijs,& malitia laudẽ eſt adeptus.*Nihil *enim honeſtum eſſe poteſt, quod iuſtitia uacat.Præclarum igitur* Platonis *illud:*Non *ſolùm,inquit,ſcientia,quæ eſt remota à iuſtitia, calliditas potius,quàm ſapientia eſt appellanda:uerùm etiam animus paratus ad periculum,ſi ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur,audaciæ potius nomen habeat,quàm fortitudinis.*

Magnanimitas a iuſtitia pendet.
Pertinacia elati animi comes.

26 Itaq; *uiros fortes,& magnanimos,eoſdem bonos,& ſimplices ueritatis amicos, minimeq́; fallaces eſſe uolumus : quæ ſunt ex media laude iuſtitiæ.* Sed *illud odioſum eſt , quod in hac elatione,& magnitudine animi facillimè pertinacia,& nimia cupiditas principatus innaſcitur.* Vt *enim apud* Platonem *eſt,omnem morem* Lacedæmoniorum *inflammatum*

eſſe

eſſe cupiditate uincendi: ſic ut quiſque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè uult princeps omnium eſſe, uel potius ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cùm præſtare omnibus concupiueris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neq; diſceptatione uinci ſe, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur. Exiſtuntq; in Repub. plerunq; largitores, & factioſi, ut opes quàm maximas con ſequantur, & ſint ui potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares. Sed quò difficilius, hòc præclarius. Nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia uacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. Vera autem, & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maximè natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria iudicat: principemq; ſe eſſe mauult, quàm uideri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non eſt habendus. Facillimè autem ad res iniuſtas impellitur, ut quiſq; eſt altiſſimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus eſt ſane lubricus, quòd uix inuenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſq; aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

Prouerbio Socratis, Pulchra quæ difficilia.

29

Qui gloriæ ſpe pericula ſuſcipit,
30
ambitioſus,
31
non fortis.

Lubricus, anceps, & periculoſus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potiſsimum ſita, in contemnendis tum proſperis, tum aduerſis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorumque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut cùm ita ſis affectus animo, ut ſuprà dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, ſed uehementer arduas, plenaſq; laborum,

* *aliàs, multarum*

*borum, & periculorũ cùm uitæ, tum * aliarum rerum quæ ad uitam pertinent. Harum rerum duarum ſplendor omnis, & amplitudo, addo etiam utilitatem, in poſteriore, cauſa autem, & ratio efficiẽs magnos uiros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum iudices, & omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ eximia pleriſque, & præclara uidentur, parua ducere, eaq; ratione ſtabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magniq; ducendum eſt. Et ea quæ uidentur acerba, quæ multa, & uaria in hominum uita, fortunáque uerſantur, ita ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis: hoc robuſti animi eſt, magnæq;*

32 *conſtantiæ. Non eſt autẽ conſentaneum, qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate: nec qui inuictum ſe à labore præſtiterit, uinci à uoluptate. Quamobrem & hæc uitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi, tam que parui, quàm amare diuitias. Nihil honeſtius, magnificentiuſq;, quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas: ſi habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. Cauenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſuprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet eſſe contentio. Nec uerò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatẽ expetentes, à negotijs publicis ſe remouerunt, ad otiumq; perfugerunt. In his & nobiliſſimi Philoſophi, longeq; principes, & qui*

Turpius à uoluptate uinci, quàm à dolore.

Humilis animi mirari diuitias.

Aequabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

& quidam homines ſeueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerũt. Vixeruntq; nonnulli in agris, delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parêrent, libertate uterentur: cuius proprium eſt ſic uiuere, ut uelis. Quare cùm hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iјs, quos dixi, otioſis, alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant: alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia. Sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut moleſta uita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui ſe ad Remp. & ad res magnas gerendas accommodauerunt. Quapropter & ijs forſitan concedendum ſit Remp. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, otio, doctrinæq; ſeſe dediderunt: & ijs, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore cauſa impediti, à Rep. receſſerunt, cùm eius adminiſtrandæ poteſtatem alijs, laudemq; concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ pleriq; admirantur Imperia, & magiſtratus, ijs non modò non laudi, uerùm etiam uitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quòd gloriam cõtemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed uidentur tum labores, & moleſtias, tum offenſionum, & repulſarum quaſi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum ſibi conſtent, uoluptatem ſeueriſſimè contemnant, in dolore ſint molliores: gloriam negligant, frangantur infamia: atq; ea quidem non ſatis conſtanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus ſunt, & gerenda Reſpub. eſt. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo poteſt.

Vt ne, pro ne.

Vti Plato.
Vti ſcipio.

Non ſatis conſtanter, id eſt, alibi cõtẽnunt, alibi minimè.

do poteſt. Capeſſentibus autem Rempub. nihil minus, quàm Philoſophis, haud ſcio an magis etiam & magnificentia, & deſpicientia adhibenda ſit rerum humanarum, quàm ſæpe dico, & tranquillitas animi, atque ſecuritas: ſiquidem nec anxij futuri ſunt, & cũ grauitate, conſtantiaq; uicturi. Quæ eò faciliora ſunt Philoſophis, quò minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat, & quò minus multis rebus egent: & quia ſi quid aduerſi eueniat, tam grauiter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſa maiores motus animorum concitantur, maiorq́; cura efficiendi, Rempublicã gerentibus, quàm quietis: quò magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modò conſideret, quàm illa res honeſta ſit: ſed etiam ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, ne aut temerè deſperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.*

**maioraq́; efficienda,*

Maiora uiribus aggredi temeritatis eſt: quæ poſsis, in his tibi diffidere, ignauia.

Longè fortius eſſe ciuilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilq́; de ſe.

SEd cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores eſſe quàm urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingenijsq́; plerunque contingit: eóque magis, ſi ſunt ad rem militarẽ apti, & cupidi bellorum gerẽdorum. Verè autem ſi uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq́;, quàm bellicæ. Quamuis enim Themiſtocles iure laudetur, & ſit eius nomen, quàm Solonis, illuſtrius, citeturq́; Salamis clariſsimæ teſtis uictoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis, ei, quo primùm conſtituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum

Themiſtocles Atheniẽſiũ imperator apud Salaminã inſulã Xerxẽ prælio uicit. Solon Salaminius leges Atheniẽſibus dedit maximè ſalutares.

*candum eſt. Illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit ci-
uitati. Hoc conſilio leges Athenienſium, hoc maiorum inſti-
tuta ſeruãtur. Et Themiſtocles quidẽ nihil dixit, in quo ipſe
Areopagum adiuuerit: At ab illo uerum eſt adiutum eſſe
Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio Senatus
eius, qui à Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſa-
nia, Lyſandroq; dicere: quorum rebus geſtis quanquam Im-
perium Lacedæmonijs dilatatum putatur, tamen ne mini-
ma quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ conſe-
rendi ſunt. Quinetiã ob has ipſas cauſas & paratiores ha-
buerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris 33
nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cùm uerſaremur in Rep.
Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. Parua enim ſunt
foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Aphricanus
ſingularis & uir, & Imperator, in excidenda Numantia
Reipub. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica priuatus,
cùm Tyberium Gracchum interemit: quanquam hæc qui-
dem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione: attingit enim
& bellicã, quoniã ui, manuq; cõfecta eſt: ſed tamẽ id ipſum
geſtũ eſt cõſilio urbano, ſine exercitu. Illud autẽ optimũ eſt,
in quo inuadi ſolere ab improbis, & inuidis me audio:*

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

*Vt enim alios omittam, nobis Rempu. gubernãtibus, nonne
togæ arma ceſſere? Neq; enim in Repub. periculum fuit gra-
uius unquam, nec maius odium. Ita conſilijs, diligentiaq; no-
ſtra celeriter de manibus audaciſsimorũ ciuium delapſa ar-
ma ipſa ceciderũt. Quæ res igitur geſta eſt unquam in bel- 34
lo tanta? quis triumphus cõferendus? Licet enim mihi, Mar-
ce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ
& factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè uir abun-
dans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc
tribuit,*

Lycurgus legũ lator, Pauſania ac Lyſãdro ducibus multis uictorijs nobilib. anteſertur.

M. Scaurus eloquẽtia & iuris ſcientia cõmẽdatus: & Q. Catulus in rebus ciuilib. floruerunt.

Marius & Põpeius belli gloria.

Scipio Aemilianus Numantiam ſuſtulit.

Scipio Naſica Tyberiũ Gracchum pernicioſas leges ſerẽtẽ priuat⁹ occidit.

Hic eſt inuidioſus ille uerſiculus, quo Cicero gloriatus eſt ſe in toga Catilinariã coniurationem oppreſſiſſe.

Ter triumphauit Pompeius, de Afris, & iterũ de Hiſpanis: tertiùm de Mithridate.

tribuit, ut diceret, fruſtra ſe tertium triumphum deportaturum fuiſſe, niſi meo in rempub. beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, ſtudijq́; ponendum eſt. Omnino enim illud honeſtum, quod ex animo excelſo, magnificoq́; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum eſt, ut obedire conſilio, rationiq́; poſſit in exequendis negotijs, & in labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totũ eſt poſitum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reipub. præſunt, quàm qui bellum gerunt. Itaq́; eorũ conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui ualuit autoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax quæſita uideatur. Fortis uerò animi, & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu deijci, ut dicitur: ſed præſentis animi uti conſilio, nec à ratione diſcedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni eſt, præcipere cogitatione futura, & aliquantò ante conſtituere, quid accidere poſſit in utranque partem: & quid agendum ſit, cùm quid euenerit: nec committere aliquid, ut aliquando dicendum ſit, Non putaram. Hæc ſunt opera magni animi, & excelſi, & prudentia, conſilioq́; fidentis. Temerè autem in acie uerſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam, & beluarum ſimile eſt: ſed cùm tempus, neceſſitasq́; poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſeruituti, turpitudiniq́; anteponenda.

M. Cato fico quã triduo ſecũ è Carthagine tulerat, in ſenatu oſtẽſa perſuaſit ut tertiũ bellum Punicũ ſuſciperetur, quo etiã euerſa eſt Carthago, qui cùm inſequẽti anno mortuus eſſet, tamẽ ualuit & ſepulti autoritas contra Naſicam, ne euerteretur, ſuadentem.

Turpe, non putarã, Scipionis apophthegma.

Alien

Alienam eſſe ab officio magnanimi crudelitatem,& item temeritatem.

DE euertendis autem,diripiendiſq; urbibus, ualde illud conſiderandum eſt,ne quid temere, ne quid crudeliter fiat,idq; eſt uiri magni,rebus agitatis punire ſontes, multitudinē conſeruare,in omni fortuna,recta,atq; honeſta retinere.

Non ſæuiendū in uictos.

Multitudini parcendum.

Pericula quatenus uiro forti ſuſcipienda.

VT enim ſunt (quemadmodum ſuprà dixi) qui urbanis
rebus bellicas anteponunt: ſic reperies multos,quibus
periculoſa,& callida conſilia quietis cogitationibus & ſplen 36
*didiora,& maiora uideantur.*Nunquam omnino periculi fu 37
ga committendum eſt,ut imbelles,timidiq; uideamur.Sed fugiendum etiam illud,ne offeramus nos periculis, ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter ægrotantes leuiter curant:grauioribus autem morbis periculoſas curationes,& ancipites adhibere coguntur.Quare in tranquillo tempeſtatem aduerſam optare, dementis eſt:ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione,ſapientis:eoq; magis,ſi plus adipiſcare explicata boni,quàm addubitata mali. Periculoſæ 38
autem rerum actiones partim ijs ſunt,qui eas ſuſcipiunt,par 39
tim Reip.*Itemq; alij de uita,alij de gloria, & beneuolentia ciuium in diſcrimen uocantur.* Promptiores igitur *debemus eſſe ad noſtra pericula,quàm ad communia,dimicareq; paratius de honore,& gloria,quàm de cæteris commodis. Inueniti antem multi ſunt, qui non modò pecuniam, ſed uitam etiam profundere pro patria parati eſſent:ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne* Repub.*quidem poſtulante:ut* Callicratides,*qui cùm* Lacedæmoniorum *dux fuiſſet* Peloponneſiaco *bello, multaq; feciſſet egregiè, uertit ad extremum omnia,cùm conſilio non paruit eorum, qui*

Magnanimus non niſi idonea de cauſa pericula ſuſcipit.

Belliſsima metaphora.

Quæ res potius periclitandæ.

Callicratides Lacedæmoniorum dux ab officio magnanimi receſsit, qui claſsis, quàm priuatæ gloriæ iacturam facere maluerit. hiſtoria eſt apud Xenophontem primo Paralipomenon.

qui claſſem ab Arginuſſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit, Lacedæmonios claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe: ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atq; hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit: illa peſtifera, qua cùm Cleombrotus inuidiam timens temerè cum Epaminunda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quantò Q. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminunda Thebanorũ duce uictus: magna ſuorum clade. Fabius cunctatur, hiſtoria notiſsima.

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq; magiſq; uiri nunc gloria claret.

Fortis eſt, falſam infamiam contemnere.

Quod genus peccandi uitandum eſt, etiam in rebus urbanis. Sunt enim qui quod ſentiunt, etiam ſi optimum ſit, tamen inuidiæ metu non audent dicere.

40

Magnanimitas eſt publica commoda ſuis anteponere. Magiſtratus æquus omnibus, & partium ſtudio uacuus. Optimum optimatem dicit. Fortis ut non recuſat inuidiã in loco, ita nec temere arceſsit.

OMnino qui Reipublicæ præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, ut utilitatem ciuium ſic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: Alterum, ut totum corpus Reipub. curent, ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Vt enim tutela, ſic procuratio Reipu. ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa eſt, gerenda eſt. Qui autem parti ciuium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſsimam in ciuitatem inducunt, ſeditionem, atq; diſcordiam. Ex quo euenit, ut alij populares, alij ſtudioſi optimi cuiuſq; uideantur, pauci uniuerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ: in noſtra Rep. non ſolùm ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia: quæ grauis, & fortis ciuis, & in Repu. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradetq; ſe totum Reipub. neq; opes, aut potentiam conſectabitur: totamq; eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. Nec uerò crimininibus falſis in odium, aut inuidiam quenquam uocabit:

omninoq́; ita iuſtitiæ, honeſtatiq́; adhæreſcet, ut dum eam conſeruet, quemuis grauiter offendat, mortemq́; oppetat potius, quàm deſerat illa, quæ dixi.

De honoribus uehementer contendere, contra officium eſſe magnanimi.

MIſerrima eſt omnino ambitio, honorumq́; contentio: 41
de qua præclarè apud eundem eſt Platonem, *ſimiliter*
facere eos, qui inter ſe contenderent, uter potius Rempu. *ad-* 42
miniſtraret, ut ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimùm gubernaret. Idemq́; *præcipit, ut eos aduerſarios exiſtimemus, qui arma contrà ferant: non eos, qui ſuo iudicio tueri* Rempub. *uelint: qualis fuit inter* P. Aphricanum, *&* Q. Metellum *ſine acerbitate diſſenſio.*

Ciuilis diſſenſio inter P. Scipionē, & Qu. Metellum.

Iræ moderari, proprium fortitudinis.

NEc uerò audiendi ſunt, qui grauiter iraſcendum inimicis putabunt, idq́; magnanimi, & fortis uiri eſſe cenſebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis uerò populis, & in iuris æquabilitate exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne ſi iraſcamur aut intempeſtiuè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem, & odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo, atq; clementia, ut adhibeatur Reip. *cauſa ſeueritas, ſine qua adminiſtrari ciuitas non poteſt.*

Moroſitas contra officium fortitudinis.

In animaduertendo maximè ab ira temperandum.

*OMnis autem & animaduerſio, & caſtigatio contumelia uacare debet: neq; ad eius, qui * punit aliquem, aut uerbis caſtigat, ſed ad* Reipub. *utilitatem referri. Cauendum eſt etiam, ne maior pœna, quàm culpa ſit: & ne iiſdem de cauſis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè eſt ira in puniendo. Nũquam enim iratus,*

** Punitur, legit Nonius Marcellus & Seruius.*

Horatius: Virtus eſt medium uitiorũ utrinque redactum. Stoici affectibus uacare, Peripatetici moderari ſapientem uolunt.

qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium & parum, quæ placet Peripateticis: & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa uerò omnibus in rebus repudianda eſt: optandumq́; ut ij, qui præſunt Reipub. legum ſimiles ſint, quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur.

Magnanimi eſt neque ſecundis rebus inſoleſcere, neque deijci aduerſis.

43 *Atque etiam in rebus proſperis, & ad uoluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiamq́; magnoperè fugiamus. Nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, leuitatis eſt. Præclaraq́; eſt æquabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eademq́; frons: ut de Socrate, itemq́; de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate uerò, & humanitate uideo ſuperiorem fuiſſe. Itaq́; alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut rectè præcipere uideantur, qui monent, ut quantò ſuperiores ſumus, tantò nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Aphricanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere, ſicut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti: ſic homines ſecundis rebus effrænatos, ſibiq́; præfidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq́; fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maximè eſt utendum conſilio amicorum, hisq́; maior etiam quàm antè, tribuenda eſt autoritas: iiſdemq́; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos*
44 *eſſe putamus, ut iure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabi*

Aphricani apophthegma.

Præfidere, nimium fidere.

Magnanimus aſſentationes nõ recipit.

rabi

rabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Officia magnanimi in otio honeſto.

ILlud enim ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui Rempub. regant, quòd eorum adminiſtratio latiſſimè pateat, ad plurimoſq; pertineat. Eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in uita otioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeq; ſuarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philoſophos, & eos, qui Rempub. adminiſtrarent: delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neq; excludentes ab eius uſu ſuos, potiuſq; & amicis impertientes, & Reip. ſiquando uſus eſſet. Quæ primùm bene parta ſit, nullo neque turpi quæſtu, neque odioſo: tum quàm plurimis, modò dignis, ſe utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præſcripta ſeruantem licet magnificè, grauiter, animoſeq; uiuere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, uitæq; hominum amicè.

Vti Pomponius Atticus.

Priora tria ad negotialem uitam, poſteriora ad otioſam pertinent.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Ariſtoteles moderationem eſſe putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gulæ, & inguinis uoluptates uerſantur. Temperans, inquit, ea cupit, quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Huius eſt caput, ut cupiditas rationi pareat, ſicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorum, quòd quemadmodum à natura, ac cæteris circunſtantijs ducatur, omneq; uitæ officium cohoneſtet, diuinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de una reliqua parte honeſtatis dicendum ſit: in qua uerecundia, & quaſi quidam ornatus uitæ, temperantia, & modeſtia, omniſq; ſedatio perturbationum animi,

& rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latinè decorum poteſt. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Huius uis ea eſt, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam & quod decet, honeſtum eſt: & quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari poteſt. Quidquid enim eſt,
45 *quod deceat, id tum apparet, cùm antegreſſa eſt honeſtas.*

Decorum honeſti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio ſitum eſt: & ſpeciale, quod temperantiam propriè cõſequitur. Diuus Ambroſius generale decorum accepit, quod ex harmonia, & conſenſu omnium inter ſe uirtutum exiſtit, quale relucet in concordia uniuerſitatis. ſpeciale, quod in una quapiam parte reluceat, potiſsimum tamen in temperantia.

Decorũ in prudentia.

ITaque non ſolùm in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat apparet. Nam & ratione uti, atq; oratione prudẽter, & agere quod agas conſideratè, omniq; in re quid ſit ueri uidere, & tueri decet: contraq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare, & mẽte captum eſſe. Et iuſta omnia decora ſunt: iniuſta contrà, ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur: quod contrà, id ut turpe, ſic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. Eſt enim quiddam (idq; intelligitur in omni uirtute) quod deceat, quod cogitatione magis à uirtute poteſt, quàm re ſeparari. Et ut uenuſtas, & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt à ualetudine: ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem eſt cum uirtute confuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. Eſt autem eius deſcriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate

Decorum iuſtitiæ.

Decorum ab honeſto re non ſeparatur.

uerſatur: & aliud huic ſubiectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atque illud *ſuperius ſic ferè definiri ſolet:* Decorum *id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat.* Quæ *autem pars ſubiecta generi eſt, eam ſic definiũt, ut id decorum eſſe uelint, quod ita naturæ conſentaneum ſit, ut in eo moderato, & temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali.* Hæc *ita intelligi à* Philoſophis *poſſumus exiſtimare ex eo decoro, quod* Poëtæ *ſequuntur: de quo alio loco plura dici ſolent.* Sed *tum ſeruare illud poëtas dicimus, quod deceat, cùm id, quod quaque perſona dignum eſt, & fit, & dicitur:* Vt *ſi* Aeacus, *aut* Minos *diceret,*

Liberali, id eſt honeſta.

Oderint, dum metuant: *aut,*

Natis *ſepulcrum ipſe eſt parens:*

Horatius, Reddere perſonæ ſcit conuenientia cuique.

indecorum uideretur, quòd eos fuiſſe iuſtos accepimus. At *Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio.* Sed *poëtæ quid quenque deceat, ex perſona iudicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiaq; animantium reliquorum.* Quocirca *poëtæ in magna uarietate perſonarum etiam uitioſis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cùm à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ ſint: cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet decorum, quàm late fuſum ſit, appareat: & hoc quod ſpectatur in unoquoque genere uirtutis.* Vt *enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in uita,*

46 *Decorum poëtarum honeſtis, ac turpibus commune.*

Decorum in ordine, conſtantia & modo ſitũ.

mouet approbationem eorum, quibus cum uiuitur, ordine, & conſtantia, moderatione dictorum omnium, atq; factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines, & optimi cuiuſq;, & reliquorum. Nam negligere, quid de ſe quiſq; ſentiat, non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem quod differat in omni ratione habenda inter iuſtitiam, & uerecundiam. Iuſtitiæ partes ſunt, non uiolare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perſpicitur uis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Violamus iniuria, offendimus immodeſtia.

Decorum ſecundum naturam eſſe, & cùm in omnibus partibus, tum in temperantia plurimùm ualere.

Prudentia. Iuſtitia. Fortitudo. Temperantia.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet uiam, quæ deducit ad conuenientiam, conſeruationemq; naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus: ſequemurq; & id, quod acutum, & perſpicax natura eſt: & id, quod ad hominum conſociationem accommodatum: & id, quod uehemens, atque forte. Sed maxima uis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. Neque enim ſolùm corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

Fontem omnis eſſe modeſtiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipſum putat Ambroſius omnium officiorum primarium eſſe fontem.

ὁρμὴ, quam in libris de Finibus appetitionẽ uocat, unde oriuntur πάθη, id eſt, perturbationes.

Duplex eſt enim uis animorum, atq; naturæ. Vna pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc, & illuc rapit. Altera in ratione, quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumue ſit. Ita fit, ut ratio præſit, appetitus uerò obtemperet. Omnis autem actio uacare debet temeritate, & negligentia: nec uerò agere

quic

quicquam, cuius nõ poſſit cauſam probabilem reddere. Hæc eſt enim ferè deſcriptio officij. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant, eamq́; neq; præcurrant, nec propter temeritatem, nec propter pigritiam, aut ignauiam deſerant: ſintq́; tranquilli, atq; omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis cõſtantia omnisq́; moderatio. *Nam qui appetitus longius euagantur, & tanquam * exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugiendo, non ſatis à ratione retinentur, hi ſine dubio finem, & modum tranſeunt.* Relinquunt enim, *& abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubiecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, ſed etiam corpora.* Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut uoluptate nimia geſtiunt: quorum omnium uultus, uoces, motus, ſtatusq́; mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, ſedandosq́;, excitandamq́; eſſe animaduerſionem & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuitò inconſideratè, negligenterq́; agamus. Neque enim ita generati à natura ſumus, ut ad ludum, & iocum facti eſſe uideamur: ſed ad ſeueritatem potius, & ad quædam ſtudia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco, uti illis quidem licet, ſed ſicut ſomno, & quietibus cæteris, tum cùm grauibus, ſerijsq́; rebus ſatisfecerimus. Ipſumq́; genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Sic in libris de Finib' Cato officium, quod ita factũ eſt, ut ei' facti probabilis ratio reddi poſſit.

* aliàs, exultantes.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Grauitas.

Vrbanitas qua tenus adhibenda.

Licentia non omnis aliena ab honeſtate.

De ſcurrilitate & facetia.

DVplex omnino eſt iocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum: Alterum elegãs, urbanum,

Veteris comœdia, Plautini, neque nõ Socratici ſales.

num,ingenioſum,facetum. Quo genere non modò Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam Philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multaq; multorum facetè dicta, ut ea, quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ uocauit ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo, homine dignus: Alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur uerborum obſcœnitas.

Apophthegma, breuis & grauis ſententia.

Et honeſti luſus modum eſſe quendam.

LVdendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq; uoluptate in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia uenandi, honeſta exempla ludendi.

Suppeditant, ſubminiſtrant.
Venatio.

Animi delectatio ab honeſtis ſtudiis petenda: corporis uoluptas, quia pecorina ſit, aut planè reiicienda, aut quàm parciſsimè adhibenda.

SEd pertinet ad omnem officij quæſtionem ſemper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq; beſtijs antecedat. Illæ enim nihil ſentiunt, niſi uoluptatem, ad eamq; feruntur * toto impetu. Hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit: uidendiq;, & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam ſi quis eſt paulò ad uoluptates propenſior, modò ne ſit ex pecudum genere, (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulò erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat & diſsimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. Ex quo intelligitur, corporis uoluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtãtia, eamq; contemni, & reijci oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum eſſe modum eius fruendæ. Itaq; uictus, cultusq; corporis ad ualetudinem referantur

**alias, omni*

Propenſior, Qui propẽdet, id eſt, inclinatur.

Voluptas homine indigna.

*rantur, & ad uires, non ad uoluptatem. Atq; etiã ſi cõſiderare uolemus, quæ ſit in natura*excellẽtia, & dignitas, intelligemus, quàm ſit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter uiuere: quãq; honeſtũ parce, cõtinẽter, ſeuerè, ſobriè.*

*hominis excellentia,

Animaduerte lector ordinem: primùm oſtendit quid decorum ſecundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid ſecundum hominis præſtantiam: deinceps quid deceat uniuſcuiuſque perſonam, uel à natura tributam, uel caſu impoſitam, uel iudicio aſſumptam.

INtelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eò quòd omnes participes ſumus rationis, præſtantiæq; eius, qua antecellimus beſtijs, à qua omne honeſtum, decorumq; traditur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur. Altera autem, quæ propriè ſingulis eſt attributa. Vt enim in corporibus magnæ diſsimilitudines ſunt, (alios enim uidemus uelocitate ad curſum, alios uiribus ad luctandum ualere: itemq; in formis alijs dignitatem ineſſe, in alijs uenuſtatem) ſic & in animis exiſtunt etiã maiores uarietates. Erat in L. Craſſo, & in L. Philippo multus lepos: maior etiam, magiſq; de induſtria in C. Cæſare Lucij filio. At ijſdem temporibus in M. Scauro, & in Marco Druſo adoleſcente ſingularis ſeueritas: in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita triſtior. De Græcis autem dulcem, & facetum, feſtiuiq; ſermonis, atq; in omni oratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus: contrà, Pythagoram, & Periclem ſummam autoritatem conſecutos ſine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex Pœnorum, ex noſtris ducibus Qu. Maximum accepimus facilè celare, tacere, diſsimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem Athenienſem, & Pheræum Iaſonem cæteris anteponunt.

Varietas ingeniorũ à natura.

In

*In primiſ'que uerſutum, & callidum factum Solonis, qui quò & tutior uita eius eſſet, & plus aliquantò Reipublicæ prodeſſet, furere ſe ſimulauit. Sunt his alij multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deſeruiant, dum quod uelint, conſequantur: ut Syllam, & M. Craſſum uidebamus. Quo in genere uerſutiſsimum, & patientiſsimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus. Contraq; Callicratidem, qui præfectus claßis proximus poſt Lyſandrum fuit. Itemq; in ſermonibus alium quidem uidemus, quamuis præpotens ſit, efficere ut unus de multis eſſe uideatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itemq; & in Q. Mutio * Numantino uidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica. Contrá'que patrem eius illum, qui Tyberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis, ne Xenocratem quidem ſeueriſsimum Philoſophorum, ob eam'que rem ipſam magnum, clarumq; fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſsimilitudines ſunt naturæ, morumq; minimè tamen uituperandorum. Admodum autem tuenda ſunt ſua cuique, non uitioſa, ſed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, ut contra naturam uniuerſam nihil contendamus: ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur. Vt etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quicquam ſequi, quod aſſequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo, quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, id eſt, aduerſante, & repugnante natura. Omnino ſi quic*

Simplicitas.

Vafri & ad oĩa uerſatiles.

Comitas & aſſabilitas.

*Mancino

Non fruſtra cũ natura pugnandum. Hora. Tu nihil inuita dices facies'ue Minerua.

quicquam eſt decorum, nihil eſt profectò magis, quàm æquabilitas uniuerſæ uitæ, tum ſingularum actionum: quam conſeruare non poßis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Vt enim *ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne (ut quidam)* Græca *uerba inculcantes, iure optimo irrideamur: ſic in actiones, omnemq́; uitam, nullam diſcrepantiam conferre debemus.* Atque *hæc differentia naturarum tantam habet uim, ut nonnunquam mortem ſibijpſi conſciſcere alius debeat, alius in eadem cauſa non debeat.* Num *enim alia in cauſa* M. Cato *fuit, alia cæteri, qui ſe in* Aphrica Cæſari *tradiderunt?* Atqui *cæteris forſitan uitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quòd eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores:* Catoni *autem cum incredibilem tribuiſſet natura grauitatem, eamq́; ipſe perpetua conſtantia roboraſſet, ſemperq́; in propoſito, ſuſceptoq́; conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quàm tyranni uultus aſpiciendus fuit.*

Vt apud Lucilium à Mutio ridetur Albutius: Chare Tite.

Cato Vticæ ſibi mortem conſciuit.

Q*uàm multa paſſus eſt* Vlyſſes *in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (ſi* Circe, *&* Calypſo *mulieres appellandæ ſunt) inſeruiret, & in omni ſermone omnibus affabilem, & iucundum ſe eſſe uellet?* Domi *uerò etiam contumelias ſeruorum, ancillarumq́; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret.* At Aiax *(quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti, maluiſſet.*

Circe Solis filia. Calypſo nympha, quarum hoſpitio Vlyſſes aliquandiu uſus eſt, ut procos uxoris perderet.

47. Q*uæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui, eaq́; moderari, nec uelle experiri, quàm ſe aliena deceant.* Id *enim maximè quenque decet, quod eſt cuiuſque ſuum maximè.* Suum *igitur quiſq́; noſcat ingenium, acremq́; ſe & uitiorum, & bonorum ſuorum iudicem præbeat: ne ſcenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ.* Illi *enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt*

Scenici hiſtriones è ſcena.

Epigoni clamoſa tragœdia de Thebis captis. Medea nota.

gunt. Qui uoce freti ſunt, Epigonos, Medeamq́; qui geſtu, Menalippam, uel Clytemneſtram: ſemper Rutilius, quem ego memini, Antiopam: non ſæpe Aeſopus Aiacem. Ergo hiſtrio hoc uidebit in ſcena, quod non uidebit ſapiens in uita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimùm elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi non decorè, at quàm minimè indecorè facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſunt ſequamur, quàm ut uitia fugiamus.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæ'ue nobis iudicio ipſi adſciuimus.

Quæ quiſque ſtudia maximè ſequitur.

Timotheꝰ etiā orator Iſocratis diſcipulus. Conon inclytus dux Athenienſium.

Hominis noui

AC duabus ijs perſonis, quas ſuprà dixi, tertia adiungitur, quam caſus aliquis, uel tenpus imponit. Quarta etiam, quam nobiſmetipſis iudicio noſtro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq́;, quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem quam perſonam gerere uelimus, à noſtra uoluntate proficiſcitur. Itaque ſe alij ad Philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant, ipſarumq́; uirtutum in alia alius mauult excellere. Quorum uerò patres, aut maiores aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere: ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Aphricanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Aphricanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quàm pater: ad eam laudem, doctrinæ & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum

*tum conſequantur: maximeq́; in eo plerunque elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti*maioribus.* Hæc igi*tur omnia, cùm quærimus quæ deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.*

*parentibus

Conſtituendum genus uitæ, & inſtitutum.

I*N primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe uelimus, in quo genere uitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentia,* cui ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſq; genus ætatis degendæ conſtituit, quod maximè adamauit. Itaq; antè implicatur aliquo certo genere, curſuq́; uiuendi, quàm potuit, quod optimum eſſet iudicare.* Nanq; Herculem* Prodicium *dicunt (ut eſt apud* Xenophontem*) cùm primùm pubeſceret (quod tempus à natura ad deligẽdum quam quiſq; uiam uiuendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinẽ, atq; ibi ſedentem diu ſecum, multumq́; dubitaſſe, cùm duas cerneret uias, unam uoluptatis, alterã uirtutis, utram ingredi melius eſſet.* Hoc Herculi Iouis ſatu edito potuit *fortaſſe cõtingere: nobis non*idem, qui imitamur quos cuiq; uiſum eſt, atq; ad eorum ſtudia, inſtitutaq́; impellimur.* Plerumque autem pa*rentum præceptis imbuti ad eorum cõſuetudinem, moremq́; deducimur.* Alij *multitudinis iudicio feruntur, quæq́; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maximè* exoptant. Nonnulli *autem ſiue felicitate quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam uitæ ſecuti ſunt uiam. Illud tamen maximè rarum genus eſt eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum uitæ curſum ſequi uellent. In qua deliberatione, ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne reuocandum. Nam cùm in omnibus quæ aguntur,*

*cum

* Aliàs: Prodicus dicit

Prodici ſophiſtæ de Hercule fabula p quàm feſtiua refertur apud Xenophõtem libro ſecundo Memorabilium.

*item

ex eo

*Aliter, quẽ quiſq; eſt natus.

Perpetuitate, id eſt cõſtãtia.

ex eo modo*quo quiſq; natus eſt (ut ſuprà dictum eſt) quid deceat exquirimus:tum in tota uita conſtituenda multò eſt rei cura maior adhibenda, ut conſtare in uitæ perpetuitate poſsimus nobiſmetipſis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam uim Natura habet, Fortuna proximam, utriuſq; omnino ratio habenda eſt in deligẽdo genere uitæ, ſed Naturæ magis:multò enim & firmior eſt,& conſtantior: ut Fortuna nonnunquã tanquã ipſa mortalis, cum immortali Natura pugnare uideatur.

*uitæ

Qui igitur ad naturæ ſuæ non uitioſæ genus conſilium* uiuendi omne contulerit, is conſtantiam teneat:id enim maximè decet:niſi fortè ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere uitæ. Quod ſi acciderit(poteſt autem accidere) facienda morum inſtitutorumq; mutatio eſt.eam mutationem,ſi tempora adiuuabunt facilius,commodiusq; faciemus:ſin minus, ſenſim erit, pedetentimq; facienda:ut amicitias, quæ minus delectent,& minus probentur,magis decere cenſent ſapientes ſenſim diſſuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere uitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe uideamur. Sed quoniam paulò antè dictum eſt,imitandos eſſe maiores: primùm illud exceptum ſit, ne uitia ſint imitanda:deinde, ſi natura non feret, ut quædam imitari poſsint(ut ſuperioris Aphricani filius,qui hũc*Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem ualetudinis non tam potuit patri ſimilis eſſe,quàm ille fuerat ſui) ſi igitur non poterit ſiue cauſas defenſitare, ſiue populum concionibus tenere, ſiue bella gerere:illa tamen præſtare debebit,quæ erunt in ipſius poteſtate,iuſtitiam,fidem,liberalitatem, modeſtiam, temperantiam, quò minus ab eo id, quod deſit,requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præſtantior, gloria uirtutis,

Quomodo commutandum uitæ genus.

*Paulo Aemylio

tis, rerumq́; geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas, & uitium iudicandum eſt. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliaq́; ſunt iuuenum, alia ſeniorum, aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. *Decorum ab ætate.*

Adoleſcentiam quæ propriè deceant.

E*St igitur adoleſcentis maiores natu uereri, ex hisq́; deligere optimos & probatiſsimos, quorum conſilio, atq; autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda & regenda prudentia eſt. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda eſt, exercendaq́; in labore, patientiaq́; & animi, & corporis: ut eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs uigeat induſtria. Atq; etiam cùm relaxare animos, & dare ſe iucunditati uolent, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiæ: quod erit facilius, ſi eiuſmodi quoq; rebus maiores natu intereſſe uelint.* *Verecundia.* *Diſciplina.* *Induſtria.*

Senectutem quæ deceant maximè.

S*Enibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur. Danda uerò opera, ut & amicos, & iuuentutem, & maximè Rempub. conſilio, & prudentia quàm plurimùm adiuuent. Nihil autem magis cauendum eſt ſenectuti, quàm ne languori ſe, deſidiæq́; dedat. Luxuria uerò, cùm omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſsima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quòd & ipſa ſenectutis concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.* *Exercendus animus.* *Vt proſint alijs.* *Turpis res deſidioſa ſenectus, Luxurioſa turpior, Libidinoſa turpiſsima.*

Magiſtratus perſonam quæ deceant.

A*C ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus intelligere, ſe gerere perſonam ciuitatis, debereq́; eius dignitatem & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, & ea fidei ſuæ*

Priuatum quid deceat. *commiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure uiuere, neq; ſubmiſſum & abiectum, nec ſe efferentem, tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honeſta ſint. Talem enim & ſentire bonum ciuem, & dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena eſſe Repu. curioſum. Ita ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autẽ, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, conſilioq; capiendo ſeruare conſtantiam.* *Hoſpitis officium.*

Decorum à cultu motuq; corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis deniq; motu, & ſtatu cernitur, idq; poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibus cum, & apud quos uiuamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quaſdam corporis partes indecorè oſtendi: res item quaſdam inhoneſtè uel fieri palàm, uel apertè nominari.

*PRincipio, corporis noſtri magnam natura ipſa uidetur habuiſſe rationem, quæ formam noſtram, reliquamq; figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ neceſſitatem datæ, aſpectum eſſent deformem habituræ, *atq; formam, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum uerecundia. Quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis: ipſiq; neceſſitati dant operam, ut quàm occultiſſimè parcãt: quarumq; partium corporis uſus ſunt neceſſarij, eas neque partes neq; earum uſus ſuis nominibus appellant, quodq; facere*

**atque turpem, eas*

*cere turpe non eſt, modò occultè, id dicere obſcœnum eſt. Itaq; nec aperta actio rerum illarum petulantia uacat, nec *orationis obſcœnitas. Nec uerò audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non ſunt, uerbis flagitioſa dicamus: illa autem, quæ turpia ſunt, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcœnè: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcœnum. Pluraq; in eam ſententiam ab eiſdem contra uerecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriumq; approbatione, fugiamus. Status, inceſſus, ſeſſio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maximè fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut ruſticum ſit. Nec uerò hiſtrionibus, oratoribusq; concedendum eſt, ut ijs hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet ueteris diſciplina uerecundiam, ut in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ſi quo caſu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decorè. Noſtro quidem more cum parentibus puberes filij, cùm ſoceris generi non lauantur. Retinenda eſt igitur huius generis uerecundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce.*

**oratio obſcœnitate.*

Cynici, & ueteres Stoici nihil dictu putabãt obſcœnum, quod factu turpe non eſſet.

Geſtus neque mollis, neque ruſticus.

Exemplum uerecundiæ, & à ſcena petitum.

Exemplum Romanæ uerecundiæ.

Quæ forma uirum, quæ fœminam deceat, & quatenus utrique colenda: quis item geſtus, qui motus decorus.

*CVm autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero uenuſtas ſit, in altero dignitas: uenuſtatem muliebrem *dicere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro nõ dignus ornatus: & huic ſimile*

Dignitas uirorum. Venuſtas mulierum.

**ducere*

uitium in geſtu,motuq́; caueatur. Nam *& palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores,& hiſtrionum nonnulli geſtus ineptijs non uacant:& in utroq; genere quæ ſunt recta, & ſimplicia,laudantur.* F*ormæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt:color exercitationibus corporis.* Adhibenda *eſt præterea munditia, non odioſa, neque exquiſita nimis, tantùm quæ fugiat agreſtem, & inhumanam neglig*ẽ*tiam.* Eadem *ratio eſt habenda ueſtitus:in quo,ſicut in plериſq; rebus,mediocritas optima eſt.* Cauendum *eſt autem, ne aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus,ut pomparum ferculis ſimiles eſſe uideamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates.* Q*uæ cùm fiunt,anhelitus mouentur, uultus mutantur,ora torquentur:ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam.* Sed *multo etiam magis elaborandum eſt,ne animi motus à natura recedant: quod aſſequemur,ſi cauebimus,ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus:& ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus.* Motus *autem animorum duplices ſunt:alteri Cogitationis, alteri Appetitus.* Cogitatio *in uero exquirendo maximè uerſatur:* A*ppetitus impellit ad agendum.* Cu*randum eſt igitur,ut cogitatione ad res quàm optimas utamur:appetitum,rationi obedientem præbeamus.*

Forma & ueſtitus.

Mundities media inter elegãtiã uitiosam,& agreſtem negligentiam.

Inceſſus moderatus.

Pomparum, in quibus ſacra et ſimulacra lentiſſimo inceſſu circumferuntur.

Horat.

Sæpe uelut qui Currebat fugiẽs hoſtem,perſæpe uelut qui Iunonis ſacra ferret.

Cogitatio.

Appetitus.

Duplex orationis genus,rhetoricum,& quotidianum.

E*T quoniam magna uis orationis eſt,eaq́; duplex,altera contentionis,altera ſermonis:*Contentio *diſceptationibus tribuatur iudiciorum,concionum,Senatus:*Sermo *in circulis, diſputationibus,congreſſionibus familiarium uerſetur,perſequatur etiam conuiuia.* Contentionis *præcepta rhetorum ſunt multa,nulla ſermonis:quanquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe.* Sed *diſcẽtium ſtudijs inueniuntur magiſtri: huic autem qui ſtudeant, ſunt nulli: rhetorum turba referta* omnia

Ea nemo docet,quæ nulli cupiunt diſcere.

omnia. Quanquam quæ uerborum, ſententiarumq́; præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem uocem habeamus, in uoce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuauis: utrunque omnino à natura petendum eſt: uerùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preßè loquentium, & leniter, quod fuit in Catulis, ut eos exquiſito iudicio putares uti literarum: quanquam erant literati, ſed & alij. Hi autem optimè uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, literæ neque expreſſæ, neque oppreſſæ, ne aut obſcurum eſſet, aut putidum. Sine contentione uox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Craßi, nec minus faceta: ſed bene loquendi de Catulis opinio nō minor. Sale uerò, et facetijs Cæſar Catuli patris frater uicit omnes, ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorum ſermone uinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo purus et cum dignitate. Pronuntiatio cuiuſmodi.

Catuli pater et filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id eſt, odioſum, & affectatum.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic ſermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimeq́; pertinax: inſit in eo lepos. Nec uerò, tanquam in poſſeßionem ſuam uenerit, excludat alios: ſed cùm reliquis in rebus, tum in ſermone communi, uicißitudinem non nunquam utendum putet. Ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſerijs, ſeueritatē adhibeat: ſi iocoſis, lepôrem. In primis prouideat, ne ſermo uitium aliquod indicet ineſſe moribus. Quod maximè tum ſolet euenire, cùm ſtudioſè de abſentibus detrahendi cauſa, aut perridiculum, aut ſeuerè, aut maledicè, contumelioſeq́; dicitur. Habentur autem plerunque ſermones aut de domeſticis negotijs, aut de Repub. aut de artium ſtudijs, & doctrina. Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed utcunq; aderunt res, (neq; enim omnes iiſdem rebus,

Ne acerbus, ne pertinax, ne inſulſus, ne immodicus, ſit rebus accommodus, ne obtrectatorius.

Vt honeſtis de rebus.

Ne uagus, & inæqualis.

 nec

nec in omni tempore, nec ſimuliter delectamur) animaduertendum eſt etiam quatenus ſermo delectationem habeat, & ut incipiẽdi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectiſsimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic eiuſmodi motibus ſermo debet uacare, ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximeq; curandum eſt, ut eos, quibus cum ſermonem conferemus, & uereri & diligere uideamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt neceſſariæ, in quibus utendum eſt fortaſſe & uocis contentione maiore, & uerborum grauitate acriore. Id agendum etiam eſt, ut ne ea facere uideamur irati: ſed ut ad urendum, & * ſecandum, ſic ad hoc genus caſtigandi rarò inuitiq; ueniamus: nec unquam, niſi neceſſariò, ſi nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul abſit, cum qua nihil rectè fieri, nihil conſideratè poteſt. Magna autem parte clementi caſtigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut & ſeueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſsimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec conſtanter fieri poſſunt, nec iis, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt, de ſeipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium imitari militem glorioſum.

Ne concitatior.

Ne contumelioſus in amicos.

Obiurgatio quatenus adhibenda.

*ſecandum medici, ſic nos ad hoc.

Ne tum quidẽ referendũ male dictũ, cùm malè audiuimus.

Indecora iactãtia Thraſonica.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia perſequimur, dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe

eſſe, cuius finis eſt uſus: ad quam accommodanda eſt ædificandi deſcriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatiſq; diligentia. C. Octauio (qui primus ex illa familia conſul factus eſt) honori fuiſſe accepimus quòd præclaram ædificaſſet in palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cùm uulgò uiſeretur, ſuffragata domino nouo homini ad Conſulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, acceßionem adiunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum Conſulatum primus attulit: hic ſummi, & clarißimi uiri filius in domum 49
multiplicatam non repulſam ſolùm retulit, ſed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et ut in cæteris habenda ratio non ſui ſolùm, ſed etiam aliorum, ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi ſunt, & admittenda 50
hominum cuiuſq; generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo: & maximè, ſi aliquando alio domino ſo 51
lita eſt frequentari. Odioſum eſt enim cùm à prætereuntibus dicitur: O domus antiqua, heu quàm diſpari dominaris domino. Quod idem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum eſt etiam (præſertim ſi ipſe ædifices) ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas, quo in genere 52
multum mali etiam in exemplo eſt. Studioſè enim plerìq; (præſertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli ſummi uiri uirtutem, quis? at quàm multi uillarum magnificentiam imitati ſunt! Quarum quidem certè eſt adhibendus modus, ad mediocritatemq; reuocandus: eademq; mediocritas* ad omnem uſum, cultumq; uitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

Ignominiam, quòd à conſulatu repulſus: calamitatẽ, quòd repetundarum reus.

Domus optimatis neque anguſta, neque uaſta.

E poëta quopiã ſumptus uerſiculus uidetur. Antiquam autem nobilem dixit & auguſtam.

*ad communem uſum

Tria omni in uita ſeruanda.

Vt conſilio non cupiditate ſuſcipiatur.

IN omni autem actione ſuſcipienda tria ſunt tenenda. Primum ut appetitus rationi pareat: quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius. Deinde, ut animaduertatur, quanta illa res ſit, quam efficere uelimus, ut ne'ue maior, ne'ue minor cura, & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertium eſt, ut caueamus, ut ea quæ pertinent ad * liberalitatem ſpecie & dignitate moderanda ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, (de quo antè diximus) nec progredi longius. Horum autem trium præſtantiſſimum eſt appetitum obtemperare rationi.

**liberalē ſpeciem, & dignitatem, moderata ſint.*

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. Hæc autem ſcientia cōtinetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hæc quam interpretamur modeſtiam, quo in uerbo modus ineſt: ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſeruatio. Itaq; ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. Itaq; uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis, & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur Occaſio. Sic fit, ut modeſtia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed poteſt eſſe eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & Temperantia, & earum ſimilibus uirtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco ſuo dicta ſunt. Quæ autem harum uirtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibus

εὐταξία, quæ eadē modeſtia, quid ſit.

εὐκαιρία, quæ Latinè opportunitas, quid ſit, καιρὸς occaſio, καίριος opportunus, ἄκαιρος importunus.

quibus cum uiuimus, nunc dicenda ſunt.

Quid quo loco, ac tempore dedeceat, deceatq́;.

*TAlis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut quemad-
modũ in oratione conſtanti, ſic in uita ſint omnia apta
inter ſe, & conuenientia. Turpe eſt enim, ualdeq́; uitioſum,
in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem infer-
re ſermonem.* Bene Pericles, *cùm haberet collegam in præ-
tura Sophoclem poëtam, hiq́; de communi officio conueniſ-
ſent, & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetq́; Sophocles,
O` puerum pulchrum Pericle: ait, At enim prætorẽ Sopho-
cle decet non ſolùm manus, ſed etiam oculos abſtinentes ha-
bere.* Atq; *hoc idem Sophocles ſi in athletarum probatione
dixiſſet, iuſta reprehenſione caruiſſet.* Tanta *uis eſt & loci,
& temporis, ut ſi quis cùm cauſam ſit acturus, in itinere,
aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud,
attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in con-
uiuio faciat, inhumanus uideatur, inſcitia temporis.* Sed *ea,* 53
*quæ multùm ab humanitate diſcrepãt, ut ſi quis in foro can-
tet, aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas, facilè apparent,
nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant:
quæ autem parua uidentur eſſe delicta, neq; à multis intel-
ligi poſſunt, ab ijs eſt diligentius etiam declinandum: ut in
fidibus, aut in tibijs, quamuis paulùm diſcrepent, tamen id à
ſciente animaduerti ſolet. Sic uiuendum eſt in uita, ne fortè
quid diſcrepet: uel multò etiam magis, quò maior, & melior
actionum, quàm ſonorum concentus eſt. Itaq; ut in fidibus
muſicorum aures uel minima ſentiunt: ſic nos (ſi acres, ac di-
ligentes iudices eſſe uolumus, animaduerſoresq́; uitiorum)* 54
*magna ſæpe intelligemus ex paruis. Ex oculorum obtutu,
ex ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœ-
ſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticẽtia, ex con-*

Indecorum aut in re ſeria nugari, aut in re iocoſa ſeriũ eſſe.

Athletæ, qui uirtutis exercẽdæ gratia certant.

Harmonia ut in fidibus, ita & in uita.

Ne minimis quidẽ in rebus oportet à loco, ac tempore diſſentire.

tentione uocis, ex ſubmiſsione, ex cæteris ſimilibus facilè iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturaq; diſcrepet. Quo in genere non eſt incōmodum, quale quodq; eorum ſit, ex alijs iudicare: ut ſi quid dedeceat in alijs, uitemus & ipſi. Fit enim neſcio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quàm in nobiſmetipſis, ſi quid delinquitur. Itaq; facilimè corriguntur in diſcendo, quorum uitia imitantur emendandi cauſa magiſtri.

Vitia quorum, pro, ij quorum uitia.

Nec uerò alienum eſt ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam uſu peritos, & quid his de unoquoque officij genere placeat exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur. In quibus uidendum eſt non modò quid quiſq; loquatur, ſed etiam quid quiſq; ſentiat, atque etiam qua de cauſa quiſq; ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricantur, & ueri etiam poëtæ, ſuum quiſq; opus à uulgò conſiderari uult, ut ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur, hiq; & ſecum, & cum alijs, quid in eo peccatum ſit exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, &* imitanda, & corrigenda ſunt.

Id de Apelle refert Plinius, & de Marone itē literis proditum.

**mutanda,*

Quæ uerò more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de ijs nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem, conſuetudinemq; ciuilem fecerint, locutiue ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum uerò ratio tota eſt eijcienda. Eſt enim inimica uerecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum.

Socrates reus factus, quòd Athenienſium inſtituta contemneret.

Hor. Omnis Ariſtippū decuit color.

Cynicorū inſtitutum, quoniā abhorret ab humana uerecundia, reijciendū.

Quid erga quanque perſonam deceat.

Eos autem, quorum uita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de Republica ſentientes, ac benemeritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obſeruare, & colere debemus: tribuere etiam mul

multum ſenectuti. Cedere ijs, qui magiſtratum habebunt: habere delectum ciuis, & peregrini: in ipſo quoque peregrino priuatim'ne, an publicè uenerit. Ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus.

Quæ artes, & qui quæſtus ſordidi: qui contrà liberales.

IAm de artificijs, & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc ferè accepimus. Primum improbantur ij quæſtus, qui in odia hominum incurrunt: ut portitorum, *ut fœneratorũ. Illiberales autem, & ſordidi quæſtus mercenariorum, omniumq́; quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim in illis ipſa merces autoramentum ſeruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim uendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec uerò quicquam eſt turpius uanitate. Opificesq́; omnes in ſordida arte uerſantur. Nec uerò quicquam ingenuum poteſt habere *officina: minimeq́; artes hæ probandæ, quæ miniſtræ ſunt uoluptatum, cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terẽtius. Adde his, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totum'que ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt ijs, quorum ordini conueniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt. Sin magna, & copioſa, multa undiq́; apportans, multisq́; ſine uanitate impertiens, non eſt admodum uituperanda. Atque etiam ſi ſatiata quæſtu uel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionesq́; contulerit, uidetur iure optimo poſſe laudari. Omniũ autẽ rerũ, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt Agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dig

*& | Autoramẽtũ præmium, aut obligatio. | Circitores. | *opificinã | Ex Eunucho. | Artes honeſtæ. | Medic' fidelis. | Architectus. | Studia. | Mercatura copioſa, citra uanitatem. | Ex alto, id eſt. è mari. | Laus Agricul turæ.

*dignius.*De qua *quoniam in* Catone Maiore *ſatis multa diximus,illhinc aſſumes,quæ ad hunc locum pertinebunt.*

E' duobus honeſtis utrum honeſtius.

S*Ed ab ijs partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum uidetur.*Eorũ *autem ipſorum, quæ* Honeſta *ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis utrum honeſtius.* Qui

55 *locus à* Panætio *eſt prætermiſſus.*Nam *cùm omnis honeſtas manet à partibus quatuor, quarum una ſit* Cognitionis, *altera* Communitatis, *tertia* Magnanimitatis, *quarta* Moderationis:*hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur, neceſſe eſt.*Placet *ergo aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate,quàm ea,quæ ex cognitione ducantur.*Idq; *hoc argumento confirmari poteſt:quòd ſi contigerit ea uita ſapienti,ut omnium rerũ affluentibus copijs ditetur: quãuis omnia,quæ cognitione digna ſint,ſummo otio ſecũ ipſe conſideret,& contempletur:tamen ſi ſolitudo tanta ſit,ut hominem uidere non poßit,excedat è uita.*Princepsq; *omniũ uirtutum eſt illa* Sapientia, *quàm* σοφίαν Græci *uocant.* Prudentiam *enim, quam* Græci φρόνησιν *dicunt, aliam quandam intelligimus,quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarumq; ſcientia.*Illa *autem* Sapientia*(quam principem dixi) rerum eſt diuinarum,atq; humarum ſcientia, in qua cõtinetur deorum, & hominum communitas, & ſocietas inter ipſos.* Ea *ſi maxima eſt(ut eſt certè)neceſſe eſt,quod à communitate ducatur officium,id eſſe maximum.* Etenim *cognitio,contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atque inchoata ſit,ſi nulla actio rerum conſequatur:ea uerò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur:pertinet igitur ad ſocietatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda eſt;atq; id optimus quiſq; re ipſa oſtendit, & iudicat*

Iuſtitiæ officia potiora officijs prudentiæ.

Sapientia rerum intelligibilium. Prudentia rerum agendarum.

dicat

dicat. Quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoſcendaq; rerum natura, ut ſi ei tractanti, contemplantiq; res cognitione digniſsimas, ſubitò ſit illatum periculum, diſcrimenq; patriæ, cui ſubuenire, opitulariq; poſsit, non illa omnia relinquat, atque abijcit, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? Atq; hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudijs officijsq; ſcientiæ præponenda eſſe officia iuſtitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atq; illi, quorũ ſtudia, uitaq; omnis in rerum cognitione uerſata eſt, tamen ab augendis hominũ utilitatibus, & commodis non receſſerunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores ciues, utilioresq; rebus ſuis publicis eſſent: ut Thebanum Epaminundam Lyſias Pythagoræus, Syracuſiũ Dionem Plato, multiq; multos. Nosq; ipſi quicquid ad Rempub. attulimus (ſi modò aliquid attulimus) à doctoribus atque doctrina instructi ad eam, & ornati acceſsimus. Neq; ſolum uiui, atq; præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atq; docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequũtur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam Reipubli. pertineret: ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe uideantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudijs, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam prudentiã, intelligentiamq; potiſsimum contulerunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè (modò prudenter) melius eſt, quàm uel acutiſsimè ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa uertitur, eloquentia uerò complectitur eos, quibus cum communitate iuncti ſumus. Atque ut apum examina non fingendorum fauorum cauſa congregantur, ſed cum congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multò etiam magis

Antiquius, id eſt, charius.

Epaminundas dux Thebanus à Lyſia Tarentino Philoſopho Pythagoræo Philoſophiæ præceptis inſtitutus; Dion Syracuſanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis cõmodaq; utilior, quàm contemplatio.

Cõmunitatem, magis ac prius ſecundũ naturã hominis eſſe, quàm cognoſcendi cupiditatem: ideo enim diſcimus ut ſocietatem adiuuemus, nõ ideo coniungimus, ut cognoſcam', idq; acutiſsima metaphora docet.

*congregandiq; 56

magis, natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; ſolertiam. Itaque niſi ea uirtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, & ieiuna uideatur. Itemq; magnitudo animi remota comitate, coniunctioneq; humana, feritas ſit quædam, & immanitas. Ita fit, ut uincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atq; cõmunitas. Nec uerum eſt, quòd dicitur à quibuſdam, propter neceßitatem uitæ, quòd ea, quæ natura deſideraret, cõſequi ſine alijs, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus cõmunitatem, & ſocietatem. Quòd ſi omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quaſi uirgula diuina (ut aiunt) ſuppeditarentur, tum optimo quiſq; ingenio, negotijs omnibus omißis, totum ſe in cognitiõe, & ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudij quæreret: tum docere, tum diſcere uellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionẽ hominum, & ad ſocietatem tuendam ualet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur.*

Virgula diuina, id eſt, citra noſtrã operam: prouerbiale.

Iuſtitia'ne, an temperantia potior.

ILlud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maximè eſt apta naturæ, ſit etiam Moderatiõi, Modeſtiæq; ſemper anteponenda. Non placet. *Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitioſa, ut ea ne conſeruandæ quidem patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, ut dictu quoque uideantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam* Reipub. *cauſa, ne* Reſp. *quidem pro ſe ſuſcipi uolet. Sed hæc commodius ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, ut interſit* Reipub. *quicquam illorum facere ſapientem. Quare, hoc quidem effectum ſit in officijs deligendis*

Ne iuſtũ quidem, quod non idem decorum.

Ex ipſis iuſtitiæ officijs, aliud alio honeſtius.

ligendis,id genus officiorum excellere,quod teneatur hominum ſocietate.Etenim Cognitionem,Prudentiamq́; ſequetur Conſiderata actio. Ita fit, ut conſiderate agere pluris ſit, quàm cogitare prudenter.Atque hæc quidem hactenus.Pateſfactus eſt enim locus ipſe,ut non ſit difficile in exquirendo officio,quid cuique ſit præponendum,uidere. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum,ex quibus, quid cuique præſtet,intelligi poſſit:ut prima dijs immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt,non ſolum id homines ſolere dubitare, Honeſtum ne, an Turpe ſit: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt (ut ſuprà dixi) prætermiſſus.Sed iam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum:
Dij, primus.
Patria, ij.
Parentes, iij.
Pupilli nobis crediti, iiij.
Clientes, v.
Hoſpites, vj.
Cognati, vij.
Affines, viij
De his apud Gellium lib. v. cap.xiij.

BIBLIOTECA ... VITTORIO EMA...

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS, LIBER SECVNDVS.

Argumentum per Des. Eras. Rot.

Superiore libro duas propoſitæ initio diuiſionis partes abſoluit,quid honeſtũ,quid cõtrà:& in honeſtis, utrũ honeſtius.In hoc de alteris duabus promittit,quid utile,quid inutile:tum inter utilia utrum utilius,aut quid utiliſsimum. Deinde inconſtantiæ reprehenſionem deprecatur quòd à ciuili uita,quã ſæpe prætulerit, nũc ad otium ſtudiorũ ſe cõuertit: tũ cur ad philoſophiã potius quàm aliud ſtudiorũ genus. Poſtremo,cur Academicus de officiis præcipiat, rationẽ reddit.

QVEMADMODVM *officia ducerẽtur ab honeſtate,Marce fili,atque ab omni genere uirtutis, ſatis explicatũ arbitror libro ſuperiore. Sequitur ut hæc officiorũ genera perſequar,quæ pertinẽt ad uitæ cultum,& ad earum rerum, quibus utuntur homines,*

ſic

*facultatem,ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid
utile,quid inutile:tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxi
mè utile.* De quibus dicere aggrediar,ſi pauca prius de in-
4 *ſtituto,ac de iudicio meo dixero.* Quanquàm enim libri no-
*ſtri complures non modò ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi
ſtudium excitauerunt:tamē interdum uereor, ne quibuſdam*

Bene nomen: qđ erat apud politicos uiros inuidioſum: nā res ipſa bono uiro non poteſt non probari. Cæſaris tyrannidem notat. Socios.Catonem,Milonē.

bonis uiris philoſophiæ nomen ſit inuiſum,mirenturq; in ea
tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem quan-
diu Reſpub. *per eos gerebatur, quibus ſe ipſa commiſerat,*
omnes meas curas,cogitationesq; in eam conferebam. Cùm
*autē dominatu unius omnia tenerētur,neq; eſſet uſquā con-
ſilio,aut autoritati locus,ſocios deniq; tuēdæ* Reip. *ſummos
uiros amiſiſſem:nec me angoribus dedidi,quibus eſſem con-*
5 *fectus,niſi his reſtitiſſem : nec rurſum indignis homine do-
cto uoluptatibus.* Atque utinam Reſpub.*ſtetiſſet, quo cœpe-
rat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum
quàm euertendarum cupidos incidiſſet : primùm enim, ut*

In agendo, id eſt, in dicendo.

ſtante Republica *facere ſolebamus,in agendo plus,quàm in
ſcribendo operæ poneremus : deinde ipſis ſcriptis non ea,
quæ nunc,ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe feci-
mus.* Cùm autem Reſpublica(*in qua omnis mea cura,cogi-
tatio,opera poni ſolebat*) *nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet li-*

Forenſes in iudicijs,ſenatoriæ in conſultationibus.

teræ conticuerunt forenſes,& ſenatoriæ. Nihil autem agere
*cùm animus non poſſet, in ijs ſtudijs ab initio uerſatus æta-
tis,exiſtimaui honeſtiſſimè moleſtias deponi poſſe,ſi me ad*
6 Philoſophiam *retuliſſem.Cui cùm multum adoleſcens diſcē-*
7 *di cauſa temporis tribuiſſem, poſteà quàm honoribus inſer-*

Succiſiuæ operæ ſtudijs data.

uire cœpi,meq; totum Reipu.*tradidi, tantùm erat* Philoſo-
phiæ loci,quantùm ſuperfuerat amicorum, & Reipub.*tem*
8 *poris. Id autem omne conſumebatur in legendo : ſcribendi
otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni*
aſſecu

aſſecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim per Deos optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc qui expetunt igitur, Philoſophi nominantur: nec quicquam aliud eſt Philoſophia, ſi interpretari uelis, quàm ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt (ut à ueteribus Philoſophis definitum eſt) rerum diuinarum, & humanarum, cauſarumq́; quibus hæ res continentur, ſcientia: cuius ſtudium qui uituperat, haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſiue oble ctatio quæritur animi, requieſq́; curarum, quæ conferri cum eorum ſtudijs poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beateq́; uiuendum? ſiue ratio conſtantiæ, uirtutiſq́; quæritur: aut hæc ars eſt, aut nulla omnino per quam eas aſſequamur. Nullam uerò dicere maximarum rerum artem eſſe, cùm minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſideratè loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina uirtutis, ubi ea quæretur, cùm ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc cùm ad Philoſophiam cohortamur, accuratius ſolent diſputari: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbati Reip. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimùm contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis quærentibus, ſatiſne cõſtanter facere uideamur, qui cùm percipi nihil poſſe dicamus: tamen & alijs de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officij perſequamur. Quibus uellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur. Quæ enim iſta eſſet mens, uel quæ uita potius, non ſolùm diſputandi, ſed etiam uiuendi

Laus Philoſophia.

Duobus nominibus philo- 9 *ſophiam cõmendat:* 10 *primũ quòd uitã tranquillam, iucundamq́; reddit: deinde, quòd per hanc unam nobis tota in uita conſtamus.*

In Hortenſio, qui deſideratur, neque ſolus.

Occurritur, aut in cõgreſſu, aut reſiſtitur, & repugnatur: nam id quoque ſignificat occurro.

Quoniã Academicum morem multis locis probauit.

Correctio.

Scimus nihil, opinamur quæ ueri ſimilima:

11 *Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentiũ.* 12

ratione ſublata? Nos autem ut cæteri qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab his diſſentientes, alia probabilia, con-
12 *trà alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, ſequi? quæ contrà, improbare: atq; affirmandi arrogantiam uitantem, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſsidet plurimùm? Contrà autem omnia d ſputantur à noſtris, quòd hoc ipſum proba-*
13 *bile elucere non poſsit, niſi ex utraq; parte cauſarum eſſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquiſsima, nobiliſsimaq; philoſophia Cratippo autore uerſaris, ijs ſimilimo, qui iſta præclara pepererunt: tamen hæc noſtra finitima ueſtris ignota eſſe nolui. Sed iam ad inſtituta pergamus.*

Efficax refutãdi genus, cũ argumentũ ueluti telum in aduerſarium retorquetur: non erat tibi diſſerendum, quoniã negas quicquã percipi, imò ob iſtud ipſum omni de re diſſerendum, ut probabile certè eluceat.

Finitima, quòd antè ab illis nõ multùm diſsidentia dixit.

Vtilitatem non eam hîc accipi, quam uulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque parta: ſed eam, quæ cum honeſto ſit coniuncta, & ad uitæ ſocietatem pertineat.

QVinq; igitur rationibus propoſitis officij perſequendi, quarum duæ ad decus, honeſtatemq; pertinẽt: duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, ſiquando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe uiderentur, honeſtatis pars perfecta eſt: quam quidem tibi cupio eſſe notiſsimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, idipſum eſt, quod Vtile appellatur. In quo uerbo lapſa conſuetudo defle-
14 *xit de uia, ſenſimq; eò deducta eſt, ut Honeſtatem ab utilitate ſecernens, conſtitueret honeſtum eſſe aliquid, quod utile non eſſet: & utile, quod non honeſtum: qua nulla pernicies maior hominum uitæ potuit afferri. Summa quidem autoritate Philoſophi ſeuerè ſanè, atque honeſtè hæc tria genera confuſa, cogitatione diſtinguunt. Quicquid enim iuſtum*

Confuſa: id eſt, ĩſeparabilia re. Cogitatione, id eſt ratiõe diſtinguunt.

ſit, id Vtile etiam eſſe cenſent. Itemq; quod honeſtum, * *id* **idem* *eſſe iuſtum.* Ex *quo efficitur, ut quicquid honeſtum ſit, idem ſit utile.* Quod *qui parum perſpiciunt, hi ſæpe uerſutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam ſapientiam iudicant.* Quorum *error eripiendus eſt, omniſq; opinio ad eam ſpeciem traducenda, ut honeſtis conſilijs, iuſtiſq; factis, non fraude, & malitia ſe intelligant ea, quæ uelint, conſequi poſſe.*

Quæ quæq; ex re commoda, aut incommoda capiantur, quæ Græci euchreſtemata, & dyſchreſtemata nominãt, Colligitq; quicquid eſt ferè in uita cõmodi, aut incommodi; id homini ab homine naſci.

QVæ *ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia eiuſdem generis: partim* * *animata, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus.* Eorum *autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia.* Expertes *rationis ſunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficitur aliquid ad hominum uſum, atque uitam.* Ratione *autem utẽtium duo genera ponuntur: unum* Deorum, *alterum* Hominum. Deos *placatos pietas efficiet, & ſanctitas.* Proximè *autem, & ſecundum deos,* Homines *hominibus maximè utiles eſſe poſſunt.* Earumq; *item rerum, noceant, & obſint, eadem diuiſio eſt. Sed quia* Deos *nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimùm obeſſe, uel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa, quæ inanimata diximus, pleraq; ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſent: nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur.* Neque *enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conſeruatio ſine*

*animalia

Dij ſemper beneſici pijs.

Homini ab homine plurimũ uel commodi, uel incommodi.

Artes ad uſũ uitæ excogitatæ. Quæ uerò quiſque in uita inuenerit, refert Plin. lib. 7. c. 19.

*opera hominum ulla eſſe potuiſſet. Iam uerò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio: & earum quibus egeremus, inuectio certè nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione nec lapides è terra exciderentur ad uſum noſtrum neceſſarij: nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderentur penitus abdita, ſine hominum labore, & manu. Tecta uerò, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſteà ſubuenire, ſi aut ui tempeſtatis, aut terræ motu, aut uetuſtate cecidiſſent, niſi communis uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos, quæ * unde ſine hominum opera habere poſſemus? ex quibus omnibus, multiſq; alijs perſpicuum eſt, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ ſunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu, atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtijs fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? Nam &*

Cõmutatio mercium.

Fontes canalibus ducti.

Riuus deriuata flumina.

Portus factitij,

**quæ nõ ſine*

E mutis quæ commoditates.

16 *qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaq; belua uſum habere poſſemus, homines certè fuerunt. Nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere* eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus. Ab eis denique & ea, quæ nocent, interficiuntur: & quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus uita omnino nulla eſſe potuiſſet? Quis enim ægris ſubueniſſet? quæ eſſet oblectatio ualentium? qui uictus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes * miniſtrarentur? quibus rebus exculta hominum uita tantùm deſtitit à uictu, & cultu beſtiarum. Vrbes uerò ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges, moresq;*

Paſtoria.

**equos*

Venatio.

Medicina.

** miniſtrarẽt*

Deſtitit, id eſt, diſtare cœpit: aut diſtat legatur, ut eſt in nõnullis exemplaribus.

reſq; conſtituti, tum iuris æqua deſcriptio, certaq; uiuendi diſciplina, per quas bene, beateq; uiuitur. Quas res & manſuetudo animorum conſecuta, & uerecundia eſt: effectumq; eſt, ut eſſet uita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandiſq; facultatibus, & commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quàm neceſſe eſt. Quis enim eſt, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur? neminem neque ducem bello, nec principem domi magnas res, & ſalutares ſine hominum ſtudijs gerere potuiſſe. Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. Vtitur in re non dubia, teſtibus non neceſſarijs. Atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atque conſenſu, ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de Interitu hominum, Peripatetici magni, & copioſi: qui collectis cæteris cauſis, eluuionis, peſtilentiæ, uaſtitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta: deinde comparat, quantò plures deleti ſunt homines hominũ impetu, id eſt, bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & proſint, & obſint: proprium hoc ſtatuo eſſe Virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad uſus ſuos adiungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæq; in uſu, & tractatione beluarum fiunt, utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operoſis. Hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta, & parata, uirorum præſtantium ſapientia, & uirtute excitantur. Etenim Virtus omnis in tribus rebus ferè uertitur: quarum una eſt in perſpiciendo, quid in quaq;

Politica.

Themiſtocles, Pericles, Duces Athenienſes.

Cyrus Perſarum tyrannus.

17 Ageſilaus Lacedæmoniorum dux.

18 Alexãder Macedonum rex.

Fatales caſus.

Eluuiones ab inundantibus aquis.

Peſtilentiæ à cœlo corrupto.

Vaſtitates à fuga incolarum,

19 Impetus ſerpẽtium, locuſtarũ, cuniculorum.

Plurima pernicies homini ab homine.

re uerum, ſyncerumq́; ſit, quid conſentaneum cuique, quid
conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiuſque rei ſit
cauſa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græ-
20 ci πάθη nominant: appetitionesq́;, quas illi ὁρμὰς, obe-
dientes efficere rationi. Tertium ijs, quibus cum congre-
gamur, uti moderatè, & ſcienter: quorum ſtudijs ea, quæ
21 natura deſiderat expleta, cumulataq́; habeamus: per eos
denique ſiquid importetur nobis incommodi, propulſemus:
ulciſcamurq́; eos, qui nocere nobis conati ſunt, tantaq́; pœna
afficiamus, quantum æquitas, humanitasq́; patitur. Quibus
autem rationibus hanc facultatem aſſequi poßimus, ut homi-
num ſtudia complectamur, eaq́; teneamus, dicemus: neque
ita multò pòſt: ſed pauca antè dicenda ſunt. Magnam uim
eſſe in Fortuna in utranq; partem, uel ſecundas ad res, uel
aduerſas, quis ignorat? Nam & cùm proſpero flatu eius
utimur, ad optatos exitus peruehimur: & cùm reflauit,
22 affligimur. Hæc igitur ipſa Fortuna cæteros caſus ra-
riores habet: primùm ab inanimis procellas, tempeſta-
tes, naufragia, ruinas, incendia: deinde, à beſtijs ictus,
morſus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At uerò
interitus exercituum, ut proximè trium, ſæpe multorum,
clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis uiri:
inuidiæ prætereà multitudinis, atque ob eas benemerito-
rum ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ: rurſusq́;
ſecundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita
ſunt, tamen ſine hominum opibus, & ſtudijs neutram in
partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt, quo-
nam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere,
atque excitare poßimus. Quæ ſi longior fuerit oratio, cùm
magnitudine utilitatis comparetur, ita fortaßis etiam bre-
uior uidebitur.

Quibus

Mirus ordo: Primũ, ut quid optimum uideamus: alterũ ne cupiditatib' ab eo auocemur: tertium ut cõmunitate æquabiliter agamus.

Vertitur, deponens, pro uerſatur.

πάθη, tum morbos, tum perturbationes, iũ affectiones, nõnulli paßiones uerterunt.

Incommoda à caſu.

Reflauit, id eſt, aduerſa flauit.

Trium, Põpeij in Theſ. Petrei in Hiſp. filiorũ Pomp.

Expulſus Camillus.

Phocion damnatus.

Ceßit inuidiæ Scipio.

Comparetur, id eſt, compenſetur.

Quibus rebus commoueantur homines,ut quempiam magiſtratu dignum putent,eiq; parere uelint.

QVæcunq; igitur homines homini tribuunt ad eum augendum,atq; honeſtandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt,cùm aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris,ſi cuius uirtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quàm ampliſſima putant:aut cui fidem habent,& bene de rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt aut contrà,à quibus aliquid expectant: ut cùm reges, populares'ue homines largitiones aliquas proponunt: aut poſtremò pretio, aut mercede ducuntur:quæ ſordidiſſima quidē eſt ratio,& inquinatiſſima,& ijs,qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè enim ſe res habet, cum quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt:quemadmodum ſit utendum eo,dicemus,ſi prius ijs de rebus,quæ uirtuti propiores ſunt,dixerimus.Atq; etiam ſubijciunt ſe homines imperio alterius,& poteſtati pluribus de cauſis.Ducūtur enim aut beneuolentia,aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe ſibi id utile futurum, aut metu,ne ui parere cogantur:aut ſpe largitionis, promiſſionisq; capti: aut poſtremò (ut ſæpe in noſtra Repub.uidemus) mercede conducti.

Primùm honores homini ab homine deferuntur.

Cōducta ſuffragia.

Mercenarius honos.

Vtiliſsimum ijs,qui cum Imperio ſunt,ab omnibus amari:metui tum turpe,tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius eſt quicquam ad opes tuendas,ac tenendas,quàm diligi:nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius:Quem metuunt,oderūt:Quem quiſque odit,perijſſe expetit. Multorum autem odijs nullas opes poſſe obſiſtere,ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec uerò huius tyranni ſolùm, quem armis oppreſſa

Cæſar tyrannizans oppreſſus.

pertulit ciuitas,apparet,cuius maximè mortui interitus de-
clarat,quantum odium hominum ualet ad peſtem:ſed reli-
quorum ſimiles exitus tyrannorum:quorum haud ferè quiſ-
quam interitum ſimilem effugit. Malus enim eſt cuſtos diu-
turnitatis Metus:contraq́; Beneuolentia fidelis eſt, uel ad
24 perpetuitatem.Sed iis,qui ui oppreſſos Imperio coërcent,ſit
ſane adhibenda ſæuitia,ut heris in famulos, ſi aliter teneri

*inſtruunt,

non poſſunt:qui uerò in libera ciuitate ita ſe * inſtituunt, ut

Metu coërceri ſeruile.

metuantur,his nihil eſſe poteſt dementius. Quamuis enim de-
merſæ ſint leges alicuius opibus,quamuis tremefacta liber-
tas,emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut
occultis de honore ſuffragijs. Acriores autem morſus ſunt
intermiſſæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latiſſimè
patet,neq; ad incolumitatem ſolùm,ſed etiam ad opes,& po
tentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit,
charitas retineatur. Ita facillimè quæ uolumus & priuatis in
rebus, & in Republica conſequemur. Etenim qui ſe metui
uolent,à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt.

Dionyſius Syracuſanorum tyrãnus.

Alexander Pheræus.

Quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium? quo
cruciatu timoris angi ſolitum,qui cultros metuens tonſorios,
candenti carbone ſibi adurebat capillum? Quid Alexan-
drum Pheræum? quo animo uix eſſe arbitramur,qui (ut
ſcriptum legimus) cùm uxorem Theben admodùm dilige-
ret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barba-

Thraces barbari,apud quos frons ſtigmatibus compuncta, nobilitatis erat inſigne, apud alios ſerui fugacis indicium.

rum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis
25 Threicijs, diſtricto gladio iubebat anteire? Præmittebatq́;
de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebres,
& ne quod in ueſtimentis occultaretur telum, exquire-
rent. O miſerum, qui fideliorem & barbarum, & ſtig-
maticum putaret,quàm coniugem? Nec eum fefellit opinio:
ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionē interfectus.

Nec

Nec uerò ulla uis Imperij tanta eſt,quæ premente metu poſ
ſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris,cuius eſt præter cæte-
ros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt, ut is,
quem modò dixi, Alexander: non à paucis, ut hic noſter:
ſed in quem uniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum
fecit. Quid? Macedones, nonne Demetrium reliquerunt,
uniuerſiq; ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmo-
nios iniuſtè imperantes non'ne repentè omnes ferè ſocij
deſeruerunt,ſpectatoresq; ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ
calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domeſtica
recordor. Veruntamen quandiu Imperium populi Romani
beneficijs tenebatur,non iniurijs, bella aut pro ſocijs,aut de
Imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut
neceſſarij. Regum,populorũ,nationum portus erat,& re-
fugium,Senatus. Noſtri autem magiſtratus,Imperatoresq;
ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi pro-
uincias,ſi ſocios æquitate,& fide defendiſſent. Itaque illud
patrocinium orbis terræ uerius, quàm Imperium poterat
nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam iam 26
antea minuebamus: poſt uerò Syllæ uictoriam penitus ami
ſimus. Deſitum eſt enim uideri quicquam in ſocios ini-
quum,cùm extitiſſet etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo in
illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta uictoria. Eſt
enim auſus dicere haſta poſita, cùm bona in foro uenderet
& bonorum uirorum,& locupletum,& certè ciuium,præ
dam ſuam ſe uendere. Secutus eſt,qui in cauſa impia uictoria
etiam fœdiore,non ſolùm ſingulorum ciuium bona publica-
ret,ſed uniuerſas prouincias,regiones'que uno calamitatis * 27
genere comprehenderet. Itaque uexatis,& perditis exteris
nationibus, ad exemplum amiſſi Imperij portari in trium
pho Maſſiliam uidimus,& ex ea urbe triumphari,ſine qua
nun-

Nobilitata adeò,ut etiam in puerbiũ abierit Phalariſmus, & Phalaridis Imperium.

Defectio Macedonum à Demetrio rege ſuperbo ad Pyrrhum humanũ.

Lacedæmones ob ſuperbiam à ſocijs deſerti cõtra Thebanos pugnaturi.

P.R. Imperium charitate auctũ ſæuitia amiſſum.

Syllæ uictoris crudelitas in Marianos.

Deſitũ eſt, pro deſijt elegãter, ut cœptum eſt. quitum eſt.

Cæſar Sylla crudelior.

*uere

Maſſilia Galliæ Narbonẽſis urbs,P. R. amica,cuius imago in triũpho circunlata.

Sol uidiſſet,prouerbialiter.

nunquam noſtri Imperatores ex Tranſalpinis bellis triumpharunt. Multa prætereà commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quicquam uidiſſet indignius. Iure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam ad unum tanta perueniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. Nec uerò unquam bellorum ciuilium ſemen, & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt: quam P. Sylla cùm uibraſſet dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & trigeſimo anno pòſt à ſceleratiore haſta non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmijs propoſitis nunquam deſutura bella ciuilia. Itaque parietes urbis modò ſtant & manent, ijq́; ipſi iam extrema ſcelera metuentes: rem uerò publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quàm chari eſſe, & diligi maluimus. Quæ ſi Po. Ro. iniuſtè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit Beneuolentiæ uim eſſe magnam, Metus imbecillem: ſequitur ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam uolumus, adipiſci cum honore, & fide Charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiuſq; uitam inſtituendam accommodandum eſt, à multiśne opus ſit, an ſatis à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idq́; & primum, & maximè neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multum inter ſummos, & mediocres uiros, eaq́; eſt utriſq; propemodum comparanda. Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaſſe non æquè omnes egent: ſed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adiu-

Sol uidiſſet, prouerbialiter.

Haſta Syllæ, & Cæſaris.

Cornelius in priore ſcriba tã tum, in poſteriore etiã quæſtor.

Modò, non refertur ad ſtant, ſed ad parietes, id eſt, tantum parietes ſtant, non etiam imperium.

Exemplum à maiore.

adiuuant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de Amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius: nunc dicamus de Gloria, quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus quandoquidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimùm.

Lælius Cic. de Amicitia.

Duo libri Cic. de Gloria.

Tribus maximè adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat: Beneuolentia, Fide, & admiratione.

SVmma igitur, & perfecta Gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo, ſi fidem habet, ſi cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (ſi eſt ſimpliciter, breuiterq́; dicendum) quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fere à multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuerſorum animos tanquam influere poßimus.*

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam concilient.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi Beneuolentiæ præcepta, uideamus: quæ quidem beneficijs capitur maximè. Secundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam ſi res fortè non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniumq́; earum uirtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipſum quod decorum, honeſtumq́; diximus, quia per ſe nobis placet, animosq́; omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximeq́; quaſi perlucet ex ijs, quas commemoraui uirtutibus, idcirco illos, in quibus eas uirtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem ſunt cauſæ diligendi grauiſsimæ: poſſunt enim prætereà nonnullæ eſſe leuiores.

Liberalitas prima conciliatrix amorum.

28

29

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt. Si exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere,
30 *quàm nos, arbitramur, quosq́; & futura proſpicere credimus, & cùm res agatur, in diſcrimenq́; uentum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe. Hanc enim omnes exiſtimant utilem, ueramq́; prudentiam. Iuſtis autem, & fidis hominibus, id eſt, uiris bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his fraudis, iniuriæq́; ſuſpicio. Itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iuſtitia plus pollet: quippe cùm ea ſine prudentia ſatis habeat autoritatis, prudentia ſine iuſtitia nihil ualet ad faciendam fidem. Quò enim quis uerſutior, & callidior eſt, hòc inuiſior, & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iuſtitia cõiuncta, quantum uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iuſtitia ſine prudentia multùm poterit: ſine iuſtitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur cùm inter omnes philoſophos conſtet, à meq́; ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes: nunc ita ſeiungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, iuſtus eſſe: Alia eſt illa, cùm ueritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas: Alia cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim uerbis eſt agendum, & uſitatis, cùm loquimur de opinione populari, idq́; eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum reuertamur.*

Suſpecta ſine Iuſtitia prudentia.

Aliter in exactis diſputationibus, aliter in præcipiendo, aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat: quæ contrà contemptum.

Erat

ERat igitur ex tribus,quæ ad gloriam pertinent,hoc ter
tium, ut cum admiratione hominum honore ab his di-
gni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi qui-
dem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam ani-
maduerterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt
nec opinata quædam bona. Itaque eos uiros ſuſpiciunt, ma-
ximisq́ue efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excel-
lentes quaſdam & ſingulares uirtutes perſpicere. Deſpi-
ciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil uirtutis, ni-
hil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos con
temnunt, de quibus male exiſtimant. Nam quos improbos,
maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam
inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de his male
exiſtimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij,
qui nec ſibi, nec alteri proſunt, (ut dicitur) in quibus nullus *Nec ſibi nec a-*
labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione autem *lijs utiles pro-*
uerbio dicti.
quadam afficiuntur ij, qui anteire cæteros uirtute putantur, *Admiratio à*
& cùm omni carere dedecore, tum uerò ijs uitijs, quibus *continentia.*
alij non facilè poſſunt obſiſtere. Nam & uoluptates, blãdiſ- *Voluptates do*
minæ.
ſimæ dominæ, ſæpe maiores partes animæ à uirtute detor- *Admiratio à*
quẽt: & dolorũ quum admouentur faces, præter modũ ple- *magnanimita*
rique exterrentur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas, omnes *te.*
homines uehementiſſimè permouent. Quæ qui in utran-
que partem excelſo animo, magnoq; deſpiciunt, cumq́;
aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe
conuertit, & rapit, tum quis non admiretur ſplendorem,
pulchritudinemq́; uirtutis? Ergo & hæc animi deſpicien- 31
tia admirabilitatem magnam facit: & maximè iuſtitia, 32
ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quæ- *Admiratio à*
dam res multitudini uidetur: nec iniuria. Nemo enim *iuſtitia.*
iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium,

qui

A pecuniarum cõtemptu.

qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt contra-
ria, æquitati anteponit. Maximeq; admirantur eum,
qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perſpectum ſit,
hunc dignum ſpectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ pro
poſita ſunt ad gloriam, omnia iuſtitia conficit & beneuolen
tia, quòd prodeſſe uult plurimis: & ob eandem cauſam fi-
dem, & admirationem, quòd eas res ſpernit, & negligit, ad
quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea qui-
dem ſententia omnis ratio, & inſtitutio uitæ adiumenta ho
minum deſiderat. In primiſq; ut habeas, quibus cum poſsis
familiares conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem
præ te boni uiri feras. Ergo, & ſolitario homini, atque in

Iuſtitiæ opinio ad omnes uitæ partes neceſſaria.

agro uitam agenti, opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt, eoq; etiam
magis, quòd ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur: &
nullis præſidijs ſepti multis afficientur iniurijs. Atque ijs
etiam, qui uendunt, emunt, cõducunt, locant, contrahendiſq;
negotijs implicantur, iuſtitia ad rem gerendam neceſſa-
33 ria eſt. Cuius tanta uis eſt, ut nec illi quidem, qui maleficio,

A minore exemplum.

& ſcelere paſcuntur, poſsint ſine ulla particula iuſtitiæ ui-
uere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clàm
furatur aliquid, aut eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem re-

Leges latronũ inter ipſos.

Bargulus & Viriatus latrones ob æquitatis opinionem potentes.

Ceſſerunt, uerecũdè, quum uictos ſignificet.

Vſurpatur, id eſt, uulgò nominatur.

linquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æqua-
biliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſocijs, aut relin-
quetur. Quinetiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pa
reant, quas obſeruent. Itaque propter æquabilem prædæ
partitionem & Bargulus Illyricus latro (de quo eſt apud
Theopompum) magnas opes habuit: & multò maiores Vi-
riatus Luſitanus, cui quidem etiam exercitus noſtri, Impe-
ratoreſq; ceſſerunt: quem C. Lælius, is qui ſapiens uſurpa-
tur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemq; eius ita re-
preſsit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta
uis

*nis iuſtitiæ ſit, ut ea etiam latronũ opes firmet, atq; augeat,
quantam eius uim inter leges, & iudicia, & inſtituta* Rei-
publicæ fore putamus? Mihi *quidem nõ apud* Medos *ſolùm
(ut ait* Herodotus*) ſed etiam apud maiores noſtros,* * *ſer-*
Herodotus in Thalia: et Clio
*uandæ iuſtitiæ cauſa uidentur olim bene morati reges con-
ſtituti.* Nam *cùm premeretur initio multitudo ab ijs, qui ma*
**alias: fruendæ*
*iores opes habebant, ad unum aliquem confugiebãt uirtute
præſtantem, qui cùm prohiberet iniuria tenuiores, æquitate*
Iuſtitiæ opinio primum reges fecit.
conſtituenda, ſummos cum infimis pari iure retinebat. Ea- 35
*demq; conſtituendarum legum fuit cauſa, quæ regum. Ius
enim ſemper quæſitum eſt æquabile, neq; enim aliter eſſet
ius. Id ſi ab uno iuſto, & bono uiro conſequebantur, eo
erant contenti: cùm id minus contingeret, leges ſunt inuen-
tæ, quæ cum omnibus ſemper una, atque eadem uoce loque
rentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperan-
dum deligi ſolitos, quorum de iuſtitia magna eſſet opinio
multitudinis. Adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes
haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non poſ-
ſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda,
& retinenda iuſtitia eſt, tum ipſa propter ſe (nam aliter iu* 36
ſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, &
Honoris uel quærẽdi, uel deferendi modus.
*gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non ſolùm ratio eſt ſed
etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec
ſolùm neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria & quæren-* 37
da, & collocanda ratione eſt. Quanquàm *præclare Socra-
tes hanc uiam ad gloriam proximam, & quaſi compendia-*
Compendiariã, id eſt, expeditã & breuem.
*riam dicebat eſſe, ſi quis ageret, ut qualis haberi uellet, talis
eſſet.* Quòd *ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, & fi-
cto non modo ſermone, ſed etiam uultu ſtabilem ſe gloriam*
Agere radices, ut agere rimas, agere gemmas.
conſequi poſſe rentur, uehementer errant. Vera *gloria radi
ces agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter*

tan

Nihil fucatum diuturnum.

tanquam floſculi decidunt, nec ſimulatum poteſt quicquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utranque partem,
38 *ſed breuitatis cauſa, familia erimus contenti una. Tyberius* enim Gracchus Publij *filius tandiu laudabitur, dum memoria* rerum Romanarum *manebit. At eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui obtinent * nomen iure cæſorum. Qui igitur adipiſci ueram gloriam uolent, iuſtitiæ fungantur officijs. Ea quæ eſſent, dictum eſt libro ſuperiore. Sed ut facilimè quales ſumus, tales eſſe uideamur, etſi in eo ipſo uis maxima eſt, ut ſimus ij, qui haberi uelimus, tamen quædam præcepta danda ſunt.* Nam ſi quis ab ineunte *ætate habet cauſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi mi* Cicero *arbitror contigiſſe) aut aliquo caſu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur: & tanquam in clariſſima luce uerſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obſcuritatem in homi-*
39 *num ignoratione uerſatur, hi ſimul ac iuuenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerùm etiam fauetur.*

Filij Tyberij et C. Gracchi, utrique ob ſeditionē interēpti.

**numerum*

Nobilibus curandū ne quid maiorū imaginibus indignū committant.

Nouis ſumma probitate opus, ut nobilitentur.

Adoleſcentes quibus rebus populo primùm commendantur.

P*Rima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſiqua ex bellicis rebus comparari poteſt: in qua multi apud maiores noſtros extiterunt. ſemper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars ſceleris nimium habuit, altera fœlicitatis parum. Quo tamen in bello cùm te* Pompeius *alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo uiro, & ab exer-*

Cæſariana, & Pompeiana.

Cic. filius alæ præfect⁹, ſi dijs placet.

citu

citu conſequebare equitando, iaculando, omniaq́; militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta nõ de te eſt, ſed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò maiora ſunt opera animi, quàm corporis: ſic hæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quàm illæ, quas uiribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos beneuolentia. Facilimè autem, & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes uiros, bene conſulentes Reipublicæ contulerunt: quibus cum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam Lucius quidem Craſſus cùm eſſet admodùm adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſi peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. Et qua ætate qui exercentur, laudibus affici ſolent (ut Demoſthenem accepimus) ea ætate L. Craſſus oſtendit id ſe in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis plurimum ualeat, & maiorem uim habeat ad gloriam. Ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt quantopere concilict animos hominum comitas, affabilitasq́; ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexãdrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſsimorum (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militesq́;

Domus familiaritas.

Craſſus adoleſcens accuſatione C. Carbonis nobiliſsimi ciuis nobilitatus.

Caue impræmeditatum legas, ut magna quædam habẽt exẽplaria: nihil enim cum ſenſu conuenit.

Affabilitas.

blandè appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe uniuerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè, ſapienterq́; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus, quàm cæteros arbitrantur. Si uerò ineſt in oratione mista modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt: eoq́; magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cùm ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant, multiq́; in noſtra Repub. adoleſcentes & apud iudices, & apud Senatum dicendo laudem aſſequuti ſint, maxima admiratio eſt in iudicijs: quorum ratio duplex eſt. Nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paulò antè de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius. Etiam P. Sulpitij eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cùm ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam niſi aut Reipublicæ cauſa, ut duo Luculli: aut patrocinij, ut nos pro Siculis, pro Sardis: pro M. Albutio Iulius Cæſar. In accuſando etiam Manlio, L. Fuſij cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certè. Sin erit cui faciendum ſit ſæpius, Reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulciſci ſæpius non eſt reprehendēdum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominere. Quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum eſt, ne quem unquam innocentem iudicio capitis arceſſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nā quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiam à natura ad ſalutem

Eloquentia.

Senatoria oratio forenſis ad gloriam parandam uberior.

Rarò accuſandum, & quatenus.

Accuſatio Verris, uē pro Sardis.

Brutus accuſator uehemens.

tem hominum, & ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemq́; conuertere? Nec tamen ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq́; defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis eſt ſemper in cauſis uerum ſequi: patroni, nonnunquàm ueriſimile, etiam ſi minus ſit uerum, defendere. Quod ſcribere (præſertim cum de Philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus: eoq́; maior, ſi quando accidit, ut ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq́; uidetur: ut nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ (ut ſcis) extat oratio.

Sceleſtũ, accuſare innocentẽ: humanũ, defendere aliquando nocentem.

Maxima ex defendẽdo gloria.

Adoleſcentes, id eſt, anno 27.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expoſitis adoleſcentum officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de Beneficentia ac Liberalitate dicendum eſt. Cuius eſt ratio duplex. Nam aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc po- 40
ſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior, ac ſplendidior, & uiro forti, claroq́; dignior. Quanquam enim in utroq; ineſt gratificandi liberalis uoluntas, tamen altera ex arca, altera 41
ex uirtute depromitur. Largitioq́;, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures uſus ſis, eò minus in multos uti poſſis. At qui opera, id eſt, uirtute, & induſtria benefici, & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores

Largitiones multis de cauſis uitandæ.

erunt, & tanquàm exercitatiores ad benè de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione beneuolentiam Macedo-
42 num conſectetur. Quæ te, malùm, inquit, ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum, & præbitorem putent? Quo quid ſordidius regi? Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit eſſe. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas quæ conſtat ex opera, & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Nõnunquam tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, ſed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconſulte largiendo.

Largitiones tũ ſordidæ, tum peſtiferæ.

43 Quid autem eſt ſtultius, quàm quod libenter facias, curare ut id diutius facere non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita cùm beneuolentiæ comparandæ cauſa benefici eſſe uelint, non tanta ſtudia aſſequuntur eorum quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit: nec ita reſeranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, iſq; referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod à noſtris hominibus ſæpiſſime uſurpatum, iamq; in prouerbij conſuetudinem uenit, Largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt eſſe modus, cùm idem & qui conſueuerunt, & illud idem alij deſiderent? Omnino duo ſunt genera largorum: quorum

Adagiũ à dolio pertuſo trãſlatum: quod ut infuſa aqua nũquàm tamẽ impletur, ita nec Populus largitionibus.

quorum alteri Prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigi, qui epulis, & uiſcerationibus & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumq; apparatu pecunias profundunt, in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam ſint relicturi omnino. Liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. Itaque miror, quid in mentem uenerit Theophraſto in eo libro, quem de diuitijs ſcripſit, in quo multa præclarè, illud abſurdè. Eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; ſumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multò & maior uidetur, & certior. Quantò Ariſtoteles grauius, & uerius nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: at ij, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogerentur, hoc primò incredibile uideri, omneſq; mirari: ſed quum attenderint, ueniam neceſſitati dare: in his immanibus iacturis, infinitiſq; ſumptibus nihil nos magnopere mirari, præſertim cùm nec neceſſitati ſubueniatur, nec dignitas augeatur, ipſaq; illa delinitio multitudinis ad breue, exiguumq; ſit tempus, eaq; à leuiſſimo quoque: in quo tamen ipſo unà cum ſatietate, memoria quoque moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſeruis, & ſeruorum ſimilimis liberis eſſe grata: graui uerò homini, & ea quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo. Quanquàm intelligo in noſtra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, ut ſplendor Aedilitatum ab optimis uiris poſtuletur. Itaque

Viſcerationes, conuiuia è carnibus. Munera gladiatorū, ſpectacula cruēta. Ludorū, id eſt, comœdiarum, aut tragœdiarū

Venationum, cum noua quedam fera populo exhibentur.

Collocatione: cū nuptum dătur.

Notatus à Cicerone Theophraſtus.

Ad multitudinem deliniendā in multis exēplaribus non eſt adſcriptum.

Miror in malā partem.

& P. Craſſus cùm cognomine diues, tum copijs, functus eſt ædilitio maximo munere. Et paulò pòſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatißimo Q. Mutio magnificentißima ædilitate functus eſt. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi pòſt, Lucullus, Hortenſius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus me conſule uicit ſuperiores. Hunc eſt Scaurus imitatus. Magnificentißima uerò noſtri Pompeij munera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, uides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ. Nam Mamerco homini ditißimo prætermißio ædilitatis Conſulatus repulſam attulit. Quare & ſi poſtulatur à populo, bonis uiris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modò pro facultatibus, ut nos ipſi fecimus: & ſi quando aliqua res maior, atque utilior populari largitione acquiritur: ut Oreſti nuper prandia in ſemitis decimæ nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Seio uitio datum eſt, quòd in caritate annonæ aſſe modium populo dedit. Magna enim ſe, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima, liberauit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reipub. cauſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes Publij Clodij conatus, furoreſq; compreßit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. Fabij filius, magno uir ingenio, in primiſq; clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur amplißima. Dicebat idem Cotta Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adepti ſumus, noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominaui, ſanè exiguus ſumptus

Honeſtis de cauſis faciendæ nonnunquã largitiones, ſed modicæ.

Mos antiquitus decimã partem Herculi cõſecrare, ut diteſcerent: unde decimam, Herculanam partem Plautus nominat.

Aßis hîc æreũ nummulum ſignificat.

Qui citra largitiones ullas honores ſunt cõſequuti.

Noſtro anno, Emphaſis ẽſt.

ædili

ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq́; , quæ ad uſum Reipublicæ pertinent. Quanquàm enim quod præſens tanquam in manu datur, iucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora ſunt. Theatra, porticus, noua templa, uerecundius reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi improbant, ut & hic ipſe Panætius, quem multùm in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phaleræus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris, quos de Rep. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere uitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & * tamen ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

Quibus in rebus ſumptus huiuſmodi rectius collocantur.

Propylæa Mineruæ, id eſt, ueſtibula ſumptuoſius cœpta inuidiam attulere Pericli.

*tum

Priuata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt eius, qui calamitate premitur, & eius, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus aduerſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos, niſi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adiuuari uolent, non ut ne affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino eſſe nullo modo debemus: ſed in diligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius:

Ad ſuccurrendum promptiores eſſe oportet, quàm ad ornandum.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono uiro, & grato, in eo cùm ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota gratiſſima eſt liberalitas, eoq́; eam ſtudioſius pleriq; laudant

Carmen adnominationibus, & contrariorũ reciprocatione decentiſſimum

laudant, quòd ſummi cuiuſq; bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda *igitur opera eſt, ut hos beneficijs quàm* 4 *plurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſq; prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat.* Omnes *enim immemorem beneficij oderunt:eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri:eumq;,qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant.* Atque *hæc benignitas etiam* Rei *pub.utilis eſt, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores.* Quod *quidem uulgò ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione* Craſſi *ſcriptum copioſè uidemus.* Hanc *ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono.* Hæc *eſt grauium hominum, atque magnorum:illa quaſi aſſentatorum populi,multitudinis leuitatem uoluptate quaſi titillantium.* Conuenit *autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbū:in omniq; re contrahenda,uendendo,emendo, conducendo,locando,uicinitatibus, & confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo concedentem: à litibus uerò, quantùm liceat, & neſcio an paulò plus etiam,quàm liceat, abhorrentem.* Eſt *enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de ſuo iure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum.* Habenda *autem eſt ratio rei familiaris,quam quidem dilabi ſinere flagitioſum eſt:ſed ita,ut liberalitatis, auaritiæq; abſit ſuſpicio.* Poſſe *enim liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum eſt pecuniæ fructus maximus.* Rectè *etiam à* Theophraſto *eſt laudata hoſpitalitas. eſt enim (ut mihi quidem uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus.* Idq; *etiam* Reipub. *eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere.* Eſt *autem etiam uehementer utile his, qui honeſtè poſſe multa uolunt,per hoſpites apud externos populos ualere*

Vt alij ſint ad pugnam promptiores, & ne egeſtas rerum nouarum cupidos faciat.

Paululum alijs de ſuo iure concedere liberalitatis ſpecies.

Hoſpitalitas publicè priuatimq; utilis ad multa.

opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe, & uillicis imperauiſſe, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam ſuam diuertiſſet. *Cimonis hoſpitalitas in cõtribules ſuos.*

In altero beneficentiæ genere, quod operis conſtat, multùm ualere iuris prudentiam, longè plurimùm eloquentiam.

QVæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in uniuerſam Rempublicam, tum in ſingulos ciues conferuntur. Nam in iure cauere, conſilio iuuare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quam plurimis, uehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cùm multa præclara maiorum, tum quàm optimè conſtituti Iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeßione ſua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, ſic huius ſcientiæ ſplendor deletus eſt. Id'que eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cùm is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facilè uiciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs obſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi grauiter facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim Eloquentia præſtabilius, uel admiratione audientium, uel ſpe indigentium, uel eorum, qui defenſi ſunt gratia? Huic quoque ergo à maioribus noſtris eſt in tota dignitate principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facilè laborantis, quodq; in patrijs eſt moribus, multorum cauſas, & non grauatè, ſed gratuitò defendentis, beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermißionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, niſi uererer, ne de meipſo

Antiquitus in pretio habita iuriſprudentia.

Dicendi facultas anteſertur.

Turpis mercenaria eloquentia.

aliquid uiderer queri. Sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis ſpes, *quantò in paucioribus facultas, quàm in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poßint, ne multi quidem, aut Iuriſperiti eſſe, aut diſerti: licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magiſtratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſulunt, aut defendunt, rogantem.

*quàm

Ex leuioribus quoque operis gratiam conciliari.

45 Quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latißimeq́; eorum manat induſtria. Iam illud non ſunt admonendi, (eſt enim in promptu) ut animaduertant, cùm alios iuuare uelint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ eſt: ſi ſcientes, temeritatis. Vtendum etiam eſt excuſatione aduerſus eos, quos inuitus offendas, quacunque poßis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: cæteriſq́; operis, & officijs erit, quod uiolatum eſt, compenſandum.

Aut uitanda, aut mitiganda offenſio.

Operam apud tenues, & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen niſi iuſta in re præſtandam eſſe.

SEd cùm in hominibus iuuandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat, dictu quidem eſt procliue: itaque uulgò loquuntur, ſic in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis, & optimi uiri cauſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum ferè eſt uoluntas noſtra propenſior. Sed animaduertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit. Nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt uir, etiam ſi referre gratiam non poteſt, habere certè poteſt. Commodè autem, quicunque

Lepidißima diſsimilitudo inter relatã gratiam, & redditam pecuniam.

dixit

dixit, Pecuniam qui habeat, nõ reddidiſſe: & qui reddiderit, 46
non iam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere: &
qui habeat, retuliſſe. At qui ſe locupletes, honoratos, & bea-
tos putant, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin
etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cùm ipſi, quamuis
aliquid magnum acceperint: atque etiam à ſe aut poſtulari,
aut expectari aliquid ſuſpicantur. Patrocinio uerò ſe uſos,
aut clientes appellari, mortis inſtar putant. At uerò ille te-
nuis, cùm quicquid factum ſit, ſe ſpectatum, non fortunam
putat: non modò illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, à quibus
expectat (eget enim multis) gratum ſe uideri ſtudet. Neq; 47
uerò uerbis auget ſuum munus, ſi quo fortè fungitur, ſed
etiam extenuat. Videndumq; *illud eſt, quòd ſi opulentum,*
fortunatumq; defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis eius
manet gratia: ſin autem inopem, probum tamen, & mode-
ſtum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo
multitudo eſt) præſidium ſibi paratum uident. Quam-
obrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos benefi-
cium collocari puto. Danda *tamen omnino opera eſt, ut*
omni generi ſatisfacere poßimus. Sed *ſi res in contentio-*
nem ueniet, nimirum Themiſtocles *eſt autor adhibendus,*
qui cùm conſuleretur utrum bono uiro pauperi, an minus
probato diuiti filiam collocaret: Ego, *inquit, malo uirum, qui*
pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ uiro. Sed *corrupti mo-*
res, deprauati que ſunt admiratione diuitiarum: quarum ma
gnitudo quid ad unumquenq; noſtrum pertinet? Illum *for-*
taſſe adiuuat, qui habet: ne id quidem ſemper. Sed fac iuuare,
potentior ſanè ſit, honeſtior uerò quomodo? Quòd *ſi etiam*
bonus erit uir, ne impediant diuitiæ, quò minus iuuetur, mo-
dò ne adiuuent: ſitq; omne iudicium, non quàm locuples, ſed
qualis quiſq; ſit. Extremum *autem præceptum in benefi-*
cijs

Mortis inſtar, id eſt, extremũ malum.

Humilis probitas.

Contentionem, id eſt, conſultationem, & collationem.

Themiſtoclis apoththegma, Malo uirũ ſine pecunia, quàm ſine uiro pecuniam.

Nihil dici potuit uel grauius, uel feſtiuius.

Turpi in cauſa nemini commodanda opera.

** per iniuriã*

ciјs, operaq; danda, eſt, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid * pro iniuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ eſt iuſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Liberalitas in uniuerſam multitudinem modicè exercenda, exactiones non niſi in iuſta neceſſitudine.

Singuli, & uniuerſi pugnant inter ſe.

In uetuſto codice, Helij. & duæ uoces aberant.

Antiquari, id eſt, tolli, & abrogari.

Capitalis, id eſt, ad extremã perniciem ſpectans.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuerſos, quæq; ad Rempubli. pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim eiuſmodi ſunt, ut ad uniuerſos ciues pertineant, partim ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam gratiora. Danda eſt opera omnino, ſi poßit, utriuſque, nec minus, ut etiam ſingulis conſulatur: ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certè ne obſit Reipub. C. Helij, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit, exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reipubli. tolerabilis, & plebi neceſſaria: ergo & ciuibus, & Reipub. ſalutaris. In primis autem uidendum erit ei, qui Rempubli. adminiſtrabit, ut ſuum quiſq; teneat, neque de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu cùm legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facilè paſſus eſt: & in eo uehementer ſe moderatum præbuit: ſed cùm in agendo multa populariter, tum illud male dixit, non eſſe in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem
48 bonorum pertinens: qua peſte quæ poteſt eſſe maior? Hanc enim ob cauſam maximè, ut ſua tuerentur, Reſpub. ciuitateſq; conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce natura congregabantur homines, tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne (quod apud

maiores noſtros ſæpe fiebat) propter ærarij tenuitatem, aſſiduitatemq́; bellorum tributum ſit conferendum. Idq; ne eueniat, multò antè erit prouidendum. Sin qua neceßitas huius muneris alicui Reipub. obuenerit (malo enim alteri, quàm noſtræ ominari: neque tantùm de noſtra, ſed de omni Repu. diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant (ſi ſalui eſſe uelint) neceßitati eſſe parendum. Atque etiam omnes qui Rempub. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. Quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, non eſt neceſſe diſputare: eſt enim in promptu: tantùm locus attingendus fuit.

Exactio tributorum uitanda.

Ominari, id eſt, nominando cauſam, malũ omen adferre.

Ad gratiam multitudinis comparandam maximè ualere abſtinentiam, contraque ex inuaſione alieni ſummam exiſtere perniciem.

Caput autem eſt in omni procuratione negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Vtinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me ſeruaſſet, & tunc eſſem natus, quando Romani dona accipere cœpiſſent, non eſſem paſſus diutius eos imperare. Nec illi quidem multa ſecula expectanda fuerunt: modò enim hoc malum in hanc Rempubli. inuaſit. Itaque facilè patior tunc potius Pontium fuiſſe, ſi quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni ſunt, cùm de pecunijs repetundis à Lucio Piſone lata eſt lex, nulla antea cùm fuiſſet. At uerò poſtea tot leges, & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum: tanta ſublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq́; ſociorum: ut imbecillitate aliorum, non noſtra uirtute ualeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abſtinens. Quid ni laudet? Sed in illo alia maiora. Laus enim abſtinentiæ non hominis

eſt

Memorabile de Roma. ducũ continentia.

Serò auaritia ad Romanos demigrauit.

49 *Ab hoc Trib. ple. primũ lata ſo lex de repetũdis, Cenſorino & Manilio Coſſ.*

Africani abſtinentia, Val. T. de abſtinentia.

Pauli Aemilij in uictoria Perſæ abſtinentia. lege Plutarchũ

Scipio Aemilianus, q Africanus minor.

eſt ſolùm,ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza,quæ fuit maxima, potitus eſt Paulus:*tantum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius* Imperatoris *præda finem attulerit tributorum : at hic nihil in domum ſuam intulit, præter memoriam nominis ſempiternam. Imitatus patrem* Africanus,*nihilo locupletior Carthagine euerſa.* Quid?*qui*

51

Mummius Achaic⁹ euerſa Corintho ab omni præda abſtinuit.

eius collega in cenſura fuit Lucius Mummius, *nunquid copioſior, cùm copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare,quàm domum ſuam,maluit.* Quanquàm *Italia ornata,domus ipſa mihi uidetur ornatior.* Nullum *igitur uitium tetrius(ut eò unde egreſſa eſt, referat ſe oratio)quàm auaritia,præſertim in principibus,& Rempub. gubernantibus.Habere enim quæſtui Rempubli.non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam,& nefarium.* Itaque *quod* Apollo Pythius *oraculo edidit,Spartam nulla re alia, niſi auaritia eſſe perituram: id uidetur non ſolùm* Lacedæmonijs, *ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe.Nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſſunt ij, qui* Reipublic.*præſunt,quàm abſtinentia,& continentia.* Qui *uerò populares eſſe uolunt, ob eam'que cauſam aut agrariam rem tentant: ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur: aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ij labefactant fundamenta* Reipubl.*concordiam primùm,quæ eſſe non poteſt, cùm alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuiq; non licet.Id enim eſt proprium(ut ſuprà dixi) ciuitatis,atque urbis,ut ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cuiuſque cuſtodia.Atque in hac pernicie* Reip.*ne illam quidem conſequuntur,quam putant,gratiam.*Nam *cui res erepta eſt, eſt inimicus: cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere uoluiſſe: & maximè in pecunijs creditis occultat ſuum gaudium, ne uidea*

52

Oraculũ Spartæ redditũ, φιλοχρηματία σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν. Spartã cupiditas expugnauit

Condonantur, remittuntur.

uideatur non fuiſſe ſoluendo. At uerò ille qui accipit iniuriam, & meminit, et præ ſe fert dolorem ſuum: nec ſi plures ſunt ij, quibus improbè datum eſt, quàm illi, quibus iniuſtè ademptum eſt, idcirco plus etiam ualent. Non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſeculis antè poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? Ac propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lyſandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt. Ex eoq; tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut & tyranni extiterent, & optimates exterminarentur, & præclariſſimè conſtituta Reſpub. dilaberetur. Nec uerò ſolùm ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. Quid noſtros Gracchos Tyberij Gracchi ſummi uiri filios, Africani nepotes? non'ne agrariæ contentiones perdiderunt? At uerò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui cùm eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus. Cum'que tyrannum* Nicoclem improuisò oppreſſiſſet, ſexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletiſſimi) reſtituit: remq; publicam aduentu ſuo liberauit. Sed cùm magnam animaduerteret in bonis & poſſeſſionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alij poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum poſſeſſiones mouere non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur ſine iniuria: iudicauit neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur ſtatuiſſet opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexan

Quæ calamitates ex iniuſtis largitionibus.

53

Patere latius, manare latius, ucnuſtus ſermo, Arati ſalutare exemplum.

**alias Methodem. Hiſtoria extat apud Polybium.*

xan

*xandriam ſe proficiſci uelle dixit,rem'que integram ad redi
tum ſuum iuſſit eſſe.Iſq; celeriter ad* Ptolomæum *ſuum ho-
ſpitem uenit,qui tum regnabat alter poſt* Alexandriam *con
ditam:cui cùm expoſuiſſet patriã ſe liberare uelle, cauſamq́;
docuiſſet, à rege opulento uir ſummus facilè impetrauit,*
54 *ut grandi pecunia adiuuaretur. Quam cùm* Sicyonem *attu-
liſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum
quibus cauſas cognouit,& eorum,qui aliena detinebant,&
eorum,qui ſua amiſerant:perfecitq; æſtimandis poſſeßioni-
bus:ut perſuaderet alijs, ut pecuniam accipere mallent, &
poſſeßionibus cederent:alijs,ut commodius putarent nume-
rari ſibi quod tanti eſſet,quàm ſuum recuperare. Ita perfe-*
55 *ctum eſt,ut omnes conſtituta concordia ſine querela diſcede
rent.O' uirum magnum,dignumq́; qui in noſtra* Repu.*na-
tus eſſet.Sic par eſt agere cum ciuibus, non (ut bis iam uidi-
mus)haſtam in foro ponere, & bona ciuium uoci ſubijcere
præconis. At ille Græcus (id quod fuit ſapientis, & præ-
ſtantis uiri) omnibus conſulendum putauit. Eaq; eſt ſumma
ratio,& ſapientia boni ciuis, commoda ciuium defendere,
non diuellere,atque omnes æquitate eadem continere.Habi-
tant gratis in alieno.Quid ita?* Vt *cùm ego emerim,ædifica
rim,tuear,impendam, tu me inuito fruare meo? Quid eſt
aliud,quàm alijs ſua eripere,alijs dare aliena?* Tabulæ *uerò
nouæ quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecunia fun
dum,& cum tu habeas,ego nõ habeam pecuniam? Quam-
obrem ne ſit æs alienum, quod* Reipublicæ *noceat proui-
dendum eſt,quod multis rationibus caueri poteſt,ſi hoc non
fuerit,ut locupletes ſuum perdant,debitores lucrentur alie-
num.* Nec *enim ulla res uehementius* Rempublicam *conti-
net,quàm fides quæ eſſe nulla poteſt,niſi erit neceſſaria ſolu
tio rerum creditarum.*Nunquam *enim uehemẽtius actũ eſt,
quàm*

Stomachatur Cicero nonnihil etiam priuato dolore.

Diuiſio agrorum indigna.

Exaggerat cõdonationẽ æris alieni.

quàm me Conſule, ne ſolueretur. Armis, & Caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita reſtiti, ut hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquam nec maius æs alienum fuit:nec melius,nec facilius diſſolutum eſt.Fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceßitas conſecuta eſt.At uerò hic noſter uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, cùm ipſius intererat, tum ea perfecit,cùm eius iam nihil intereſſet.Tanta in eo peccandi libido fuit,ut hoc ipſum eum delectaret peccare, etiam ſi cauſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis,ut alijs detur, alijs auferatur,aberunt ij,qui Rempub.tuebuntur. In primisq; operam dabunt, ut iuris,& iudiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: & neq; tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur,neque locupletibus ad ſua uel * tuenda, uel recuperanda obſit inuidia.Præterea quibuſcunque rebus uel belli, uel domi poterunt, Rempub.augeant Imperio,agris, uectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt, hæc apud maiores noſtros factitata.Hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate Reipub.magnam ſibi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus,qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panætio prætermiſſa, Valetudinis curationem,& Pecuniæ. Quas res à ſummo Philoſopho prætermiſſas arbitror, quòd eſſent faciles:ſunt certè utiles.

Cæſar acriter taxatus.

57 *tenenda

Panætius à Cicerone defenſus contra Antipatrum.

Quibus rationibus Valetudo,& res familiaris tum paranda,tum tuenda.

SEd Valetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis, & obſeruatione earum rerum,quæ res aut prodeſſe ſolcant, aut obeſſe: & continentia in uictu omni, atque cultu, corporis tuendi cauſa: & prætermittendis uoluptatibus; poſtremò arte eorum,quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem

familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abeſt turpitudo: conſeruari autem Diligentia, & Parſimonia: ijſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſsimè Xenophon Socraticus *perſecutus eſt in eo libro, qui* Oeconomicus *inſcribitur: quem nos, iſta ferè ætate cùm eſſemus, qua es tu nunc, è* Græco in *Latinum conuertimus.*

Oeconomicus, id eſt, de familia adminiſtrāda.

Quartum genus deliberationis, inter Vtilia utrum utilius, aut quid utiliſsimum.

SEd *utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à* Panætio *prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria.* Nam *& corporis commoda cum* Externis, *& externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cū externis com*
58 *parari ſolent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur:* Valere *ut malis, quàm diues eſſe. Cum corporis, externa hoc modo:* Diues *eſſe potius, quàm maximis corporis uiribus.* Ipſa *inter ſe corporis ſic: ut* Bona *ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati.* Externorum *autem: ut gloria diuitijs, uectigalia urbana ruſticis.* Ex *quo genere comparationis illud eſt* Catonis *ſenis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? reſpōdit,* Bene *paſcere.* Quid *ſecundum? Satis bene paſcere.* Quid *tertium?* Bene *ueſtire.* Quid *quartum?* Arare. *Et cùm ille, qui quæſierat, dixiſſet,* Quid *fœnerari? tum* Cato, Quid *hominem, inquit, occidere?* Ex *quo, & multis alijs, intelligi debet, utilitatum comparationes ſolere fieri, recteq́; hoc adiunctum eſſe quartū exquirendorum officiorum genus.* Sed *toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à*
59 *quibuſdam optimis uiris ad medium* Ianum *ſedētibus, quàm ab ullis philoſophis ulla in ſchola diſputatur.* Sunt *tamen ea cognoſcēda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt.* Reliqua *deinceps perſequemur.*

Quid in agricultura utiliſsimum ſit, Cato indicauit.

MAR

MARCI TVLLII CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

PVBLIVM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum ſcripſit Cato, (qui fuit ferè eius æqualis) Nunquam ſe minus otioſum eſſe, quàm cùm otioſus: nec minus ſolum, quàm cùm ſolus eſſet. Magnifica uerò uox, & magno uiro, ac ſapiente digna: quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum: ut neq; ceſſaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otium & Solitudo. Vellem & nobis hoc idem uerè dicere liceret. Sed ſi minus imitatione tantam ingenij præſtantiam conſequi poſſumus, uolũtate certè proximè accedimus. Nam & à Republi. forenſibuſq; negotijs armis impijs, uiq; prohibiti, otium perſequimur. Et ob eam cauſam urbe relicta, & rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim requieſcens à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotij inopia, non requieſcendi ſtudio conſtitutum eſt. Extincto enim Senatu, deletiſq; iudicijs, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuium quondam uiximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum

Hic Annibale pulſo, Africã fecit tributariã.

Aequalis ad ætatẽ refertur.

Decora contentio, ac traductio.

Ceſſare pro otiari, aut nihil agere.

Acuere, pro acriorẽ facere.

Verecundè collationem ingreditur.

licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium ciuitati: nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceßitas, non uoluntas. Quanquàm Aphricanus *maiorem laudem uel meo iudicio aſſequebatur, nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum ſolitudinis munus extat.* Ex *quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inueſtigationeq; earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum unquam fuiſſe: nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curamq; conuertimus. Itaque plura breui tempore euerſa, quàm multis annis ſtante* Rep. *ſcripſimus. Sed cùm tota* Philoſophia, *mi* Cicero, *frugifera, & fructuoſa, nec ulla pars eius inculta, ac deſerta ſit: tum nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior, quàm de officijs, à quibus conſtanter, honeſteq; uiuendi præcepta ducuntur.* Q*uare, quanquam à* Cratippo *noſtro, principe huius memoriæ* Philoſophorum, *hæc te aßidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circunſonare, nec eas (ſi fieri poßit) quicquam aliud audire.* Q*uod cùm omnibus eſt faciendum, qui uitam honeſtam ingredi cogitant, tum haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi. Suſtines enim non paruam expectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, nonnullam fortaſſe nominis. Suſcepiſti onus præterea graue &* Athenarum, & Cratippi: *ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpißimum eſt, dedecorantem & urbis autoritatem, & magiſtri.* Q*uare* quantum

Latenter ſuum otium commendat.

Sapiens neque otioſus unquã, neque ſolus.

Memoriæ, id eſt, ætatis.

Loci cohortandi primũ à re, deinde ab expectatione, quũ à ſua, Cratippiq; perſona, tũ etiam à loco colligit.

αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν, κενεόν τε νέεσθαι

quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (ſi diſcendi labor eſt potius, quàm uoluptas) tantum fac effi- 1 *cias: ne'ue cõmittas, ut cùm omnia ſuppeditata ſint à nobis, tu te tibi defuiſſe uideare. Sed hæc hactenus. Multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. Nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur.*

Nouè dixit diſcendi pro diſcere.

Reprehenſus Panætius, quòd tria genera pollicitus, tertium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honeſtate pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defenſus.

PAnætius igitur, qui ſine controuerſia de officijs accuratiſſimè diſputauit, quemq́; nos correctione quadam adhibita, potiſſimum ſequuti ſumus, tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, & conſultare de officio ſolerent (uno cùm dubitarent, Honeſtum'ne id eſſet, de quo ageretur, an Turpe: altero, Vtile'ne, an Inutile: tertio, ſi id, quod ſpeciem haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quomodo ea diſcerni oporteret) de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum, nec exoluit quod promiſerat. Quod eò magis miror, quia ſcriptum à diſcipulo eius Poſidonio eſt, triginta annis uixiſſe Panætium pòſt, quàm eos libros edidiſſet. Quem locum miror à Poſidonio breuiter eſſe tractatum in quibuſdam commentarijs, præſertim cùm ſcribat, nullum eſſe locum in tota Philoſophia tam neceſſarium. Minime uerò aſſentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermiſſum: ſed conſultò relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe: quia nunquam poſſet Vtilitas cum Honeſtate pugnare. De quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendum'ne fuerit hoc genus, quod in diuiſione Panætij tertium

eſt,an planè omittendum,alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit,ſed derelictum.Nam qui è diuiſione tripartita duas partes abſoluerit,huic neceſſe eſt reſtare tertiam.Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum.Accedit eôdem teſtis locuplex Poſidonius, qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, Publium Rutilium Ruffum dicere ſolere, qui Panætium audiuerat, ut nemo pictor eſſet inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea,quæ Panætius prætermiſiſſet,& non perfeciſſet,propter eorum,quæ * perfeciſſet præſtantiam, neminem eſſe perſecutum.Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non poteſt: rectè'ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit,an ſecus,de eo fortaſſe dubitari poteſt.Nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt,ut Stoicis placet:ſiue quod honeſtum eſt,id ita ſummum bonum eſt(quemadmodum Peripateticis noſtris uidetur) ut omnia ex altera parte collocata,uix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt,quin nunquam poßit utilitas cum honeſtate contendere. Itaq; accepimus Socratem ſolitum execrari eos, qui primùm hæc natura cohærentia,opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut etiam, quicquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent:nec utile quicquam, quod non honeſtum.

Nobilis illa Venus Apellis capite tantùm abſoluta, reliquo corpore deliniata ſolū.

* *feciſſet*

Vnicum bonū Stoici ponunt.

Peripatetici ordinem bonorum inducunt.

2 Quòd ſi is eſſet Panætius,qui uirtutem propterea colendam diceret,quòd ea efficiens utilitatis eſſet:ut ij,qui res expetendas uel uoluptate,uel indolentia metiuntur,liceret ei dicere, Honeſtatem aliquando cum Vtilitate pugnare. Sed cùm ſit is,qui id ſolùm bonum iudicet,quod honeſtum ſit:quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis,eorum neque acceßione meliorem uitam fieri, nec deceßione peiorem:non uidetur

tur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua quod utile uideretur, cum eo, quod honeſtum eſt, compare-tur. Etenim quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, *Conue-* 3
nienter naturæ uiuere: id habet hanc (ut opinor) ſententiam, cum uirtute congruere ſemper: cætera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea uirtuti non repugnarent.

Legere, pro ſumere, uel deligere.

Quod cùm ita ſit, putant quidam hanc comparationem non rectè eſſe inductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuiſſe. Atq; illud quidem honeſtum, quod propriè, uereq; dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque à uirtute diuelli unquam poteſt. In ijs autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum, honeſtum nullo modo eſſe poteſt, ſed ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt.

Vera uirtus in uno ſapiente: ſimulacra eius etiam in mediocribus.

Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, Media Stoici appellant: & ea communia ſunt, & latè patent: quæ

Meſa, & adiaphora.

& ingenij bonitate multi aſſequuntur, & progreßione diſcendi. 4
Illud autem officium, quod rectum ijdem appellant, perfectum, atque abſolutum eſt: &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet: nec, præter ſapientem, cadere in quenquam poteſt. Cùm autem aliquid actum eſt, in quo media officia compareant, id cumulatè uidetur eſſe perfectum: propterea quòd uulgus, quid abſit à perfecto, non ferè intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum.

Omnes numeros habet, id eſt, nulla pars deeſt

Quod autem in poëmatibus, & in picturis uſu uenit, in alijsq; cõpluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non ſint: ob eam credo cauſam, quòd inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui ijdẽ, quid in unaquaq; re uitij ſit, nequeãt iudicare. Itaq; cùm ſint docti à peritis, facilè deſiſtunt à ſententia.

De artibus nemo rectè iudicat niſi artifex: de uirtute, non niſi ſapiens.

Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modò propria, ſed cum omni hominum genere communia. Itaque

Docti, participium.

Virtutis indoles. *Decij, pater & filius.* *Scipiones fratres.* *Fabricius auri contemptor.* *Ariſtides Athenienſis, ob abſtinentiam, iuſti cognomẽ meruit.*

his omnes,in quibus eſt uirtutis indoles,commouentur. Nec uerò cùm duo Decij,aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cùm Fabricius, aut Ariſtides iuſti nominantur,aut ab illis fortitudinis, aut ab his iuſtitiæ,tanquam à ſapientibus,petitur exemplum.Nemo enim horum ſic ſapiens eſt,ut ſapientem intelligi hìc uolumus. Nec ij, qui ſapientes habiti ſunt,& nominati, M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt.Ne illi quidem ſeptem:ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemq́; ſapientum. Quocirca nec id quod uerè honeſtum eſt, fas eſt cum utilis repugnantia comparari: nec id quod communiter appellamus honeſtum, quodq́; colitur ab ijs, qui bonos

Cato & Lælius ſapiẽtes cognominati.

5 *uiros haberi ſe uolunt,cum emolumentis unquam eſt comparandum. Tamq́; id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſeruandumq́; eſt nobis,quàm id,*

6 *quòd propriè dicitur,uereq́; eſt honeſtum ſapientibus.Aliter enim tenere non poteſt,ſiqua ad uirtutem eſt facta progreſſio.Sed hæc quidem de ijs,qui conſeruatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem òmnia metiuntur emolumentis, & commodis,neq; ea uolunt præponderari honeſtate,hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo,quod utile putant,comparare:boni uiri non ſolent. Itaq; exiſtimo Panætium, cùm dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe quod dixerit,ſolere modò, nõ etiam oportere.*

Epicurei.

Modò, pro duntaxat. *Exponit quem habeat intellectum, cùm honeſtas dicitur cum utilitate repugnare.*

Etenim non modò pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honeſtum,ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his addubitare,turpiſſimũ eſt.Quid eſt ergo quod nonnunquam dubitationem afferre ſoleat,conſiderandumq́; uideatur? Credo,ſi quando dubitatio accidit,quale ſit id, de quo conſideretur. Sæpe enim tempore fit,ut quod plerunq; turpe haberi ſoleat, inueniatur non eſſe turpe. Exempli cauſa ponatur aliquid

aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quàm non modò hominem, ſed etiam familiarem occidere? Num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannum occîdit, quamuis familiarem? Populo quidem Rom. non uidetur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. Vicit igitur utilitas honeſtatem, imò uerò honeſtas utilitatem ſecuta eſt.

Formula præſcripta, ne quãdo non falſa utilitatis ſpecies ab honeſtate abducat, ut Iuſtitiam uel ſolum uel maximum bonum ſtatuamus, iniuſtitiam malorum maximum: nihilq́; ad priuatum commodum, ſed ad communem ſocietatem referantur omnia.

ITaque ut ſine ullo errore dijudicare poßimus, ſiquando cum illo, quod honeſtum intelligimus, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile, formula quædam conſtituenda eſt: quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, diſciplinæq́; maximè conſentanea: quam quidem in his libris propterea ſequimur, quòd quanquàm & à ueteribus Academicis, & à Peripateticis noſtris (qui quondam ijdem erant, qui Academici) quæ honeſta ſunt, anteponuntur ijs, quæ uidentur utilia: tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus quicquid honeſtum eſt, idem utile uidetur: nec utile quicquam, quod non honeſtum: quàm ab ijs, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunque maximè probabile occurrat, id noſtro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut

Olim ijdem Academici, et Peripatetici.

Quoduis incommodum potius accipiendum, quàm iniuſtè quid committendum.

g 5 cor

corpori accidere, aut rebus externis. Nam *principio tollit conuictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut uiolet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, qua maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem*. Vt *ſi unumquodq; membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe ualere, ſi proximi membri ualetudinē ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrûm rapiat ad ſe cōmoda aliorum, detrahatq;, quod cuique poßit, emolumenti ſui gratia: ſocietas hominum, communitasq; euertatur neceſſe eſt*. Nam *ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt, non repugnante natura*. Illud *natura non patitur, ut aliorum ſpolijs noſtras facultates, copias*, opes *augeamus*. Neque *uerò hoc ſolùm natura, id eſt, iure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis*
7 *ciuitatibus* Reſpublicæ *continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceat ſui commodi cauſa nocere alteri*. Hoc *enim ſpectant leges, hoc uolunt, incolumen eſſe ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coërcent*. Atque *hoc multò magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex diuina, & humana, cui parēre qui uelit (omnes autem parebunt, qui ſecundum naturam uolent uiuere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat*. Etenim *multò magis eſt ſecundum naturam celſitas animi, & magnitudo, itemq; comitas, iuſtitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ*. Quæ *quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelſi eſt*. Detrahere *autem alteri ſui commodi cauſa, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera gene*

Mira ſimilitudo, qua & diuus Paulus utitur, de ſocietate membrorum inter ſe.

Ratio naturæ, ius gentium, ius ciuile, quod hic leges populorum uocat.

generis eiuſdem. Itemq;, magis eſt ſecundum naturam, pro omnibus gentibus (ſi fieri poſſit) conſeruandis, aut iuuandis maximos labores, moleſtiasq; ſuſcipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio cœleſtium collocauit, quàm uiuere in ſolitudine, non modò ſine ullis moleſtijs, ſed etiam in maximis uoluptatibus, abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, & uiribus. Quocirca optimo quiſque, ſplendidiſſimóque ingenio longè illam uitam huic anteponit. Ex quo 8

Virt' maximè ſecundum naturam.

Hercules ob benefacta in genus mortaliũ. Deus habitus.

efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non poſſe. Deinde qui alterum uiolat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur: aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere: aut magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem, dolorem, amiſsionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam iniuriam. Si nihil exiſtimat contra naturam fieri in hominibus uiolandis, quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem cenſet, ſed & multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius exiſtimat. Ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcuiuſque, & uniuerſorum. Quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſoluetur omnis humana conſociatio. Atque ſi etiam hoc na- 9 tura præſcribit, ut homo homini, quicunque ſit, ob eam ipſam cauſam, quòd is homo ſit, conſultum uelit, neceſſe eſt ſecundum eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idq; ipſum ſi ita eſt, certè uiolare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum, uerum igitur & 10 extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui

Complexio qualiſcunq;.

Societatis ius non modò cum propinquis, ſed etiam cum uniuerſis ciuibus, poſtremo & cum hoſpitibus ſeruãdum.

cauſa, ſed aliam rationem eſſe ciuium reliquorum. Hi ſibi nihil iuris, & nullam ſocietatem communis utilitatis cauſa ſtatuunt eſſe cum ciuibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam aduerſus Deos immortales impij iudicandi ſunt: ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertunt. Cuius ſocietatis arctiſsimum uinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſa, quàm omnia incommoda ſubire uel externa, uel corporis, uel etiam ipſius animi, quæ uacent iuſtitia. Hæc enim una uirtus omnium eſt domina, & regina uirtutum. Forſitan quiſpiam dixerit, Non'ne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè uerò. Non enim mihi eſt uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim crudelem tyrannum & immanem uir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, ueſtitu ſpoliare poßit, non'ne faciat? Hæc ad iudicandum ſunt facilima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis cauſa detraxeris, inhumanè feceris, contraq; naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem Reipub. atque hominum ſocietati, ſi in uita remaneas, afferre poßis, ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem id non ſit eiuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid huiuſmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim

Alienum nihil uſurpandũ, nec ſi citra cuiuſq; iniuriã fieri poteſt.

Homini ad nihil utili detrahere licet, ſi eò ſpectes, ut ſocietati proſis, non proprie tibi.

iniuſta. Itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum con
ſeruat, & continet, decernit profectò ut ab homine inerti,
atque inutili ad ſapientem, bonum, fortem'que uirum trans-
ferantur res ad uiuendum neceſſariæ: qui, ſi occiderit, mul-
tum de communi utilitate detraxerit, modò hoc ita faciat, ut
ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeq; diligens, hanc cauſam ha-
beat ad iniuriã. Itaq; ſemper officio fungatur, utilitati conſu-
lens hominum, & ei (quam ſæpe commemoro) humanæ ſo-
cietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium
eſt. Nulla enim nobis cum tyrannis ſocietas, ſed potius ſum-
ma diſtractio eſt: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi
poßis, quem honeſtum eſt necare: atque hoc omne genus
peſtiferum, atque impium, ex hominum communitate ex-
terminandum eſt. Etenim ut membra quædam amputantur,
ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperũt, &
nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis
feritas, & immanitas beluæ à communi tanquã humanitate
corporis ſegreganda eſt. Huius generis ſunt quæſtiones o-
mnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eius-
modi igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi 11
*aliquis caſus, aut occupatio conſilium eius * peremiſſet. Ad*
quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa
præcepta ſunt, quibus perſpici poßit, quid ſit propter turpi-
tudinem fugiendum: quid ſit id, quod idcirco fugiendum non
ſit, quia omnino turpe non ſit. Sed quoniam operi inchoato,
propè tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: ut
Geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quæ-
dam ſibi concedantur, quò facilius, quæ uelint, explicent: ſic
ego à te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas (ſi potes) nihil
præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum.
Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certè dabis, quod
bone

Cauſam, id eſt. prætextum, & commentitiam defenſionem.

** præueniſſet*

Faſtigiũ, id eſt. ſummã manũ, ab ædificijs trãſlatũ: quib' perfectis, conus aliquis imponitur in ſummo.

Principia prima per ſe nota.

honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi utrumuis ſatis eſt: & tum hoc, tũ illud probabilius uidetur, nec prætereà quicquam probabile. Ac *primùm* Panætius *in hoc defendẽdus eſt, quòd non utilia cũ honeſtis pugnare dixerit aliquãdo poſſe (neq; enim ei fas erat) ſed ea, quæ uidẽtur utilia.* Nihil *uerò utile, quod non idẽ honeſtum: nihil honeſtum, quod non idẽ utile ſit, ſæpe teſtatur: negatq; ullam peſtem maiorẽ uitam hominum inuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint.* Itaque *nõ ut aliquãdo anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eã, quæ uideretur eſſe, nõ quæ eſſet, repugnantiã.* Hãc *igitur partẽ relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (ut dicitur)* Marte noſtro. Neq; *enim quicquã de hac parte poſt* Panætium *explicatum eſt, quod mihi probaretur, de ijs, quæ in manus noſtras uenerũt.*

Marte noſtro, prouerbialiter, à militia tranſlatum, ubi ſuo Marte rem gerere dicebãtur, qui nullis auxiliaribus copijs adiuti, committerent.

Ne qua nos commoditas quantauis cum ſumma etiam impunitate coniuncta permoueat, ut uel tantillum ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non pernicioſum.

CVm *igitur aliqua ſpecies utilitatis obiecta eſt, commoueri neceſſe eſt: ſed ſi cùm animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt, ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe.* Quòd *ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernaturq; contraria) nihilq; tam eſt ſecundum naturam, quàm utilitas: certè in eadem re utilitas, & turpitudo eſſe non poteſt.* Itemq;, *ſi ad honeſtatem nati ſumus, eaq; aut ſola expetenda eſt, ut* Zenoni *eſt uiſum, aut certè omni pondere grauior eſt habenda, quàm reliqua omnia, quod* Ariſtoteli *placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum:*

quod

*quod autem bonum, id certè utile: ita quicquid honeſtum, id utile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid quod utile uiſum eſt, arripuit, id continuè ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc uenena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptionesq́; ſociorum, & ciuium: hinc opum nimiarũ potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident: pœnam, non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis (quæ acerbiſſima eſt) non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberãt utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe uideant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiam ſi ad id non peruenerint. Ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione celandi, & occultandi ſpes, opinioq́; remouenda eſt. Satis enim nobis (ſi modò in Philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omnes Deos, hominesq́; celare poßimus, nihil tamen auarè, nihil iniuſtè, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cùm terra diſceßiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumq́; equum (ut ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inuſitata, annulumq́; aureũ in digito: quem ut detraxit, atq́; ipſe induit (erat autem regius paſtor) tum in cõcilium paſtorum ſe recepit: ibi cùm palam eius annuli ad palmam con uerterat, à nullo uidebatur, ipſe autem omnia uidebat: idem rurſus uidebatur, cùm*in locum annulum inuerterat. Itaq́;*

Turpis utilitas omnium ſcelerum parens.

Turpitudo per ſe fugiẽda, etiã ſumma impunitate propoſita.

Turpi in re, turpis etiã ipſa deliberatio.

Aurea præceptio, & ſemper in pectore geſtanda.

Lib. 2. de Rep. Fabula Gygis Platonici, quẽ habeat ſenſum.

Pala, maſſa, qua annuli gẽma icluditur.

*in lucem

hac

hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit: eaq; adiutrice regem dominum interemit, ſuſtulitq; quos obſtare arbitrabatur. Nec *in his quiſquam cum facinoribus potuit ui dere: ſic repentè annuli beneficio rex exortus eſt* Lydiæ.
Hunc *igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet.* Honeſta *enim bonis uiris, non occulta quæruntur.* Atq; *hoc loco* Philoſo-
13 *phi quidam, minimè mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à* Platone: *quaſi uerò ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat.* Hæc *eſt uis huius annuli, & huius exempli: ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cùm aliquid diuitiarum, potētiæ, dominationis, libidinis cauſa feceris, ſi id* Dijs, *hominibusq; futurum ſit ſemper ignotum, ſis'ne facturus?*

Cui rei fabulæ fingantur nempe ut exempla proponantur.

Negant *id fieri poſſe: quãquam*poteſt id quidem.* Sed *quæro: quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent?* Vrgent *ruſticè ſanè: negant enim poſſe, & in eo perſtant.* Hoc *uerbum quid ualeat, non uident.* Cùm *enim quærimus, ſi poßint celare, quod facturi ſint, non quærimus, poßint'ne celare: ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut ſi reſponderint ſe impunitate propoſita facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſeipſa fugienda eſſe concedant.* Sed *iam ad propoſitum reuertamur.*

**alias, non poteſt.*

Incidunt *ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, non cum hoc deliberetur,* Relinquenda'ne *ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem im probum eſt) ſed illud,* Poßit'ne *id, quod utile uideatur, fieri*
14 *non turpiter.* Cùm Collatino Tarquinio *collegæ* Brutus *imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuſtè: fuerat enim in regibus expellendis ſocius* Bruti, *& conſiliorum etiam adiutor: cùm autem conſiliũ hoc principes cępiſſent,*

In Collatino propter inuidiam nominis eiecto, quia publicæ utilitati conſultũ eſt, ne honeſtas quidem abfuit.

cogna

cognationem Superbi, nomenq́; Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam, quod erat utile patriæ conſulere; id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet. Itaq; utilitas ualuit propter honeſtatem, ſine qua nec utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui urbem condidit, non item. Species enim utilitatis animum impulit eius, cui cùm uiſum eſſet utilius ſolum ſe, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, ut id quod utile uidebatur, neq; erat, aſſequi poſſet: & tamen muri cauſam oppoſuit ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. Peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim.

Romulus, ut ſolus imperaret, Remum fratrē occidit, hanc quidem cauſam prætexēs, quòd mœnia contra legem tranſiliſſet.

Romulus.

Quirinus.

Proprijs commodis quatenus cuique inſeruire permiſſum.

NEc tamen noſtræ nobis utilitates omittēdæ ſunt, alijsq́; tradendæ, cùm his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuiq; utilitati, quod ſine alterius iniuria fiat, ſeruiendum eſt. Scitè Chryſippus, ut multa: Qui ſtadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè poßit, ut uincat: ſupplantare eum, qui cum certet aut manu depellere nullo modo debet. Sic in uita ſibi quenque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt: alteri ſubripere, ius non eſt.

Formula in amicitijs, ut ſemper honeſtati cedat beneuolentia amici, fides præſtetur, etiam maximis incommodis propoſitis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, qaantum religio, & honeſti ratio patitur: cæterum nequa res turpis aut petatur ab amico, aut præſtetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere, quod rectè poßis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cætera generis

Commodandū amicis, ſed citra aras.

eiuſdem,hæc amicitiæ nunquàm anteponenda ſunt. At neq; contra Rempublic.neq; contra iuſiurandum,ac fidem, amici cauſa uir bonus faciet,ne ſi iudex quidem erit de ipſo amico.Ponit enim perſonam amici,cùm induit iudicis. Tantùm

Perorandæ, finiendæ. Malim equidem ad ampliationē quàm ad clepſydrarum numerum referre.

dabit amicitiæ,ut ueram amici cauſam eſſe malit,& ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm uerò iurato dicenda ſententia ſit, meminerit Deum ſe adhibere teſtem,id eſt (ut arbitror)mentem ſuam,qua nihil homini dedit ipſe Deus diuinius. Itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, ſi eum teneremus,

Iudex quod ſalua fide præſtare non poßit, ne rogandus quidem eſt.

QVAE *ſalua fide facere poßit. Hæc rogatio ad ea pertinet,quæ paulò antè dixi,honeſta amico à iud ce poſſe concedi.Nam ſi omnia facienda ſint,quæ amici uelint:non amicitiæ tales, ſed Coniurationes putandæ ſunt. Loquor autem de communibus amicitijs:nam in ſapientibus uiris, atq; per-*

Damon & Pythias nobile par amicorum.

15 *fectis nihil poteſt eſſe tale.Damonem,& Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut cùm eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet:& is, qui morti addictus eſſet,paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſa poſtulauiſſet,uas factus eſt alter eius ſiſtendi: ut ſi ille*

**reuertiſſet ad idem.*

*non * reuertiſſet,moriendum eſſet ipſi. Qui cùm ad diem ſe recepiſſet,admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit ut ſe in amicitiam tertium adſcriberent.Cùm igitur id quod utile uidetur in amicitia,cum eo,quod honeſtū eſt,comparatur, iaceat*

Iaceat pro negligatur.

utilitatis ſpecies,ualeat honeſtas. Cum autem in amicitia,quæ honeſta non ſunt,poſtulabuntur,religio, & fides anteponantur amicitiæ.Sic habebitur is,quem exquirimus, delectus officij.

In publicis conſultationibus ſemper Honeſtum falſa utilitate potius habendum, neque conſilium ullum uideri utile oportere, quod cum honeſto pugnet.Atque huius rei utranque in partem exempla,

Sed

Sed utilitatis ſpecie in Republica ſæpiſsime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciuerunt, ut Aeginetis (qui claſſe ualebant) pollices præciderentur. Hoc uiſum eſt utile: nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Aegina Pyræo: ſed nihil; quod crudele, utile. Eſt enim hominum naturæ (quam ſequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq́; exterminant, ut * *Peneus apud patres noſtros, Papius nuper. Nã eſſe pro ciue, qui ciuis non ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt legem ſapientiſsimi cõſules Craſſus & Scæuola. Vſu uerò urbis prohibere peregrinos, ſanè inhumanum eſt. Illa præclara ſunt, in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. Plena exemplorum eſt noſtra Reſpub. cùm ſæpe aliâs, tum maxime bello Punico ſecundo, quæ Cannenſi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm unquam rebus ſecundis. Nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta uis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes cùm Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentq́; ut urbe relicta, coniugibus, & liberis Trœzene depoſitis, naues conſcenderent, libertatemq́; Græciæ claſſe defenderent,* * *Cyrſilum quendam ſuadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq́; reciperent, lapidibus obruerunt. Atqui ille ſequi utilitatem uidebatur: ſed ea nulla erat, repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt uictoriam eius belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione ſe habere conſilium Reipub. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulauitq́; ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem Lacedæmoniorum quæ ſubducta eſſet ad Githeum, clàm incendi poſſe: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. Quod Ariſtides cùm audiuiſſet, in*

In Corintho delenda falſa utilitatis ſpecies fefellit Romanos: nihil enim utilior ſit, quod crudeliter.

Aegina inſula è regiõe Atticæ.

Pyræus portus Athenarum.

*Petronius

Cannenſi, à Cãnis uico Apuliæ, ubi Paulus Aemilius fuit cum innumerabili ciuium & ſociorum Romanorum multitudine caſus.

Trœzẽ ĩ Pelopõneſo, ĩ ſinu Argolico, quæ olim Poſidonia dicta

**Cyrſilum, alij Lycidam fuiſſe ſcribunt.*

Hiſtoria eſt apud Demoſthenem ἐν τῷ περὶ στεφάνου λόγῳ. Si ſic accipiũdi erant, qui nunc tyrannis noſtris omnia uel turpiſsima ſuadent modò quæſtuoſa.

Gytheũ, nobile nauale Lacedæ,

in concionem magna expectatione uenit, dixitq́; perutile eſſe conſilium, quòd Themiſtocles afferret, ſed minimè honeſtum. Itaq; Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putauerunt: totamq́; eam rem, quam ne audiuerant quidem, autore Ariſtide repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, ſocios uectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe utile, ne tum quidē, cùm id quod utile eſſe putes, adipiſcare. Hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt.

In altero notatus Pompeius, qui ex piratis à ſe uictis, aliquot milia per colonias diuiſit: in altero Cæſar, qui Campanorū agros diſtribuit.

In contractibus communibus, quæ formula honeſti, & utilis. Fingit autem ſpeciem quandā Iureconſultorum more: deq́; ea duos Stoicos diuerſa ſentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, alter & hominum conſuetudine, & iure ciuili moderatur.

SEd incidunt (ut ſuprà dixi) ſæpe cauſæ, cùm repugnare utilitas honeſtati uideatur, ut animaduertendum ſit, repugnet'ne planè, an poßit cum honeſtate coniungi. Eius generis hæ ſunt quæſtiones: ſi (exempli gratia) uir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummaq́; annonæ caritate: ſi idem ſciat complures mercatores Alexandria ſoluiſſe, naueſq́; in curſu frumento onuſtas petentes Rhodum uiderit, dicturus'ne ſit id Rhodijs, an ſilentio ſuum quàm plurimo uenditurus? Sapientem, & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione, & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet, ſed dubitet an turpe non ſit. In huiuſmodi cauſis aliud Diogeni Babylonio uideri ſolet, magno, & graui Stoico: aliud Antipatro diſcipulo eius homini acutißimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uenditor norit, emptor ignoret: Diogeni uenditorem, quatenus iure ciuili cōſtitutum ſit, dicere uitia oportere

Soluiſſe neutraliter, id eſt, nauigaſſe.

Feſtiuus Dialogiſmus inter Diogenem & Antipatrum.

tere, cætera ſine inſidijs agere: & quoniam uendat, uelle quàm optimè uendere. Aduexi, expoſui, uendo meum non pluris, quàm cæteri, fortaſſe etiam minoris, cùm maior eſt copia: cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte, *Quid agis? tute cùm hominibus conſulere debeas, & ſeruire humanæ ſocietati, eáq; lege natus ſis, & ea habeas principia naturæ, quibus parêre, & quæ ſemper ſequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas ſit, uiciſſimq; communis utilitas tua ſit, celabis homines quid ijs adſit commoditatis, & copiæ?* Reſpondebit Diogenes *fortaſſe ſic: Aliud eſt celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, ſi tibi non dico quæ natura* Deorum *ſit, quis ſit finis bonorum, quæ tibi plus prodeſſent cognita, quàm tritici uilitas. Sed non quicquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Imò uerò (inquiet ille) neceſſe eſt: ſi quidem meminiſti eſſe inter homines natura coniunctam ſocietatem. Memini, inquiet ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cuiuſq; ſit? Quod ſi ita eſt, ne uendendum quidem quicquam eſt, ſed donandum.* Vides *in hac tota diſceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe ſit: tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, ut turpe non ſit. Ex altera autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipſe nerit, cæteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur in omnibus* cubiculis apparere ſerpentes: malè materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat. Quæro, ſi hoc emptoribus uenditor non dixerit, ædesq; uendiderit pluris multò, quàm ſe uenditurum putarit, num *id iuſtè, an improbè fecerit? Ille uerò (inquit* Antipater) *improbè facit. Quid enim eſt aliud, erranti uiam non monſtrare, (quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt) ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in ma-*

** Quidam cubilibus legunt, pro latebris.*

* *Aliàs iniuſtè aut improbè.*

Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui uiam erranti non mõſtraſſent.

ximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt, quàm uiam non monſtrare: nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà, Num te emere coëgit, qui ne hortatus qui *dem eſt? Ille quod non placebat proſcripſit: tu quod placebat, emiſti. Quòd ſi, qui proſcribunt uillam bonam, beneq́; ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione: multò minus qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris eſt, ibi fraus uenditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtãdum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid uerò eſt ſtultius, quàm uenditorem eius rei, quam uẽdat, uitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quàm ſi domini iuſſu ita præco prædicet,* Domum peſtilentem uendo? *Sic ergo in quibuſdam cauſis dubijs ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modò facere honeſtum ſit: ſed etiam, non facere, turpe.* Hæc *eſt illa, quæ uidetur utilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio.*

Tabula rerum uenalium.

Præco, auctionarius.

Superiori altercationi Philoſophorum ſuam interponit ſententiam, omnino uiro bono neque ſimulandum eſſe quicquam, neque diſsimulandum ſui commodi cauſa, etiam ſi mos, legesq́; ciuiles quædã reticeri non uetent.

Q*Væ dijudicanda ſunt.* Non *enim ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus.* Non *igitur uidetur nec frumentarius ille* Rhodius, *nec hic ædium uenditor celare emptores debuiſſe.* Neque *enim id eſt celare, * cùm quid reticeas: ſed cùm, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſa uelis eos, quorum interſit id ſcire.* Hoc *autem celandi genus quale ſit, & cuius hominis, quis non uidet? Certè non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non iuſti, non uiri boni, ſed uerſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi,*

Aliud celare, aliud reticere.

**quicquid reticeas.*

callidi

callidi, ueteratoris, uaſti. Hæc tot, & alia plura, non'ne inutile eſt uitiorum ſubire nomina? Quod ſi uituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de ijs exiſtimandum eſt, qui orationis uanitatem adhibuerunt? Caius Cannius eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatis literatus, cùm ſe Syracuſas otiandi cauſa, non negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) contuliſſet, dictabat ſe hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cùm percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit, uænales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Cannio (ſi uellet) ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos inuitauit in poſterum diem. Cùm ille promiſiſſet, tum Pythius, qui eſſet, ut argentarius, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit, & ab his petiuit, ut ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur: dixitq́; quid eos facere uellet. Ad cœnam tempore uenit Cannius: opiparè à Pythio apparatum conuiuium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythij piſces abijciebantur. Tum Cannius, Quæſo, inquit, quid eſt hoc Pythi? tantum'ne piſcium, tantum'ne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quicquid eſt piſcium: hic aquatio: hac uilla iſti carere non poſſunt. Incenſus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. Grauatè ille primò. Quid multa? Impetrat. Emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit: & emit inſtructos. Nomina facit, negotium conficit. Inuitat Cannius poſtridie familiares ſuos. Venit ipſe maturè. Scalmum nullum uidet. Quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quòd eos nullos uideret. Nullæ (quod ſciam) inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolent: itaq; heri mirabar quid accidiſſet.*

Turpe celare quod eſt, turpius mentiri quod non eſt.

17

18

Fabula perquàm amœna, quo aſtu Græculus Cannio impoſuerit.

*paratum erat

Grauatè, uel grauatim, inuitus & uix.

19

Nomina facit, debitorem ſe cõſtituit.

Stomachari Cannius.ſed quid faceret? nondum enim Aquilius collega,& familiaris meus perturlerat, de dolo malo, formulas.In quibus ipſis cùm ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus: reſpondebat,cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum.Hoc quidem ſanè luculenter,ut ab homine perito definiendi.Ergo & Pythius,& omnes aliud agentes, aliud ſimulantes,perfidi,improbi,malitioſi ſunt. Nullum igitur factum eorum poteſt utile eſſe, cùm ſit tot uitijs inquinatum.

Quòd ſi Aquiliana definitio uera eſt, ex omni uita ſimulatio,diſsimulatioq; tollenda eſt.Ita,nec ut emat melius, nec ut uendat,quicquam ſimulabit,aut diſsimulabit uir bonus.Atq; iſte dolus malus etiam legibus erat uindicatus, ut Tutela x i i. tabulis, & Circunſcriptio adoleſcentium lege * Latoria: & ſine lege,iuditijs, in quibus ex fide bona agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maximè excellunt:In arbitrio rei uxoriæ,Melius,æquius:in fiducia,Vt inter bonos bene agier. Quid ergo?aut in eo quod melius, æquius eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis?aut cùm dicitur, Inter bonos bene agier, quicquam agi doloſè, aut malitioſè poteſt? Dolus autem malus ſimulatione, & diſsimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tollendum eſt igitur ex rebus contrahendis omne mendacium:non licitatorem uēditor, nec qui contra ſe liceatur,emptor opponet. Vterq; ſi ad eloquen-

10 dum uenerit,non plus,quàm ſemel, eloquetur. Q. quidem Scæuola P.filius,cùm poſtulaſſet,ut ſibi fundus,cuius emptor erat,ſemel indicaretur,idq; uenditor ita feciſſet, dixiſſetq; ſe

11 pluris æſtimare, addidit centum millia. Nemo eſt qui hoc uiri boni fuiſſe neget: ſapientis, negant: ut etiam ſi minoris quàm potuiſſet,uendidiſſet.Hæc igitur eſt illa pernicies,quòd alios Bonos,alios Sapientes exiſtimant.Ex quo Ennius, Ne quicquam ſapere ſapientem, qui ipſi ſibi prodeſſe nequiret

Formulas,iuris regulas.

Quod dolo malo geſtum eſt,id in integrum reſtitui oportet.

Circunſcribere, circūuenire,circunducere.

*alias, Plectoria:

Bonæ fidei iudicia.

Inter bonos bene agier.Verba ſunt ſolennia, quibus in negotijs bonæ fidei utebantur.

Noua Scæuolæ in emendo integritas.

Indicaretur.i. æſtimaretur.

Semel,id eſt,ut ſtatim ſummū precium eloqueretur.

Simile eſt uendere minoris, quàm poſsis:& emere pluris, quam poſsis.

quiret. Verè id quidem, ſi quid eſſet Prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætij, uideo in his libris, quos de Officijs ſcripſit Q. Tuberoni, diſſerentem, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim ſolùm nobis diuites eſſe uolumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeq́; Reipubli. Singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ ſunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum (de quo paulò antè dixi) placere nullo modo poteſt. Etenim omnino ſe negat facturum compẽdij ſui cauſa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſiue & Simulatio, & Diſsimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non uerſetur: ſiue uir bonus eſt is, qui prodeſt quibus poteſt, nocet nemini, rectè iuſtum uirum, bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe. Et quia ſemper eſt honeſtum uirum bonum eſſe, ſemper eſt utile. Ac de iure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia dicerentur, quæ nota eſſent uenditori. Nam cùm ex duodecim tabulis ſatis eſſet ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: à Iureconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quicquid enim eſt in prædio uitij, id ſtatuerunt, ſi uenditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. Vt cùm in arce augurium Augures acturi eſſent, iuſsiſſentq́; Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Celio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auſpicijs: Claudius proſcripſit inſulam, uendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denuntiatum eſt: itaq; Calphurnius cùm demolitus eſſet, cognouiſſetq́; Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet

Ex Ennij Medea.

Compendium, id eſt, lucrum.

Lingua nuncupata, ueterũ iuriſprudentium ſermo.

21 *In Claudio reticẽtia pro dolo malo dãnata.*

*quicquid ſibi dare facere oportet.

* alias, lumen

*ab Auguribus demoliri iuſſus, ad arbitrū illū adegit, * quid ſibi de re ea facere oportet ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, huius noſtri Catonis pater. Vt enim cæteri, ex patribus, ſic hic, qui illud* nomen progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit, cùm in uendendo rem eam ſciſſet, & non pronuntiaſſet, emptori damnum præſtari oportere. Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori uitium, quod noſſet uenditor. Quòd ſi rectè iudicauit: non rectè frumentarius ille, nō rectè ædium peſtilentium uenditor tacuit. Sed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noſter C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. Hæ Sergio ſeruiebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Craſſus urgebat, quòd uitium uenditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari, æquitatem Antonius, quoniam id uitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædes uendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici: nec eum eſſe deceptum, qui id quod emerat, quo iure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe maioribus noſtris aſtus. Sed aliter Leges, aliter Philoſophi tollunt aſtutias. Leges, quatenus manu tenere res poſſunt: Philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid ſimulatè, ne quid fallaciter. Sunt'ne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non*ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt. Si tu cùm ædes proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquam ui-

Seruiebant, id eſt debebāt ſeruitutem.

Rigor iuris.

Aequitas.

Vrgebat, id eſt premebat.

Quid inter leges, & Philoſophorū dogmata.

*ſis beſtiam, nec agit.

deo

deo propter deprauationem conſuetudinis neq; more turpe haberi, neq; aut lege ſanciri, aut iure ciuili: tamē naturæ lege ſancitū eſt. Societas eſt enim (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicen- 23
dum tamē eſt ſæpius) latiſſime quidem quæ pateat omnium* * hominū in-
inter omnes: interior eorum, qui eiuſdem gentis ſunt, pro- ter homines:
pior eorum, qui eiuſdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius 24
*gentium, aliud ius ciuile eſſe uoluerunt. Quod enim Ciuile, non idem continuò Gentium: quod autem Gentium, idem Ciuile eſſe debet. Sed nos ueri iuris, germanæq; iuſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: eas'que ipſas utinam ſequeremur. Feruntur enim ex optimis * naturæ, & ueritatis exemplis. Nam quanti uerba illa: Vti'ne propter te, fidem'ue tuam captus, fraudatus'ue ſim. quàm illa aurea: Vt inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione? Sed qui ſint Boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Q. quidem Scæuola pontifex maximus ſummam uim eſſe dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus* adderetur, Ex fide bona: fideiq; bonæ nomen exiſtimabat manere latiſſimè, idq; uerſari in tutelis, ſocietatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis, quibus uitæ ſocietas continetur. In his magni eſſe iudicis ſtatuere, præſertim cùm in pleriſque eſſent iudicia contraria, quid quenque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eaq; malitia, quæ uult illa quidem uideri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtatq; plurimum. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt, mala bonis anteponit. Nec uerò in prædijs ſolum ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemq; uindicat, ſed & in mancipiorum uenditione, uenditorum fraus omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de fur-*

Ius gētium ius ciuile continet, non contrà.

Iuris formulæ à diuina, & naturali ratione ducta.

*naturæ principijs, & uer.

*alias, ageretur ex fid.

In mancipijs, id eſt, ſeruis aut ancillis, quæri ſolet, an ſana, an fugitiua, an furacia.

tis

tis, præſtat edicto Aedilium. Hæredum alia eſt cauſa. Ex
quo intelligitur, quoniam iuris natura fons ſit, hoc ſecun-
dum naturam eſſe, neminem id agere, ut ex alterius præde-
tur inſcitia. Nec ulla pernicies uitæ maior inueniri poteſt,
quàm in malitia ſimulatio intelligentiæ: ex quo illa innume-
rabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare uidean-
tur. Quotus enim quiſque reperietur, qui, impunitate, &
ignoratione omnium propoſita, abſtinere poßit iniuria? Pe-
riclitemur (ſi placet) & in ijs quidem exemplis, in quibus
25 peccari uulgus hominum fortaſſe non putat. Neque enim de
ſicarijs, ueneficis, teſtamentarijs, furibus, peculatoribus hoc
26 loco diſſerendum eſt: qui non uerbis ſunt, & diſputatione
aliàs, caſtigandi: Philoſophorum, ſed uinculis, & carcere fatigandi: ſed hæc
conſideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij
Teſtamentum falſum. Baſilij locupletis hominis falſum teſtamentum quidam è
Notati Craſſus & Hortenſius. Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent,
ſcripſerunt hæredes ſecum M. Craſſum, & Q. Horten-
ſium, homines eiuſdem ciuitatis potentißimos, qui cùm illud
falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcij
culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiauerunt.
Quid ergo? ſatin' hoc eſt, ut non deliquiſſe uideantur? Mihi
quidem non uidetur, quanquàm alterum amaui uiuum, alte-
rum non odi mortuum. Sed cùm Baſilius Marcum Saty-
rium ſororis filium nomen ſuum ferre uoluiſſet, cumq; fe-
ciſſet hæredem, hunc autem dico patronum agri Piceni, &
Sabini (ô turpem notam temporum illorum) non erat
ciuitatis æquum principes ciuis rem habere, ad Satyrium nihil
præter nomen peruenire. Etenim ſi is, qui non defendit in-
iuriam, neque propulſat à ſuis, cùm poteſt, iniuſtè facit, ut in
Hæredipetæ turpes. primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modò
non repellit, ſed etiam adiuuat iniuriam? Mihi quidem etiam

ueræ

ueræ hæreditates non honeſtæ uidētur, ſi ſint malitioſis blan
ditijs officiorum, non ueritate, ſed ſimulatione acquiſitæ.
Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum
uideri ſolet. Falsò. *Nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis eſt* 27
regula: qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit,*
nullum facinus. Sic enim cogitans: eſt iſtud quidem hone-
ſtum, uerùm hoc expedit: res à natura copulatas audebit
errore diuellere: qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcele-
rum omnium. Itaque ſi uir bonus habeat hanc uim, ut ſi di-
gitis concrepuerit, poſsit in locupletum teſtamenta nomen
eius irrepere, hac ui non utatur, ne ſi exploratum quidem
habeat, id omnino neminem unquam ſuſpicaturum. At ſi da-
res hanc uim M. Craſſo, *ut digitorum percuſsione hæres*
poſſet ſcriptus eſſe, qui re uera non eſſet hæres, in foro (mi- 28
hi crede) ſaltaret. Homo *autem iuſtus, & is, quem ſentimus*
uirum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet.
Hoc qui admiratur, is ſe, qui ſit uir bonus, neſcire fateatur.
At uerò ſi quis uoluerit animi ſui complicatam notionē euol
uere, iam ſe ipſe doceat, eum uirum bonum eſſe, qui proſit
quibus poſsit: noceat nemini, niſi laceſsitus iniuria. Quid er-
go? hic non noceat, qui quodam quaſi ueneno perficiat, ut ue- 29
ros hæredes moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Nō er-
go faciat (dixerit quis) quod utile ſit, quodq́; expediat? imò
intelligat, nihil nec expedire, nec utile eſſe, quod ſit iniuſtū.
Hoc qui non didicerit, bonus uir eſſe non poterit. Fimbriam
conſularem audiebam de patre noſtro puer, iudicem M. Lu
ctatio Pythiæ *fuiſſe* Equiti Romano *ſanè honeſto, cùm is*
ſponſionem feciſſet, ni bonus uir eſſet. Itaque ei dixiſſe Fim-
briam, ſe illam rem nunquam iudicaturum: ne aut ſpoliaret
fama probatum hominem, ſi contrà iudicaſſet: aut ſtatuiſſe
uideretur uirum bonum aliquem eſſe, cùm ea res innume-
rabi

**aliàs, peruiderit,*

Supini, & quibus loqui non liceret, digitulo crepitâtes quippiam ſignificabant.

Notionem, formam, & ſpeciē dicit.

De patre: pro à patre inuſitatius.

Exaggeratio eſt- à- Socrate ad Fimbriã, à Fimbria ad ruſticos.

rabilibus officijs,& laudibus contineretur. Huic igitur uiro bono,quem Fimbria etiam,nõ modò Socrates nouerat, nullo modo uideri poteſt quicquam eſſe utile, quod non honeſtum ſit.Itaq; talis uir nõ modò facere,ſed nec cogitare qui-

30 dem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc non'ne eſt turpe dubitare Philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? à quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt uetuſtate prouerbium:cùm enim fidem alicuius,bonitatemq; laudant,Dignum eſſe dicunt,quicum in tenebris mices.Hoc quam habet uim,niſi illam,Nihil expedire, quod nõ deceat, etiam ſi id poßis nullo refellente obtinere? Vides'ne igitur hoc prouerbio neq; Gygi illi poſſe ueniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percuſſione hæreditates omnium poſſe conuertere? Vt enim quod turpe eſt, id quamuis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt:ſic quod honeſtum non eſt,id utile ut ſit, effici non poteſt,aduerſante etiam,& repugnante natura. At enim cùm permagna præmia ſunt,eſt cauſa peccandi. C. Marius cùm à ſpe Conſulatus longè abeſſet, & iam ſeptimum annũ poſt præturam iaceret, neq; petiturus unquam Conſulatum uideretur,Q. Metellum,cuius legatus erat,ſummum uirum, & ciuem, cùm ab eo Imperatore ſuo Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt,bellum illum* ducere : ſi ſe Conſulem feciſſent,breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham ſe in poteſtatem populi Ro. redactu-

31 rum.Itaq; factus eſt ille quidem Conſul,ſed à fide, iuſtitiaq; diſceßit,qui optimum,& grauißimum ciuem,cuius legatus, & à quo miſſus eſſet, in inuidiam falſo crimine adduxerit. Ne noſter quidem Gratidianus officio boni uiri functus eſt tum,cùm Prætor eſſet, collegiumq; Prætorum Tribuni plebis adhibuiſſent,ut res nummaria de communi ſententia conſtitue

Luſus genus erat micatio,digitis repẽtè motis.Cic. de Diuinat. Quid eſt enim ſors: idem propemodum quod micare, quod talos iacere, quod teſſeras. Citat idem adagium & in ſecundo de Finib.lib.

Notatus Marius, qui conſulatus gratia ab officio receſſerit.

**producere*

Notatus Gratidianus,qui collegarum cõmunem gratiã ad ſe propriè trãſtulit.

ſtituerentur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, ſic, ut nemo poſſet ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio: conſtitueruntq; ut omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem deſcenderent: & cæteri quidē alius alio: Marius à ſubſellijs in Roſtra rectà: idq; quod cōmuniter compoſitum fuerat, ſolus edixit. Et ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. Omnibus uicis ſtatuæ factæ, ad eas thus & cerei. Quid multa? Nemo unquā multitudini fuit charior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo uiolatur æquitas, non ita magnū: illud autem, quod ex eo paritur, permagnū 32 uidetur: ut Mario, præripere collegis, & Tribunis plebis popularem gratiā, non ita turpe: cōſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, ualde utile uidebatur. Sed omniū una regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimā: aut illud quod utile uidetur, turpe'ne ſit: aut ſi turpe eſt, ne uideatur eſſe utile. Quid igitur? poſſumus'ne aut illum Marium uirū bonū iudicare, aut hunc? Explica, atq; excute intelligentiam tuam, ut uideas quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio uiri boni. Cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri boni & ſplendorem, & nomen amittas? Quid eſt, quod offerre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni uiri nomen eripuerit, fidem, iuſtitiamq; detraxerit? Quid enim intereſt, utrum ex homine ſe conuertat 33 quis in beluam, an in hominis figura immanitatem gerat beluæ? Quid? qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur, non'ne idem faciūt, quod is, qui etiam ſocerum habere uoluit eum, cuius ipſe audacia potens eſſet? Vtile ei uidebatur plurimum poſſe alterius inuidia:

Explica. nam ſuperius complicatam dixit notionem.

Pompeius notatus, qui turpi conſilio Cæſarem affinem ad iunxerit, ducta eius filia.

dia:id quàm iniuſtum in patriam, quàm inutile, quàm turpe eſſet, non uidebat: Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos uerſus Euripidis de Phœniſsis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortaſſe, ſed tamen ut res poſsit intelligi:

34 *Nam ſi uiolandum eſt ius, regnandi gratia*
Violandum eſt: alijs rebus pietatem colas.

*Capitalis Etheocles, uel potius Euripides, qui id unũ, quod omnium ſceleratiſſimũ fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominusq; omnium gentium eſſe concupierit, idq; perfecerit. Hanc cupiditatẽ ſi quis honeſtam eſſe dicit, amens eſt. Probat enim legũ, & libertatis interitũ: earumq; oppreſsionem tetrã, & deteſtabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur honeſtũ non eſſe in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; eſſe debeat, regnare: ſed ei, qui id facere poſsit, eſſe utile: qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Poteſt enim, Dij immortales, cuiquam eſſe utile fœdiſsimum, & teterrimum parricidiũ patriæ: quamuis is, qui ſe eo obſtrinxerit, ab oppreſsis ciuibus Parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc duo uerba inter ſe diſcrepare, ſed tamen unum ſonare uideantur. Nunc * adeo ad uulgi opinionem. Quæ maior utilitas, quàm regnãdi eſſe poſsit? Nihil contrà inutilius ei, qui iniuſte conſecutus ſit, inuenio, cùm ad ueritatem cœpi reuocare rationem. Poſſunt enim cuiquam eſſe utiles angores, ſolicitudines, diurni, & nocturni metus, uita inſidiarum, periculorumq; pleniſsima?*

35 *Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci ſunt boni,*
inquit Acius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui exercitu Pop. Rom. populum ipſum Romanũ oppreſſiſſet

Euripideũ carmen à Cæſare uſurpatum. εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι κάλλιστον ἀδικεῖν, τ᾽ ἄλλα δ᾽ εὐσεβεῖν χρεών.

Cæſar pater patriæ appellatus, ſed ab oppreſsis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

* *abeo*

ſiſſet, ciuitatemq́; non modò liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſeruire ſibi coëgiſſet? Hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ uulnera? Cuius autem uita ipſi poteſt utilis eſſe, cùm eius uitæ ea conditio ſit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus ſit, & gloria? 36
Quòd ſi hæc utilia non ſunt, quæ maximè uidentur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis: ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Quanquam id quidem, cùm ſæpe aliâs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Conſule iterum, & à ſenatu noſtro iudicatum eſt. Cùm enim rex Pyrrhus Popu. Rom. bellum ultro intuliſſet, cumq́; de Imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente, perfuga ab eo uenit in caſtra Fabritij, eiq́; eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clàm ueniſſet, ſic clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & cum ueneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq́; eius factum à Senatu laudatum eſt. Atqui ſi ſpeciem utilitatis, opinionemq́; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduerſarium Imperij ſuſtuliſſet: ſed magnũ dedecus, & flagitium, qui cum laudis certamen fuiſſet, cum non uirtute, ſed ſcelere ſuperatum. Vtrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit, uel Senatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſeiunxit, armis cum hoſte certare, an uenenis? Si gloriæ cauſa Imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur, quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Qu. filij ſententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex Senatuſconſulto liberauiſſet, ut hæ rurſus uectigales eſſent: neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei ſenatus eſt aſſenſus. Turpe Imperio. Piratarũ enim melior fides,

Hiſtoria à Pyrrhi medico epiſtolam Fabri-37 tio miſſam narrant.

Turpis, eoq́; nec utilis L. Philippi ſententia.

quàm Senatus. At aucta uectigalia. Vtile igitur. Quouſque
audebunt dicere quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt
autem ulli Imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & bene-
uolentia ſociorum, utile eſſe odium, & infamia? Ego etiam
Cato perſtrictus. cum Catone meo ſæpe diſſenſi: nimis enim mihi uidebatur
præfractè ærarium, uectigaliaq; defendere, omnia publica-
38 nis negare, multa ſocijs, cùm in hoc benefici eſſe debere-
mus: cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus.
Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas. Eoq; magis, quòd illa ordinum coniunctio ad ſalutem Reip.
pertinebat. Malè etiam Curio, cùm cauſam Tranſpadano-
rum æquam eſſe dicebat, ſemper autem addebat, Vincat uti-
litas. Potius diceret: non eſſe æquã, quia non eſſet utilis Rei-
pub. quam cùm æquam eſſe diceret, non eſſe utilẽ fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus uidetur aliud hortari utilitas, aliud honeſtas.

*PLenus eſt ſextus liber de Officijs Hecatonis talium quæſtionum: Sit'ne boni uiri in maxima caritate annonæ familiam non alere. In utranq; partem diſputat: ſed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, ſi in mari iactura facienda ſit, equi'ne pretioſi potius iacturam faciat, an ſeruuli uilis. Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebit'ne eam ſapiens, ſi potuerit? Negat, quia ſit iniurium. Quid dominus nauis, eripiet'ne ſuum? Minimè: non plus, quàm ſi nauigantem in alto, eijcere de naui uelit, quia ſua ſit. Quoad enim peruentum ſit eò, quo ſumpta nauis eſt, non domini eſt nauis, ſed nauigantium. Quid ſi una tabula ſit, duo naufragi, hiq; ſapientes, *ſibi'ne uterq; rapiat, an alter cedat alteri? Cedat uerò: ſed ei, cuius magis interſit uel ſua, uel Reipublicæ cauſa uiuere.*

Sumpta, conducta.

**Vetus exemplar, ſibi uter rapiat.*

Quid

Quid ſi hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, ſed quaſi ſorte, aut dimicando uictus, alteri cedat alter. Quid ſi pater ſana expilet, cuniculos agat in ærarium, indicet'ne id magiſtratibus filius? Nefas id quidem eſt: quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtabit omnibus officijs. Imò uerò: ſed ipſi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater? ſilebit'ne filius? Imò uerè obſecrabit patrem, ne id faciat: ſi nihil proficiet, accuſabit: minabitur etiam. Ad extremum ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id reſcierit, ſoluturus'ne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis?* Diogenes *ait:* Antipater *negat, cui potius aſſentior. Qui uinum fugiens uendat ſciens, debeat'ne dicere? Non neceſſe putat* Diogenes: Antipater *uiri boni exiſtimat. Hæc ſunt quaſi controuerſa iura* Stoicorum. *In mancipio uendendo, dicenda'ne uitia? Non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum: alteri dicenda uidentur, alteri* non uidentur. Si quis aurum uendens, orichalcum ſe putet uendere, indicet'ne ei uir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit mille denariûm? Perſpicuum eſt iam, & quid mihi uideatur, & quæ ſit inter eos* Philoſophos, *quos nominaui, controuerſia. Pacta, & promiſſa ſemper'ne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut prætores dicere ſolent) facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq́; ne illo medicamento unquam poſteà uteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot pòſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit, cùm ſit is*

*in micando

Agere cuniculos, ut ante, agere rimas.

Fugiens, quod duraturum non ſit.

Redhibitio, cũ uenditor rem, emptor pretium recipit: uerbum eſt iuriſconſultium.

*non dicenda

Aqua intercus quæ hydrops, aut hydropiſis.

inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? Vitæ, & ſaluti conſulendum eſt. Quid? *ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui cum hæredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſtertiûm millies relinquatur, ut ante, quàm hæreditatem adeat, luce, palàm in foro ſaltet, idq; ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nec'ne?* Promiſiſſe *nollem, & id arbitror fuiſſe grauitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit, quàm ſi ceperit: niſi fortè eam pecuniã in* Reip. *magnum aliquod tempus contulerit, ut uel ſaltare eum, cùm patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit.* Ac *ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt ijs ipſis utilia, quibus illa promiſeris.* Sol Phaëthonti *filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quicquid optaſſet: optauit, ut in currũ patris tolleretur: ſublatus eſt,* * *atq; is antè, quàm conſtitit, ictu fulminis deflagrauit.* Quãtò *melius fuerat, in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum?* Quid, *quòd* Theſeus *exegit promiſſum à* Neptuno? *cui cùm tres optiones* Neptunus *dediſſet, optauit interitum* Hippolyti *filij ſui cùm is patri ſuſpectus eſſet de nouerca: quo optato impetrato,* Theſeus *in maximis fuit luctibus.* Quid? Agamemnon *cùm deuouiſſet* Dianæ, *quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolauit* Iphigeniam, *qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius.* Promiſſum *potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit.* Ergo *& promiſſa non facienda nonnunquam.* Neq; *ſemper depoſita reddenda ſunt.* Si *gladium quis apud te ſanæ mentis depoſuerit, repetat inſaniens: reddere, peccatum ſit: non reddere, officium.* Quid? *ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellũ inferat patriæ, reddes'ne depoſitum?* Non, *credo: facies enim contra* Remp.

De Sole & Phaëthonte filio.

* *atq; quà cõſtitit,*

De Theſeo & Neptuno.

De Agamemnone, & filia immolata.

quæ debet eſſe chariſſima. Sic multa, quæ natura honeſta uidentur eſſe, temporibus fiunt non honeſta. Facere promiſſa, ſtare conuentis, reddere depoſita, commutata utilitate fiunt non honeſta. Ac de ijs quidem, quæ uidentur eſſe utilitates contra iuſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem uerſabimur, cùm docebimus ea, quæ uidentur eſſe utilia, neq; ſunt, quàm ſint uirtutis inimica. Ac de Prudentia quidem, quam uult imitari Malitia; itemq; de Iuſtitia (quæ ſemper eſt utilis) diſputatum eſt. 39

DE FORTITVDINE.

Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præſtantia cerni tur, altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile uidebatur Vlyſſi, (ut quidam poëtæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulāt cum tragœdiæ ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere uoluiſſe. Non honeſtum cōſilium. At utile (ut aliquis fortaſſe dixerit) regnare, & Ithacæ uiuere otioſè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego uerò iſtam contēnendā, & abijciendā: quoniam quæ honeſta non ſit, ne utilem quidē eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeueraſſet? qui cū maximas res geſſerit in bello, tamē hæc audiuit ab Aiace: 40

Cuius ipſe princeps iuriſiurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem.
Furere aſſimulauit, ne quò iret: inſtitit. 41
Quòd ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius perceepſet malitioſam audaciam,

Vlyſſes ne ad Troiam iret furorem ſimulauit, agrum proſciſſum ſale ſerens. Palamedes odoratus illius aſtutiam, filium eius, quà ſulcus ducendus erat, obiecit. Vlyſſes arte aratrum ſuſpendit. Itaque detecta fraus, cuius rei memor Vlyſſes poſtcà Palamedem falſò criminatus oppreſſit.

Ex tragœdia quapiam ſenarij ſunt.

Fide ſacratum ius perpetuò falleret.

Illi uerò non modò cum hoſtibus, uerùm etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deſerere conſentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, noſtramq; ueniamus. M. Attilius Regulus cùm Conſul iterum in Africa ex inſidijs captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, Imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus miſſus eſt ad Senatum, ut niſi redditi eſſent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem: is cùm Romam ueniſſet, utilitatis ſpeciem uidebat, ſed eam (ut res declarat) falſam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ iudicare: tenere Conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe utilia? Quid cenſes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autores? Harum enim eſt uirtutum proprium nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil quod homini accidere poßit, intolerãdum putare. Itaq; quid fecit? In Senatum uenit, mandata expoſuit: ſententiã ne diceret, recuſauit: quandiu iureiurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe Senatorem. Atq; illud etiam (ò ſtultum hominem dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captiuos, negauit eſſe utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces eſſe, ſe iam confectum ſenectute. Cuius cùm ualuiſſet autoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginem redijt: neq; cum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neq; uerò tum ignorabat ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurandum conſeruandum putabat. Itaq; tum, cùm uigilando necabatur, erat in meliori cauſa, quàm ſi domi ſenex captiuus, periurus, Conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non

dò non cenſuerit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. Quomodo ſtultè? etiam'ne ſi Reipub. conducebat? Poteſt autem quod inutile Reipub. ſit, id cuiquam ciui utile eſſe? Peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honeſtate ſeiungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq́; rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus niſi in laude, decore, honeſtate utilia reperire, propterea illa prima, & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? Num iratum timemus Iouem? Ad hoc quidem commune eſt omnium Philoſophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipſum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri uolunt, nũquam nec iraſci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem peruerteret. An'ne turpiter faceret? Primùm, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregiſti'ne fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quanquàm ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, uideri quædam utilia, quæ non ſint: ſic ſe dicere, uideri quædam honeſta, quæ non ſunt: ut hoc ipſum uidetur honeſtum, conſeruandi iuriſiurandi cauſa ad cruciatum reuertiſſe: ſed ſic non honeſtum: quia quod per uim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quicquid ualde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non uideretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima uideamus. Non

Minima de malis, ſubaudi erant deligenda.

Eclipſis uſitata in ſermonibus uulgò uſurpatis.

fuit Iupiter metuendus,ne iratus noceret,quia neq; iraſci ſolet,neq; nocere.Hæc quidem ratio non magis contra Regulum,quàm contra omne iuſiurandum ualet.Sed in iureiurando,nō quì metus, ſed quæ uis ſit,debet intelligi.Eſt enim iuſiurādum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè,quaſi Deo teſte promiſeris,id tenendū eſt. Iam enim non ad iram deorum,quæ nulla eſt ,ſed ad iuſtitiam , & ad fidem pertinet.

Iuſiurandum.

42 Nā præclarè Ennius:O fides alma, apta pinnis,& iuſiurandum Iouis.Qui igitur iuſiurādum uiolat,is Fidem uiolat,quam in Capitolio uicinam Iouis Opt.Max. (ut in Catonis oratione eſt):maiores noſtri eſſe uoluerunt. At enim ne iratus quidē Iupiter plus Regulo nocuiſſet,quàm ſibi nocuit ipſe Regulus. Certè,ſi nihil malū eſſet,niſi dolere. Id autem non modò non ſummum malum,ſed ne malum quidem eſſe,

Fides in Capitolio Ioui proxima.

Certè, concedentis.

43 maxima autoritate Philoſophi affirmant. Quorum quidem teſtem non mediocrem,ſed haud ſcio an grauiſsimum, Regulum,nolite quæſo uituperare.Quem enim locupletiorē quærimus,quàm principem Pop.Rom.qui retinendi officij cauſa cruciatum ſubierit uoluntarium?Nam quod aiunt , Minima de malis,id eſt,ut turpiter potius , quàm calamitosè : an eſt ullum maius malum turpitudine? Quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis,quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet uideri ? Itaque neruoſius qui iſta diſſerunt,ſolum audent malum dicere id,quod turpe ſit:qui autem remiſsius,hi tamen non dubitant ſummum malum dicere.Nam illud quidem, Neq; dedi,neq; do fidem infideli cuiquam:idcirco rectè à poëta dicitur,quia cùm tractaretur Atreus , perſonæ ſeruiendum fuit. Sed ſi * hoc ſibi ſumant,Nullā eſſe fidem,quæ infideli data ſit:uideant ne quæratur latebra periurio.Eſt autē ius etiam bellicum,fideſq; iuriſiurandi ſæpe hoſti ſeruanda. Quod enim ita iuratū eſt,ut

Neruoſius , ut Stoici : Remiſsius,ut Peripatetici.

*hinc

Iuſtis hoſtibus pacta præſtanda, latronibus nihil oportet.

mens

mens conciperet fieri oportere, id ſeruandum eſt: quod aliter, id ſi nō feceris, nullum periurium eſt. Vt ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris. Nam pirata nō eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides eſſe debet, nec iuſiurandum commune. Non enim falſum iurare, peierare eſt: ſed quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut uerbis concipitur more noſtro, id non facere, periurium eſt. Scitè enim Euripides:

Quid peierare.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

In Hyppolyto coronato, ἡ γλῶσσ᾽ ὀμώμοχ᾽ ἡ δὲ φρὴν ἀμώμοτος.

Regulus uerò non debuit conditiones, pactionesq́; bellicas, & hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim, & legitimo hoſte res gerebatur, aduerſus quem & totum ius feciale, & multa ſunt iura cōmunia. Quod ni ita eſſet, nunquam claros uiros Senatus uinctos hoſtibus dedidiſſet. At uerò T. Veturius, & Spurius Poſthumius cùm iterum conſules eſſent, quia cùm male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, Senatusq́; fecerant.

Roma. exercitus in Caudinis furcis ſub iugū miſſus à Sāniti bus.

Eodemq́; tempore T. Numitius, Qu. Aemilius, qui tum Tri 44
buni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque huius deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor, & autor fuit. Quod idem multis annis pòſt C. Mancinus, qui ut Nu-
mantinis, quibus cum ſine Senatus autoritate fœdus fecerat, 45
dederetur: rogationem ſuaſit eam, quam Lucius Furius, & Sextus Attilius ex Senatuſconſulto ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic, quàm Qu. Pompeius, quo, cùm in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. Hîc ea, quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, quàm honeſtas. Apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auto-

ritate ſuperata eſt. At non debuit ratū eſſe, quod erat actum per uim. quaſi uerò forti uiro uis poßit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiſcebatur, cùm præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo iudicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſam, ut eſſet iudicium Senatus: qui niſi ipſe autor fuiſſet, captiui profectò Pœnis redditi eſſent, ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. Quod quia patriæ non utile putauit, idcirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod ualde utile ſit, id fieri honeſtum: imo uerò eſſe, non fieri. Eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec quia utile, honeſtum eſt: ſed quia honeſtum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præſtantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione dignum, quòd captiuos retinendos cenſuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile uidetur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaq; iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim uinculum ad aſtringendam fidem iureiurando maiores arctius eſſe uoluerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant ſacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte deuincitur fides: indicant notationes, animaduerſionesq; Cenſorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabāt. L. Manlio Auli filio, cùm Dictator fuiſſet, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos ſibi dies ad Dictaturam gerendam addidiſſet: criminabatur etiam, quòd Titium filium, qui poſteà eſt Torquatus appellatus, ab hominibus relegaſſet, & ruri habitare iußiſſet. Quod cùm audiuiſſet adoleſcens filius, negotium exhiberi patri, accurriſſe Romam, & prima luce Pomponij domum ueniſſe dicitur. Cui cùm eſſet nuntiatum, quòd illum iratum allaturum

Quanta antiquitus iuriſiurandi religio.

Pōponius iuſiurandum etiā metu extortum præſtandū putauit.

turum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur, ſurrexit è lectulo, remotiſq; arbitris, ad ſe adoleſcentem iuſsit uenire. At ille, ut ingreſſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, iurauitq; ſe illum ſtatim interfecturum, niſi iuſiurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius:*rem ad populum detulit:docuit cur ſibi à cauſa deſiſtere neceſſe eſſet. Manlium miſſum fecit: tantum temporibus illis iuſiurandum ualebat. Atq; hic* T. Man*lius is eſt, qui ad Anienem Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Con ſulatu* Latini *ad* Viſerim *fuſi, & fugati.* Magnus *uir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbus, & ſeuerus in filium. Sed ut laudandus* Regulus *in conſeruando iureiurando: ſic decem illi, quos poſt* Cannenſem *pugnam iuratos ad Senatum miſit* Annibal, *ſe in caſtra redituros ea, quorum potiti erant* Pœni, *niſi redimendis captiuis impetrauiſſent: ſi non redierunt, uituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam* Polybius, *bonus autor in primis, ſcribit ex decem nobiliſsimis, qui tum erant miſsi, nouem reuertiſſe à* Senatu *re non impetrata: unum ex decem, qui paulò pòſt quàm egreſſus erat è caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus,* Romæ *remanſiſſe.* Reditu *enim in caſtra liberatum ſe eſſe iureiurando interpretabatur: non rectè.* Fraus *enim diſtringit, non diſſoluit periurium.* Fuit *igitur ſtulta calliditas, peruersè imitata prudentiam. Itaque decreuit* Senatus, *ut ille ueterator, & callidus uinctus ad* Annibalem *duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat* Annibal, *non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortus diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent à* Paulo, & Varrone *Conſulibus. Eos* Senatus *non cenſuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuiſſet; ut eſſet inſitum militi-*

Epiphonema.

Torquati cognomen.

Indulgens, quē acerbū in ſe, ſic tamen amauit: idem filium ſecuri percuſsit.

bus noſtris aut uincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis ſcripſit idem, quòd Senatus, populusq́; Romanus rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione, ea quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius autem, qui Græcè ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui in caſtra reuertiſſent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur, cosq́; à Cenſoribus omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis. Perſpicuum eſt enim ea, quæ timido animo, humili, demiſſo, fractoq́; fiant (quale fuiſſet Reguli factum, ſit aut de captiuis, quod ipſi opus eſſe uideretur, non quod Reip. cenſuiſſet, aut domi remanere uoluiſſet) non eſſe utilia, quia ſint flagitioſa, fœda, & turpia.

DE TEMPERANTIA.

RESTAT quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quicquam utile eſſe, quod ſit huic talium uirtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Anniceri j Philoſophi nominati, omne bonum in uoluptate poſuerunt: uirtutemq́; cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quòd efficiens eſſet uoluptatis. Quibus obſoletis floret Epicurus, eiuſdem ferè adiutor, autorq́; ſententiæ. Cum his uelis, equisq́; (ut dicitur) ſi honeſtatem tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modò utilitas, ſed uita omnis beata corporis firma conſtitutione, eiusq́; conſtitutionis ſpe explorata (ut à Metrodoro ſcriptum eſt) continetur, certè hæc utilitas, & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut cõquirat undique ſuauitates? Quàm miſer uirtutis famulatus ſeruientis uoluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligetur uoluptates? Fac nihil iſto eſſe iucundius

Cyrenaici Epicurei ab Ariſtippo Cyrenaico.

Anniceri j, ab Annicere, qui priorem ſectam emendauit. 46

Obſoletis, id eſt, obſcuratis.

Velis equisq́;, prouerbialiter.

dius:quid cogitari poteſt turpius? Iam qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum, laborumq́; contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus*(ſicut hic dicit) ſatis fortiter de dolore, tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona, uoluptate terminauerit: mala, dolore: ut ſi illum audiam de* Continentia, *&* Temperantia, *dicit ille quidem multa multis locis, ſed aqua hæret, ut aiunt.* Nam *qui poteſt* Temperantiam *laudare is, qui ponat ſummum bonum in uoluptate? Eſt enim* Temperantia *libidinum inimica: libidines autem conſectatrices uoluptatis. Atq; in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallidi tergiuerſantur.* Prudentiam *introducunt ſcientiam ſuppeditantem uoluptates, depellentem dolores.* Fortitudinem *quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq́; doloris.* Etiam Temperantiam *inducunt non facilimè illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt.* Dicunt *enim uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri.* Iuſtitia *uacillat, uel iacet potius, omnesq́; eæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani.* Neq; *enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quàm* Amicitia, *ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad uoluptatem, utilitatemúe referantur. Conferamus igitur in pauca.* Nam *ut utilitatem nullam eſſe docuimus quæ honeſtati eſſet cõtraria, ſic omnẽ uoluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam.* Quò *magis reprehendendos* Calliphonem, *&* Dinomachum *iudico, qui ſe direpturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem copulauiſſent.* Non *recipit iſtam coniunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit.* Nec *uerò finis bonorum, & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & temperari po-*

Aqua hæret.

De finibus bonorum & malorum.

teſt. Sed de hoc (magna enim res eſt) alio loco pluribus. Nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur ſiquando ea, quæ uideretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſuprà diſputatum. Sin autem ſpeciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate coniunctio. Nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſentẽtia magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. Quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios tanquam hoſpites erunt recipiendi. Sed ut ſi ipſe ueniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clara uoce Patria reuocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris: poteris autem, quantum uoles. Cùm uerò intellexero te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) & dum aberis, abſens loquar. Vale igitur mi Cicero, tibiq́; perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi talibus monumentis, præceptisq́; lætabere.

MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TERTII DE OFFICIIS FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS LAELIVS, SIVE, DE AMICITIA, DIALOGVS AD T. POMPONIVM ATTICVM,

PRAEFATIO.

QVINTVS *Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio ſocero ſuo memoriter, & iucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare Sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam ſumpta uirili toga, ut quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquã diſcederem. Ita multa ab eo prudênter diſputata, multa etiam breuiter, & commodè dicta, memoriæ mandabam, fieriq; ſtudebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam contuli. quem unum uoſtræ ciuitatis & ingenio, &* induſtria præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliâs, nunc redeo ad Augurẽ.*[1] *Quum ſæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo ſedentem (ut ſolebat) quum & ego eſſem unà, & pauci admodûm familiares, in eum ſermonẽ illum incidere, qui tum ferè multis erat in ore. Meminiſti enim profectò (ut opinor) Attice,*[2] *& eo magis, quòd P. Sulpitio utebare multum, quum is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Põpeio, qui tũ erat conſul, diſsideret, quicũ coniunctiſsime, & amantiſſimè uixerat, quanta hominum eſſet uel admiratio, uel querela. Itaq; tum Scæuola quum in eam ipſam mentionem in-*

Lælius, Scæuola Auguris, et Fannij ſocer.

Toga uiriles mores exigebat.

Scæuola pontifex.

**iuſtitia*

1 *Hemicycl⁹, cathedra in modum medij circuli.*

2 *Pomponius Atticus.*

P. Sulpiti⁹, & Quin. Põpeius. quorũ alter tribunus, alter uerò conſul fuit.

*cidiſſet,expoſuit nobis ſermonem Lælij de amicitia habitum
ab illo ſecum,& cum altero genero C. Fannio Marci filio,
paucis diebus poſt mortem Africani. Cuius diſputationis
ſententias memoriæ mandaui,quas in hoc libro expoſui meo
arbitratu.Quaſi enim ipſos introduxi loquẽtes,ne Inquam,*
3 *& Inquit ſæpius interponeretur.Atque id eò feci,ut tanquã
à præſentibus coràm haberi ſermo uideretur. Quum enim
ſæpe mecum ageres Attice, ut de amicitia ſcriberẽ aliquid,
digna mihi res tum omnium cognitione, tum noſtra fami-
liaritate uiſa eſt, itaq; feci non inuitus,ut prodeſſem multis*
Cato maior. *tuo rogatu. Sed ut in Catone maiore feci(qui eſt ſcriptus ad
te de Senectute) Catonem induxi ſenem diſputantẽ,quia nul
la uidebatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur,
quàm eius,qui & diutiſsimè ſenex fuiſſet,& in ipſa ſenectu-
te præ cæteris floruiſſet: ſic quum accepiſſemus à patribus*
C.Lælij, & P. Scipionis familiaritas. *maximè memorabilem C.Lælij & P.Scipionis familiarita-
tem fuiſſe, C. Lælij perſona uiſa eſt idonea mihi, quæ de*
Plus habet grauitatis ſermo poſitus in autoritate ueterum & illuſtriũ uirorum. *amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet
Scæuola.Genus autem hoc ſermonum poſitum in hominum
ueterum autoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo
pacto) uidetur habere grauitatis. Itaque ipſe mea legens ſic
afficior interdum, ut Catonem, non me loqui exiſtimem.
Sed ut tum ad ſenem ſenex de Senectute, ſic in hoc libro ad
amicum amiciſsimus de Amicitia ſcripſit.Tum eſt Cato lo-
cutus,quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis,nemo pru-
dentior: nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) &
amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu uelim à
me animum parumper auertas,Lælium loqui ipſum putes.
C.Fannius,& Q.Mutius ad ſocerum ueniunt poſt mortem
Africani,ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius, cuius tota
diſputatio eſt de Amicitia: quam legens tu ipſe cognoſces.*

FANNIVS. *Sunt iſta uera* Læli: *nec enim melior uir fuit* Africano *quiſquam, nec clarior: ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe coniectos, unum te ſapientem & appellant, & exiſtimant. Tribuebatur hoc modo* M. Catoni: *ſcimus* L. Acilium *apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem: ſed uterq; alio quodam modo:* Acilius, *quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur:* Cato, *qui multarum rerum uſum haberet, multaq; eius & in Senatu, & in foro uel prouiſa prudenter, uel acta conſtanter, uel reſponſa acutè ferebantur: propterea quaſi cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis.* Te *autem alio quodam modo dicunt, non ſolùm natura & moribus, uerùm etiam ſtudio, & doctrina eſſe ſapientem: nec ſicut uulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in reliqua* Græcia *neminem.* Nam *qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non habent.* Athenis *unum accepimus, & eum quidem etiam* Apollinis *oraculo ſapientiſsimum iudicatum.* Hanc *eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanosq; caſus uirtute inferiores eſſe putes.* Itaq; *ex me quærunt, credo & ex hoc item* Scæuola, *quonam pacto mortem* Africani *feras, eoq; magis, quòd his proximis* Nonis *cùm in hortos* D. Bruti Auguris *commentandi cauſa (ut aſſolet) ueniſſemus, tu non affuiſti: qui diligentiſsimè ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire.* SCAEVOLA. Quærunt *quidem* C. Læli *multi, ut eſt à* Fannio *dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis cùm ſummi uiri, tum amantiſsimi morte, ferre moderatè, nec potuiſſe non commoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ.* Quòd *autem his* Nonis *in noſtro collegio non affuiſſes, ualetudinem cauſam, non mœſtitiam fuiſſe.* LAELIVS. Rectè *tu quidem* Scæuola

L. Acilius.

Septem Græciæ ſapientes.

Socrates Apollinis oraculo ſapientiſsimus iudicatus.

Commentari.

& uerè. Nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpaui cùm ualerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla inter miſsio fiat officij. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amicè: ſed (ut mihi uideris) non rectè iudicas de Catone: aut enim nemo, (quod quidem magis credo) aut ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, uideram Caium: ſed hi ne comparentur Catoni maximo & expectato uiro. Quamobrem caue Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo (ut ais) ſapientiſsimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut iam cum utroq; loquar) ſic habetote. Ego ſi Scipionis deſiderio me moueri negem, quàm id rectè faciam, uiderint ſapientes: ſed rectè mētiar. Moueòr enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquàm erit: &, ut confirmare poſſum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicina: me ipſe conſolor, & maximè illo ſolatio, quòd eo errore careo, quo amicorum deceſſu pleriq; angi ſolent. Nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto: mihi accidit, ſi quid accidit. Suis autem incommodis grauiter angi, non amicum, ſed ſeipſum amantis eſt. Cum illo uerò quis neget actum eſſe præclarè? Niſi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare uellet, quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? Qui ſummā ſpem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adoleſcens incredibili uirtute ſuperauit: qui Conſulatum petijt nunquam, factus eſt Conſul bis, primùm ante tempus, iterum ſibi ſuo tempore, Reipu. penè ſerò: qui duabus urbibus euerſis, inimiciſsimis huic imperio, non modò præſentia, uerū etiam futura bella deleuit. Quid dicam de moribus facilimis? de pietate in matrem? liberalitate in

Scipionis laus.

Scipionis mors à tota Roma deplorata.

*in ſorores? bonitate in ſuos? iuſtitia in omnes? Hæc nota ſunt nobis. Quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio iuuare potuiſſet? Senectus enim quamuis non ſit grauis (ut memini Catonem uno anno antè, quàm mortuus eſt, mecum & cum Scipione diſſerere) tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem uita quidem talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil poſſet accedere. Moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit: quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid homines ſuſpicentur, uidetis. Hoc tamen uerè licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætiſſimosq́; uiderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, cùm Senatu dimiſſo, domum reductus ad ueſperam eſt, à patribus conſcriptis, à populi Romani ſocijs, & Latinis, pridie quàm exceſſit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos uideatur potius, quàm ad inferos perueniſſe. Neque enim aſſentior ijs, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas ualet, uel noſtrorum maiorum, qui mortuis tam religioſa iura tribuerunt: quòd non feciſſent profectò, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur: Vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq́; Græciam (quæ nunc quidem deleta eſt, tum florebat) inſtitutis, & præceptis ſuis erudierunt: uel eius, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque: ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos, iiſq́;, cùm è corpore exceſſiſſent, reditum ad cœlum patere, optimoq́;, & iuſtiſſimo cuique expeditiſſimum: quod idem Scipioni uidebatur. Qui idem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus, & Manilius adeſſent, & alij*

5

**nunc*

Quòd anima ſit immortalis.

Philus.

Manilius.

*plures, tuq; etiam Scæuola me conueniſſes, triduum diſſe-
ruit de Repub. cuius diſputationis fuit extremum ferè de im
6 mortalitate animorum: quæ ſe in quiete per uiſum ex Afri
cano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cuiuſque ani-
mus in morte facillimè euolet, tanquam è cuſtodia, uincu-
liſq; corporis, cui cenſemus curſum ad Deos faciliorem
fuiſſe, quàm Scipionis? Quocirca mœrere hoc eius euentu,
uereor ne inuidi magis, quàm amici ſit. Sin autem illa ue-
rior, ut idem interitus ſit animorum, & corporum, nec ul
lus ſenſus maneat: ut nihil boni eſt in morte, ſic certè nihil
eſt mali. Senſu enim amiſſo, fit idem quaſi natus non eſſet
omnino: quem tamen eſſe natum & nos gaudemus, &
hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cùm illo
quidem (ut ſupra dixi) actum optimè eſt, mecum autem
incommodius: quem fuit æquius, ut prius introieram in
uitam, ſic prius exire de uita. Sed tamen recordatione no-
ſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beatè uixiſſe uidear, quia cum
7 Scipione uixerim: qui cum mihi coniuncta cura de Repu. &
de priuata fuit: quo cùm domus fuit, & militia communis:
& id, in quo eſt omnis uis amicitiæ, uoluntatum, ſtudiorum,*

Quid ſit amicitia.

*ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſa-
pientiæ (quam modò Fannius commemorauit) fama dele-
ctat, falſa præſertim, quàm quòd amicitiæ noſtræ memo-
riam ſpero ſempiternam fore, idq; mihi eò magis eſt cordi,*

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

*quòd ex omnibus ſeculis uix tria, aut quatuor nominantur
paria amicorum, quo in genere ſperare uideor Scipionis
amicitiam, & Lælij notam poſteritati fore.* FANNIVS.
*Iſtud quidem Læli ita neceſſe eſt: ſed quoniam amicitiæ men
tionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris,
ſpero item Scæuolæ, ſi quemadmodum ſoles de cæteris re-
bus, cùm ex te quæruntur, ſic de Amicitia diſputaris, quid*

ſentias

ſentias,qualem exiſtimes,quæ præcepta des. S C A E. Mihi
uerò pergratum hoc erit:atq; idipſum cùm tecum agere co-
narer, Fannius anteuertit:quamobrem utriq; noſtrûm gra-
tum admodum feceris. L A E L. Ego uerò non grauarer,ſi
mihi ipſe confiderem.Nam & præclara uiſa res eſt, & ſu-
mus (ut dixit Fannius) otioſi.Sed quis ego ſum? aut quæ in 8
me eſt facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo,eaq; Græcorũ,
ut ijs proponatur de quo diſputẽt,quamuis ſubitò. Magnum
opus eſt,egetq; exercitatione non parua. Quamobrem quæ
diſputari de Amicitia poſſunt, ab eis cenſeo petatis, qui iſta
profitentur.Ego uos hortari tantùm poſſum, ut Amicitiam
omnibus rebus humanis anteponatis.Nihil eſt enim tam na-
turæ aptum,tam conueniens ad res uel ſecundas, uel aduer-
ſas.Sed hoc primùm ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non
poſſe.Neq; id ad uiuum reſeco,ut illi,qui hæc ſubtilius diſſe- 9
runt fortaſſe uere,ſed ad communem utilitatem parum.Ne-
gant enim quenquam uirum bonum eſſe,niſi ſapientem. Sit
ita ſanè:ſed eam ſapientiam interpretantur,quam adhuc mor
talis nemo eſt conſecutus.Nos autem ea,quæ ſunt in uſu, ui-
taq; communi:non ea,quæ finguntur,aut optantur, ſperare
debemus.Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium,
T. Coruncanum,quos ſapientes noſtri maiores iudicabant,
ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes.Quare ſibi habeant ſa-
pientiæ nomen & inuidioſum, & obſcurum, concedantq;
ut hi boni uiri fuerint. Neq; id quidem facient: negabunt id,
niſi ſapienti,poſſe concedi.Agamus igitur pingui Minerua,
ut aiunt.Qui ita ſe gerunt,ita uiuunt,ut eorum probetur fi-
des,integritas,æqualitas,liberalitas:nec ſit in eis ulla cupidi-
tas,uel libido,uel audacia,ſintq; magna conſtantia,ut hi fue-
runt,quos modò nominaui:hos uiros bonos,ut habiti ſunt,ſic
etiam appellandos eſſe putemus,qui aſſequuntur, quantum 10

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia niſi ĩ bonis eſſe non poteſt: declarat autẽ,qui ſint boni.

Pingui Minerua.

Natura optima rectè uiuen di dux.

homines poſſunt, naturam optimam rectè uiuendi ducem.
Sic enim perſpicere mihi uideor, ita natos eſſe nos, ut inter
omnes eſſet ſocietas quædam: maior autem, ut quiſq; proxi-
mè accederet. Itaq; ciues potiores ſunt, quàm peregrini: &
propinqui, quàm alieni: cùm his enim amicitiam natura ipſa
peperit, ſed ea non ſatis habet firmitatis. Nanq; hoc præſtat
Amicitia Propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolen-
tia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt. Sublata enim be
neuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet.
Quanta autem uis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maximè po-
11 teſt, quòd ex infinita ſocietate generis humani, quam conci-
liauit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in angu
ſtum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iun
geretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium diuina-

Amicitia definitio.

12 rum, humanarumq́; rerum cum beneuolentia, & charitate
ſumma conſenſio. Qua quidem haud ſcio an, excepta ſapien
tia, quicquam melius homini ſit à Dijs immortalibus datum.
Diuitias alij proponunt, bonam alij ualetudinem, alij poten-
tiam, alij honores, multi etiam uoluptates. Beluarum hoc qui
dem extremum eſt: illa autem ſuperiora ſunt caduca, & in-
certa, poſita non tam in noſtris conſilijs, quàm in fortunæ te
13 meritate. Qui autem in Virtute ſummũ bonum ponunt, præ

Sine uirtute amicitia eſſe non poteſt.

clarè illi quidẽ: ſed hæc ipſa uirtus amicitiam gignit, & con-
tinet: nec ſine uirtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt. Iam uir-
tutem ex conſuetudine uitæ, ſermoniſq; noſtri interprete-
mur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) uerborum ma-
gnificentia: uiroſq; bonos eos, qui habẽtur, numeremus, Pau
los, Catones, Caios, Scipiones, Philos: his communis uita con
14 tenta eſt. Eos autem omittamus, qui omnino nuſquam repe-
15 riuntur. Tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunita
tes habet, quantas uix queo dicere. Principiò, *cui poteſt eſſe
uita

**quis poteſt*

*uita uitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua beneuo-
lentia conquieſcat? Quid dulcius, quàm habere, qui cũ omnia* 16
*audeas ſic loqui, ut tecum? Quis eſſet tantus fructus in pro-
ſperis rebus, niſi haberes, qui illis æquè ac tu ipſe gauderet?
Aduerſas uerò res ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas gra-
uius etiam quàm tu, ferret. Deniq; cæteræ res, quæ expetun-
tur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus ferè ſingulis: diuitiæ, ut
utare: opes, ut colare: honores, ut laudere: uoluptates, ut gau-* 17
*deas: ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare cor-
poris. Amicitia plurimas res continet, quoquò te uerteris,
præſtò eſt: nullo loco excluditur, nunquam intempeſtiua,
nunquam moleſta eſt. Itaq; non aqua, non igni, non aëre (ut
aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neq; ego nunc
de uulgari, aut de mediocri (quæ tamẽ ipſa delectat, & pro-
deſt) ſed de uera, & perfecta loquor, qualis eorum qui pau
ci nominantur, fuit. Nam & ſecundas res ſplendidiores, facit
amicitia, & aduerſas partiens, communicanſq; leuiores.
Cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia con-
tineat, tum illa nimirũ præſtat omnibus, quòd bona ſpe præ
lucet in poſterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur:
uerùm etiam, iam amicum qui intuetur, tanquam exemplar
aliquod intuetur ſui. Quocirca & abſentes adſunt, & egen-
tes abundant, & imbecilles ualent, &, quod difficilius dictu
eſt, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, deſideriũ pro-
ſequitur amicorum. Ex quo, illorum beata mors uidetur, ho-
rum uita laudabilis. Quòd ſi exemeris ex natura rerum be-
neuolentiæ coniunctionem, nec domus illa, nec urbs ſtare po
terit, nec agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelli-
gitur: quanta uis amicitiæ, concordiæq; ſit, ex diſſenſionibus,
atq; ex diſcordijs percipi poteſt. Quæ enim domus tam ſta-
bilis, quæ tam firma ciuitas eſt, quæ non odijs, atque diſ-*

Amicitia æquè neceſſaria, ac elementa.

Omnia ſine amicitia corruunt.

ſidijs funditus poßit euerti? Ex quo, quantum boni ſit in amicitia iudicari poteſt. Agrigentinum doctum quendam uirum carminibus Græcis uaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoq; mundo conſtarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; ſiquando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hoſpitis, & amici mei M. Pacuuij fuerunt noua fabula: cùm ignorante rege, uter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur: Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret? Stantes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in uera fuiſſe facturos? Facilè indicabat ipſa natura uim ſuam, cùm homines quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor de amicitia, quod ſentirem potißimè dixiße: ſi qua prætereà ſunt (credo autem eſſe multa) ab ijs, ſi uidebitur, qui iſta diſputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius: quanquàm etiam ab iſtis ſæpe quæſiui, & audiui non inuitus equidem, ſed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cùm eſt de Repu. diſputatum, affuiſſes: qualis tum patronus iuſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili. FAN. Facile id quidem fuit, iuſtitiam iuſtißimo uiro defendere. SCAE. Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam ſumma fide, conſtantia, iuſtitiaq; ſeruatam, maximam ceperit gloriam? LAEL. Vim hoc quidem eſt afferre. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certè: ſtudijs enim generorum, præſertim in re bona, cùm difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere.

Empedocles Agrigentinus poeta, dicebat omnes res, & mundum totũ cõſtare ex amicitia.

Cauea.

M. Pacuuij tragœdia de Oreſte & Pylade.

Filum orationis.

Sæpiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud conſiderandum uideri ſolet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam deſideranda ſit amicitia: ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quiſq; minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, uiciſſimq; redderet: an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ, ſed antiquior, & pulchrior, et magis à natura ipſa profecta alia cauſa eſſet. Amor enim (ex quo Amicitia eſt nominata) *princeps eſt ad beneuolentiam coniungendam.* Nam *utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, & obſeruantur cauſa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum: & quicquid in ea eſt, idem uerum, & uoluntarium eſt.* Quapropter *à natura mihi uidetur potius, quàm ab* imbecillitate orta amicitia: & applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura.* Quod *quidem quale ſit, etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facilè earum appareat ſenſus.* Quod *in homine multò eſt euidentius.* Primùm *ex ea charitate, quæ eſt inter natos, & parentes: quæ dirimi (niſi deteſtabili ſcelere) non poteſt. Deinde cùm ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus, quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perſpicere uideamur.* Nihil *eſt enim amabilius uirtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cùm propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquàm uidimus, quodam modo diligamus.* Quis *eſt, qui* C. Fabritij, M. Curij *cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriam nòn uſurpet, quos nunquam uiderit?* Quis *autem eſt, qui* Tarquinium Superbum, *qui* Sp. Caſſium, Sp. Melium *non oderit? Cum duobus ducibus*

Antiquior, id eſt, nobilior.

Amor ex quo amicitia, à natura potiꝰ, quã ab imbecillitate orta.

Fictum & ſimulatum.

*indigentia

Nihil amabilius uirtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligẽdum.

De Spurio Caſsio T. Liuius lib. 2. De Spu. Melio lib. ab Vrbe cõdita quarto.

Pyrrhus & Annibal.

bus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho, & Anniбale: Ab altero propter probitatem eius non nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. Quòd ſi tanta uis probitatis eſt, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus, uel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cùm eorum, quibuſcum uſu coniuncti eſſe poßint, uirtutem, & bonitatem perſpicere uideantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primũ motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo: quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quam quiſque aſſequatur, quod deſideret, humilem ſanè relinquunt, & minime generoſum (ut ita dicam) ortum amicitiæ, quam ex inopia, atq; *aliàs, ut indigentia naſci uolunt. Quod ſi ita eſſet,* ut quiſq; ualetudinis minium in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptißimus: quod longè ſecus eſt. Vt enim quiſq; ſibi plurimũ confidit, & ut quiſque maximè, uirtute, & ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaq; omnia in ſeipſo poſita iudicet: ita in amicitijs expetẽdis, colendisq; maximè excellit. Quid enim, erat Africanus indigens mei? Minimè hercle. At ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicißim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit beneuolentiam conſuetudo.

quiſque minimum in ſe.

Non eſſe fœnerandum beneficium.

Amicitia non ſpe mercedis, ſed ex fructu amoris expetẽda eſt.

Sed quanquàm utilitates multæ, & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ. ut enim benefici, liberalesq; ſumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur, ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus) ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quòd omnis eius fructus in ipſo amore ineſt, expeten

petendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longè diſſentimus. Nec mirū: nihil enim altum, nihil magnificum, ac diuinū ſuſpicere poſſunt, qui ſuas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq́; contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus, à natura gigni ſenſum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant ſeſe, & propius admouēt, ut & uſu eius, quē diligere cœperunt, fruantur, & moribus: ſintq́; pares in amore, & æquales, propenſioresq́; ad bene merendum, quàm ad repoſcendum. Atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate & grauior, & uerior. Nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolueret. Sed quia natura mutari non poteſt, idcirco ueræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ uidetis, niſi quid adhuc forte uultis. SCAE. *Tu uerò perge Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo.* FAN. *Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.*

Sicut natura mutari non poteſt: ita amicitia, quæ à natura eſt, perpetuò durat.

LAELIVS.

AVdite uerò optimi uiri ea, quæ ſæpiſſime inter me, & Scipionem de Amicitia diſſerebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiam uſq; ad extremum uitæ diem permanere. Nam uel ut non idem expediret utriq;, incidere ſæpe: uel ut de Rep. non idem ſentirent: mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, aliàs aduerſis rebus, aliàs ætate ingraueſcente. Atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd ſummi puerum amores ſæpe unà cum prætexta, * & toga deponerentur. Sin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, 19

Nihil difficilius, quàm amicitiā uſq; ad extremū uitæ diē permanere.

*ſumpta toga

dirimi

dirimi tamen interdum cõtentione, uel luxuriæ conditione,

19 *uel commodi alicuius, quo idem adipiſci uterque non poſſet. Quòd ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent. Peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitijs, quàm in pleriſq; pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſq; honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſsimos extitiſſe. Magna etiam diſsidia, & plerunq; iuſta naſci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam. Quod qui recuſarent, quamuis honeſtè id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur, ab ijs, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſa eſſe facturos. Eorum querela inueterata non modò familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atq; ſempiterna. Hæc ita multa quaſi fato impendere amicitijs, ut omnia ſubterfugere non modò ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi uideri. Quamobrem id primùm uideamus, ſi placet,*

Nulla maior peſtis in amicitia, quàm pecunia cupiditas.

quatenus amor in Amicitia progredi debeat. Num ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriã arma illi cum Coriolano debuere? Num Becillinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum Rempubli. uexantem à Q. Tuberone, æqualibuſq; amicis derelictum uidebamus. At C. Bloſsius Cumanus, hoſpes familiæ ueſtræ, Scæuola, cùm ad me qui aderam cum Lenate, & Rutilio conſulibus in conſilio, deprecatum ueniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum feciſſet, ut quicquid ille uellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego, Etiam'ne, inquam, ſi te in Capitolium faces ferre uellet? Nũquam, inquit, uoluiſſet id quidem:

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam mouens.

Deprecari, id eſt, à ſe crimen remouere.

ſed

ſed ſi uoluiſſet, paruiſſem. Videtis quàm nefaria uox! & her-cle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberij Gracchi temeritati, ſed præfuit: nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit. Itaque hac amentia quæſtione noua perterritus in Aſiam profugit, ad hoſtes ſe contulit, pœnas Reipublic. graues iuſtasq; perſoluit. Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaueris. Nam cùm con-ciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit, difficile eſt amici-tiam manere, ſi à uirtute defeceris. Quòd ſi rectum ſtatue-rimus, uel concedere amicis quicquid uelint, uel impetrare ab amicis quicquid uelimus, perfecta quidem ſapientia ſu-mus, ſi nihil habeat res uitij: ſed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos ſunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam ac-cepimus, aut quos nouit uita communis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maximè qui ad ſapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Ae-milium C. Lucinio familiarem fuiſſe (ſic à patribus accepi-mus) bis unà Conſules, & collegas in Cenſura: tum etiam cum ijs, & inter ſe coniunctiſſimos fuiſſe, M. Curium, & T. Coruncanum memoriæ traditum eſt. Igitur ne ſuſpicari 20 *quidem poſſumus, quenquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra iuſiurandum, contra Rempub. eſſet. Nam hæc quidem in talibus uiris quid atti-net dicere? ſi contendiſſent, ſcio impetraturos non fuiſſe, cùm illi ſanctiſſimi uiri fuerint. Aequè autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At uerò Tiberium Grac-chum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc qui-dem Caio frater, nunc idem acerrimus* inimicus.*

Nefaria uox C. Bloſſij.

Nulla eſt excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaueris.

**hoſtis*

HAec igitur prima lex in amicitia ſanciatur, ut neq; ro-gemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excuſatio eſt, & minimè accipienda, cùm in cæteris pecca-tis,

Prima lex in amicitia, ut neque rogem' res turpes, nec faciamus rogati.

*tis,tum ſi quis contra Rempub. ſe amici cauſa feciſſe fatea-tur.Etenim eo loco, Fanni & Scæuola,locati ſumus, ut nos longe proſpicere oporteat futuros caſus Reipubli. Deflexit enim iam aliquantulum de ſpatio,curriculoq; cõſuetudo maiorum.Tib.Gracchus regnum occupare conatus eſt,uel regnauit is quidem paucos menſes. Num quid ſimile Popu. Rom.audierat, aut uiderat? Hunc etiam poſt mortem ſecuti amici,& propinqui.Quid in P.Scipionem Naſicam effecerint,ſine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoq;, quem modò poſuimus,propter recẽtem pœnam Tib. Gracchi ſuſtinuimus.De C.Gracchi autem tribunatu quid expectem,non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciem,cùm ſemel cœpit,labitur. Videtis in tabella iam antè quanta ſit facta labes, primò Gabinia lege, biennio autem pòſt,Caſsia.Videre iam uideor populum Ro. à Senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi.Plures enim diſcent quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſocijs nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in Rempub.peccantibus non diſcedant. Improbis autem pœna ſtatuenda eſt: nec minor uerò ijs, qui ſequuti erunt alterum, quam ijs, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Perſico ſeruitute Græciam liberaſſet, propter'que inuidiam in exilium miſſus eſſet, ingratæ patriæ*inuidiam non tulit,quàm ferre debuit.Fecit idem quod XX. annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuentus eſt nemo: itaq; mortem ſibi uterq; conſciuit.Quare talis improborum conſenſio non modò ex-*

*aliàs,iniuriam

Coriolanus, & Themiſtocles mortẽ ſibi conſciuerunt.

cuſat

cuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio uindicanda: ut ne quis conceſſum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, ſequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit. Mihi autem non minori curæ eſt, qualis Reſpubli. poſt mortem meam futura ſit, quàm qualis hodie ſit.

HAec igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorũ cauſa honeſta faciamus: ne expectemus quidem, dum rogemur: ſed ſtudiũ ſemper adſit, cunctatio abſit: conſilium uerum dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitia amicorũ bene ſuadentium ualeat autoritas: eaq́; adhibeatur ad monendum non modò apertè, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit: & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam: ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutijs, partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit unum ſolicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſuperq́; eſſe ſibi ſuarum cuiq; rerum curam, alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimũ eſſe quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cum uelis, uel remittas. Caput enim eſſe ad beatè uiuendum Securitatem: qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius, (quem locum breuiter perſtrinxi paulò antè) præſidij adiumentiq́; cauſa, nõ beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias eſſe expetendas. Itaq; ut quiſq; minimum firmitatis habeat, minimumq́; uirium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm uiri: & inopes, quàm opulenti: & calamitoſi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram ſapiẽtiam! Solem enim è mundo tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt

Πολυφιλία. [margin]

Solem è mũdo tollere uidetur, qui amicitiam è uita tollunt. [margin]

lunt: qua à Dijs immortalibus nihil melius habemus, nihil iu cundius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. Neq; enim eſt conſentaneũ ullam honeſtam rem, actionem'ue, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. Quòd ſi Curam fugimus, Virtus fugienda eſt, quæ neceſſe eſt ut cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atque oderit: ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaque uideas rebus iniuſtis iuſtos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi benè cõſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere cõtrarijs. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profectò cadit, niſi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ cauſa eſt, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt (motu animi ſublato) non dico inter pecudem, & hominem: ſed inter hominem, & ſaxum, aut truncum, aut quiduis generis eiuſdem? Neq; enim ſunt iſti audiendi, qui Virtutem duram, & quaſi ferream eſſe uolunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atq; tractabilis: ut ex bonis amici quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantum ualet ut tollat e uita amicitiam: non plus quàm ut uirtutes, quia nonnullas curas, & moleſtias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat uirtus amicitiã (ut ſuprà dixi) ſiqua ſignificatio uirtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adiungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdũ, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut ueſtitu, cultuq; corporis: animo autem uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicam) redamare poſſit, non

Proprium animi bene conſtituti.

In Stoicos.

admodum delectari? Nihil eſt enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uiciſsitudine ſtudiorum, officiorumq́; iucundius. Quòd ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe quod ad ſe rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam Similitudo: concedatur profectò uerum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcantq́; ſibi quaſi propinquitate coniunctos, atq; natura. Nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quàm Natura. Quamobrem hoc quidem Fanni, & Scæuola conſtat (ut opinor) bonis inter bonos quaſi neceſſariam Beneuolentiam eſſe, quæ eſt amicitiæ fons, à natura conſtitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: nõ eſt enim inhumana uirtus, neq; immunis, neq; ſuperba, quæ etiam populos uniuerſos tueri, eiſq́; optimè conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à charitate uulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis cauſa fingunt amicitias, amabiliſsimum nodum amicitiæ tollere: non enim tam Vtilitas parta per amicum, quàm amici Amor ipſe delectat. Tumq́; illud fit, quod ab amico eſt profectum, iucundum, ſi cum amore & ſtudio eſt profectum. Tantumq́; abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq́; uirtute præditi (in qua plurimum eſt præſidij) minime alterius indigent, liberaliſsimi ſint, & beneficentiſsimi: atque haud ſcio, an'ne opus ſit quidem nihil unquam omnino deeſſe amicis. Vbi enim ſtudia noſtra uiguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? Non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. Nam quis eſt (proh Deûm fidem, atq; hominum) qui uelit, ut neq; diligat quen-

Amicitia ex amore naſcens.

Morum ſimilitudo amicitiam contrahit.

ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

21

22

23

Tyrannorum uita.

quam,nec ipſe ab ullo diligatur,circũfluere omnibus copijs, atq; in omnium rerum abundantia uiuere? Hæc enim eſt *tyrannorum uita,nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia:omnia ſemper ſuſpecta,atq; ſolicita ſunt, nullus locus eſt amicitiæ.* Quis *enim aut eum diligat, quem metuit:aut eum, à quo ſe metui putet?* Coluntur *tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus:quòd ſi forte (ut fit plerunq;) ceciderint, tum intelligitur,quàm fuerint inopes amicorum.* Quod Tarquinium

In aduerſis cognoſcũtur amici.

*dixiſſe ferunt tum,cùm exul eſſet, ſe intellexiſſe quos fidos amicos habuiſſet,quosq; infidos, cùm iam neutris gratiam referre poſſet.*Quanquam *miror in illa ſuperbia, & importunitate,ſi quenquam habere potuit.*Atq; *ut huius (quem dix) mores,ueros amicos parare non potuere, ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles.* Non enim

Fortuna cæca.

ſolum ipſa Fortuna *cæca eſt, ſed eos etiam plerunq; efficit cæcos,quos complexa eſt: itaq; illi efferuntur faſtidio ferè, & contumacia:neq; quicquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt.*

24 *Atq; hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari,ſperniq; ab ijs ueteres amicitias,& indulgeri nouis.*

Melius laudabilius q; eſt amicos,quam diuitias parare.

Quid *autẽ ſtultius,quàm (ut primùm copijs, facultatibus,opibus poßint) cætera parare,quæ parant pecuniam,equos,famulos,ueſtes,gloriam, uaſa pretioſa: amicos non parare,optimam,& pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) ſuppellectilem?* Etenim *cætera cùm parant,cui parent, neſciunt,nec cuius cauſa laborent.* Eius *enim eſt iſtorum quicquid eſt, qui uincit uiribus: amicitiarum ſua cuiq; permanet ſtabilis,& certa poſſeßio:ut etiam ſi illa maneant,quæ ſunt quaſi dona* Fortunæ,*tamen uita inculta, & deſerta ab amicis non poßit eſſe iucunda.* Sed *hæc hactenus.* Conſtituendi

autem

autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini deli- *Qui ſint in amicitia fines.*
gendi: de quibus tres uideo ſententias ferri, quarum nullam
probo. Vnam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus 25
quo erga noſmetipſos. Alteram, ut noſtra in amicos beneuo-
lentia illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq́;
reſpondeat. Tertiam, ut quanti quiſq; ſeipſum facit, tanti fiat
ab amicis. Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſen-
tior: nec enim illa prima uera eſt, ut quemadmodum in ſe
quiſq;, ſic in amicum ſit animatus. Quàm multa enim, quæ 26
noſtra cauſa nunquam faceremus, facimus cauſa amico
*rum? * precari ab indigno, ſupplicare, tum acerbius in ali-* **precari amicis ab ind.*
quem inuehi, inſectariq́; uehementius: quæ in noſtris rebus
non ſatis honeſtè, in amicorum fiunt honeſtiſſimè. Multæ
quoq; res ſunt, in quibus de ſuis commodis uiri boni multa
detrahūt, detrahiq́; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipſi,
fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus
officijs, ac uoluntatibus. Hoc quidē eſt nimis exiguè, & exi-
liter ad calculos uocare amicitiam, ut par ſit ratio accepto- *Ad calculos uocare.*
rum, & datorum. Ditior mihi, & affluentior uidetur eſſe
uera amicitia, nec obſeruare ſtrictè, ne plus reddat, quàm ac
ceperit. Neque enim uerendum eſt, ne quid excidat, aut
ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in
amicitia congeratur. Tertius uerò ille finis deterrimus,
ut quāti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe in qui-
buſdam aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificandæ for-
tunæ fractior: non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis
*ille in ſe eſt: ſed * potius eniti, & efficere, ut amici iacentem* **potius debet eniti*
animum excitet, inducatq́; in ſpem, cogitationemq́; melio-
rem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi
prius, quod maximè reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixe-
ro. Negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe re- 27

p. ſuro ſ 17 periri, quàm eius, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut aliquando eſſet oſurus. Nec uerò ſe adduci poſſe, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum eſſe crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus è ſeptem: ſed impuri cuiuſdam, & ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam reuocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quin etiam neceſſe erit cupere, & optare, ut quàm ſæpiſſime peccet amicus, quò plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem rectè factis, commodisq; amicorum neceſſe erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunque eſt, ad tollẽdum amicitiam ualet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhibeamus in amicitijs comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. Quin etiam ſi minus felices in diligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cùm emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & uoluntatum ſine ulla exceptione communitas: ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minus iuſtæ amicorum uoluntates adiuuandæ ſint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum ſit de

Quouſque amicitia producenda.

28 uia, modò ne ſumma turpitudo ſequatur. Eſt enim quatenus amicitiæ dari uenia poſſit. Nec uerò negligenda eſt fama.

29 Nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolentiam ciuium: quam blanditijs, & aſſentationibus colligere turpe eſt. Virtus quam ſequitur Charitas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligẽtiores eſſent: capras, & oues quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere

*cere:& in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis
eligendis negligentes eſſe:nec habere quaſi ſigna quædam,
& notas,quibus eos,qui ad amicitiam eſſent idonei, iudica-
rent.Sunt igitur firmi,& ſtabiles,& conſtantes eligendi,cu
ius generis eſt magna penuria:& iudicare difficile eſt ſanè,* Difficile eſt amicũ iudicare.
niſi expertum. Experiendum *autem eſt in ipſa amicitia: ita
præcurrit amicitia iudicium,tollitq́; experiendi poteſtatem.
Eſt igitur prudentis ſuſtinere ut curſum,ſic impetum bene-
uolentiæ:quo utamur quaſi aquis tẽtatis,ſic amicitijs aliqua
parte periclitatis moribus amicorum.Quidam ſæpe in par-
ua pecunia perſpiciuntur quàm ſint leues:quidam autẽ,quos* 30
parua mouere non potuit, cognoſcuntur in magna. Si uerò 31
*erunt aliqui reperti,qui pecuniam præferre amicitiæ,ſordi-
dum exiſtiment:ubi eos inueniemus,qui honores, magiſtra-
tus,imperia,poteſtates, opes, amicitiæ non anteponant? ut
cùm ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera ius ami-
citiæ,non multo illa malint? Imbecilla enim * natura eſt ad
contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglecta amicitia
conſecuti ſunt,excuſatũ iri ſe arbitrantur, quia non ſine ma-
gna cauſa ſit neglecta amicitia.Itaq́; ueræ amicitiæ difficili-
mè reperiuntur in ijs,qui in honoribus, R.eq́; publica uerſan
tur.Vbi enim iſtum inuenias,qui honorem amici anteponat
ſuo? Quid (hæc ut omittam) quàm graues,quàm difficiles
pleriſq́; uidentur calamitatum ſocietates?ad quas non eſt fa-
cilè inuentus,qui deſcendat.Quanquàm* Ennius *rectè,*

**aliàs, huma na natura.*

*Amicus certus in re incerta cernitur: Tamen hæc duo
leuitatis,& infirmitatis pleroſq́; conuincunt: aut ſi in bonis
rebus contemnunt,aut ſi in malis deſerũt. Qui igitur utraq́;* 32
in re grauem,conſtantem,ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, Fides ſtabilis amicitiæ fundamentum.
*hunc ex maximè raro hominum genere iudicare debemus,
& penè diuino.Firmamentũ autem ſtabilitatis,conſtantiæq́;*

eius, quam in amicitia quærimus, Fides eſt. Nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. Simplicem præterea, & cõmunem, & conſentientem,* & qui rebus iiſdem moueatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidũ poteſt eſſe multiplex ingeniũ, & tortuoſum: neq; uerò qui non iiſdem rebus mouetur, & natura conſentit, fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eõdem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus; aut credat* oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam iandudũ tracto, Conſtantiam. Ita fit uerum illud, quod initio dixi, Amicitiam niſi inter bonos eſſe non poſſe. Eſt enim boni uiri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nequid fictũ ſit, ne'ue ſimulatum: Apertè enim uel odiſſe, magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſententiam. Deinde, non ſolum ab aliquo oblatas criminationes depellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe uiolatũ. Accedat huc ſuauitas quædam oportet ſermonum, atq; morum, haudquaquam mediocre cõdimentum amicitiæ. Triſtitia autem, & in omni re ſeueritas abſit. Habet illa quidem grauitatẽ, ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatẽ, facilitatemq; procliuior. Exiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis: Nunquandò amici noui non indigni amicitia ueteribus ſint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere ſolemus? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſatietates. Veterrima quæq; (ut ea uina, quæ uetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuauiſſima: uerumq; illud eſt, quod uulgò dicitur: Multos modios ſalis ſimul edẽdos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit. Nouitates autem, ſi ſpem efferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ: uetuſtas tamen ſuo loco con

*alias, id eſt, qui reb.

*illatis

Triſtitia & ſeueritas abeſſe debent ab amicitia.

Noui amici nõ ſunt ueteribus anteponendi.

33 *Notandum prouerbium.*

eo conſeruanda eſt. Maxima eſt enim uis uetuſtatis, & conſuetudinis. Atqui in ipſo equo (cuius modò mentionem feci) ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſueuit, libentius utatur, quàm intractato, & nouo. Nec modò in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo ualet: cùm locis etiam ipſis montuoſis delectemur, & ſyluestribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt, qualis erat Scipionis in noſtro (ut ita dicam) grege. Nunquam ſe ille Philo, nunquã Rutilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. uerò Maximum fratrem egregium uirum omnino ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam ſuperiorẽ colebat: ſuosq; omnes per ſe eſſe ampliores uolebat. Quod faciendũ, imitandumq; eſt omnibus: ut ſi quã præſtantiam uirtutis, ingenij, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicentq; cum proximis: ut ſi parentibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorum augeãt opes, eiſq; honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiã ſtirpis, & generis in famulatu fuerint, cùm cogniti ſunt, & aut Deorum, aut Regum filij inuenti, retinent tamẽ charitatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multò profectò magis in ueris patribus, certiſq; faciendum. Fructus enim ingenij, & uirtutis, omniſq; præſtãtiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quenq; confertur. Vt igitur ij, qui ſunt in amicitiæ, coniunctionisq; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari. Quorum plerique, aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrãt,

Superior ætate colendus eſt.

Meminiſſe debet is, in quem collatum eſt beneficium, non memorare, qui contulit.

eoq; magis ſi aliquid habere ſe putăt, quòd officioſe, aut amicè, & cum labore aliquo ſuo factum queăt dicere. Odi*oſum ſanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare qui contulit.* Q*uamobrem ut ij, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia: ſic quodam modo inferiores extollere. Sũt enim quidam qui moleſtas amicitias faciunt, cùm ipſi ſe contemni putant, quod non ferè contingit niſi ijs, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modò uerbis, ſed etiam opere leuandi ſunt. Tantum autem cuiq; tribuendum eſt primùm, quantũ ipſe efficere poßis: deinde etiam quãtum ille, quem diligas, atq; adiuues, poßit ſuſtinere.* Non *enim tu poßis (quantumuis licet excellas) omnes tuos ad honores ampliſsimos perducere: ut Scipio* P. R*utilium potuit*

Scipio Rutiliũ conſulem fecit.
**aliàs, Læliũ*

C*onſulem efficere, fratrem eius** L*ucium non potuit.* Q*uòd ſi etiam poßis quiduis deferre ad alterum, uidendum eſt tamen, quid ille poßit ſuſtinere.* O*mnino amicitiæ corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & ætatibus iudicandæ ſunt.*

Amicitiæ ætate prouecta iudicandæ ſunt.

N*ec ſi qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt: iſto enim modo nutrices, & pædagogi iure uetuſtatis plurimum beneuolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi: ali-*
35 *ter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares*
enim mores, diſparia ſtudia ſequuntur: quorum diſsimilitudo
diſſociat amicitias: nec ob aliam cauſam ullã boni improbis,
improbi bonis amici eſſe non poſſunt: niſi quòd tanta eſt in-
36 *ter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorumq; di-*
ſtantia. Rectè etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intẽperata quadã beneuolẽtia (quod perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorũ. N*ec enim (ut ad fabulas redeã)* T*ro-*

iam

iam Neoptolemus capere potuiſſet,ſi Lycomedē,apud quē erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impediētem audire uoluiſſet.Et ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendū ſit ab amicis: quas qui impedire uult, quòd deſiderium non facilè ferat, is & infirmus eſt, mollisq; natura, & ob eam ipſam cauſam in amicitia parum iuſtus.Atq; in omni re conſiderandum eſt,& quid poſtules ab amico,& quid patiare à te impetrari.Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam neceſſaria.Iam enim à ſapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio noſtra delabitur.Erumpunt ſæpe uitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia.Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus eleuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) diſſuēdæ magis,quàm diſcindendæ ſunt:niſi quædam admodum intolerabilis iniuria exarſerit,ut neq; rectum, neq; honeſtum ſit, neq; fieri poßit, ut non ſtatim alienatio, diſiunctioq; facienda ſit. Sin autem morum,aut ſtudiorum commutatio quædam (ut fieri ſolet) facta erit,aut in Reipub.partibus diſſenſio interceſſerit (loquor enim,ut paulò antè dixi,non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ,ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ uideātur. Nihil enim turpius,quàm cum eo bellum gerere,quicum familiariter uixeris. Ab amicitia Qu. Pompeij meo nomine ſe remouerat (ut ſcitis) Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in Rep.alienatus eſt à collega noſtro Metello:utrūq; egit grauiter,autoritate,& offenſione animi non acerba.Quamobrem primùm danda opera eſt,ne qua amicorū dißidia fiant: ſin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppreſſæ uideantur. Cauendum uerò eſt, ne etiam in graues inimicitias conuertant ſe amicitiæ:è quibus iurgia,male-

Neptolemus. *Lycomedes.* *Cōſiderandū eſt quid ab amicis petatur.* 37 *Diſſuendæ magis quàm diſcindēdæ amicitiæ.* *Q. Pompeius.* *Metellus.*

dicta, cõtumeliæ gignuntur. Quæ tamen ſi tolerabiles eriũt, ferendæ ſunt: & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum uitiorũ, atq; incommodorũ una cautio eſt, atq; una prouiſio, ut ne nimis citò diligere incipiamus, néue indignos. Digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſa, cur diligantur. Rarum genus, (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed pleriq; neq; in rebus humanis quicquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit: & amicos, tanquam pecudes, eos potiſſimũ diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos. Itaq; pulcherrima illa, & maximè naturali carent amicitia, per ſe, & propter ſe expetenda: nec ſibi ipſi exemplo ſunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſq; diligit, non ut aliquam à ſeipſo mercedem exigat charitatis ſuæ, ſed quòd per ſe ſibi quiſq; charus eſt: quod niſi idem in amicitiã

Quid ſit amic⁹. transferatur, uerus amicus nũquam reperietur. Eſt enim is Amicus quidem, qui eſt tanquam alter idem. Quòd ſi hæc apparent in beſtijs, uolucribus, agreſtibus, natantibus, cicuribus, feris, primum ſe ut ipſi diligant (id enim pariter cum omni animante naſcitur) deinde, ut requirant, atq; appetant, ad quas ſe applicent, eiuſdem generis animantes: idq; faciũt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quantò id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe dili-

38 git, & alterum acquirit, cuius animum ita cum ſuo commiſceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed pleriq; peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talem uolunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæq; ipſi non tribuunt amicis, hæc ab his deſiderant. Par eſt autem, primùm ipſum eſſe ui-

Amic⁹ uir bonus eſſe debet. rum bonum, tum alterum ſimilem ſui quærere. In talibus

ea, quam iandudum tractabamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt, cùm homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri ſeruiunt, imperabunt: deinde æquitate, iuſtitiaq́; gaudebunt, omniaq́; alter pro altero ſuſcipiet: neq; quicquam unquam niſi honeſtum, & rectum alter ab altero poſtulabit: neq; ſolùm colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam uerebuntur. 39 Nam maximum ornamentum *amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam.* Itaq; *in ijs perniciosus eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorumq́; omnium patere in amicitia licentiam.* Virtutum *enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non uitiorum comes: ut quoniam ſolitaria nõ poſſet uirtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta, & ſociata cum altera perueniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habẽdus ad ſummum naturæ bonum optimus beatiſsimusq́; comitatus.* Hæc *eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda: honeſtas, gloria, trãquillitas animi, atq; iucunditas: ut cùm hæc adſint, beata uita ſit, & ſine his eſſe non poßit.* Quod *cùm optimum, maximumq́; ſit, ſi id uolumus adipiſci, uirtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neq; ullam rem expetendam conſequi poſſumus.* Ea *uerò neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe deniq; erraſſe ſentiunt, cùm eos grauis aliquis caſus experiri cogit.* Quocirca *(dicendum eſt enim ſæpius) cùm iudicaueris, diligere oportet: non cùm dilexeris, iudicare.* Sed *cùm multis in rebus neglig ẽtia plectimur: tum maximè in amicis & deligendis, & colendis.* Præpoſteris *enim utimur conſilijs, & acta agimus, quæ uetamur ueteri prouerbio.* Nam *implicati ultro, & citrò, uel uſu diuturno, uel etiam officijs, repentè in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, dirumpimus.* Quò *etiam magis uituperanda eſt rei tam*

Nunquam niſi honeſtũ, & rectũ petendum eſt.

Non debet uerecũdia ab amicitia abeſſe.

Apophthegma.

Iudicãdum eſt prius, quàm diligamus.

Actum agere.

tam maximè neceſſariæ tanta incuria. Vna eſt enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore conſentiunt: quanquàm à multis ipſa uirtus cõtemnitur, & uenditatio quædã, atq; oſtentatio eſſe dicitur. Multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uerò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius eſſe, nihil leuius exiſtiment. Item cætera quæ quibuſdam admirabilia uidentur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem ſentiunt, & hi, qui ad Remp. ſe contulerunt: & ij, qui rerum cognitione, doctrinaq; delectantur: & ij, qui ſuum negotium gerunt otioſe: poſtremò ij, qui ſe totos tradiderunt uoluptatibus, ſine amicitia uitam eſſe nullam ſentiunt, ſi modò uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. Serpit enim neſcio quomodo per omnium uitam amicitia, nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quin etiam ſi quis aſperitate ea eſt, & immanitate naturæ, ut cõgreſſus, & ſocietatem hominum fugiat atq; oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonẽ neſcio quem accepimus: Timon. *tamen is pati non poßit, ut nõ acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis ſuæ. Atq; hoc maximè iudicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudinem uſpiam collocaret, atq; ibi ſuppeditans omnium rerũ, quas natura deſiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eriperet: quis non eſſet ferreus, qui eam uitam ferre poſſet? cuiq; non auferret fructum uoluptatũ omnium ſolitudo? Verum igitur illud eſt, quod à Tarentino Archita (ut opinor) dici ſolitum noſtros ſenes cõmemorare audiui, ab alijs ſenibus auditũ: Si quis cœlum aſcendiſſet, naturamq; mundi & pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuauem illam*

illam admirationem ei fore: quæ iucundiſsima fuiſſet, ſi aliquem cui narraret habuiſſet. Sic natura ſolitariũ nihil amat, ſemperq́; ad aliquid tanquam adminiculum annititur: quod in amiciſsimo quoq; dulciſsimum eſt. Sed cùm tot ſignis eadem natura declaret quid uelit, ac quærat, quid deſideret: ob ſurdeſcimus tamen neſcio quomodo, nec ea quæ ab ea monemur, audimus. Eſt enim uarius & multiplex uſus amicitiæ, multæq́; cauſæ ſuſpicionum, offenſionũq́; dantur: quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre ſapientis eſt. Vna illa ſubleuãda offenſio eſt, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monẽdi amici ſæpe ſunt, & obiurgãdi: & hæc accipienda amicè, cùm beneuolè fiunt. Sed neſcio quomodo uerum eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit: Obſequium amicos, ueritas odiũ parit. Moleſta ueritas eſt, ſiquidem ex ea naſcitur odium quod eſt uenenum amicitiæ: ſed obſequium multò moleſtius quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & ueritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt: primùm, ut monitio acerbitate: deinde, ut obiurgatio contumelia careat. In obſequio autẽ (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adſit, aſſentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur, quæ non modò amico, ſed ne libero quidem digna eſt: Aliter enim cum tyrãno, aliter cum amico uiuitur. Cuius autem aures clauſæ ueritati ſunt, ut ab amico uerum audire nequeat, huius ſalus deſperãda eſt. Scitum eſt enim illud Catonis, multò melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur, illos uerum ſæpe dicere, hos nunquam. Atq; illud abſurdũ eſt, quòd ij ſcilicet qui monẽtur, eam moleſtiã, quam debẽt capere, nõ capiunt: eam capiũt, qua debent carere. Peccaſſe enim

Natura nihil ſolitariũ amat.

An uerum ſit Terentianũ illud, Obſequium amicos, ueritas odium parit.

Fugiẽdam eſſe aſſentationem.

Audienda eſt ueritas.

ſe nõ angũtur, obiurgari moleſtè ferunt: quod cõtra oportebat delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur et monere & moneri propriũ eſt ueræ amicitiæ: et alterũ liberè facere, nõ aſpere: alterũ patienter accipere, nõ repugnãter: ſic
Nota. habendũ eſt, nullam in amicitijs peſtem eſſe maiorem, quàm adulationem, blanditias, aſſentationem: quamuis enim multis nominibus eſt hoc uitium notandum, leuium hominum, atq; fallacium, ad uoluptatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. Cùm autem omnium rerum ſimulatio eſt uitioſa (tollit enim iudicium ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim ueritatem, ſine qua nomen amicitiæ ualere
Amicitiæ uis. nõ poteſt. Nam cùm amicitiæ uis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: quî fieri poterit, ſi ne in uno quidẽ unus animus erit, idemq; ſemper, ſed uarius, commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò ſenſum, ac uoluntatem, ſed etiam uultum atq; nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Poſtremò imperaui egomet mihi, omnia aſſentari, ut ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnathonis perſona, quod amici genus adhibere omnino leuitatis eſt. Multi autem Gnathonũ ſimiles, cùm ſint loco, fortuna, fama ſuperiores, horum eſt aſſentatio moleſta, cùm ad uanitatem acceſſit autoritas. Secerni autem blandus amicus à uerò & internoſci tam poteſt, adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & ſimulata à ſynceris, atq; ueris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum & grauem. Quibus blãditijs C. Papyrius con
Papyrius. ſul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de Trib. pleb. reficiendis. Diſſuaſimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit

grau

grauitas, quanta in oratione maieſtas! ut facilè ducem Pop. Ro. nõ comitem diceres: ſed affuiſtis, & eſt in manibus oratio. Itaq; lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt. Atq; (ut ad me redeam) meministis Q. *Maximo fratre Scipionis, &* L. *Mancino Conſulibus, quàm popularis lex de ſacerdotijs* C. *Licinij Craßi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primũ inſtituit in forum uerſibus agere cum populo. Tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè uincebat. Atq; id actũ eſt Prætore me, quinquennio antè, quàm Conſul ſum factus. Itaq; re magis, quàm autoritate cauſa illa defenſa eſt. Quòd ſi in ſcena, id eſt, in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt, tamen uerum ualet, ſi modò id patefactum, & illuſtratum eſt: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? In qua niſi (ut dicitur) * apertum pectus uideas, tuumq; oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem aut amari poßis, cùm id, quàm uerè fiat, ignores. Quãquam iſta aſſentatio, quamuis perniciosa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atq; ea delectatur. Ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maximè, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maximè ipſe delectet. Omnino eſt amans ſui uirtus: optimè enim ſe ipſa nouit, quamq; amabilis ſit, intelligit. Ego autem non de uirtute nunc loquor, ſed de uirtutis opinione. Virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quàm uideri uolunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad corũ * uolũtatem ſermo cùm adhibetur, orationem illam uanam teſtimoniũ eſſe laudũ ſuarũ putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cũ alter uerũ audire nõ uult, alter ad mentiendũ paratus eſt. Nec paraſitorũ in comœdijs aſſentatio nobis faceta uideretur, niſi eſſent milites glorioſi.*

41

Scena.

**apertũ amici pectus.*

Aſſentationẽ amat, qui ipſe ſibi aſſentatur.

**uoluptatem*

Magn

Magnas uerò agere gratias Thais mihi? Satis erat reſpondere, Magnas: ingentes, inquit. Semper auget aſſentatio id, quod is, cuius ad uoluntatẽ dicitur, uult eſſe magnũ. Quamobrem quamuis blanda iſta uanitas apud eos ualeat, qui ipſi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores conſtantioresq́; admonendi ſunt, ut animaduertant, ne callida aſſentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non uidet, niſi qui admodùm eſt excors. Callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſè cauendum eſt: nec enim facilè agnoſcitur, quippe qui etiam aduerſando ſæpe aſſentetur: & litigare ſe ſimulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, uinciq́; ſe patiatur: ut is, qui illuſus ſit, plus uiciſſe uideatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod ne accidat, magis cauendum eſt, ut in Epicureo:

Semper auget aſſentatio.

42 *Hodie me ante omnes coamicos ſtultos ſenes*
Verſaris, atque luſeris lautiſſime.

Hæc etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improuidorum, & credulorum ſenũ. Sed neſcio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id eſt, ſapientum (de hac dico ſapientia, quæ uidetur in hominem cadere poſſe) ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaq́; ipſa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conſeruat. In ea eſt enim conuenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia. Quæ cùm ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit, agnouitq́; in alio, ad id ſe admouet, uiciſſimq́; accipit illud, quod in altero eſt: ex quo eorum exardeſcit ſiue amor, ſiue amicitia: utrunq́; enim dictum eſt ab amando. Amare autem nihil aliud eſt, niſi cum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæſita. Quæ tamen ipſa effloreſcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſequutus ſis.

Epilogus diſputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias, & conſeruat.

Quid ſit amare

Hac nos adoleſcentes beneuolētia ſenes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, T. Gracchū Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. Viciſsim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus, ut in ueſtra, & in Q. Tuberonis equidem admodum adoleſcentis, & P. Rutilij Virginij familiaritate delector. Quādoquidem enim ita ratio comparata eſt uitæ, naturæq́; noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſsis uiuere, quibus cum tanquam è carceribus miſſus, cum iiſdem ad calcem (ut dicitur) peruenire poſsis. Sed quoniā res humanæ fragiles, caducæq́; ſunt, ſemper aliqui acquirēdi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiáq́; ſublata, omnis eſt è uita ſublata iucunditas. Mihi quidem Scipio quanquam eſt ſubitò ereptus, uiuit tamen ſemperq́; uiuet. Virtutem enim ſemper amaui illius uiri, quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli uerſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui: ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. Nemo unquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atq; imaginem præponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſit comparari. In hac mihi de rep. fuit conſenſus, in hac rerum priuatarum conſilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem. Vna domus erat, idem uictus, isq́; cōmunis: neq; ſolùm militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationesq; communes. Nam quid ego de ſtudijs dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atq; diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otium, tempusq́; contri

m uimus

uimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, ſi unà cum illo occidiſſet, deſiderium coniunctiſſimi uiri, atq; amãtiſſimi ferre nullo modo poſſem. Sed nec illa extincta ſunt, aluntur'q; potius, & augentur cogitatione & memoria. Et ſi planè illis orbatus eſſem, magnũ tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutius enim iam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. Omnia autem breuia tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autẽ hortor, ut ita uirtutem locetis (ſine qua amicitia eſſe non poteſt) ut ea excepta, nihil amicitia præſtabilius putetis.

M. T. C. LAELII, SEV DE AMICITIA FINIS.

M. T. CICERONIS CATO MAIOR, SEV, DE SENECTVTE, AD T. POMPONIVM ATTICVM,

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

PRAEFATIO.

O TITE, ſi quid ego adiuto, curam'ue leuaſſo,
Quæ nunc te coquit, & uerſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit pretij?
Licet enim uerſibus eiſdem mihi affari te Attice, quibus affatur
1 *Flaminium illc uir haud magna in re, ſed fidei plenus: quanquàm*
2 *certò ſcio, non ut Flaminium ſolicitari te Attice, ſic noctes,*
3 *dicsq;*

Atticus

dieſq;. Noui enim moderationem animi tui, & æquitatem: teq; non cognomen ſolùm Athenis deportaſſe, ſed humanitatem etiam & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te,quibus meipſum interdum,grauius commoue- 4
ri:quarum conſolatio & maior eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi uiſum eſt de Senectute aliquid ad te ſcribere:hoc enim onere(quod mihi tecum commune eſt) aut iam urgentis,aut certè aduentantis ſenectutis & te, & 5
meipſum leuari uolo:etſi te quidem id modeſtè,ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi cùm de ſenectute aliquid uellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere,quo uterq; noſtrûm communiter uteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam,& iucundã ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari dignè poterit Philoſophia,cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris,& diximus multa,& ſæpe dicemus. Hunc uerò librum de Senectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonẽ tribuimus non Tithono,ut Ariſto Chius, ne parum eſſet autoritatis tanquam in fabula:ſed M.Catoni ſeni,quò maiorẽ autoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes,quòd is tam facilè ſenectutem ferret,iiſq; cum reſpondentem. Qui ſi eruditius uidebitur diſputare,quàm conſueuit ipſe in ſuis libris, attributo Græcis literis, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

Tithonus. Ariſto Chius. Perſonarum dignitas addit orationi autoritatem.

DIALOGVS.

P. SCIPIO, C. LAELIVS, ET CATO, INTERLOCVTORES.

SCIPIO.

SAEPENVMERO *mirari ſoleo*
cum hoc C.Lælio,tum cæterarum rerum
tuam excellentem,M. Cato, perfectamq́;
ſapientiam, tum uel maximè quòd ſenectu
tem tuam unquam tibi grauem eſſe ſenſe-
rim. Quæ pleriſq; ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Aetna
grauius dicant ſuſtinere. CATO. *Rem haud ſanè, Scipio,*
& Læli, difficilem admirari uidemini. Quibus enim nihil
opis eſt in ipſis ad bene,beateq́; uiuendum, ijs omnis grauis
eſt ætas:qui autem omnia bona à ſeipſis petunt, ijs nihil po-
Nota. *teſt malū uideri,quod naturæ neceſſitas afferat. Quo in ge-*
6 *nere in primis eſt Senectus, quam ut adipiſcantur, omnes*
Epiphonema. *optant:eandem accuſant adepti.tanta eſt inconſtantia, ſtulti-*
tia,atq; peruerſitas.Obrepere aiunt eam citius, quàm putaſ-
ſent.Primum,quis coëgit eos falſum putare? Qui enim citius
adoleſcentiæ ſenectus,quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit?
Deinde,qui minus grauis eſſet ijs ſenectus, ſi octingenteſi-
mum annum agerēt,quàm ſi octogeſimum? Præterita enim
ætas,quamuis longa,cum effluxiſſet, nulla conſolatione per
7 *mulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quocirca ſi ſapientiam*
Cato ſapiens dicebatur. *meam admirari ſoletis(quæ utinam digna eſſet opinione ue*
ſtra,noſtroq́; cognomine)in hoc ſumus ſapientes, quòd na-
ἕπȣ Θεῷ. *turam optimam ducem tanquam Deum ſequimur, eiq; pa-*
remus.A' qua non ueriſimile eſt,cùm cæteræ partes ætatis
bene deſcriptæ ſint, extremū actum, tanquā ab inerti poëta
eſſe

eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, & tanquàm in arborum baccis, terræq; frugibus maturitate tempeſtiua, quaſi uietum, & caducum: quod feren- 8
dum eſt molliter ſapienti. Quid enim eſt aliud, gigantum more bellare cum dijs, niſi naturæ repugnare?

Quid ſit gigantes cum dijs bellare.

LAEL. *Atqui Cato gratiſſimū nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi (quoniam uolumus, & ſperamus quidem ſenes fieri) ante multò à te didicerimus, quibus facillimè rationibus* 9
ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus.

Θεομαχεῖν.

CATO. *Faciam uerò Læli, præſertim ſi utriq; ueſtrûm gratum (ut dicis) futurum eſt.* SCIP. *Volumus ſanè (niſi moleſtum eſt Cato) tanquam aliquam uiam longam confeceris, qua nobis quoq; ingrediēdum ſit iſthuc, quò perueniſti, uidere quale ſit.* CATO. *Faciam ut potero, Læli: ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus, ueteri prouerbio, facillimè congregantur) Quæ C. Salinator, * quæ Sp. Albinus homines Conſulares noſtri ferè æquales, deplorare ſolebant: tum quòd uoluptatibus carerent, ſine quibus uitam nullam putarent, tum quòd ſpernerentur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti. Qui mihi non id uidebantur accuſare, quod eſſet accuſandum. Nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu euenirent, reliquiſq; omnibus maioribus natu, quorum ego multorū cognoui ſenectutem ſine querela, qui ſe à libidinum uinculis laxatos eſſe non moleſtè ferrēt, nec à ſuis deſpicerentur: ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles ſenes, nec inhumani, tolerabilem agunt ſenectutem. Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati moleſta eſt.*

Prouerbium.

*quas

In moribus eſt culpa, non in ætate.

LAEL. *Eſt ut dicis, Cato: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam tibi* 10
propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem uideri: id autem non poſſe multis contingere.

C A T O. *Eſt iſtud quidem, Læli, aliquid, ſed nequaquam in*
Themiſtoclis reſponſio ad Seriphium quẽdã.
iſto ſunt omnia: ut Themiſtoclem ferunt Seriphio cuidam in
iurgio reſpondiſſe, cùm ille dixiſſet, non cum ſua, ſed patriæ
11 *gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seri*
phius eſſem, nobilis: nec ſi tu Athenienſis eſſes, clarus unquã
fuiſſes. Quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque
enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti
quidem: nec inſipienti in ſumma copia non grauis. Aptiſſi-
Senectutis arma.
ma omnino ſunt Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes, exer
citationesq; uirtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm mul-
tùm, diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus, nõ ſolùm quia
nunquam deſerunt, ne in extremo quidem tempore ætatis,
(quanquàm id maximum eſt) uerùm etiam quia conſcien-
tia bene actæ uitæ, multorumq; benefactorum recordatio
Q. Fabij Max. geſta.
12 *iucundiſſima eſt. Ego quidem Q. Maximum eum, qui Ta-*
rentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem.
Erat enim in illo uiro comitate condita grauitas, nec ſene-
ctus mores mutauerat. Quanquàm eum colere cœpi non
admodùm grandem natu, ſed tamen iam ætate prouectum.
Anno enim pòſt, quàm primùm Conſul fuerat, ego natus
ſum: cumq; eo quartùm Conſule adoleſcentulus miles profe
Capua Apuliæ ciuitas.
13 *ctus ſum ad Capuam, quintoq; anno pòſt ad Tarentum*
Quæſtor: deinde Aedilis, quadriennio pòſt factus ſum Præ-
tor: quem magiſtratum geſſi Conſulibus Tuditano, & Ce-
thego. Tum quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cin-
Cinthia lex.
thiæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut
adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Annibalem iuueni-
liter exultantem patientia ſua molliebat: de quo præclarè fa
miliaris noſter Ennius:

Cunctator Fabius.

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.

Ergo

Ergo poſtq́;,magiſq́; uiri nunc gloria claret.

Tarentũ uerò qua uigilantia,quo conſilio recepit? Cùm quidem me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido fugerat in arcem,glorianti,atq; ita dicenti:Mea opera Q.Fabi Tarentum recepiſti:Certe,inquit,ridens:nam niſi tu amiſiſſes,nunquam recepiſſem. Nec uerò in armis præſtantior, quàm in toga:qui conſul iterũ Sp.Caruilio collega quieſcente,C.Flaminio tribuno plebis quoad potuit,reſtitit,agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra Senatus autoritatem diuidenti. Augurq́; cum eſſet,dicere auſus eſt,optimis auſpicijs ea geri,quæ pro Reip.ſalute fierent:quæ contra Rempublicã fierent,contra auſpicia fieri. Multa in eo uiro præclara cognoui:ſed nihil eſt admirabilius,quàm quomodo ille mortem M. filij tulit clari uiri,& cõſularis.Eſt in manibus uiri laudatio: quam cùm legimus,quem Philoſophum non contemnimus? nec uerò ille in luce modò,atq; in oculis ciuium magnus:ſed intus,domiq́; præſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quãta notitia antiquitatis? quæ ſciẽtia iuris augurandi? multæ etiã, ut in homine Romano,literæ:omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolùm,ſed etiam externa bella. Cuius ſermone ita tum cupide fruebar,quaſi iam diuinarem id,quod euenit,illo extincto,unde diſcerem,fore neminem. Quorſum igitur tam multa de Maximo? Quia profectò uidetis,nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi,ut urbiũ expugnationes, ut pedeſtres,nauales'ue pugnas,ut bella à ſe geſta, triumphosq́; recordentur.Eſt enim quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida,ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis,qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt. Qualem Iſocratis,qui cum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur,uixitq́;

Fuga Salinatoris.

πάντα ἐπ' διανοῖς. 14 15

Iſocrates ſcripſit Panathenaicum.

m 4 quin

quinquennium poſtea: cuius magiſter Leontinus Gorgias, centum & ſeptem compleuit annos: neq; unquam in ſuo ſtudio, atq; opere ceſſauit. Qui cùm ex eo quæreretur, cur tandiu uellet eſſe in uita: Nihil habeo, inquit, quòd incuſem ſenectutẽ. Præclarũ reſpõſum, & docto homine dignũ. Sua enim uitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci, Ennius:

(Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit)

Equi fortis, & uictoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probè meminiſſe poteſtis. Anno enim undeuigeſimo poſt eius mortem, hi conſules T. Flaminius, & M. Attilius facti ſunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum Conſulibus mortuus eſt (cùm ego quidem v. & l x. *annos*

Lex Voconia. *natus legem Voconiam uoce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem) annos* l x x. *natus, (tot enim uixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, Paupertatem, & Senectutem, ut eis penè delectari uideretur. Etenim quantum complector animo, quatuor cauſas reperio,*

Cur ſenectus miſera uideatur. *cur ſenectus miſera uideatur: unam, quòd auocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum: tertiam, quòd priuet omnibus ferè uoluptatibus: quartam, quòd haud*

Prima uituperatio ſenectutis *procul abſit à morte. Earum, ſi placet, cauſarum quantum quæque ualeat, quantumq; iuſta ſit unaquæque, uideamus.*

Senectutem impedimento non eſſe rebus gerendis. *A rebus gerendis ſenectus abſtrahit: Quibus? an ijs, quæ geruntur iuuentute, & uiribus? Nullæ'ne igitur res ſeniles ſunt, quæ uel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus ô Scipio, ſocerq; filij mei uiri optimi? Et cæteri ſenes, Fabritij, Curij, Corũcani, cùm Rẽp. cõſilio, & autoritate defen-*

Appius cæcus. *debãt, nihil agebant? Ad Appij Claudij ſenectutẽ accedebat*

etiam,ut cæcus eſſet: tamen is cum ſententia ſenatus incli-
naret ad pacem,& fœdus faciendum cum Pyrrho,non du-
bitauit dicere illa, quæ uerſibus perſecutus eſt Ennius:

Quò uobis mentes,rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac,dementi ſeſe flexere ruina?

Cæteraq; grauiſsimè.Notum enim uobis carmen,& tamen
ipſius Appij extat oratio: atq; hanc ille egit ſeptem & de- 17
cem annis poſt alterum Conſulatum, cùm inter duos Conſu 18
latus anni x. interfluxiſſent, Cenſorq; ante conſulatum ſu-
periorem fuiſſet. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem
ſanè fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igitur
afferunt,qui in re gerenda uerſari ſenectutem negant:ſimi-
leſq; ſunt, ut ſi qui gubernatorem in nauigando agere nihil 19
dicant, cùm alij malos ſcandant, alij per foros curſitent,
alij ſentinam exhauriant:ille autem clauum tenens ſedeat in
puppi quietus,non faciat ea,quæ iuuenes:at uerò multò ma-
iora, & meliora facit. Non enim uiribus, aut uelocitatibus,
aut celeritate corporum res magnæ geruntur: ſed conſilio,
& autoritate,& ſententia:quibus non modò non orbari,ſed
etiam augeri ſenectus ſolet: niſi fortè ego uobis(qui & mi-
les,& Tribunus,& Legatus,& Cõſul uerſatus ſum in ua-
rio genere bellorum)ceſſare nunc uideor,cùm bella non ge
ro:at Senatui quæ ſunt gerẽda præſcribo,& quomodo Car-
thagini malè iandiu cogitanti bellum inferatur, multò antè
denuntio:de qua non antè uereri deſinam,quàm illam exci-
ſam eſſe cognouero. Quam palmã utinam immortales Dij
tibi Scipio reſeruẽt, ut aui reliquias perſequare:cuius à mor
te hic tertius & trigeſimus eſt annus: ſed memoriam illius
uiri excipient omnes anni conſequentes. Anno ante me Cen
ſorem mortuus eſt,nouem annis poſt meũ conſulatum, cùm
Conſul iterum, me Conſule creatus eſſet. Num igitur ſi ad

centeſimum annum uixiſſet, ſenectutis cum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut comminus gladijs uteretur: ſed conſilio, ratione, ſententia. Quæ niſi eſſent in ſenibus, nõ ſummum conſilium maiores noſtri appellaſſent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui ampliſsimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam appellantur, Senes. Quòd ſi legere, & audire uoletis externa, maximas Reſpub. per adoleſcentulos labefactatas, à ſenibus

Senatꝰ à ſenio. γέροντες ſenes, unde γερουσία, ſummum conſilium, apud Lacedæmonios.

20 *ſuſtentatas, & reſtitutas reperietis. Cedò quî ueſtrã Remp. tantam amiſiſtis tam citò? ſic enim percõtanti, ut eſt in Næuij poëtæ ludo, reſpondentur & alia, & hæc in primis:*

Proueniebant oratores noui, ſtulti, adoleſcentuli.

Iambicus tetrameter.

Temeritas eſt uidelicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. Credò, niſi exerceas eam, aut

Memoriam in ſenectute nõ minui.

21 *etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium nomina perceperat: num igitur cenſetis eum, cùm ætate proceſsiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem nõ modò eos noui qui ſunt, ſed eorum patres*

Themiſtoclis memoria.

22 *etiam, & auos. Nec ſepulcra legens uereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec uerò quenquam ſenum audiui obli-*

23 *tum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia conſtituta, qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid Iuriſconſulti? quid Pontifices? quid Augures? quid Philoſophi ſenes? quàm multa meminerunt? Manent ingenia ſenibus, modò permaneat ſtudium, & induſtria. Nec ea ſolùm in claris, & honoratis uiris, ſed in uita etiam priuata,*

24 *& quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit: qui propter ſtudium cùm rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus eſt: ut quemadmodum noſtro amore, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet: ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari remoue-*

Sophocles.

rant iudices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſeq́;, num illud carmen deſipientis uideretur. Quo recitato, ſententijs iudicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum, num Simonidem, num Stheſichorum, num quos antè dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num Philoſophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidiſtis, Diogenem Stoicum coëgit in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? An non in omnibus ijs ſtudiorum agitatio uitæ æqualis fuit? Agè ut iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos uicinos, & familiares meos, quibus abſentibus nunquàm ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquàm in illis hoc minus mirum. nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe uiuere, ſed ijdem laborant in eis, quæ ſciunt nihil ad ſe omnino pertinere. Serũt arbores, quæ alteri ſeculo proſint, ut ait Statius noſter in Synephebis. Nec uerò dubitet agricola, quamuis ſenex, quærenti cui ſerat, reſpondere Dijs immortalibus, qui me non accipere tantummodò hæc à maioribus uoluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quàm illud:

Senectutem nō eſſe remotam à rebus gerendis.

Statij duo fuerunt.

Statius Cæcilius.

Aedepol ſenectus ſi nihil quicquam aliud uitij
Apportet ſecum, cùm aduenerit, unum id eſt ſatis,
Quòd diu uiuendo, multa, quæ non uolt, uidet.

Et multa fortaſſe quæ uult. Atque in ea quidem, quæ non uult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud uerò idem Cæcilius uitioſius:

Tum etiam in ſenecta hoc deputo miſerrimum,

Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri.

Iucundum potius, quàm odioſum. Vt enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur, leuiorq́; fit eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum ſtudia ducuntur. Nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi eſſe iucundos. Sed uidetis, ut ſenectus non modò langui da, atq; iners non ſit, uerùm etiam ſit operoſa, & ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet, quale cuiuſq; ſtudium in ſuperiore uita fuit. Quid? quòd etiam addiſcunt aliquid: ut Solonem in uerſibus gloriantem uidemus, qui ſe quotidie aliquid addiſcentem ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas ſenex didici. Quas quidē ſic auidè arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem, uellem equidem & illud (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in literis certè elaboraui.

Solonis uerſus. γηράσκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος.

Cato ſenex Græcas literas didicit, quas puer contempſerat.

NEc nunc quidem uires deſidero adoleſcentis (is enim locus erat alter de uitijs ſenectutis) nō plus, quàm adoleſcens etiam uires tauri, aut elephantis deſiderabam. Quod enim homini naturaliter inſitū eſt, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro uiribus. Quæ enim uox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cum iam ſenex eſſet, athletasq́; ſe in curriculo exercentes uideret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymansq́; dixiſſe, At hi quidem iam mortui ſunt. Non uerò tam iſti, quàm tu ipſe nugator: neq; enim ex te unquā es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Aemilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Craſſus: à quibus iura ciuibus præſcribebantur, quorum uſq; ad extremum ſpiritum prouecta eſt prudētia. Orator metuo ne langueſcat ſenectute: eſt enim munus

Secunda uituperatio ſenectutis. Senectutem hòc miſerā non eſſe, quòd corpus infirmū reddat.

Milonis querimonia.

Senectutem nō officere oratori.

munus eius non ingenij ſolùm, ſed laterum etiã, & uirium.
Omnino canorum illud in uoce ſplendeſcit etiam neſcio quo
pacto in ſenectute: quod equidem nõ amiſi adhuc, & tamen
uidetis annos meos: ſed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quie- 27
tus, & remiſſus: facitq; perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti
ſenis compta oratio, & mitis. Quod ſi exequi nequeas, poſ-
ſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim eſt iu-
cundius ſenectute ſtipata ſtudijs iuuẽtutis? An'ne eas quidem
uires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſti-
tuat, ad omne officij munus inſtruat? Quo quidem opere
quid eſſe poteſt præclarius? Mihi uerò C. & P. Scipiones,
& aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobi-
lium iuuenum fortunati uidebantur. Nec ulli bonarum ar-
tium magiſtri non beati putandi, quamuis conſenuerint ui-
res, atq; defecerint: et ſi iſta ipſa defectio uirium adoleſcẽtiæ
uitijs efficitur ſæpius, quàm ſenectutis. Libidinoſa etenim, &
intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti.
Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem mo- *Cyri ſenilis for-*
riens habuit, cùm admodũ ſenex eſſet, negat ſe unquam ſen- *titudo.*
ſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcen
tia fuiſſet. Ego L. Metellũ memini puer, qui cùm quadrien-
nio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet
(uiginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ita bonis ui- *Seipſam lau-*
ribus eſſe in extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non *dare ſenex qui*
requireret. Nihil neceſſe eſt de me ipſo dicere mihi, quan- *poteſt.*
quam eſt id quidem ſenile, ætatiq; noſtræ conceditur. Vide- 28 *Neſtoris*
tis'ne ut apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de uirtutibus *ſenectus, & elo*
ſuis prædicet? Tertiam enim iam ætatẽ hominum uixerat, *quentia.*
nec erat ei uerendum, ne uera de ſe prædicans nimis uide- *Iliad. primo.*
retur aut inſolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex τοῦ καὶ ἀπὸ
eius lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad ſuauitatem γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή. 13
nullis

nullis egebat corporis uiribus: & tamen ille dux Graeciæ nunquam optat ut Aiacis ſimiles decem habeat, at ut Neſtoris quandoque. Quod ſi acciderit, non dubitat, quin breui Troia ſit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annũ ago & octogeſimum, equidem poſſe uellem idem gloriari quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem his eſſe uiribus, quibus aut Miles Punico bello, aut Quæſtor in eodem bello, aut Conſul in hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt, cùm tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Attilio Glabrione conſule: ſed tamen, ut uos uidetis, non planè me eneruauit, non afflixit ſenectus, non Curia uires meas deſiderat, non Roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. Nec enim unquam ſum aſſenſus illi ueteri, laudatoq́; prouerbio, quod monet, maturè fieri ſenem, ſi diu uelis eſſe ſenex. Ego uerò me minus diu ſenem eſſe mallem, quàm eſſe ſenem antè, quàm eſſem. Itaq; nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. At minus habeo uirium, quàm

Decem Neſtoris ſimiles optat Agamẽnõ, ſecũdo Iliadis quidem uerſibus.

αἲ γὰρ ζεῦ τε πάτερ καὶ ἀθηναίη, καὶ ἄπολλον. τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδμονες εἶεν ἀχαιῶν. τῷ κε τάχ' ἠμύσειε πόλις πριάμοιο ἄνακτες χερσὶν ὑφ' ἡμετέρῃσιν ἁλοῦσά τε περθομένη τε.

19 *ueſtrùm uteruis. Nec uos quidem T. Pontij centurionis uires habetis. Num idcirco ille eſt præſtantior uobis? Moderatio modò uirium adſit, & tantum, quantum quiſq; poteſt, nitatur: næ ille non magno deſiderio tenebitur uirium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cùm humeris ſuſtineret bouem: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenij dari? Denique iſto bono utare dum adſit, cùm abſit, ne requiras: niſi fortè adoleſcentes pueritiam, paululum ætate progreſsi adoleſcentiam debeant requirere. Curſus eſt certus ætatis, & uia una naturæ, eáq́; ſimplex: ſuaq́; cuique parti ætatis tempeſtiuitas eſt data. Vt enim infirmitas puerorum eſt, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam conſtantis ætatis: ſic ſenectutis maturitas naturale quiddam habet, quod ſuo tempore percipi debeat.*

T. Pontij robur.

Milo.

Maturitas ſenectutis.

Arbitr

Arbitror te audire Scipio, hoſpes tuus Maſiniſſa quæ fa-
Maſiniſſa rex Mauritaniæ.
ciat hodie nonaginta annos natus: cùm ingreſſus iter pedi-
bus ſit, in equum omnino non aſcendere: cùm equo, ex equo
non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci ut ca-
pite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem:
itaque exequi omnia regis officia, & munera. Poteſt igitur
Exercitatio, & Temperantia etiam in ſenectute conſerua-
re aliquid priſtini roboris. Non ſunt in ſenectute uires. Ne
poſtulantur quidem uires à ſenectute. Ergo & legibus &
inſtitutis uacat ætas noſtra muneribus ijs, quæ non poſ-
ſunt ſine uiribus ſuſtineri. Itaque non modò quod non poſ-
ſumus, ſed ne quantùm poſſumus quidem cogimur. At 30
ita multi ſunt imbecilles ſenes, ut nullum officij, aut omni-
no uitæ munus exequi poßint. Ad id quidem non pro-
prium ſenectutis eſt uitium, ſed commune ualetudinis.
Quàm fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adopta-
uit? quàm tenui, aut nulla potius ualetudine? Quòd niſi ita
fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis. Ad paternam
enim magnitudinem animi, doctrina uberior acceſſerat.
Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando,
cùm ne id quidem adoleſcentes effugere poßint? Reſiſten-
dum Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, & eius uitia diligentia
Documenta ad reſiſtendum ſenectuti.
*compenſanda ſunt. Pugnandum tanquam contra mor-
bum eſt, ſic contra ſenectutem. Habenda ratio ualetudinis:
* corrigenda
utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & po-
tionis adhibendum, ut reficiantur uires, non opprimantur.
Nec uerò corpori ſoli ſubueniendum eſt, ſed etiam menti,
atque animo multò magis: nanq; hæc quoque, niſi tanquam 31
lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute. & Corpora
Corpus exercitatione ingraueſcit; animus leuatur.
quidem defatigatione, & exercitatione ingraueſcunt: ani-
mi autem ſe exercendo leuantur. Nam quos ait Cæcilius

comi

comicus ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos: quæ uitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis. Vt *petulantia, ut libido magis eſt adoleſcentum, quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum leuium eſt, non omnium.* Q*uatuor robuſtos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas* Appius *regebat & ſenex, & cæcus.* In*tẽtum enim animum tanquam arcum habebat, nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti.* T*enebat non modò autoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, uerebantur liberi, charum omnes habebant: uigebat in ea domo patrius mos, & diſciplina.* I*ta enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuũ retinet, ſi nemini mancipata eſt, ſi uſque ad extremũ ſpiritum dominatur in ſuos.* Vt *enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid, ſic ſenem, in quo adoleſcẽtis eſt aliquid, laudamus: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nũquã erit. Septimus mihi* Originũ *liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtrium quaſcunq; defendi, nunc quàm maximè conficio orationes.* I*us augurum, pontificum, ciuile tracto: multùm etiam* Græcis *literis utor.* P*ythagoreorumq́; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoq; dixerim, audiuerim, egerim, commemoro ueſperi.* H*æ ſunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis.* I*n his deſudans, atq; elaborans, corporis uires non magnopere deſidero.* A*dſum amicis, uenio in* Senatũ *frequens, ultroq́; affero res multùm & diu cogitatas, eaſq́; tueor animi, non corporis uiribus.* Q*uæ ſi exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipſa cogitantem, quæ iam agere nõ poſſem: ſed ut poßim, facit acta uita.* S*emper enim in his ſtudijs, laboribusq́; uiuenti non intelligitur, quando obrep*

Delyratio.

Appius cæc⁹.

Originum libri à Catone ſcripti.

Pythagoreorũ mos.

obrepat ſenectus.Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit:nec ſubi-
tò frangitur,ſed diuturnitate extinguitur.

SEquitur tertia uituperatio ſenectutis, quòd eam carere
dicunt uoluptatibus.O' præclarum munus ætatis!ſiquidē
id aufert nobis,quod eſt in adoleſcentia uitioſiſsimum. Acci-
pite enim,optimi adoleſcentes,ueterem orationem Architæ
Tarentini,magni in primis, & præclari uiri:quæ mihi tra-
dita eſt, cùm eſſem adoleſcens Tarenti cum Qu. Maximo.
Nullam capitaliorem peſtem, quàm corporis uoluptatem
hominibus dicebat à Natura datam:cuius uoluptatis auidæ
libidines temere, & effrænatè ad potiundum incitarentur.
Hinc patriæ proditiones,hinc Rerum pub.euerſiones, hinc
cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci dicebat:nullum de
niq; ſcelus,nullum magnum facinus eſſe, ad quod ſuſcipien-
dum non libido uoluptatis impelleret:ſtupra uerò,adulteria,
& omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari,niſi uo
luptate. Cũq; homini ſiue natura,ſiue quis Deus nihil Men
te præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri, ac dono nihil
tam eſſe inimicum,quàm Voluptatem. Nec enim libidine do
minante temperantiæ locum eſſe omnino,nec in uoluptatis
regno uirtutem poſſe conſiſtere. Quod quò magis intelligi
poſſet,fingere animo aliquem iubebat,tanta incitatum uolu- 32
ptate corporis,quanta percipi poſſet maxima: nemini cen-
ſebat fore dubium,quin tandiu dum ita gauderet, nihil agita
re mente,nihil ratione,nihil cogitatione cõſequi poſſet.Quo
circa nihil tam deteſtabile,tamq; peſtiferum,quàm uolupta-
tem.Siquidem ea cùm maior eſſet,atq; longior, omne animi
lumen extingueret.Hæc cum C.Pontio Samnite,patre eius,
à quo in Caudino prælio P.Poſthumius,et T.Veturius Con
ſules ſuperati ſunt, locutum Architam Nearchus Tarenti-
nus hoſpes noſter,qui in amicitia populi Rom. permãſerat,

Tertia uituperatio ſenectutis, Senectutem miſeram non eſſe, quòd priuet uoluptatibus.

Oratio Architæ contra uoluptatem.

Menti uoluptas inimica.

n ſe à

ſe à maioribus natu accepiſſe dicebat: cùm quidē ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis, quem Tarentum ueniſſe L. Aemilio, Appio Claudio Cōſulibus reperio. Quorſum hæc? ut intelligatis, ſi uoluptatem aſpernari ratione, & ſapientia non poſſumus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ effecerit, ut non libēret, quod non oporteret. Impedit enim conſilium uoluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perſtringit oculos, nec habet ullum cum uirtute cōmercium. Inuitus quidem feci, ut fortiſſimi uiri T. Flaminij fratrem L. Flaminium à Senatu eijcerem ſeptem annis pòſt, quàm Conſul fuiſſet, ſed notandam libidinem putaui. Ille enim cùm eſſet Conſul in Gallia, exhortatus eſt in conuiuio à ſcorto, ut ſecuri feriret aliquem coràm, qui in uinculis eſſent damnati

Plato quo tempore Tarentum uenerit.

Deteſtabile ſcelus à L. Flaminio factum ob uoluptatem. 33

34 *rei capitalis. Hic Tito fratre ſuo Cenſore (qui proximus ante me fuerat) elapſus eſt: mihi uerò, & Flacco neutiquā probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cū probro priuato coniungeret Imperij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiui, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiuiſſe dicebāt, mirari ſolitum C. Fabritium, quòd quum apud regem Pyrrhū legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cynea Athenis quendam eſſe, qui ſe ſapientē profiteretur, eumq́; dicere, Omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem eſſe referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Coruncanum optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſiq́; Pyrrho perſuaderetur, quò facilius uinci poſſent, cùm ſe uoluptatibus dedidiſſent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe pro Repub. quarto conſulatu deuouerat. Norat eundem Fabritius, norat Coruncanus: qui tum ex ſua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudicabant eſſe profectò aliquid natura pulchrum, atq́; præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodq́; ſpreta, & contempta uoluptate optimus*

Fabricius.

Pyrrhus.

Epicurus philoſophus.

P. Decius ſe pro Rep. deuouit.

quiſq́;

*quiſq; ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de uoluptate?
Quia non modò uituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſe
nectutis eſt, quòd ea uoluptates nullas magnopere deſiderat.
Caret epulis, extructiſq; menſis, & frequentibus poculis:* Voluptas malorum eſca.
*caret ergo uinolentia, cruditate, & inſomnijs. Sed ſi aliquid
dandum eſt uoluptati, quoniam eius blanditijs non facilè ob* Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡ ἡδονή.
*ſiſtimus, (Diuinus enim Plato eſcam malorum uoluptatem
appellat, quòd ea uidelicet homines capiantur, ut hamo pi-
ſces) quanquàm inmoderatis epulis careat ſenectus, modi-* C. Duillus primus Pœnos claſſe deuicit.
*cis conuiuijs tamen poteſt delectari. C. Duillum M. filium,
qui Pœnos primus claſſe deuicerat, redeuntem à cœna ſe-* 35
nem ſæpè uidebam puer: delectabatur crebro funali, & ti-* *cereo funali.
*bicine, quæ ſibi nullo exemplo priuatus ſumpſerat: tantum li
centiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipſum iam re-
uertor. Primum habui ſemper ſodales. Sodalitates autem me
Quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ matris ac-* Sodalitates. Idæa ſacra.
*ceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus omnium modice, ſed
erat tamen quidam feruor ætatis: qua progrediente, omnia
fiunt etiam in dies mitiora. Neq; enim ipſorum cõuiuiorum
delectationẽ corporis uoluptatibus magis, quàm cœtu ami-
corum, & ſermonibus metiebar. Bene enim maiores noſtri
accubationem epularem amicorum, quia uitæ cõiunctionem* Quare dicatur conuiuium.
*haberet, Conuiuiũ nominarunt melius, quàm Græci: qui hoc
idem tum Compotationem, tum Concœnationem uocant: ut* 36 Συμπόσιον, σύνδειπνον.
*quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare uidean
tur. Ego uerò propter ſermonis delectationem tempeſtiuis
conuiuijs delector, nec cum æqualibus ſolùm, qui pauci ad-
modum reſtant, ſed cum ueſtra etiam ætate, atq; uobiſcum:
habeoq; ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aui-
ditatem auxit, potionis, & cibi ſuſtulit. Quòd ſi quem etiam
iſta delectant (ne omnino bellum indixiſſe uidear uoluptati,*

n 2 cuius

*cuius eſt etiam fortaſſe quidam naturalis modus) non intelli-
go, ne in iſtis quidem uoluptatibus ipſis, carere ſenſu ſene-
37 ctutem. Me uerò & magiſteria delectant à maioribus inſti-
Συμποσιαρχίαι. tuta: & is ſermo, qui more maiorum à ſummo adhibetur ma
giſtro in poculo: & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis,
Xenophontis ſympoſium. minuta, atq; rorãtia: & refrigeratio æſtate, &* uiciſſim aut
Sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſe
*uiciſſim in hyeme, aut Sol qui ſoleo, conuiuiumq́; uicinorum quotidie compleo: quod ad
multam noctẽ quàm maximè poſſumus, uario ſermone pro
ducimus. At non eſt uoluptatum tanta quaſi titillatio in ſeni
bus. Credo, ſed ne deſideratio quidẽ. Nihil autem moleſtum,
Pulchra Sophoclis reſponſio. quod non deſideres. Bene, Sophocles cùm ex eo quidam iam
confecta ætate quæreret, uteretur'ne rebus Venereis: Dij
meliora, inquit: libenter uerò iſthinc, tanquã à domino agre
ſti, ac furioſo profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum,
& moleſtum eſt fortaſſe carere: ſatiatis uerò, & expletis iu
cundius eſt carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui
non deſiderat. Ergo non deſiderare dico eſſe iucũdius, quàm
frui. Quòd ſi iſtis ipſis uoluptatibus bona ætas fruitur, liben
tius primum paruulis fruitur rebus, ut diximus: deinde ijs,
quibus ſenectus, etiam ſi non abundè potitur, non omnino ca
ret. Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima
Cauea, θεωρητήριον. cauea ſpectat, delectatur tamen etiam qui in ultima: ſic ado-
leſcentia, uoluptates propè intuens magis fortaſſe lætatur: ſed
Emerita ſtipendia. 38 delectatur etiam ſenectus procul eas ſpectans tantum, quan
tum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum tanquam emeritis ſti
39 pendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cu-
Prouerbium. piditatum omnium, ſecum eſſe, ſecumq́; (ut dicitur) uiuere?
Senectutis uoluptas. Si uerò habet aliquod tanquam pabulum ſtudij, atq; doctri-
Senes ſtudioſi. næ, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. Mori uidebamus in
Gallus aſtrologus. ſtudio dimetiendi penè cœli, atq; terræ C. Gallũ familiarem
patris

patris tui Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid deſcribere
ingreſſum, quoties nox oppreſsit cū cœpiſſet manè! Quàm
delectabatur, cùm defectiones Solis, & Lunæ multò nobis
antè prædiceret! Quid in leuioribus ſtudijs, ſed tamen acu-
tis! Quàm gaudebat bello ſuo Punico Næuius! quàm Trucu
lēto Plautus! quàm Pſeudulo! Vidi etiam ſenem Liuium, qui Liuius Andronicus.
cùm ſeptem annos antè quàm ego natus ſum, fabulam edi-*
diſſet, Cethego, Tuditanoq; Conſulibus, uſq; ad adoleſcētiam 40
meam proceſsit ætate. Quid de P. Licinij Craſsi & pontifi- *docuiſſet legit Gaza.
cij, & ciuilis iuris ſtudio loquar? aut de huius P. Scipionis,
qui his paucis diebus pōtifex maximus factus eſt? Atqui eos
omnes, quos commemoraui, his ſtudijs flagrantes ſenes uidi
mus. M. uerò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Suadæ Medulla M. Cethegus dictus.
Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo uidebamus etiam
ſenem! Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcorto-
rum uoluptates cum his uoluptatibus cōparandæ? Atq; hæc
quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, &
bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud
Solonis ſit, quod ait uerſiculo quodam (ut antè dixi) ſeneſce- Solonis dictū.
re ſe multa in dies addiſcentē: qua uoluptate animi nulla cer 41 γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος.
tè poteſt eſſe maior. Venio nūc ad uoluptates agricolarum,
quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur Agriculturæ laus.
ſenectute, & nihil ad ſapientis uitam proximè uidetur acce-
dere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recu
ſat imperium, nec unquā ſine uſura reddit quod accepit, ſed
aliâs minore, plerunq; maiore cum fœnore. Quanquàm me
quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ uis, ac natu
ra delectat: quæ cùm gremio mollito, ac ſubacto ſemen ſpar
ſum accepit, primùm id occatū cohibet, ex quo occatio, quæ Occatio.
hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum uapore, & com
plexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcētem ex eo uiriditatem;

quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit,culmoq; erecta gẽ
niculato, uaginis iam quaſi pubeſcens includitur. E quibus
cùm emerſerit,fundit frugẽ ſpicæ ordine ſtructam, & con-
tra auium minorum morſum munitur uallo ariſtarũ. Quid
ego uitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari
* Requietem legit Priſcianus,lib.6.
delectatione non poſſum,ut meæ ſenectutis * requiem oble-
ctamẽtumq; noſcatis. Omitto enim uim ipſam omnium quæ
generantur è terra,quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino
Acinum. uinaceo,aut ex cæterarum frugum, aut ſtirpium minutiſſi-
Malleoli. *Propago.* mis ſeminibus tãtos trũcos,ramoſq; procreet:malleoli,plan-
tæ,ſarmenta,uites,traduces,propagines,non ne ea efficiunt,
ut quemuis non ſine admiratione delectent? Vitis,quæ natu
Clauiculi. ra caduca eſt,& niſi fulta ſit,ad terram fertur:eadem, ut ſe
erigat,clauiculis ſuis,quaſi manibus,quicquid eſt nacta com
plectitur:quam ſerpentem multiplici lapſu,& erratico,fer-
ro amputans coërcet ars agricolarum,ne ſylueſcat ſarmen-
tis,& in omnes parteis nimia fundatur.Itaq; ineunte Vere
24 in ijs,quæ relicta ſunt,exiſtit tanquam ad articulos ſarmen-
Gemma. torum ea,quæ gemma dicitur, à qua oriens uua ſeſe oſten-
dit,quæ & ſucco terræ,& calore Solis augeſcens primò eſt
peracerba guſtu,deinde maturata dulceſcit,ueſtitaq; pampi-
* *defugit, legit Gaza.*
nis nec modico tepore caret,& nimios Solis* defendit ardo
res.Qua quid poteſt eſſe tum fructu lætius,tum aſpectu pul
chrius? cuius quidem non utilitas me ſolum(ut ante dixi)ſed
etiam cultura, & ipſa natura delectat:adminiculorum ordi
nes,capitũ coniugatio,religatio,propagatio uitium.ſarmen-
torumq; ea,quam dixi,aliorum amputatio, & aliorum im-
Repaſtinatio. *Stercoratio.* miſſio.Quid ego irrigationes?quid agri foſſiones, repaſtina
Cato de Re ruſtica. tioneſq; proferam,quibus fit multò terra fœcundior? Quid
de utilitate loquar ſtercorandi?dixi in eo libro, quem de re-
bus ruſticis ſcripſi:de qua doctus Heſiodus ne uerbum qui-
dem

dem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. At Homerus, *qui multis, ut mihi uidetur, antè ſeculis fuit, Laërtem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & cum ſtercorantem facit. Nec uerò ſegetibus ſolùm & pratis, & uineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum paſtu, & apum examinibus, tum florum omnium uarietate. Nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agricola ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum, ſed ea ipſa quæ dixi, ſentio fuiſſe longiora. Ignoſcetis autem, nam & ſtudio rerum ruſticarum prouectus ſum, & ſenectus eſt natura loquacior, ne ab omnibus eam uitijs uideat uindicare. Ergo in hac uita M. Curius cùm de Sãnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cuius quidem uillam ego cõtemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum uel ipſius hominis continẽtiam, uel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cùm attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere præclarum ſibi ui deri dixit: ſed eis, qui haberent aurum, imperare. Poterat'ne tantus animus non iucundam efficere ſenectutem? Sed uenio ad agricolas, ne à meipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, id eſt, ſenes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum eſt eum Dictatorem eſſe factum: cuius Dictatoris iuſſu magiſter equitũ C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occupare uolentem intercmit. A uilla in Senatum accerſebantur Curius, & cæteri ſenes: ex quo qui eos accerſebant, Viatores nominati ſunt. Num igitur eorũ ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe *agricolatione oblectabant? Mea quidẽ ſententia haud ſcio hac an ulla uita beatior eſſe poßit, neq; ſolùm officio, quòd hominum generi uni*

Homerus ante Heſiodum.

Senectus natura loquacior.

M. Curius in agricultura uitam cõſumpſit.

Curius aurum repudiauit à Samnitibus oblatum.

Senatores, ſenes.

A uilla in ſenatum accerſebantur ſenes.

Viatores unde.

**No. Marcellus legit, agricultiõe, duabus dictionibus: an uitio ſcriptoris neſcio.*

uerſo cultura agrorũ eſt ſalutaris.ſed & delectatione quam dixi,& ſaturitate,copiaq; omnium rerum, quæ ad uictum hominum,& cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant,in gratiam iam cum uoluptate redea mus.Semper enim boni,aßiduiq; domini referta cella uinaria,olearia,mellaria, & penuaria eſt,uillaq; tota locuples eſt:abũdat porco,hœdo,agno,gallina, lacte, caſeo, melle. Succidia. *Iam hortum ipſi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam ſuperuacanei operis aucupium,atq; uenatio.Quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum,oliuetorum'ue ſpecie dicam?* Ager bene cultus. *Breui expediam.Agro bene culto nil poteſt eſſe nec uſu uberius,nec ſpecie ornatius:ad quem fruendum non modò non retardat,uerùm etiã inuitat,atq; allectat ſenectus. Vbi enim* Apricari. *poteſt illa ætas,aut melius,aut æquè caleſcere uel apricatione,uel igni? uel uicißim umbris, àquis'ue refrigerari ſalubrius?habeant igitur alij ſibi arma,ſibi equos,ſibi haſtas, ſibi clauam,& pilam,ſibi natationes,& curſus:nobis ſenibus* Tali. *ex luſionibus multis talos relinquant,& teſſeras:idipſum ta* Teſſera. *men ut libebit, quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophõtis libri ſunt, quos legite, quæſo,ſtudioſè,ut facitis. Quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro,qui eſt de tuẽda re familiari,qui Oeco-* Xenophontis Oeconomicus. *nomicus inſcribitur. Atq; ut intelligatis, nihil ei tam regale uideri,quàm ſtudium agri colendi:Socrates in eo libro loqui* Cyrus. *tur cum Critobulo,Cyrum minorem regem Perſarum præ* Lyſander. *ſtantem ingenio,atque Imperij gloria,cùm Lyſander Lacedæmonius uir ſummæ uirtutis ueniſſet ad eum Sardis, eiq; dona à ſocijs attuliſſet,& cæteris in rebus comem erga Lyſandrum,atq; humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrũ diligenter conſitũ oſtendiſſe.Cùm autem admiraretur*

Lyſander

*Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincun*cem ordines, & humum ſubactam, atq; puram, & ſuauitatem odorum, qui efflarētur è floribus, tum cum dixiſſe: mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa, atq; deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego iſta ſum dimenſus, mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem eius purpuram, & nitorem corporis, ornatumq; Perſicum multo auro, multiſq; gemmis, dixiſſe: Rectè uerò te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta eſt. Hac igitur frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quò minus, & cæterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſq; ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centeſimum annum uitam perduxiſſet cùm eſſe, exacta iam ætate in agris, eoſq; coleret: cuius inter primū & ſextū Conſulatum, ſex, & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum ſpatium ætatis maiores noſtri ad ſenectutis initiū eſſe uoluerunt, tantus illi curſus honorum fuit: atq; eius extrema ætas in hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris uerò minus. Apex autem ſenectutis eſt Autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Collatino? in quem illud elogium unicum plurimæ *conſentiunt gentes, Populi primarium fuiſſe uirum. Notum eſt eius carmen inciſum in ſepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium eſſet fama cōſentiens. Quem uirum P. Craſſum nuper Pontificem maximum, quem poſtcà M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum uidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut iam antè, de Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiam in nutu reſidebat autoritas! Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auto-

Quincunx.

Ξενοφῶν ἐιο- κονομικῷ omn pertractat

Cyrus beatus à Lyſandro appellatus.

Virtuti fortuna comes.

M. Valerius Coruinus.

*conſentiunt] *concinunt

Elogium.

Πρῶτος ἀνὴρ ὅδ᾽ ἔην ἄστεος ἠρυοχλός.

Cuiuſmodi ſenectus laudetur.

Apud Lacedæmones honeſtiſsimũ erat ſenectutis domicilium.

**aliàs, feſſum*

Athenienſes ſciunt quæ recta ſunt, ſed facere nolunt.

ritatem, ut ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ uoluptates. Sed in omni oratione memento te eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ cõſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quõdam cum aſſenſu omnium dixi: Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ uidentur leuia, atq; communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæq; optimè morata, ita diligentiſsimè obſeruantur. Lyſandrum Lacedæmonium (cuius modò mentionem feci) dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſsimum domicilium ſenectutis. Nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, quum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu ueniſſet, in magno conſeſſu locũ ei à ſuis ciuibus nuſquam datũ: cùm autem ad Lacedæmonios acceſsiſſet, qui quum legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes illi dicuntur, & ſenem illũ ſeſſum recepiſſe. Quibus cùm à cuncto cõſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex his quendam, Athenienſes ſcire quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara ſunt: ſed hoc de quo agimus, in primis, quòd ut quiſq; ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet. Neq; enim ſolum honore antecedẽtibus, ſed ijs etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur uoluptates corporis cũ autoritatis præmijs comparandæ? quibus qui ſplẽdidè uſi ſunt, ij mihi uidentur fabulam ætatis peregiſſe, nec tanquam inexercitati hiſtriones in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam*

auari

auari. Sed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen, & ea uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. Contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt: quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in uita, tum in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adelphis ſunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habēt. Vt enim non omne uinum, ſic non omnis ætas uetuſtate coaceſcit. Seueritatem in Senectute probo, ſed eam (ſicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. Auaritia uerò ſenilis quid ſibi uelit, nō intelligo: poteſt enim quicquam eſſe abſurdius, quàm quò minus uiæ reſtat, eò plus uiatici quærere? *Morum uitia non ſenectutis.* *Terentius in Adelphis.* *Senectutis comparatio ad uinum.* *Seueritas.* *Acerbitas.* *Nihil abſurdi⁹ ſene auaro.*

QVarta reſtat cauſa, quæ maximè angere, atq; ſollicitam habere noſtram ætatem uidetur, Appropinquatio mortis: quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non uiderit? quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum: aut etiā appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inueniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quanquam quis eſt tam ſtultus (quamuis ſit adoleſcēs) cui ſit exploratū, ſe ad ueſperum eſſe uicturū? Quin etiam ætas illa multò plures, quàm noſtra, mortis caſus habet. Facilius in morbos incidunt adoleſcentes, grauius ægrotant, triſtius curantur. Itaq; pauci ueniunt ad ſenectutem: quod niſi ita accideret, melius, & prudentius uiueretur. Mens enim, ratio, & conſilium in ſenibus eſt, qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino ciuitates eſſent. Sed redeo ad mortē impendentē. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cùm illud uideatis cum adoleſcentia eſſe cōmune? Senſi ego *Quarta uituperatio ſenectutis. Senectutē hòc miſerā nō eſſe, quòd haud procul abſit à morte.* *Non timendā eſſe mortem.* *Hip. Apho 2. Seniores iuuenibus ut plurimum ægrotant minus.*

tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſsimam
Omni ætati morte eſſe communem. *dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem eſſe com*
munem. At ſperat adoleſcens diu ſe uicturum: quod ſperare
idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim eſt
ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro ueris?
At ſenex nec quod ſperet, habet quidem. At eſt eò meliore
Melior ſenis, quàm adoleſcẽtis conditio. *conditione, quàm adoleſcens: cùm id quod ſperat ille, hic iam*
aſſecutus eſt. Ille uult diu uiuere: hic diu uixit. Quanquam (ô
Dij boni) quid eſt in hominis uita diu? Da enim ſupremum
Tarteſsiorum rex. *tempus, expectemus Tarteſsiorũ regis ætatem: fuit enim (ut*
ſcriptum uideo) Argantonius quidam Gadibus, qui octogin-
ta regnauit annos, centum & uiginti uixit. Sed mihi ne diu-
turnum quidem quicquam uidetur, in quo eſt aliquid extre-
mum: cùm enim id aduenerit, tunc illud quod præterijt, efflu
xit: tantùm remanet quod uirtute, & rectè factis ſis conſecu
tus. Horæ quidem cedunt, & dies, menſes, & anni, nec præ-
teritum tempus unquam reuertitur, nec quid ſequatur, ſciri
poteſt. Quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet
44 *contentus eſſe. Neq; enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda*
eſt fabula, modò in quocũq; fuerit actu probetur: nec ſapien-
**ueniendum* *ti uſq; ad Plaudite, *uiuendum. Breue enim tempus ætatis ſa-*
tis eſt logum ad bene, honeſtéq; uiuendum. Sin proceſſeris
longius, non magis dolendũ eſt, quàm agricolæ dolent, præ-
terita uerni tẽporis ſuauitate, æſtatem autumnumq; ueniſſe.
Ver. *Ver enim tanquam adoleſcentiam ſignificat, oſtenditq; fru-*
ctus futuros: reliqua tempora demetẽdis fructibus, aut per-
cipiendis accommodata ſunt. Fructus autem ſenectutis, eſt
(ut iam ſæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, &
Quæ ſecundum naturam. *copia. Omnia uerò quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt ha-*
benda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundum naturam,
quàm ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus ad-
uerſ

uerſante, & repugnante natura. Itaq; adoleſcentes mori ſic mihi uidentur, ut cùm aquæ multitudine uis flammæ opprimitur: ſenes autem, ſicut ſua ſponte nulla adhibita ui conſumptus ignis extinguitur. Et quaſi Poma ex arboribus ſi cruda ſunt, ui auelluntur: ſi matura, & cocta, decidunt: ſic uitam adoleſcentibus uis aufert, ſenibus maturitas. Quæ mihi quidem tam iucunda eſt, ut quò propius ad mortem accedam, cò citius quaſi terram uidear uidere, aliquandoq; in portum ex longa nauigatione eſſe uenturus. Omnium ætatum certus eſt terminus: ſenectutis autem nullus certus eſt terminus: rectéq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quàm adoleſcentia, & fortior. Hoc eſt illud, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt: quum illi quærenti, Qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret: reſpōdiſſe dicitur, Senectute. Sed uiuendi eſt finis optimus, cùm integra mente, cæteriſq; ſenſibus, opus ipſa ſuum, eadem quæ coagmentauit Natura, diſſoluit. Vt enim nauem, ut ædificium idem deſtruit facilimè, qui conſtruxit: ſic hominem, eadem optimè quæ conglutinauit Natura, diſſoluit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè: inueterata, facilè diuellitur. Ita fit, ut illud breue uitæ reliquum, nec auidè appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit: Vetatq; Pythagoras iniuſſu Imperatoris, id eſt, Dei, de præſidio, & ſtatione uitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat uelle ſuam mortem dolore amicorum, lamentiſq; uacare. Vult ſe charum, credo, ſuis eſſe. Sed haud ſcio an melius Ennius:

Adoleſcentis acerba, ſenis uerò matura mors.

Nota.

Solonis reſponſum.

45

Solonis elogiū extat apud Plutarchum, μηδὲ μοι ἄκλαυστος θάνατος μέλει, ἀλλὰ φίλοισι ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς.

Ennij uerſus.

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. cur? uolito uiuus per ora uirūm.

46 *Nō eſt lugēda mors, quam immortalitas conſequitur.*

Non eſſe lugendam mortem cenſet, quam immortalitas conſequa-

ſequatur. Iam ſenſus moriendi, ſi aliquis eſſe poteſt, is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni: Poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum enim certè eſt, & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis poßit animo conſiſtere? De qua non ita longa diſputatione opus eſſe uidetur, cùm recorder non ſolùm L. Brutum, qui in liberãda patria eſt interfectus: nõ duos Decios, qui ad uoluntariam mortem, curſum equorum incitauerunt: non M. Attilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſeruaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus ſuis obſtruere uoluerunt: non auum tuum L. Paulum, qui morte ſua luit collegæ in Canenſi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cuius interitum ne crudeliſsimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt: ſed legiones quidẽ noſtras (quod ſcripſi in Originibus) in eum locum ſæpe profectas alacri animo, & erecto, unde ſe nunquam redituros arbitrarentur. Quod igitur adoleſcentes, & ij quidem non ſolùm indocti, ſed etiã ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcẽt? Omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium ſatietas, uitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? Sunt & incuntis adoleſcẽtiæ: num ea iam conſtans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in ſenectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam ſtudia ſenectutis: ergo ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. Quod cùm euenit, ſatietas uitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non uideo, cur quid ipſe ſentiam de morte, non au-
47 deam dicere uobis: quod eò melius cernere mihi uideor, quòd

Qui pro patria mortui ſunt.

Varia ætatum ſtudia.

quòd ad eam propius adſum. Ego ueſtros patres P. Scipio,
tuq́; C. Læli, uiros clariſsimos, mihiq́; amiciſsimos uiuere ar
bitror, & eam quidem uitam, quæ eſt ſola uita nominanda.

Vita uera.

Nam dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, mu-
nere quodam neceſsitatis, & graui opere perfungimur. Eſt
enim animus cœleſtis ex altiſsimo domicilio depreſſus, &
quaſi demerſus in terrã, locum diuinæ naturæ, æternitatiq́;
contrarium. Sed credo Deos immortales ſparſiſſe animos in
corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quiq́; cœle-

Quare animus immortalis in corpora humana infuſus ſit.

ſtiũ ordinem contẽplantes, imitarentur eum uitæ modo, atq́;
conſtantia. Nec me ſolùm ratio ac diſputatio impulit, ut ita
crederem: ſed nobilitas etiam ſummorum Philoſophorum,
& autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricosq́;, inco

Pythagoras, et Pythagorici philoſophi Italiæ partẽ incoluerũt, quæ magna Græcia dicebatur.

las penè noſtros, qui eſſent Italici Philoſophi quondam no-
minati, nunquam dubitaſſe, quin ex uniuerſa mente diuina
delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præ-
tereà quæ Socrates ſupremo uitæ die de immortalitate ani-
morum diſſeruiſſet, is qui eſſet ſapientiſsimus oraculo Apol-
linis iudicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio, cùm
tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præteritorum,
futurorũ prudentia, tot artes, tantæ ſcientiæ, tot inuenta, non
poſſe eam naturã, quæ res eas continet, eſſe mortalem: cumq́;
animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia

Animorũ immortalitas probatur.

ipſe ſe moueat: nec finem quidem habiturum eſſe motus, qui
nunquam ſe ipſe ſit relicturus. Et cùm ſimplex animi natu-
ra eſſet, neq; haberet in ſe quicquã admiſtum diſpar ſui, atq;
diſsimile, non poſſe eum diuidi: quòd ſi non poſsit, non poſſe
interire. Magnoq́; eſſe argumento, homines ſcire pleraque

Πλατωνίζει

antè, quàm nati ſint, quòd iam pueri cùm artes difficiles di-
ſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non
tum primùm accipere uideãtur, ſed reminiſci, & recordari.

Hæc

Verba Cyri morientis, octauo Pædiæ, apud Xenophontem.

Hæc Platonis ſunt ferè. Apud Xenophontem autẽ moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ò mihi chariſsimi filij, me, cùm à uobis diſceſſero, nuſquã, aut nullum fore: nec enim dum eram uobiſcũ, animum meum uidebatis: ſed cum eſſe in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum uidebitis. Nec uerò clarorum uirorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quò diutius memoriam ſui teneremus. Mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, uiuere: cùm exiſſent ex ijs, emori: nec uerò tum animum eſſe inſipientem, cùm ex inſipienti corpore euaſiſſet: ſed cùm omni admiſtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam cum hominis natura morte diſſoluitur, cæterarum rerum perſpicuũ eſt quò quæque diſcedant: abeunt enim omnia, unde orta ſunt: animus autem ſolus nec cùm adeſt, nec cùm diſcedit, apparet. Iam uerò uidetis nihil morti eſſe tam ſimile, quàm ſomnum. Atqui dormientium animi maximè declarant diuinitatem ſuam: multa enim cùm remiſsi, & liberi ſunt, futura proſpiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe planè corporis uinculis relaxauerint. Quare ſi hæc ita ſint, ſic me colite ut Deum: ſin unà interiturus eſt animus cũ corpore, uos tamen Deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinẽ tuentur, & regunt, memoriam ueſtri piè, inuiolatéq; ſeruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (ſi placet) noſtra uideamus. Nemo unquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes uiros, quos enumerare neceſſe non eſt, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent: niſi animo cernerent

Nihil tam morti ſimile, quàm ſomnus.

rent, poſteritatem ad ſe pertinere poſſe. An cenſes (ut de me ipſe aliquid more ſenum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq́; domi militiæq́; ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem fini bus gloriã meam, quibus uitam, eſſem terminaturus? Non'ne 48
melius multò fuiſſet, otioſam ætatem & quietam ſine ullo la bore & cõtentione traducere? Sed neſcio quo modo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi cùm exceßiſſet è uita, tum deniq; uicturus eſſet. Quod quidem ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi cuiuſque animus maximè ad immortalẽ gloriam niteretur. Quid quòd ſapientißimus quiſq; æquißimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquißimo? Non'ne uobis uidetur animus is, qui plus cernat, & longius, uidere ſe ad meliora proficiſci: ille autem, cuius obtuſior ſit acies, non uidere? Equidem efferor ſtudio patres ueſtros (quos colui & dilexi) uidendi. Neq; eos uerò ſolùm conuenire aueo, quos ipſe cognoui: ſed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipſe conſcripſi. Quò quidem me proficiſcentem haud ſanè quis facile retraxerit, ne'ue tanquàm* pilam retorſerit. Quòd ſi quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam & in cunis uagiam, ualde recuſem: nec uerò uelim, quaſi decurſo ſpatio, à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet uita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat ſanè: habet certè tamẽ aut ſatietatem, aut modum. Nõ libet enim mihi deplorare uitam, quod mul* 49
ti & hi docti ſæpe fecerunt. Nec me uixiſſe pœnitet: quoniam ita uixi, ut fruſtra me natum non exiſtimem: & ex uita iſta diſcedo tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuerſorium nobis, non habitandi dedit. O' præclarum diem, cùm ad illud animorũ concilium, cœtũq; proficiſcar, & cùm ex hac turba, & colluuione diſcedam! proficiſcar enim non ad eos ſolùm uiros, de quibus

Stulti iniquo animo mortem ferunt: ſapientes uerò æquißimo.

** Laurentius Valla cap. 98. lib. 5. legit habeo. atque ita legiſſe uidetur Theodorus Gaza.*

*Peliam recoxerit.

Prouerbium.

Sic uixit Cato ut fruſtra ſe natum non exiſtimet.

Commorandi, non habendi diuerſorium habemus.

*antè dixi,ſed etiam ad Catonem meum, quo nemo uir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cuius à me corpus crematum eſt,quod contrà decuit,ab illo meum. Animus uerò non me deſerēs,ſed reſpectans,in ea profectò loca diſceſſit,quò mihi ipſe cernebat eſſe ueniendū. Quem ego meum caſum fortiter ferre uiſus ſum,nō quòd æquo animo ferrem: ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum,& diſceſſum fore.*His mihi rebus Scipio (*id enim te cū Lælio admirari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolùm non moleſta,ſed etiam iucunda. Quòd ſi in hoc erro,quòd animos hominum immortales eſſe credam, libenter erro:nec mihi hunc errorem,quo delector, dum uiuo extorqueri uolo:ſin mortuus (ut quidam minuti Philoſophi cenſent) nihil ſentiam,non uereor ne hunc errorem meum mortui Philoſophi irrideant. Quòd ſi non ſumus immortales futuri,tamen extingui homini ſuo tempore optabile eſt.* Nam *habet natura,ut aliarum omnium rerum, ſic uiuēdi modum.*

Senectus,peractio ætatis. *Senectus autem peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præſertim adiuncta ſatietate. Habui hæc de ſenectute,quæ dicerem: ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audiſtis,re experti probare poßitis.*

*

MAR. TVL. CICERONIS
DE SENECTVTE
FINIS.

M. T. C.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCVM BRVTVM.

ANIMADVERTI, *Brute, ſæpe Catonem auunculum tuum, cùm in Senatu ſententiam diceret, locos graues ex Philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi, & publico: ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. Quod eò maius eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis: quia nos ea Philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm diſcrepant ab opinione populari.* 1 *Cato autem perfectus (mea ſententia) Stoicus & ea ſentit, quæ non ſanè probantur in uulgus: & in ea eſt hæreſi, quæ nullum ſequitur florem orationis, neq; dilatat argumẽtum, ſed minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis quod propoſuit, efficit.* 2 *Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur.* 3 *Quod cùm ita putarẽ, feci etiam audacius, quàm ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de Magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè ſolet, nullis oratorijs ornamẽtis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipſa, quæ uix in gymnaſijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos.* 4 *Quæ quia ſunt admirabilia, contráq; opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα* [*Paradoxa, id eſt, præter opinionem.*]

*appellantur: tentare uolui, poſſent'ne proſerri in lucē, id eſt,
in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam eſſet
erudita, alia popularis oratio. Eoq; ſcripſi libentius, quòd
mihi iſta* παράδοξα, *quæ appellantur, maximè uidentur
eſſe Socratica, *longèq; uerißima.* Accipies *igitur hoc par-
uum opuſculum lucubratum his iam contractioribus nocti-
bus: quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo no-
5 mine apparuit.* Deguſtabis *& hoc genus exercitationum
6 mearum, quibus uti conſueui, cùm ea, quæ dicuntur in ſcholis*
θετικὰ, *ad noſtrum hoc oratorium transfero dicēdi genus.*
Hoc *tamen opus in apertum ut proferas, nihil poſtulo: non
enim eſt tale, ut in arce poni poßit, quaſi illa* Minerua Phi-
diæ: ſed tamen ut ex eadem officina exiſſe appareat.

Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν: *id eſt,*

Quod *honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe.*

VEREOR, *ne cui ueſtrûm ex* Stoicorū *ho-
minum diſputationibus, non ex meo ſenſu de-
prompta hæc uideatur oratio.* Dicam *tamen
quod ſentio, & dicam breuius, quàm res tanta
dici poßit.* Nunquam *mehercule ego neq; pecunias iſtorum,
neq; tecta magnifica, neq; opes, neq; imperia, neq; eas, qui-
bus maximè adſtricti ſunt, uoluptates, in bonis rebus, aut ex
petendis, eſſe numerandas duxi: quippe cùm uiderem homi-
nes rebus his circunfluentes, ea tamen deſiderare maximè,
quibus abundarent.* Neq; *enim unquam expletur, nec ſatia-
tur cupiditatis ſitis: neq; ea ſolùm quæ habēt, libidine augen-
di cruciantur, ſed etiam amittendi metu.* In *quo equidem con-
tinentißimorum hominum maiorum noſtrorum ſæpe requi
ro prudētiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ
membra ſolo uerbo bona putauerunt appellanda, cùm re, ac
factis longè aliter iudicauiſſent.* Poteſt'ne *bonum cuiquam*

Pecunia & id genus non eſt in bonis connumeranda.

malo

malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia uidemus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem licet irrideat, ſi quis uult: plus apud me tamen uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio. Neque ego unquam bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit. Necnon ſæpe laudabo ſapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter ſeptem ſapientes. Cuius cùm patriam Prienen cepiſſet hoſtis, cæteriq; ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarēt: cùm eſſet admonitus à quodam, ut idem ipſe faceret: Ego uerò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam Bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, Bonum? ſi quid rectè fit, & honeſtè, & cum uirtute, id bene fieri, & rectè dicitur: & quod rectum & honeſtum, & cum uirtute eſt, id ſolum opinor Bonum. Sed hæc uideri poſſunt obſcuriora, cùm ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: uita, atq; factis illuſtranda ſunt ſummorum uirorum hæc, quæ uerbis ſubtilius, quàm ſatis eſt, diſputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuiſſe uideantur ij, qui hanc Rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquērunt, aut auri, ut argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates? Ponite ante oculos unumquenque regum, uultis incipiam à Romulo? uultis poſt liberam ciuitatem ab ijs ipſis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus aſcendit in cœlum? Iis'ne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis atq; uirtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minus'ne gratas Dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter

Epiphonema, quo concludit Biantis ſententiam.

Pulchra diſtributio.

Inductione probat diuitias à ueteribus Romanis non habitas in albo bonorū.

Tarquinium Superbum. Brutum uerò ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda: ſi quis reliquos item eiuſdem con ſilij ſocios, quid ſpectauerint, quid ſequuti ſint: num quis exi ſtat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officium for tis, & magni uiri quicquam aliud propoſitum fuiſſe uidea tur? Quæ res ad necem Porſenæ Q. Mutium impulit, ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ uis pa trem Decium, quæ filium deuouit ac immiſit in armatas ho ſtium copias? Quid continentia C. Fabricij, quid tenuitas ui ctus M. Curij ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Pu nici C. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium aduentum corporibus ſuis intercludendum putauerunt? Quid Africa nus minor? quid maior? Quid inter horum ætates interie ctus Cato? Quid innumerabiles alij? Nam domeſticis exem plis abundamus. * An cogitaſſe quicquam putamus in uita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum ui deretur? Veniant igitur irriſores huius orationis, ac ſenten tiæ: & iam uel ipſi iudicent, utrum ſe horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthijs operi bus abundant, an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil ha bere uoluit, ſimiles eſſe malint? Atq; hæc quidem quæ modò huc, modò illhuc transferuntur, facilè adduci ſolent, ut in re bus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratéq; defendunt, uoluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ quidem mihi uox pecudum uidetur eſſe, non hominum. Tu, cum tibi ſiue Deus, ſiue mater (ut ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neq; diuinius, ſic te ipſe abijcies, atq; proſternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem aliquid putes intereſſe? Quicquám ne bonum

Enumeratio uehemens, & copioſa.

*alias. An putabimus quenquam horũ cogitaſſe quicquã in uita ſibi exp.

Permiſsio amarulenta.

Voluptas non eſt ſummum bonum.

eſt,quod non eum,qui poſsidet,meliorẽ facit? Vt enim quiſq; eſt maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè:neque eſt ullum bonum,de quo non is,qui id habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in uoluptate? Meliorem'ne efficit, aut laudabiliorem uirum? an quiſquam in potiundis uoluptatibus gloriando ſe & prædicationem extollit? Atqui ſi uoluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non eſt: eaq; quò eſt maior, eò magis mentem è ſua ſede, & ſtatu dimouet: pro fectò nihil eſt aliud bene, & beatè uiuere, niſi honeſtè, & rectè uiuere.

Repugnat bono, meliorẽ non facere.

Aſſumptio argumentationis.

Concluſio.

Inductio à loco coniugatorum.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo uirtus ſit,ei nihil deeſſe ad beatè uiuendum.

NEC uerò ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum unquam putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis,non grauitas,non fides, non conſtantia,non ulla uirtus,non deniq; animus ipſe, qui tot uirtutum præſidio munitus,tantoq; comitatu uirtutis ſeptus,cùm corpus eius * carperetur, carpi certè ipſe non potuit. C. uerò Marium uidimus,qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduerſis unus ex ſummis uiris uidebatur,quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis inſane, neſcis quantas uires uirtus habeat:nomen tantum uirtutis uſurpas,quid ipſa ualeat,ignoras. Nemo poteſt non beatiſsimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quiq; in ſe uno ſua ponit omnia.Cui autem ſpes omnis,& ratio, & cogitatio pendet ex fortuna:huic nihil poteſt eſſe certi, nihilq; quod exploratum habeat permanſurum ſibi ne unum quidem diem. Eum tu hominem terreto:ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilij minis:mihi uerò quicquid acciderit in tam ingrata

**caperetur, capi*

7 ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit,non modò nõn repugnanti. Quid enim ego laboraui,aut quid egi,aut in quo euigilauerunt curæ,& cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale,nihil conſecutus ſum,ut eo ſtatu eſſem, quem neq; fortunæ temeritas,neq; inimicorum labefactaret iniuria. Mortem'ne mihi minitaris,ut omnino ab hominibus,an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt ijs,quorum cum uita omnia extinguuntur: non ijs, quorum laus emori non poteſt: exilium autem terribile ijs, quibus quaſi circunſcriptus eſt habitandi locus: non ijs,qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes,qui te beatum,qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent,tu dies,noctesq; cruciaris,cui nec ſatis eſt quod eſt,& idipſum quod habes,ne non diuturnum ſit futurum,times. Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorũ: te metus exanimant iudiciorum,atq; legum. Quocunq; aſpexiſti,ut furiæ,ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ,quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem ut improbo,& ſtulto,& inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus uir, & ſapiens, & fortis miſer eſſe non poteſt. Nec uerò cuius uirtus,moresq; laudandi ſunt,eius non laudanda uita eſt: neq; porrò fugienda uita eſt,quæ laudanda eſt. Eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem quicquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens,& expetendum uideri debet.

Probat nec mortem,nec exilium mala eſſe.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα. id eſt,
Aequalia eſſe peccata.

Aequalia peccata.

PARVA, inquis,res eſt,atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu,ſed uitijs hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus: ipſum quidẽ illud peccare,quoquò te uerteris,unũ eſt. Auri nauem

euer

euertat gubernator an paleæ,in re aliquantum,in guberna-toris inſcitia nihil intereſt.Lapſa eſt libido in muliere igno-ta:dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi etiam petulans fuiſ-ſet in aliqua generoſa,ac nobili uirgine:peccauit uerò nihilo minus:ſi quidē eſt peccare,tanquam trāſilire lineas. Quod cùm feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longè progrediare, cùm ſemel tranſieris,ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet.Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur non licere. Id ſiquidem nec maius,nec minus unquam fieri poteſt:quoniam in eo eſt pec catum,ſi non licuit. Quod ſemper unum,& idem eſt, quæ ex eo peccata naſcuntur,æqualia ſint oportet. Quòd ſi uir-tutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiam uitia neceſſe eſt. Atqui pares eſſe uirtutes,nec bono uiro meliorem,nec tem-perante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapienti ſapientiorem poſſe fieri, facilime poteſt perſpici. An uirum bonum dices,qui depoſitum nullo teſte, cùm lucrari impu-nè poſſet auri pondo decem,reddiderit:ſi idem in decem mil libus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui ſe in aliqua libidine continuerit,in aliqua effuderit? Vna uirtus eſt,conſentiens cum ratione,& perpetua conſtantia. Nihil huic addi poteſt,quò magis uirtus ſit:nihil demi,ut uir tutis nomen relinquatur. Etenim ſi benefacta, rectè facta ſunt,& nihil recto rectius eſt:certè nec bono quidem melius quicquam inueniri poteſt.Sequitur igitur, ut etiam uitia ſint paria:ſi quidem prauitates animi rectè uitia dicuntur.Atqui quoniam pares uirtutes ſunt: rectè etiam facta,quoniam à uirtutibus proficiſcuntur,paria eſſe debent. Itemque pecca-ta:quoniam ex uitijs manant,ſint æqualia neceſſe eſt. A' Phi loſophis,inquis,iſta ſumis. Metuebam,ne à lenonibus diceres. Socrates diſputabat iſto modo. Bene hercule narras: nam

[Margin: Declarat exē-pla,quæ à ſpe-ciebus ſumun-tur per indu-ctionem. — Similitudo. — Argumenta-tio ex ui defini tionis. — Epiphonema. — Approbatio ex coniugatis.]

iſtum doctum, & ſapientem uirum fuiſſe memoriæ tradi-
tum eſt. Sed tamē quæro ex te, (quando uerbis inter nos con
tendimus, non pugnis) utrum potius de bonis eſt quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctiſsimi
ſenſerint? præſertim cùm hac ſententia non modò uerior, ſed
ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla poſsit. Quæ
uis eſt enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen: &
æquè peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem
eſſe labem libidinis? Nihil'ne igitur intereſt (nam hoc dicet
aliquis) patrem quis necet, an ſeruum? Nuda iſta ſi pones,
Ab exemplo. iudicari qualia ſint, non facilè poſſunt. Patrem uita priuare,
ſi per ſe ſcelus eſt, Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſeruos uiuere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo
& parenti nonnunquam adimi uita, ſine ſcelere poteſt: &
ſeruo ſæpe, ſine iniuria, non poteſt. Cauſa igitur hæc, non
natura diſtinguit, quæ quando alteri acceßit, id fit propenſius: ſi utrique coniuncta eſt, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quòd in ſeruo necando, ſi id fit iniuria, ſemel
peccatur: in patris uita uiolanda multa peccantur. Violatur
is, qui procreauit: is, qui aluit: is, qui erudiuit: is, qui in ſede,
ac domo, atque in Republica collocauit. Multitudine peccatorum præſtat, eoq; pœna maiore dignus eſt. Sed nos in uita non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet, ſcelus eſſe:
quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiam'ne in mini-
Exemplum à minori. mis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non poſſumus, animorum modum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paulò
ſe mouit extra numerū, aut ſi uerſus pronūciatus eſt ſyllaba
una breuior, aut longior, exibilatur, & exploditur: in uita,

quæ

quæ omni geſtu moderatior, omni uerſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in uitæ ſocietate audiam ciuem, digitis peccata dimetientem ſua? Quæ ſi uiſa ſint breuiora, leuiora qui poßint uideri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis: perturbata autem ſemel ratione, & ordine nihil poſſit addi, quò magis peccari poſſe uideatur.

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται: *id eſt,*
Omnes ſtultos inſanire.

*EGO uerò te non ſtultum, ut ſæpe, non improbum, ut ſemper, ſed dementem, & inſanum *rebus addicam neceſſarijs. Sapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, cõtemptione fortunæ, uirtutibus deniq; omnibus ut mœnibus ſeptus, uincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim ciuitas? Omnis'ne conuentus ferorum, & immanium? Omnis'ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cùm leges in ea nihil ualebant, cùm iudicia iacebant, cùm mos patrius occiderat, cùm ferro pulſis magiſtratibus, Senatus nomen in Repub. non erat. Prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro cõſtitutum, & reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs ad tuum ſcelus, furoremq; conuerſæ, num ciuitas erat? Itaq; pulſus ego ciuitate non ſum, quæ tum nulla erat: accerſitus in ciuitatem ſum, cùm eſſet in Republica Conſul, qui tum nullus fuerat: eſſetq; Senatus, qui tum occiderat: eſſet conſenſus populi liberi: eſſet iuris, & æquitatis (quæ uincula ſunt ciuitatis) repetita memoria. At uide quàm iſta tui latrocinij tela contempſerim. Iactam, & immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi: perueniſſe tamen ad me nunquam putaui: niſi fortè cùm parietes*

* *Vide num rationibus ſit legendum.*

diſturbabas, aut cùm tectis ſceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque *meum eſt, neque cuiuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes* diuturnam animi mei conſtantiam, meas curas, uigilias, conſilia, *quibus Reſpub. inuicta ſtat, ſi huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuiſſes: multò etiã magis, ſi illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam. Sed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti: reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper ciuis eram, & tum maximè, cùm meam ſalutem Senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, commendabat: tunc nunc quidem es ciuis, niſi fortè idem hoſtis eſſe, & ciuis poteſt. An tu ciuem ab hoſte natura, ac loco, non animo, factisq; diſtinguis? Cædem in foro feciſti, armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, ædesq; ſacras incendiſti. Cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? Potes autem eſſe tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo diſceſſu exulaſſe Rempub. putent? Nũquam'ne homo amentiſſime te circunſpicies? nunquam'ne quid facias cõſiderabis, nec quid loquare? Neſcis exilium, ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter ob præclariſſimas res à me ante geſtas, eſſe ſuſceptum? Omnes ſcelerati, atque impij, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules ſunt: etiam ſi ſolum non mutarunt. An quum omnes leges te exulem eſſe iubeant, non appellat inimicus?* QVI CVM TELO FVERIT: *ante Senatum tua ſica deprehenſa eſt.* QVI HOMINEM OCCIDERIT: *tu plurimos occidiſti.* QVI INCENDIVM FECERIT: *ædes Nympharum manu tua deflagrauit.* QVI TEM

**diuinam*

**quibus te in uitiſſimo ſtat Reſp.*

Concluſio. A contrario.

Argumentum à finitione exulis, & ex legũ autoritate.

TEMPLA DEORVM OCCVPAVERIT: *in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiariſsimus tuus de te priuilegium tulit, ut ſi in opertum Bonæ Deæ acceſsiſſes, exulares. At te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. Et tu quidem in* Ponto fuiſti. Non igitur ubi quiſque erit, eius loci ius tenebit: ſi ibi eum legibus* eſſe non oportebit.*

Claudius repertus in templo Bonæ Deæ.

*operto

*eſſe ſubiectũ non op.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ μωροὶ δοῦλοι, *id eſt,*

Omnes ſapientes liberos eſſe, & ſtultos omnes ſeruos.

LAVDETVR *uerò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur? Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refrænet primùm libidines, ſpernat uoluptates, iracundiam teneat, coërceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cùm ipſe improbiſsimis dominis dedecori, ac turpitudini parêre deſierit. Dum quidem his obediet, non modò Imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim eſt hoc uſurpatum à doctiſsimis, quorum autoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio: cùm uerò apud prudentiſsimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimilem, me, ſi quid in his ſtudijs operæ poſuerim, perdidiſſe? Dictum eſt igitur ab eruditiſsimis uiris, niſi ſapientem liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas uiuendi, ut uelis. Quis igitur uiuit, ut uult, niſi qui recta ſequitur: qui gaudet officio: cui uiuendi uia conſiderata, atque prouiſa eſt: qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas*

Nemo liber, niſi ſapiens.

ſequitur, atque colit, quia id ſalutare maximè eſſe iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique niſi libenter, ac liberè: cuius omnia conſilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcũtur, eodemq; referuntur: nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſius uoluntas, atq; iudicium. Cui quidem etiam (quæ uim habere maximam dicitur) Fortuna ipſa cedit, ſicut ſapiens poëta dixit: Suis ea cuiq; fingitur mo

5 ribus. Soli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi ita eſſe pluribus uerbis diſſerendum eſt: illud tamen, & * breue, & confitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi, ſerui. Nec hoc tam re eſt, quàm dicto inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes deniq; improbos eſſe ſeruos? An ille mihi liber uidetur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, uetat quod uidetur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audet? poſcit, dandum eſt: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimeſcendum? Ego uerò iſtum nõ modò ſeruum, ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque ut in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores (ut ſibi uidentur) ſerui, ſed tamen ſerui, Atrienſe, * ac tu: pari ſtultitia ſunt quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. Et ſumus, inquiunt, principes ciuitatis. Vos uerò ne conſeruorum quidem ueſtrorum principes eſtis. Sed ut in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſeruitutis tenent

** breui confitendum eſt.*

Epiphonema quo claudit ſententiam.

Similitudo.

** Mirè uariãt hîc codices: legendũ arbitror ſerui Atrienſes ſed tamẽ ſerui æquè ac tu.*

tenent: ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella geßi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. Gere igitur animum laude dignum*. Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. Mitto unde ſuſtuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm uideo, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. Non'ne igitur ſunt illa feſtiua? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obſecro te, ita uenuſta habeantur iſta, non ut uincula uirorum ſint, ſed ut oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum uideret matellionem Corinthium cupidißime tractantem, cùm ipſe totam Corinthum contempſiſſet, utrum illum ciuem excellentem, an Atrienſem ſeruum diligentem putaret? Reuiuiſcat Marcus Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos, & uideat aliquem ſummis populi beneficijs uſum, barbatulos mullulos * exceptantem de piſcina, & pertractantem, & murænarum copia gloriantem, non'ne hunc hominem ita ſeruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam conditionem recuſant durißimæ ſeruitutis? Hæreditatis ſpes, quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? Loquitur ad uoluntatem: quicquid denuntiatum ſit, facit: aſſentatur, aßidet, miratur. Quid horum eſt liberi? quid denique non ſerui inertis? Quid iam illa cupiditas (quæ uidetur eſſe liberalior) honoris, Imperij, prouinciarum? quàm dura eſt domina, quàm imperioſa, quàm uehemens? Cethego homini non probatißimo ſeruire res coëgit eos, qui ſibi eſſe amplißimi uidebantur

*Hic locus uariat, de quo uide ea, quæ poſt Annotationes Eraſmi adiecimus.

9

*captantem Murenã lampredam nocãt.

tur

tur munera mittere, noctu uenire domum ad eum, precari, denique ſupplicare. Quæ ſeruitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cùm cupiditatum dominatus exceßit, & alius eſt Dominus exortus ex conſcientia peccatorum, timor? Quàm eſt illa miſera, quàm dura ſeruitus! Adoleſcentibus paulò loquacioribus eſt ſeruiendum: omnes qui aliquid ſcire uidentur, tanquam domini timentur. Iudex uerò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non eſt omnis metus ſeruitus? Quid ualet igitur illa eloquentiſſimi uiri L. *Craßi copioſa magis, quàm ſapiens oratio,* ERIPITE NOS EX SERVITVTE. *Quæ eſt iſta ſeruitus, tam claro homini, tamq; nobili? Omnis animi debilitata & humilis, & fracta timiditas, ſeruitus eſt.* NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. *in libertatem uindicari uult? Minimè. Quid enim? adiungit,* Niſi uobis uniuerſis. Dominum mutare, non liber eſſe uult.* QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. *Nos uerò ſiquidem animo excelſo, & alto, & uirtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito: quandoquidem potes: debere ne dixeris, quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe nõ reddere. Sed hæc hactenus. Ille uideat quomodo Imperator eſſe poßit: cùm eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & ueritas ipſa conuincat.*

Seruitus ex cõſcientia.

Adoleſcentes dicit, qui malos ciues accuſabant.

Seruit' quid ſit

10 **Sic fortè melius, Niſi uobis uniuerſis, quib' & poſſumus, & debemus. Dominum muta, &c.*

Redit ad Antonium, & abruptè cõcludit.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος: *ideſt,*

Quòd ſolus ſapiens diues ſit.

QVAE *eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolus'ne tu diues? Prò Dij immortales: ego'ne me audiuiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solus'ne tu diues? Quid ſi ne diues quidem? quid ſi pauper etiam? Quem*

*enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeßio eſt, ut ad liberaliter uiuendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo, neq; poſſeßiones tuæ. Qui nihil ſibi deeſſe putat, nihil curat amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues eſt. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cùm iſti ordini ne honeſtus quidem poßit eſſe ullus: ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas: ſi teſtamẽta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis diues, non arca appellari ſolet. Quamuis illa ſit plena, dum te inanem uidebo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuiq; ſatis eſt, metiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia eſt opus. Duas? maiore. Plures? maiore etiam. Si, ut aiunt, Danai quinquaginta ſunt filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuiq; * opus eſt, ad id accommodatur, ut antè dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire poßint: hunc quo modo ego appellabo diuitem, cùm ipſe egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres neminem eſſe diuitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Romanus ex tantis uectigalibus iampridem uix poteſt. Igitur hoc propoſito, nunquàm eris diues antè, quàm tibi ex tuis poſſeßionibus tantum reficiatur, ut eo tueri ſex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia poßis. Iam fateris igitur non eſſe te diuitem: cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. Itaq; iſtam paupertatem, uel potius egeſtatem, ac*

**ſatis*

Concluſio.

Quem diuitem appellabat Craſſus.

Declarat rem admiſſa ſimilitudine.

mendicitatem tuam nunquam obſcurè tuliſti. Nam ut ijs, qui honeſtè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic qui uidet domi tuæ pariter accuſatorum, atq; iudicum conſociatos greges, qui nocentes, & pecunioſos reos eodem te autore corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs intercifas, pecuniarum in concionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad fœnerandas, diripiendasq; prouincias, qui expulſiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſeruis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones uacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis meſſem recordetur, qui teſtamēta ſubiecta, qui ſublatos tot homines, qui deniq; omnia uenalia, delectum, decretum, alienam, ſuam ſententiam, forum, domum, uocem, ſilentium, quis hunc non putet confiteri ſibi quæſito opus eſſe? Cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc uerè dixerit diuitem? Eſt enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atq; abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequêre, nunquam omnino es futurus diues. Meam autē quoniam pecuniam contemnis, & rectè: eſt enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica, de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis, atq; æſtimanda res ſit, utrum tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profectò, quæ ſunt ſummarum uirtutum, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſi quidem ut quiſq; quod plurimū ſit poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet

Diuiſiones, in diuerſum miſſiones. (margin)

Conducit argumentationem & concludit. (margin)

Epiphonema, ex quo concludit. (margin)

dubitet, quin in uirtute diuitiæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla uis auri, & argenti pluris, quàm uirtus æſtimanda eſt. O dij immortales, non intelligunt homines, quàm magnum uectigal ſit parſimonia. Venio enim iam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædijs ſexcenta ſeſtertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in uillis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & ueſtem infinitè concupiſcenti, non modò ad fructum ille eſt ſumptus, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui uectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? Cuius poſſeßio quò eſt maior, eò plus requirit ad ſe tuendum: an quæ ſuis ſe uiribus ſuſtinet? Sed, quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſeculi errore uerſer? M. Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & * Luſcinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in * Licopo: nos igitur ditiores ſumus, qui plura habemus? Vtinam quidem eſſemus. Sed non æſtimatione cenſus, uerùm uictu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, uectigal eſt: contentum uerò ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſsimæq; diuitiæ. Etenim ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata, & areas quaſdam magno æſtimant, quòd ei generi poſſeßionum minimè quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda Virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt unquam: nec naufragio, neq; incendio amittitur: nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui ſunt, ſoli ſunt diuites. Soli enim poßident res & fructuoſas, & ſempiternas: ſoliq; (quod eſt propriũ diuitiarum) 11
contenti ſunt rebus ſuis: ſatis eſſe putant quod eſt: nihil appetunt

Concluſio per contentionem.

*Licinios

*Labicano

Collatio, cui ſubiungit expoſitionẽ ſententiæ.

Nota uirtutis potentiam.

tunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & auari, quoniam incertas, atq; in caſu poſitas poſſeßiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inuentus eſt, cui quod haberet eſſet ſatis: non modò non copioſi, ac diuites, ſed etiam inopes, ac pauperes exiſtimandi ſunt.

*

MAR. TVL. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T. C.

M· T· CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Rep. ſexto.

CV M *in Africam ueniſſem,* Anitio Manilio Conſule, ad quartam legionem Tribunus (ut ſcitis) militum, nihil mihi potius fuit, quàm ut Maſiniſſam conuenirem, regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſis amicißimum. Ad quem ut ueni, complexus me ſenex collacrymauit, aliquantóq; pòſt ſuſpexit in cœlum, & Grates, inquit, tibi ago ſumme Sol, uobisq; reliqui cœlites, quòd antè quàm ex hac uita migro, conſpicio in meo regno, & his tectis* P. *Cornelium Scipionẽ, cuius ego nomine ipſo recreor: ita nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atq; inuictißimi uiri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra* Repub. *percontatus eſt: multisq; uerbis ultrò, citróq; habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Pòſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus, cùm ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaq; eius non ſolùm facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde ut cubitum diſceßimus, me, & feſſum de uia, & qui ad multam noctem uigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè, ut cogitationes, ſermonesq; noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo uidelicet ſæpißime uigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm*

* *à Manlio Conſule ductus, ad q.*

ex ipſo erat notior. Quem *ut agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ.* Vides'ne *illam urbem, quæ parere* Pop. Roma. *coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis penè miles: hanc hoc biennio* COS. *euertes, eritq́; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris,* CENS. *q́; fueris, & obieris legatus Aegyptum, Syriam, Aſiam, Græciam, delegêre iterum abſens* COS. *bellumq́; maximum conficies, Numantiamq́; excindes. Sed cùm eris curru Capitolium inuectus, offendes* Rempub. *perturbatam conſilijs nepotis mei.* Hinc *tu Africane, oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, conſilijq́; tui. Sed eius temporis ancipitem uideo quaſi fatorum uiam.* Nam *cùm ætas tua ſeptenos octies Solis anfractus, reditusq́; conuerterit, duoq́; hi numeri (quorū uterq; plenus, alter altera de cauſa habetur) circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te unum atq; tuum nomen, ſe tota conuertet ciuitas.* Te *Senatus, te omnes boni, te ſocij, te* Latini *intuebuntur. Tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis ſalus.* Ac *ne multa,* DICT. Rempub. *conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris.* Hic *cùm exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentq́; cæteri uehementius, leniter arridens Scipio,* Quæſo, *inquit, ne me à ſomno excitetis, & pax ſit rebus: audite cætera. Sed quò ſis Africane alacrior ad tutandam* Rempublic. *ſic habeto:* Omnibus, *qui patriam conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac definitum locum, ubi beati æuo ſempiterno fruantur.* Nihil *eſt enim illi principi* Deo, *qui omnem hunc mundum*

dum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure ſociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores, & conſeruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hîc ego, *etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis, quæſiui tamen, uiueret'ne ipſe pater* Paulus, *& alij, quos nos extinctos arbitraremur.* Imò *uerò, inquit, ij uiuunt, qui ex corporum uinculis tanquam è carcere euolauerunt. Veſtra uerò, quæ dicitur uita, mors eſt. Quin tu aſpicias ad te uenientem* Paulũ *patrem. Quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque oſculans flere prohibebat: atq; ego ut primùm fletu repreſſo loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atq; optime, quando hæc eſt uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris: quin huc ad uos uenire propero?* Non *eſt ita, inquit ille.* Niſi *enim* Deus *is, cuius hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodijs liberauerit, huc tibi aditus patêre non poteſt.* Homines *enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ terra dicitur.* Hisq; *animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſydera, & ſtellas uocatis, quæ globoſæ, & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos ſuos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi* Publi, *& pijs omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec iniuſſu eius, à quo ille eſt uobis datus, ex hominum uita migrandum eſt, ne munus humanum aſſignatum à* Deo *defugiſſe uideamini. Sed ſic,* Scipio, *ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iuſtitiam cole, & pietatem: quæ cùm ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt: quia ea uita, uia eſt in cælum, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt*

locum quem uideas (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas elucens circulus) quem uos (ut à Graijs accepiſtis) orbem lacteum nũcupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia uidebantur. Erant autem eæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus: & eæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquam ſuſpicati ſumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè uincebant. Iam uerò ipſa terra ita mihi parua uiſa eſt, ut me Imperij noſtri, quo quaſi punctum eius attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quouſq; humi defixa tua mens erit? Num'ne aſpicis, quæ in templa ueneris? Nouem tibi orbibus, uel potius globis, connexa ſunt omnia, quorum unus eſt cœleſtis extimus, qui reliquos omnes cõplectitur, ſummus ipſe Deus, arcens, & continens cæteros: in quo infixi ſunt illi, qui uoluuntur, ſtellarũ curſus ſempiterni: cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui uerſantur retro, contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde eſt hominum generi proſper, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilus, horribiliſq; terris, quem Martem dicitis. Deinde ſubter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce luſtret, & compleat. Hunc ut comites conſequuntur alter Veneris, alter Mercurij curſus. In infimoq; orbe Luna radijs Solis accenſa conuertitur. Infrà autem iam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam ſunt æterna omnia. Nam ea, quæ eſt media, & nona tellus, neq; mouetur, & infima eſt, & in eam ferũtur omnia

ſuo

ſuo*motu pondera. Quæ cùm intuerer ſtupens,ut me rece-pi, Quis hic,inquam, quis eſt,qui complet aures meas tantus, & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis,impulſu, & motu ipſorum orbium conficitur:qui acuta cum grauibus temperans, uarios æquabiliter concentus efficit. Nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt, & natura fert,ut extrema ex altera parte grauiter,ex altera autem acutè ſonent. Quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus,cuius conuerſio eſt concitatior, acuto, & excitato mouetur ſono,grauiſſimo autem hic lunaris,atq; infimus. Nam terra nona immobilis manens, ima ſede ſemper hæret complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem uis eſt deorum,Mercurij,& Veneris, * modorum ſeptem efficiunt diſtinctos interuallis ſonos:qui numerus rerum omnium ferè nodus eſt.Quod docti homines neruis imitati, atq; cantibus, aperuere ſibi reditum ad hunc locum: ſicut alij, qui præſtantibus ingenijs in uita humana diuina ſtudia coluerunt.Hoc ſonitu oppletæ aures obſurduerunt:nec eſt ullus hebetior ſenſus in uobis: ſicut in illis, ubi Nilus ad illa,quæ Catadupa nominantur,præcipitat ex altiſſimis montibus ea gens,quæ illum locum accolit,propter magnitudinem ſonitus,ſenſu audiendi caret. Hic uerò tantus eſt totius mundi incitatiſſima conuerſione ſonitus, ut cum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem nequitis aduerſum,eiusq; radijs acies ueſtra,ſenſusq; uincitur. Hæc ego admirans,referebã tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari,ac domum:quæ ſi tibi parua(ut eſt) ita uidetur,hæc cœleſtia ſemper ſpectato,illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum,

*aliàs,nutu

Hic locus uariat:uide in annotationibus.

Catadupa.

*aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris, & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, uaſtas ſolitudines interiectas. Hosq́; qui incolunt terram, non modò interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab alijs ad alios manare poſsit: ſed partim obliquos, partim *auerſos, partim etiam aduerſos ſtare uobis, à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem, quaſi quibuſdam redimitam, & circundatam cingulis, è quibus duos maximè inter ſe diuerſos, & cœli uerticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos obriguiſſe pruina uides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles, quorum auſtralis ille (in quo qui inſiſtunt, aduerſa uobis urgent ueſtigia) nihil ad ueſtrum genus. Hic autem alter ſubiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à uobis, anguſtata uerticibus, lateribus latior, parua quædam inſula eſt: circunfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm ſit paruus, uides. Ex his ipſis cultis, notisq́; terris, num aut tuum, aut cuiuſquam noſtrum nomen, uel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, uel illum Gangem trãſnare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Auſtri'ue partibus tuum nomẽ audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in anguſtijs ueſtra gloria ſe dilatari uelit. Ipſi autem, qui de uobis loquuntur, quàm loquentur diu? Quin etiam ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcuiuſq; noſtrûm à patribus acceptas poſteris prodere, tamen propter eluuiones, exuſtionesq́; terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modò non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus.*

*tranſuerſos.

Quid

Quid autem intereſt ab ijs, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cùm ab ijs nullus fuerit, qui antè nati ſunt? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt uiri: cùm præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit. Homines enim *populariter annum tantummodò ſolis, id eſt, unius aſtri reditu metiuntur: re ipſa autem cùm ad idem inde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemq; totius cœli deſcriptionem longis interuallis retulerint, tùm ille uere uertens annus appellari poteſt: in quo uix dicere audeo, quàm multa ſecula hominum teneantur.* Nanq; *ut olim deficere ſol hominibus, extinguiq; uiſus eſt, cùm* Romuli *animus hæc ipſa in templa penetrauit: ita quãdocunq; eadem parte ſol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium, ſtelliſq; reuocatis, expletum annum habeto.* Huius *quidem anni nondum uigeſimam partem ſcito eſſe conuerſum.* Quocirca *ſi reditum in hunc locum deſperaueris, in quo omnia ſunt magnis, & præſtantibus uiris, quanti tandem eſt iſta hominũ gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam poteſt?* Igitur *altè ſpectare ſi uoles, atq; hanc ſedem, & æternam domum contueri, neq; ſermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis ſpem poſueris rerum tuarum: ſuis te illecebris oportet ipſa uirtus trahat ad uerum decus.* Quid *de te alij loquantur, ipſi uideant: ſed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & anguſtijs cingitur ijs regionum, quas uides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione poſteritatis extinguitur.* Quæ *cùm dixiſſet,* Ego *uerò, inquam, ò* Afri*cane, ſi quidem bene meritis de patria, quaſi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia ueſtigijs ingreſſus patrijs, & tuis, decori ueſtro nõ defui: nunc tamen tanto præmio*

Annus *uertens.*

*mio propoſito enitar multò uigilantius. Et ille: Tu uerò enitere, & ſic habeto, te non eſſe mortalem, ſed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma iſta declarat: ſed mẽs cuiuſq;, is eſt quiſq;: non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe: ſiquidem Deus eſt, qui uiget, qui ſentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpoſitus eſt, quàm hũc mundum princeps ille Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus mouet. Nam quod ſemper mouetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodq́; ipſum agitur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat neceſſe eſt. Solum igitur, quod ſeſe mouet, quia nunquam deſeritur à ſe, nunquam ne moueri quidem deſinit: quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium eſt mouendi. Principio autẽ nulla eſt origo: nam ex principio oriũtur omnia: ipſum autem nulla ex re fieri poteſt: nec enim id eſſet principium, quod gigneretur aliunde. Quod ſi nunquam oritur, nec occidit quidem unquam. Nam principium extinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſiquidem neceſſe eſt à principio omnia oriri. Ita fit, ut motus principium ex eo ſit quod ipſum à ſe mouetur: id autẽ nec naſci poteſt, nec mori: uel concidat omne cœlum, omniſq́; natura *qua conſiſtat neceſſe eſt, nec uim ullam nanciſcatur, * quæ à primo impulſu moueatur. Cùm pateat igitur æternum id eſſe, quod à ſeipſo moueatur: quis eſt hic, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? Inanimatum eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo. Quod autem anima eſt, id motu cietur interiore, & ſuo. Nam hæc eſt natura propria animæ, atque uis. Quæ ſi eſt una ex omnibus, quæ ſeſe moueat, neque nata eſt certè, & æterna eſt. Hanc tu exerce in optimis*

mis rebus. Sunt autem hæ optimæ curæ de ſalute patriæ, quibus agitatus, & exercitatus animus uelocius in hanc ſedem, & domum ſuam peruolabit. Idq; ocyus faciet, ſi iam tum cùm erit incluſus in corpore, & eminebit foras: & ea quæ extrà erunt, contemplans, quàm maximè ſe à corpore abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis uoluptatibus dediderunt, earumq; ſe quaſi miniſtros præbuerunt, impulſuq; libidinum uoluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura uiolauerunt, corporibus elapſi circum terram ipſam uolutantur: nec in hunc locum, niſi multis exagitati ſeculis reuertuntur. Ille diſceſſit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

MARCI TVLLII CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS FINIS.

ΜΑΡΚΟΥ
ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥ ΚΑΤΩΝ Ὁ ΜΕΙΖΩΝ, Η ΠΕΡΙ ΓΗΡΩΣ.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ.

Ὦ Τίτε, εἴκεν ἐγὼ πρόφρων τοι ἵκωμαι ἀρήξων,
Γάγχυ τε κούφω ἀργαλέην μελεδῶνα γε θῶμαι,
Ἥ σ' αὔτως ἔψυσ' αἰνῶς, μάλα δὴ κατατήκει,
Ἡ δὲ παγεῖσ' ἐν στήθεσι θυμόν σ' ἀμφιμεραδαίνει:
Τῇ νῦν τείρεαι, ἆθλον ἔπειτ' ἄν ἐμοί τί ποτ' εἴη;

Ἔξεστι γάρ τοι κἀμοὶ φάναι ταυτὰ ἔπη ὦ Ἀττικέ, ἅπερ ἐκεῖνος ὁ ἀνὴρ πρὸς Φλαμίνιον, τῷ πράγματι μὲν, οὐ πάνυ μεγάλῳ, ἔμπλεως γε μὴν πίστεως ὢν εἰρήκει: καίτοι εὖ οἶδα μηδὲν κατὰ Φλαμίνιον σέ γε ὦ Ἀττικὲ μεριμνᾶν νύκτας τε καὶ ἤματα πάντα. ἔγνων γάρ σου τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιεικές τε καὶ κόσμιον, καί σε μὴ μόνον ἐπωνυμίαν ἀθήνηθεν ἀπενέγκασθαι, ἀλλὰ καὶ φρόνησιν, καὶ παιδείαν μανθάνω. Ὑποπτεύω μέν τοι καί σε τοῖς αὐτοῖς, οἷς ἔσθ' ὅτε καὶ ἐμαυτόν, χαλεπώτερον ἐνοχλεῖσθαι, ὧν ἄρ' ἡ παραμυθία καὶ μείζων δή τις ἐστί, καὶ εἰς ἕτερόν γε ὑπερκείσθω καιρόν.

νῦν δέ μοι πρὸς σὲ ἄττα συγγράψαι ἔδοξε γήρως πέρι. τοῦ γὰρ τοι φορτίου τούτου, ὅπερ ἐμοί κοινὸν ὑπάρχει πρὸς σέ, ἢ τοι ἐπικειμένου ἤδη τοῦ γήρως, ἢ καὶ ἐπερχομένου κουφίζειν δεῖν ἐπὶ σὲ καὶ ἐμαυτὸν ἀξιῶ, καί τοι εὖ εἰδὼς σέ γε φέροντά τε αὐτὸ καὶ οἴσοντα, ὥσπερ ἀμέλει ἐπὶ τ' ἄλλα πάντα, μετρίως τε καὶ σοφῶς. ἀλλά μοι ἐπειδὴ βουλομένῳ ἦν περὶ γήρως τι συγγράψαι, σὺ προσέβαλες ἄξιος δώρου τοῦδε, ᾧ γ' ἂν εἰς κοινὸν χρῷτο ἡμῶν ἑκάτερος. ἐμοί γε οὖν ἡ τοῦ τοιούτου σύνταξις λόγου οὕτω πως καθ' ἡδονὴν ἐγεγόνει, ὥς τε μὴ μόνον τὰ χαλεπὰ τοῦ γήρως ξύμπαντα ἀπεῤῥῖφθαι, ἀλλὰ καὶ μαλακὸν τὸ γῆρας προσαπειργάσθαι ἐπὶ ἡδύ. οὐ μήποτ' οὖν ἱκανῶς πρὸς ἀξίαν ἐγκωμιάσαι φιλοσοφίαν γένοιτ', ᾗ γ' ὁ πειθόμενος οἷός τε διάγειν ἔξω χαλεπῶν τὸν τοῦ βίου σύμπαντα χρόνον. ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων πέρι πολλά τε εἰρήκαμεν, καὶ αὖθις ἐροῦμεν πολλάκις. τὸ νῦν δ' εἶναι βιβλίον τοῦτό σοι περὶ γήρως πεπόμφαμεν, πάντα δὲ τὸν λόγον, οὐ Τιθωνῷ καθάπερ Ἀρίστων ὁ Χῖος περιτεθεικότες ἐσμέν, τοῦ μή τι σμικρόν, ὡς ἐν μύθοις, ἀξίωμα εἶναι, ἀλλὰ Μάρκῳ Κάτωνι γέροντι, ἵνα μεῖζον ἔχοιτο ἀξιώματος ὁ λόγος. πρὸς τοῦτον δὲ Λαίλιον καὶ Σκιπίωνα θαυμάζοντας πεποιήκαμεν, ὅτι ῥᾳδίως αὐτὸς φέρει τὸ γῆρας, κἀκείνοις αὖ πάλιν τόνδε ἀποκρινόμενον. ὁ δέ γε εἴ τι πολυμαθέστερον δοκεῖ διαλέγεσθαι, ἢ ὡς ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτὸς εἴωθεν συγγράμμασι, τοῖς ἑλληνικοῖς τοῦτό γε ἀπονεμε

λόγοις· περὶ οὗ δῆλον ὡς ὁ γ' οὖν γήρᾳ τυγχάνει λίαν ἐσπουδακώς. ἀλλὰ τί δεῖ πλειόνων; ἤδη γὰρ ὁ λόγος αὐτοῦ Κάτωνος πᾶσαν τὴν ἡμετέραν περὶ γήρως δηλώσει διάνοιαν.

ΣΚΙΠΙΩΝ.

Πολλάκις ὦ Μάρκε Κάτων θαυμάζειν εἴωθα μετὰ Γαΐου Λαιλίου τουτουί, ποτὲ μὲν τὴν σὴν περὶ τἆλλα ἐπιφανῆ τε καὶ τελείαν σοφίαν, ποτὲ δὲ καὶ μάλιστα, τὸ μηδεπώποτέ σοι ἐπαχθὲς ὂν τὸ γῆρας αἰσθέσθαι. ὅπερ οὐκ ὀλίγοις τῶν γερόντων οὕτως ἐστὶ μισητόν, ὥστε σφᾶς ἀνέχειν φορτίον φάσκειν Αἴτνης βαρύτερον. ΚΑΤΩΝ. Πρᾶγμα ἥκιστα χαλεπὸν θαυμάζειν ἐοίκατε ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε. οἷς μὲν γὰρ ἐπικουρία παρ' αὐτοῖς οὐδεμία πρὸς τὸ ζῆν εὖ τε καὶ μακαρίως, τούτοις ἐπαχθὴς ἐστὶν ἡλικία πᾶσα. ὅσοι δὲ παρὰ σφῶν πάντα αἰτοῦσι τὰ ἀγαθά, τούτοις κακὸν οὐδὲν οἷόν τε δοκεῖν, ὧν ἂν φύσεως ἀνάγκη ἐπάγῃ. οἷον δὴ καὶ τὸ γῆρας τυγχάνει μάλιστα ὄν, ὃ κτήσασθαι μὲν εὔχονται πάντες ἄνθρωποι, κτησάμενοι δὲ τοῦτο πάλιν αὐτὸ αἰτιῶνται. εἰς τοσοῦτο δ' ἥκουσιν ἀστασίας καὶ εὐηθείας καὶ κακοηθείας. θᾶττον αὐτό φασιν, ἢ ᾠήθησαν ἄν, ὑποδύεσθαι. πρῶτον μὲν οὖν τίς αὐτοὺς οἴεσθαι βιάζεται τὰ ψευδῆ; τί γὰρ θᾶσσον νεανίσκῳ τὸ γῆρας, ἢ παιδὶ ἡ νεανικὴ ὑποδύεται ἡλικία; ἔπειτα δὲ πῶς ἧσσον αὐτοῖς ἐπαχθὲς ἔσται τὸ γῆρας, εἰ ἔτος διατελοῖεν ὀκτακοσιοστὸν ἢ ὀγδοηκοστόν; τὸ γὰρ τοῦ βίου παρεληλυθὸς κἂν μακρὸν, ἐξερρυηκὸς μέν τοι

ἅπαξ, οὐδενὶ ἂν ἔτι παραμυθίῳ γέροντα εὐήθη καταμελίουσαν δυνατὸν εἴη. δι' ὃ δὴ εἰ τὴν ἐμὴν σοφίαν φιλεῖτε θαυμάζειν, ἣ ὄφελον ἦν ἀξία τῆς θ' ὑμῶν ὑπολήψεως, τῆς θ' ἡμετέρας ἐπωνυμίας, ἐν τούτῳ τυγχάνομεν ὄντες σοφοί, ὅτι φύσει ἡγεμόνι ἀρίστῃ ἑπόμεθα καθάπερ θεῷ, καὶ πειθόμεθα ταύτῃ. ὑφ' ἧς οὐκ εἰκός, τῶν ἄλλων τοῦ βίου μερῶν εὖ διαγεγραμμένων, τὸ τελευταῖον δρᾶμα, ὥσπερ ὑπὸ ῥαθύμου ποιητοῦ, ἠμελῆσθαι· ἀλλὰ γοῦν ὅμως ἀναγκαῖον ἦν καίτοι που ἔσχατόν εἶναι, καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀκροδρύων καὶ τῶν ἐκ γῆς καρπῶν ὡσανεὶ περιττόν τι καὶ εὐκατάπτωτον ὡραίᾳ πεπαῦσθαι, ὃ δὴ πρᾴως οἰστέον ἂν εἴη ἀνδρὶ σοφῷ. τί γοῦν ἄλλο τὸ δίκην γιγάντων θεομαχεῖν ἐστίν, ἢ τὸ τὴν φύσιν ἀμύνεσθαι; ΛΑΙΛΙΟΣ. Οὐκοῦν ὦ Κάτων κεχαρισμενώτατ' ἂν ἡμῖν, ἵνα καὶ ὑπὲρ Σκιπίωνος ὑπόσχωμαι, δράσειας γ', ἐπεὶ δή περ ἐλπίζομεν, καὶ μὲν τοι προθυμούμεθα εἰς γέροντας ἀφικέσθαι, πολὺ πρότερον μάθοιμεν παρὰ σοῦ τίσι ποτὲ λόγοις ῥᾷστα φέρειν δυναίμεθα τὴν βαρύνουσαν αὐτῶν ἡλικίαν. ΚΑΤΩΝ. Ποιήσω γε δὴ ὦ Λαίλιε, ἄλλως τε καὶ εἰ ὑμῶν ἑκατέρων ἐν χάριτι ἔσται, ὡς λέγεις. ΛΑΙΛΙΟΣ. Καὶ μάλα ὦ Κάτων ἡμεῖς γε βουλόμεθα, εἰ μή τι σοι χαλεπόν, ὥσπερ. ἵνα μακρὰν ὁδὸν περιεληλυθώς, ἣν καὶ ἡμᾶς ὁμοίως δεήσει πορεύεσθαι, τοῦτο, εἰς ὅπερ ἀφῖκου, ἰδεῖν, ὁποῖόν τι ἐστί. ΚΑΤΩΝ. Ποιήσω δὴ ταῦτα ὦ Λαίλιε, ὡς ἂν οἷός τε γένωμαι· πολλάκις γὰρ καὶ περιέτυχον ὀδυρ-

μοῖς

μοῖς ἀνδρῶν ἡλικιωτῶν ἐμῶν, ὅμοιον δὲ ὁμοίῳ δ' εὖ πελάζειν παλαιὰ παροιμία, ὡς Γάϊος Σαλινάτωρ, ὡς Σπόριος Ἀλβῖνος ἄνδρες ὑπατικοὶ ἡμέτεροι σχεδόν τι ἡλικιῶται εἰώθασι κατοδύρεσθαι· τὸ μὴ ὡς τῶν ἡδονῶν στερόμενοι, ὧν ἄνευ οὐδ' ἂν οἴοιντο ζῆν· τὸ δ' ὡς ὑπὸ τούτων ὑπερορώμενοι, ὑφ' ὧν εἰώθεσαν διακονεῖσθαι καὶ θεραπεύεσθαι. ὅτι δὲ οὐ τὸ αἴτιον ἐδόκουν ἐμοὶ αἰτιᾶσθαι. εἰ γὰρ ἦν τοῦτο γήρως αἰτία, κἂν ἐμοὶ τοῖς αὐτοῖς τούτοις χρῆσθαι συνέβαινε, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι τῶν πρεσβυτέρων· ὧν τὸ γῆρας πολλῶν ὄντων, ἔξω μεμψιμοιρίας ὂν οἶδα ἐγώ. οἵ γε τὸ τῶν ἐπιθυμητικῶν ἀπολελῦσθαι δεσμῶν οὐ φέρουσι χαλεπῶς. οὐδέ τι ὑπὸ τῶν σφετέρων ὑπερορῶνται. ἀλλὰ πάντων δὴ τῶν τοιούτων ὀλοφυρμῶν τὸ αἴτιον, οὐκ ἐν τῇ ἡλικίᾳ, ἀλλὰ ἐν τῷ τρόπῳ ἐστίν. οἱ μὲν γὰρ κόσμιοι, καὶ μὴ δύσκολοι, μήδ' ἀπαίδευτοι γέροντες ἀνεκτὸν διάγουσι γῆρας. τὸ φορτικὸν δὲ, καὶ ἀπαίδευτον, χαλεπὸν παρὰ πάντα τὸν βίον ἐστίν. ΛΑΙΛΙΟΣ. Ἔχει μὲν ὦ Κάτων ἃ λέγεις. ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν, ὡς σοὶ διὰ τὴν οὐσίαν καὶ ἀξίαν καὶ εὐπορίαν τὴν σὴν, ἀνεκτότερον δοκοίη τὸ γῆρας. τὸ δὲ μὴ πολλοῖς ἐθέλει συμβαίνειν. ΚΑΤΩΝ. Ἔστι τι τοῦτό γε ὦ Λαίλιε· ἀλλ' οὐδαμῶς πάντα ἐν τούτῳ· ὡς Θεμιστοκλῆς Σεριφίῳ πρὸς λοιδορίαν ἀποκρίνασθαι λέγεται. τοῦ μὴ γὰρ εἰπόντος, ὡς οὐ δι' οἰκείαν αὐτοῦ δόξαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῆς πατρίδος εὐδοκιμεῖν, μὰ δί' ὅς ἔφη, οὔτ' ἂν ἐγὼ Σερίφιος ἦν, ἔνδοξος ἂν ἐτύγχανον, οὔτ' εἰ

σὺ Ἀθηναῖος, ὀνομαστός ποτε ἂν ἐγένου. τὸ δ᾽ οὖν τὸν αὐτὸν τρόπον δεῖ καὶ περὶ γήρως εἰπεῖν. οὔτε γὰρ ἐν ἀπορίᾳ ἐσχάτῃ, ἐλαφρὸν ἂν εἴη τὸ γῆρας, οὐδὲ σοφῷ γε, οὔτ᾽ αὖ ἐν ἄκρᾳ εὐπορίᾳ μὴ ἐπαχθὲς ἀμαθεῖ τε καὶ φαύλῳ. ἐπιδέξια γὰρ παντάπασιν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε ὅπλα γήρως αἵ τέχναι τε καὶ αἱ ἀσκήσεις τῆς ἀρετῆς. αἳ δῆτα καλῶς διὰ βίου ἐκπονηθεῖσαι καρποὺς φέρουσι θαυμαστοὺς πολὺν χρόνον διαβεβιωκότι, οὐ μόνον τῷ μηδέ ποτε περιλιπεῖν, μηδ᾽ ἐν τῷ ἐσχάτῳ χρόνῳ τῆς ἡλικίας (καίπερ ὂν μέγα τοῦτό γε) ἀλλ᾽ ὅτι καὶ ἡ τοῦ καλῶς βεβιωμένου βίου σύνεσις, καὶ τῶν εὖ πεπραγμένων ἀνάμνησις, ἡδίστη οὖσα τυγχάνει. ἐγὼ γε οὖν Κύιντον Μάξιμον, τὸν Τάραντα ἀνειληφότα, γέροντα, μειράκιον ὤν, καθάπερ τινὰ ἡλικιώτην ἐφίλουν. ἦν γὰρ ἐν ἐκείνῳ τῷ ἀνδρὶ σεμνότης εὖ μάλα ἐκ φιλοφροσύνης ἡδυνομένη, οὐδὲ τι μετέβηκε τὸν τρόπον τὸ γῆρας. καίτοι γ᾽ αὐτὸν θεραπεύειν ἠρξάμην, πρεσβύτην μὲν κομιδῆ μήπω ὄντα, ἡλικίᾳ γε μὴν ἤδη προβεβηκότα. ἐνιαυτῷ γὰρ τῷ ὕστερον γενέσεως τῆς ἐμῆς ὕπατος ἀπεδείχθη τὸ πρῶτον. σὺν αὐτῷ δὲ τὸ τέταρτον ὑπατεύοντι νεανίσκος ὢν ἐγώ, στρατιώτης εἰς Καπύην ἀπῆλθον. ἔτει δὲ πέμπτῳ ὕστερον, ταμίας εἰς Τάραντα, εἶτ᾽ ἀστυνόμος, καὶ μετὰ τετραετίαν, ἔπαρχος ἀπεδείχθην. ἣν ἦρξα ἀρχὴν Τυδιτάνου καὶ Κεθήγου ὑπατευόντων, ἡνίκα κεῖνος γέρων κομιδῆ ὤν, εἰσηγητὴς Κιντικοῦ γεγένηται νόμου ὑπὲρ δωρεῶν καὶ χαρίτων. οὗτος δὲ καὶ πολέμους πρεσβύτης ὢν ἐμφανῶς ἤδη ὥς τις τῶν

νεωτέρων ἐπολέμει, καὶ Ἀννίβαν σκιρτῶντα νεανικῶς, διεμάλαξεν ἀνεχόμενος, ὃ πάνυ παγκάλως ὁ οἰκεῖος ἡμῖν Ἔννιος λέγει,

Πολλὰ δὲ δηθύνων εἰς χρήματα πάντα σαώζει.
Τῶν γὰρ πρὸ θρύλλων μὴ ἡ σωτηρίη ἔσκε,
Τοῦ δὴ καὶ κλέα νῦν ἀνὰ λαοὺς πάμμεγα λάμπει.

Ταραντίνα δὲ ὅσα μὲν ἐγρηγόρσει, οἷα δὲ βουλίᾳ χρησάμενος ἀνέλαβε, ὅτε δ' ἡ παρόντος κἀμοῦ, Σαλινάτωρ, ὃς τῆς πόλεως ἑαλωκυίας ἐπὶ τὴν ἄκραν κατέφυγε, σεμνυνομένῳ καὶ λέγοντι, ἐμοῦ συμπράσσοντος ὦ Κύντε Φάβιε Τάραντα ἀνέλαβες, ἀληθέστατα, ἔφη γελάσας, εἰ μὴ γὰρ ἀπέβαλες, οὐκ ἂν ἔγωγε ἀνέλαβον. οὐδὲ μὴν ὅ γ' ἐν ὅπλοις ὑπέρτερος ὤν, ἢ ἐν τῇ βέννῳ δοκεῖ. ὅς γε ὑπατεύων τὸ δεύτερον, Σπουρίου Καρβιλίου τοῦ συνάρχοντος ἄγοντος ἡσυχίαν, Γαΐῳ Φλαμινίῳ δημαρχοῦντι, καθ' ὅσον οἷός τε ἦν, ἀντέστη διαιροῦντι κατ' ἄνδρα τὴν Πικηνίδα, καὶ Γαλατικὴν χώραν ἐναντία τῷ τῆς βουλῆς ἀξιώματι. μάντις τε ὢν τῶν ἐπ' οἰωνοῖς θαρρῶν ἔφασκεν, ὅτι ὅσα μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς πολιτείας πράσσεται, καὶ ἀρίστοις οἰωνοῖς ταῦτα πράσσοιτο. ὅσα δὲ ἐναντία τῇ πολιτείᾳ φέρεται, καὶ τοῖς οἰωνοῖς ὅτι ταῦτα φέροιτο ἐναντία. πολλὰ μὲν τοίνυν τῶν λαμπροτάτων ἐν τῷ ἀνδρὶ τῷδε κατανενόηκα: θαυμαστότερον δὲ οὐδὲν, ἢ ὅπως τὴν τελευτὴν ἤνεγκε Μάρκου τοῦ υἱέος ἀνδρὸς τῶν ἐνδόξων τε καὶ ὑπατικῶν. διὰ χερὸς δὲ ἡμῖν τὸ ἐγκώμιον, ὅπερ ἀναγινώσκοντες, τίνα οὐχ ὑπερφρονοῦμεν

τοῦ ἐκ τρίβωνος φιλοσόφων; οὐδ' ἄρα κεῖνος γε ἐν τῷ ἐμφανεῖ μόνον, κἀν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν πολιτῶν μέγας, ἀλλὰ καὶ ἔνδον τε καὶ οἴκοι βελτίων ἦν. οἷος μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ, οἷα δὲ παραγγέλματα, ὅση δὲ γνῶσις πραγμάτων ἀρχαίων, οἵα δὲ νομίμου μαντικοῦ ἐπιστήμη; πολλοὶ ἔτι ἐν αὐτῷ λόγοι ἦσαν, ὡς γ' ἐν ἀνδρὶ Ῥωμαίῳ: καὶ πάντας διὰ μνήμης, οὐ μόνον τοὺς οἰκείους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀλλοφύλους εἶχε πολέμους. οὗ τῶν λόγων οὕτως ἐγὼ πρὸς ἐπιθυμίαν τέως ἀπέλαυον, ὥσπερ εἰ πάλαι προὐμαντευόμην τὸ νῦν ἀποβεβηκὸς τοῦτο, μηκέτι ἂν εἶναι μηδένα, κείνου γε ἀπεσβεκότος, παρ' οὗ μανθάνειν οἷός τ' ἂν εἴην. πρὸς δὴ τί ταῦθ' οὕτως ὑπὲρ Μαξίμου πολλά; ὅτι ὁρᾶτε δήπου, ὡς οὐ θεμιτὸν φάναι τὸ τοιοῦτο γῆρας ἄθλιον γεγονέναι. ἀλλ' οὐ πάντες Σκιπίωνες ἢ Μάξιμοι εἶναι δύνανται. ὥς τε πόλεων ἁλώσεις, ὥς τε πεζομαχίας τε, καὶ ναυμαχίας, ὥς τε πολέμους σφίσι διαπεπολεμημένους, ὥς τ' ἐπινικίους πομπὰς ὕστερόν ποτε ἐνθυμεῖσθαι, ἀλλὰ μὴν ἔστι καὶ βίου καθαρῶς μὲν ἡσύχως, καὶ χαριέντως διηνυσμένου, γῆρας ἐλαφρὸν καὶ εὐάρεστον: οἷον τὸ Πλάτωνος πυνθανόμεθα. ὃς πρώτῳ καὶ ὀγδοηκοστῷ γράφων ἐτελεύτησεν ἔτει. οἷον τὸ Ἰσοκράτους. ὃν τετάρτῳ καὶ ἐνενηκοστῷ ἔτει φασὶ γεγραφέναι τὸν πανηγυρικὸν ἐπιγραφόμενον λόγον, πέντε δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐπιβιῶναι. οὗ ὁ διδάσκαλος Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, ἔτη ἑπτὰ καὶ ἑκατὸν διετέλεσεν, οὐδ' ὑπὸ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς, καὶ τοῦ ἔργου ἔληξεν οὐδέ-

πώποτε

πώποτε. ὃς καὶ ἐρωτώμενος τί ποτε ἐπὶ τοσοῦτον χρονίζειν ἐν τῷ βίῳ ἐθέλοι, οὐδὲν ἔχω, ἔφη, αἰτιᾶσθαι τὸ γῆρας. Λαμπροτάτη ἀπόκρισις καὶ ἀνδρὸς ἀξία σοφοῦ, τὰς γὰρ σφετέρας κακίας οἱ ἀμαθεῖς καὶ τὰς σφῶν αἰτίας ἐπὶ τὸ γῆρας μετάγουσιν. οἷόν τι αὐτὸς οὐκ ἐποίει, οὗ νῦν μνείαν πεποίημαι, Ἔννιος.

Ἀλλ' ἠΰτ' ἵππος τ' ἄλκιμος ὃς πύματον διὰ χῶρον.
Ζηνὸς ὀλύμπια παρὸς πολλάκις ἤρετ' ἄεθλα.
Νῦν κρατερῷ δεδμημένος δὴ μάλα γήραϊ εὕδει.

Ἵππου ὅδε ἰσχυροῦ καὶ ὀλυμπιονίκου γῆρας τὸ ἑαυτοῦ παραβάλλει, τούτου δὲ καὶ ὑμεῖς μεμνῆσθαι εὖ ἔχοιτε ἄν. ἐνάτῳ γὰρ καὶ δεκάτῳ ἔτει μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν, Τίτος Φλαμίνιος καὶ Μάρκος Ἀτίλιος ὕπατοι ἀπεδείχθησαν. αὐτὸς δὲ τῶν Σκιπίωνος ὑπάτου καὶ Φιλίππου τὸ δεύτερον ὑπατευόντος ἐτελεύτησεν. ἐπειδὴ ἐγὼ πέντε καὶ ἑξήκοντα ἔτη γεγονὼς εὐφώνως τε καὶ εὐτόνως τὸν Οὐοκώνειον νόμον εἰσηγησάμην. ἑβδομηκονταέτης δὲ γενόμενος, τῶν τοσούτων γὰρ ἐβεβιώκει Ἔννιος, οὕτως ἔφερε δύο τὰ μέγιστα νομιζόμενα φορτία, πενίαν καὶ γῆρας, ὥς τε σχεδόν τι ἥδεσθαι τούτοις καὶ ἡδόμενος φαίνεσθαι. ὅσα γε γάρ τοι σκοπούμενος ἐγὼ καὶ περιβάλλων κατὰ νοῦν εὑρίσκω, τέτταρές εἰσι μάλιστα αἰτίαι, δι' ἃς ἂν δόξειεν ἄθλιον τὸ γῆρας. μία μὲν, ὅτι τῶν πρακτέων ἀφίστησιν, ἑτέρα δ' ὅτι ἀσθενέστερον ἀπεργάζεται τὸ σῶμα, τρίτη δ' ὅτι πασῶν σχεδόν τι ἀποστερεῖ τῶν ἡδονῶν, τετάρτη δ' ὅτι οὐ πόρρω θανάτου ἐστί. τούτων δὲ εἰ δοκεῖ

τῶν αἰτιῶν ὁπόση ἑκάστη, καὶ ὅσον εὔλογός ἐστι, θεασώμεθα. Τῶν πρακτέων ἀπάγει τὸ γῆρας, τῶν ποίων, ἢ τῶν ὅσα νεότητι πράσσεται καὶ ἰσχύϊ; ἆρ' οὖν οὐδὲν χρῆμα πρεσβυτικόν, ὅπερ ἂν καὶ τοῖς σώμασιν ἀσθενέσι, ψυχῆς μέντοι ῥώμῃ ὑπουργηθείη; οὐδὲν ἄρα οἱ περὶ Κυΐντον Μάξιμον ἔπρασσον; οὐδὲν οἱ περὶ Λεύκιον Παῦλον, τὸν σὸν πατέρα ὦ Σκιπίων, κηδεστὴν δὲ τοῦ ἐμοῦ υἱέος ἀνδρὸς ἀρίστου, οἵ τ' ἄλλοι γέροντες, Φαβρίκιοι, Κουρίοι, Κορουγκάνοι, ὅτε τῆς πολιτείας εὐβουλίᾳ καὶ ἀξιώματι προϊστήκεσαν, οὐδὲν ἔπρασσον; ἀλλὰ μὴν τῷ Αππίου Κλαυδίου γῆρας προσῆν καὶ τυφλὸν εἶναι. ἀλλ' ὅμως ὅγε ψήφῳ τῆς συγκλήτου, εἰς εἰρήνην τῷ Πύῤῥῳ ἀποκλινούσης καὶ σπένδεσθαι βουλομένης, οὐκ ἀπώκνησε φάναι ἅπερ Ἔννιος ἔπεσι διεξέρχεται, φράζων,

Ποῖ φρένες ὑμῶν αἷς ἦν ἀστεμφῶς πάρος ἴσχειν,
Αἶψα γε δὴ ταύτην ἄφρονα τράφθεν μάλ' ἀταρπόν;

Καὶ τ' ἄλλα λίαν σεμνῶς, δῆλα μὲν οὖν ὑμῖν καὶ τὰ ἔπη. σώζεται γε μὴν καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ Αππίου, καὶ ταῦτ' ἔπρασσεν ἐκεῖνος, ἔτει ἑβδόμῳ καὶ δεκάτῳ, μετὰ τὴν δευτέραν ὑπατείαν, ἐπειδὴ μεταξὺ ταῖν δυοῖν ὑπατείαιν ἔτη διαγεγόνει δέκα, καὶ τιμητὴς πρὸ τῆς προτέρας ὑπατείας ἀποδεδειχθείη. ὅθεν δὴ καὶ ἔστι μαθεῖν, ὡς πάντως πρεσβύτης αὐτὸς εἴη ἐπὶ τοῦ πρὸς Πύῤῥον πολέμου. ταυτὶ μέντοι παρὰ τῶν πατέρων οὕτω πως παρειλήφαμεν. τοι γὰρ τοι οὐδὲν ἐπιφέρουσιν οἱ τὸ γῆρας ὧδι τὰ πρακτέα μὴ φάσκοντες διατρίβειν. ὅμοιοι τε τυγχάνουσιν ὄντες, ὥσπερ εἴτις τὸν κυβερνήτην μηδὲν πράσσειν ἐν

σειν ἐν

σχεδὸν γὰρ τῷ πλῷ λέγει. ἐπειδὰν τῶν μὲν ἄλλων οἱ μὲν, τοὺς ἱστοὺς ἀναρριχῶνται, οἱ δὲ, διὰ τῶν καταστρωμάτων τρέχωσιν, ἕτεροι δὲ τινὲς ἀνιμῶνται τὸν ἄντλον, ὁ δὲ τὸ πηδάλιον κατέχων ἐπὶ πρύμνης καθ' ἡσυχίαν καθέζηται μηδὲν ποιῶν, ὧν οἱ νέοι. ἀλλὰ πολὺ δὴ μείζω τε καὶ κρείσσω ποιεῖ. οὐ γὰρ ἰσχύϊ, ἢ τάχει, ἢ ὀξύτητι σώματος, τὰ μεγάλα τῶν πραγμάτων κατασκευάζεται, ἀλλὰ βουλῇ καὶ γνώμῃ καὶ ἀξιώματι. ὧν τὸ γῆρας οὐχ' ὅπως ἐστὶν ἐνδεὲς, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιδόναι εἰς ταῦτα πέφυκεν. εἰ μὴ ἴσως ἐγὼ, ὃς καὶ στρατιώτης καὶ χιλίαρχος, καὶ πρεσβευτὴς, καὶ ὕπατος, πολλαῖς ἰδέαις πολέμων ὡμίληκα, νῦν παντὸς ἔργου ὑμῖν πεπαῦσθαι δοκῶ, ὅτε οὐ πολεμῶ ἔτι πολέμους; ἀλλὰ γὰρ ἅττα δεῖ πράξαι τῇ συγκλήτῳ προγράφω. καὶ ὅπως τῇ Καρχηδόνι κακῶς ἤδη ἐκ πολλοῦ διανοουμένῃ ποιήσωμεν πόλεμον, πολὺ πρότερον ἀπαγγέλλω. δι' ἣν ἔγω γε οὐ παύσομαι δεδιὼς, πρὶν τὸ σύμπαν ἐκκεκομμένην αἰσθέσθαι. ὃ δὴ τρόπαιον σοι ταμιεύσαιντο οἱ ἀεὶ ὄντες θεοὶ ὦ Σκιπίων, ὡς ἂν τὰ λείψανα μεταδιώξῃς τοῦ πάππου, ὃ τῇ μὲν τελευτῇ τρίτον καὶ τριακοστὸν ἔτος τουτί. τὴν μνήμην δὲ ἐκείνου τ' ἀνδρὸς ἅπας ὁ ἐπιὼν διαδέξεται χρόνος. ἐνιαυτῷ γὰρ πρὸ τῆς ἐμῆς τιμητείας τὸν βίον κατέστρεψεν, ἐννέα ἔτεσι μετὰ τὴν ἐμὴν ὑπατείαν, ἐπειδὴ ὕπατος αὖθις ἐμοῦ ὑπατεύοντος ἀναρρηθείη. μὴ οὖν αὐτῷ, εἰ εἰς ἔτος ἑκατοστὸν διεβίω, τοῦ γήρως ἂν μετεμέλησεν; οὐ μὰ Δία. οὐ γὰρ ἐκδρομαῖς, ἢ πηδήμασιν, οὐδὲ πορ-

ρώθεν

ῥωθεν ἀκοντίοις ἢ ἐγγύθεν μαχαίραις χρώμενος ἂν διετέλει, ἀλλὰ λόγῳ καὶ βουλῇ, καὶ γνώμῃ. ἅπερ εἰ μὴ ἐν τοῖς γέρουσιν ἦν, οὐκ ἂν τὴν μεγάλην βουλὴν γερουσίαν ἐκάλεσαν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι. καὶ παρὰ Λακεδαιμονίοις δὲ, οἱ τὴν ὑψηλοτάτην τῶν ἀρχῶν διοικοῦντες, ὥσπερ εἰσὶ οὕτω καὶ ὀνομάζονται γέροντες. ὥστ᾽ εἰ ἀγνῶναι, ἢ πυθέσθαι ἐθέλοιτε τὰ ἔξωθεν, μεγίστας τῶν πολιτειῶν ὑπὸ νέων παραισάσας, παρὰ γερόντων συνορθωθείσας καὶ ἀποκατασταθείσας εὕροιτ᾽ ἄν. ἀλλ᾽ εἴπαθ᾽ ὅπως ὤλετο τάχιστα πάνθ᾽ ὑμῖν τὰ τῆς πολιτείας τηλικαῦτα πράγματα, οὕτω γοῦν ἀνακρίνοντι ἐν τῇ Νεβίου τοῦ ποιητοῦ παιδιᾷ, ἄλλα τε οὖν ἀποκρίνονται, κἀκεῖνα δὴ εἰς τὰ πρῶτα, Γαρῆσαν τάχιστα ῥήτορες νέοι, μειράκια εὐήθη. ἡλικίας μὲν ἀκμαζούσης θρασύτητα δηλονότι ἐστὶν, γήρως δὲ φρόνησιν. ἀλλὰ τήν γε μνήμην ἐλαττοῦσθαι συμβαίνει. πείθομαι, εἰ μὴ ταύτην ἀσκῇς, ἢ εἰ φύσει βραδύτερος ὢν τυγχάνῃς. Θεμιστοκλῆς μέντοι συμπάντων τῶν πολιτῶν ἐγίνωσκε τὰ ὀνόματα. μῶν οὖν τι αὐτὸν οἴεσθε πόῤῥω γενόμενον ἡλικίας, τὸν ὄντ᾽ Ἀριστείδην Λυσίμαχον εἰωθέναι προσαγορεύειν; οἶδ᾽ ἔγωγε μὴ μόνον τοὺς ὄντας τούτους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πατέρας, καὶ τοὺς πάππους αὐτῶν. οὐδ᾽ ἔτι τὰ μνήματα ἀναγινώσκων δέδοικα, ὅπερ φασι, μὴ ἀπολέσω τὴν μνήμην. ἐκ τούτων γάρ τοι αὐτῶν ἀναγινωσκομένων, εἰς μνήμην ἐπανάγω τῶν ἀπογενομένων. οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδέπω τινὰ τῶν γερόντων ἐπιλαθόμενον ἤκουσα,

τῆς γῆς θησαυρὸν κατορωρυχὼς εἴη. ἀλλ' ἆρα μέμνηνται πάντων, ὧν ἐπιμέλειαν ποιοῦνται. οἷον, ἐγγυήσεων τε συγκειμένων, καὶ ἀνταλλαγῶν, καὶ ὅς τις μὲν αὖθις, ὅτῳ δ' οὗτοι ὀφείλειν. τί δ' οἱ τῶν νομίμων ἐξηγηταί, τί δ' οἱ ἀρχιερεῖς, τί δ' οἱ οἰωνοσκόποι, τί δ' οἱ φιλόσοφοι γέροντες, ὡς πλείω μνημονικῶς ἔχουσι; παραμένει γὰρ τὸ ἀγχίνουν καὶ γέρουσιν, ἣν μόνον γε παραμένῃ σπουδὴ καὶ φιλοπονία. ταῦτα οὐ μόνον ἐπ' ἀνδράσι τῶν λαμπρῶν τε καὶ ἐπιτίμων, ἀλλὰ κἂν τῷ ἰδιώτῃ τε καὶ ἡσύχῳ βίῳ. Σοφοκλῆς μὲν οὖν ἐν γήρᾳ βαθεῖ τραγῳδίας ἐποίει. ὃς καὶ διὰ σπουδὴν τῶν ποιήτων, ἀμελῶς ἔχειν τῶν περὶ τὴν οἰκίαν δοκῶν, εἰς δικαστήριον ὑπὸ τῶν υἱῶν ἐκλήθη, ἵν', ὥσπερ ἔθος ἡμῖν ἀπαγορεύειν τὰ ὑπάρχοντα γονεῦσι, κακῶς τὰ περὶ τὴν οὐσίαν διοικουμένοις, ὡς ἐκεῖνον οἷόν τινα τῶν ἀφρόνων, ἀποστήσαιεν τῶν οἰκείων χρημάτων οἱ δικασταί. τότε δὲ ὁ γέρων τὸν μῦθον αὐτὸν, ὃν διὰ χειρὸς εἶχεν, καὶ ὑπογυιότατα γέγραφεν, Οἰδίπουν ἐν τῷ Κολωνῷ, παραναγνῶναι τοῖς δικασταῖς λέγεται, καὶ ἐρέσθαι, εἰ ἐκεῖνο τὸ ποίημα ἀφραίνοντός του δοκοίη· τοῦ δὲ παρανεγνωσμένου, ψήφῳ τῶν δικαστῶν ἀφείθη. μὴ οὖν τόνδε, μὴ Ἡσίοδον, Σιμωνίδην, Στησίχορον, μὴ ὃς πρότερον εἶπον, Ἰσοκράτην τε, καὶ Γοργίαν, μὴ Ὅμηρον, μὴ Πυθαγόραν τὸν ἡγεμόνα τῶν φιλοσόφων, μὴ Δημόκριτον, μὴ Ξενοκράτην, μὴ Πλάτωνα, μὴ Ζήνωνα ὕστερον, καὶ Κλεάνθην, ἢ ὃν ἐν Ῥώμῃ καὶ ὑμεῖς ἴδετε Διογένην τὸν στοϊκὸν, ἄφωνον γενέσθαι τὸ γῆρας ἠνάγκασε περὶ

τὰς

τὰς οἰκείας σπουδάς; ἢ πᾶσι τούτοις, ἢ τῶν αὐτῶν σπουδῶν ἐντελεχεία ἄχρι τοῦ βίου διετεγένετο; ἀλλά γε τὰς θείας ταύτας ἐῶμεν σπουδάς. ἔχω γάρ τοι ὀνομάζειν Ῥωμαίους ἐκ Σαβίνης ἀγροίκους γείτονας ἐμοί τε καὶ συνήθεις. ὧν ἀπάντων, οὐδέ ποτε σχεδόν τι ἔργον ἄλλα τῶν μειζόνων γίγνεται ἀμφὶ τὸν ἀγρόν, οὐδὲ σπειρομένων, οὐδὲ συλλεγομένων, οὐδὲ ἀποτιθεμένων τῶν καρπῶν: καίτοι ἐπὶ τῶν ἐκείνων δέ γε τοῦτ' ἧσσον θαυμαστόν. γέρων γὰρ οὕτως οὐδείς, ὥστε μὴ οἴεσθαι ἐνιαυτὸν ἂν ἐπιζῆσαι. ἀλλὰ οἱ αὐτοὶ περὶ ἐκεῖνα πονοῦσιν, ἃ περὶ οὐδὲν τοπαράπαν πρὸς ἑαυτοὺς φέροντα ἴσασι. δένδρα γὰρ φυτεύουσι, ἃ τῷ αἰῶνα ἑτέρῳ γ' ὀνήσει, ὡς Στάτιος ὁ ἡμέτερος ἔφη ἐν συνεφήβοις. οὐδέ τι ἀμφιβάλλων ὁ γεωπόνος, καί περ ὢν γέρων, ἀποκρίνεται τῷ τίνι φυτεύει, ἐρωτῶντι, θεοῖς ἀθανάτοις, οἵ μ' οὐχ ὅτι λαβεῖν ταῦτα παρὰ τῶν προγόνων ἠξίωσαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔπειτα παραδοῦναι. ὀρθότερον οὖν Καικίλιος περὶ τοῦ προορωμένου γέροντος τὰ εἰς ἕτερον αἰῶνα, ἢ ὁ αὐτὸς ἐκεῖνα,

Νὴ δία γῆρας κἂν ἄλλο μηδὲν ἐπιφέρῃ
Ἐρχόμενον, ἓν δὴ τοῦτό που κακῶν ἅλις.
Ὡς πόλλ' ἀνάγκη τῶν ἀβουλήτων ὁρᾶν
Ὅτῳ ξυνέβη μακρὸν διαζῆσαι χρόνον.

ἴσως δὲ καὶ πολλά, ὧν γε βούλεται. καὶ δὴ καὶ νεότης εἰς ἃ μὴ βούλεται, ἐμπίπτει πολλάκις. κἀκεῖνο δὲ φαυλότερον ὁ αὐτὸς λέγει,

Κακοδαιμονέστατον τοῦτ' οἴομαι γῆρας, μισητὸν
Αὐτὸν νοεῖν ἑτέροις κατ' ἐκεῖνο τοῦ βίου.

Ἡδὺν

ἡδύν γε μᾶλλον, ἢ μισητόν. ὥσπερ γὰρ τοῖς εὐφυΐα κεκοσμημένοις τῶν μειρακίων, οἱ σοφοὶ τῶν γερόντων ἐφήδονται, καὶ τό γε γῆρας τούτων ἐστὶν ἐλαφρότερον, ὅσοι ἐκ νέας δὴ φιλοῦνται, καὶ θεραπεύονται: οὕτω καὶ τὰ μειράκια τοῖς τῶν γερόντων παραγγέλμασι χαίρει, οἷς ἐπὶ τὰς σπουδὰς τῆς ἀρετῆς προσβιβάζεται. οὐδέ τι ἧσσον ἐμαυτὸν ὑμῖν, ἢ ὑμᾶς ἐμοὶ ἡδεῖς αἰσθάνομαι ὄντας. Ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὁρᾶτε, ὡς τὸ γῆρας οὐχ ὅπως χαλαρόν ἐστι, καὶ ἀργόν, ἀλλὰ καὶ πολύεργον δή, καί τι αἰεὶ ἐργαζόμενόν τε, καὶ μηχανώμενον, δηλονότι τοιοῦτο, οἷα περ ἑκάστῳ σπουδὴ τοῦ πρὸ τοῦ βίου ὑπῆρξε. τί δαί; ὅτι καὶ διδάσκονταί τι, καθάπερ Σόλωνα ἐκλαμπρυνόμενον ἔπεσιν ὁρῶμεν, ὃς γηράσκειν καθ' ἡμέραν διδασκόμενός τι φησίν, οἷόν τι κἀγὼ πεποίηκα, ὃς γέρων ὢν γράμματα ἔμαθον ἑλληνικά. ἃ δὴ οὕτω πως συνήρπασα προθύμως, ὥσπερ εἰ χρόνιον δίψος ἐκπλῆσαι ἐπιθυμῶν, ἵνα γνώριμά μοι γένοιτο αὐτὰ ταῦτα, οἷς παραδείγμασι νῦν προσχρώμενόν με ὁρᾶτε. οἷον δή τι καὶ Σωκράτη δράσαντα περὶ χορδὰς πυνθανόμενος, ἐβουλόμην μὲν ἔγωγε ἂν κἀκεῖνο (ἐπεμελοῦντο γάρ τοι καὶ χορδῶν μαθήματος οἱ ἀρχαῖοι) ἀλλὰ τὰ περὶ τοὺς λόγους δ' οὖν ὡς ἀληθῶς διεπονησάμην. οὐδέ τι νῦν ἐπιποθῶ νεανίσκου ἰσχὺν (ἕτερος γὰρ ἦν οὑτοσὶ τόπος κακιῶν εἰς τὸ γῆρας) οὐδέν τι μᾶλλον ἢ νεανίσκος ὢν ἀλκὴν ἐλέφαντος ἐπόθουν, ἢ ταύρου. χρῆσθαι γὰρ τῷ παρόντι ἀεὶ πρέπει, καὶ ὅτι ἂν

πράσσεις, πράττειν εἰς δύναμιν. τίς γὰρ ἂν γένοιτο συγκαταφρονητοτέρα φωνὴ περὶ τοῦ Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου; ὃς γέρων ὢν ἤδη τοὺς ἀθλητὰς γυμναζομένους ἐν τῷ σταδίῳ θεώμενος, ἐπιβλέψαι εἰς τοὺς βραχίονας αὐτοῦ λέγεται, καὶ φάναι δακρύων, ἀλλ' οὗτοί γε ἤδη τεθνήκασι. μὰ Δί' οὐχ οὗτοι τοσοῦτον, ὅσον σὺ φλυαρέ. οὐ γὰρ σὺ διὰ σεαυτὸν ἀπεδείχθης σεμνότερος οὐδεπώποτε, ἀλλὰ διὰ τὰ σαυτοῦ πλευρά τε, καὶ τοὺς βραχίονας, οὐδὲν οὖν οἱ περὶ Σέξτον Αἰμύλιον τοιοῦτο, οὐδὲν ἔτεσι πρόσθεν πολλοῖς οἱ περὶ Τίτον Κορούγκανον, οὐδὲν ἄρτι οἱ περὶ Πόπλιον Κράσσον, ὑφ' ὧν τὰ νόμιμα τοῖς πολίταις περιεγράφετο, οἷς μέχρι ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐπιδέδωκε τὸ φρονεῖν. ἀλλὰ δέος, μὴ ὁ ῥήτωρ γήρᾳ παραχαλάσειεν. ἔστι γὰρ καὶ αὐτοῦ τὸ ἐπιτήδευμα οὐ μόνον ἀγχινοίας, ἀλλὰ καὶ πλευρῶν εὐτονίας. καὶ νὴ Δία εὐήχου φωνῆς ἐμμελὲς ἐκεῖνο, ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκλάμπει, ὅπερ ἐγώ γε ἔτι καὶ νῦν οὐκ ἀπώλεσα, καὶ τ' ἐμὰ ἔτη ὅμως ὁρᾶτε. ἀλλὰ μὴν εὐπρεπής ἐστιν ὁ τοῦ γέροντος λόγος, καὶ ἥσυχος, καὶ ἀνειμένος καὶ ὡς τὰ πολλὰ αὐτὸς ἀκρόασιν ἑαυτῷ ἐξεργάζεται ὁ τοῦ εὐφραδοῦς γέροντος πρᾶός τε, καὶ εὐσυνήθετος λόγος. ὃ δὴ κἂν εἰ αὐτός τις ἐξικνεῖσθαι μὴ οἷός τ' εἴη, ἐπιστέλλειν γε μὴν Σκιπίωνι καὶ Λαιλίῳ δύναιτο ἄν. τί γὰρ ἥδιον γήρως σπουδαῖς βελτιόνων ἐκ νεότητος; ἢ οὐδὲ ταύτην γοῦν τὴν ἰσχὺν καταλείψομεν γήρᾳ, διδάσκειν, παιδεύειν, ἄγειν εἰς ἅπαν καθῆκον τοὺς νέους; ὃ δὴ

ἔργον

ἔργον τί ποτ᾽ ἂν περιφανέστερον γένοιτο; ἐμοὶ δ᾽ οὖν
καὶ οἱ περὶ Γναῖον καὶ Πόπλιον τὼ Σκιπίωνε, καὶ οἱ
σοὶ δύο πάπποι, Λεύκιος Αἰμύλιος, καὶ Πόπλιος
Ἀφρικανὸς, εὐτυχεῖς ὄντες, τῆς τῶν εὖ γεγονότων ἠϊθέ-
ων ὁμιλίας ἐδόκουν. μὴ δέ τινες ὦσι διδάσκαλοι
τεχνῶν ἀγαθῶν, οὓς μακαρίους οὐ νομιστέον, κἂν τὰ
περὶ ἰσχὺν γεγηρακότα καὶ ἐκλελοιπότα γε ᾖ. καί τοι
καὶ ἡ τῆς ἰσχύος αὐτή γε ἐπίλειψις κακίᾳ νεότητος
πλεονάκις, ἢ γήρως συμβαίνει. νεότης γὰρ φιλήδονος
καὶ ἀκόλαστος σῶμα διάκενον φέρουσα τῷ γήρᾳ πα-
ρέδωκε. Κῦρος μὲν οὖν παρὰ Ξενοφῶντι ἐν τῷ λόγῳ, ὃν
διελήλυθεν ἀποθνήσκων γέρων ὢν παντελῶς, οὔ φη-
σιν ἐπαισθέσθαι ποτὲ τὸ ἑαυτοῦ γῆρας ἀσθενέστερον γε-
νόμενον τῆς νεότητος. ἐγὼ καὶ Λεύκιον Μέτελλον μέ-
μνημαι ἰδὼν ἔτι παῖς ὤν, ὃς τετραετίᾳ μετὰ τὴν
ἑτέραν ὑπατείαν, ἀρχιερεὺς ἀποδειχθεὶς μέγιστος, ἔτη
δύο καὶ εἴκοσι προὔστη τῆς ἀρχιερωσύνης, οὕτω περ εὖ
ἔχοντα τὴν ἰσχὺν τὸν ἔσχατον χρόνον τῆς ἡλικίας, ὥσθ᾽
ἥκιστα νεότητά γε ἐπιζητεῖν. περὶ ἐμαυτοῦ γὰρ λέγειν
ἴσως οὐκ ἀναγκαῖον ἦν, καὶ πρεσβυτικὸν τοῦτό γε ᾖ,
καὶ τῇ ἡλικίᾳ ἡμῶν συγκεχωρημένον. ὁρᾶτε γὰρ καὶ ὡς
παρ᾽ Ὁμήρῳ Νέστωρ τὴν ἑαυτοῦ ἰσχὺν πολλάκις ὑμνεῖ;
τρίτην γὰρ ἤδη γενεὰν ἀνθρώπων ἐβίου, οὐδέ οἱ φόβος,
μή τ᾽ ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ κηρύττων, ἤτοι λίαν ἀλα-
ζὼν, ἢ λάλος δοκέῃ. καὶ γὰρ, ὡς Ὅμηρος ἔφη,
Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή.
εἰς ἣν δή γε ἡδονὴν, οὐδεμιᾶς ἰσχύος τῆς περὶ τὸ σῶμα

ἐτύγχανε προσδεόμενος. καὶ μετὰ δὴ κἀκεῖνος ὁ τῆς ἑλλάδος ἡγεμὼν, δέκα τυχεῖν, οὐ περὶ Αἴαντι ὁμοίων, ἀλλὰ περὶ Νέστορι εὔχεται. ὃ δὴ εἰ προσγένοιτό οἱ, οὐκ ἀμφιβάλλει τὸ μὴ οὐκ ὀλίγου χρόνου ἁλῶναι τὸ ἴλιον. ἀλλ' ἐπάνειμι δὴ ἐπὶ τὰ παρ' ἐμαυτοῦ, ἐγὼ γὰρ τέταρτον καὶ ὀγδοηκοστὸν ἔτος διάγων τουτὶ, βουλοίμην μὲν ἂν σεμνύνεσθαι ἔχειν, ἐφ' οἷς ὁ Κῦρος, ἔχω μέντοι τοῦτό γε εἰπεῖν, ὡς ἰσχὺς μὲν οὐκ ἔτι μοί ἡ αὐτὴ, ἣ δή ποτε ἦν, ἢ στρατιώτῃ ἐπὶ τῷ Λιβυκῷ πολέμῳ, ἢ ταμίᾳ ἐπὶ τῷ αὐτῷ τούτῳ πολέμῳ, ἢ ὑπάτῳ γοῦν Ἰβηρίας, ἢ ὕστερον ἔτει τετάρτῳ, ἡνίκα χιλίαρχος ὢν ἀμφὶ Θερμοπύλας κατεμαχόμην, Μάρκου Ἀτιλίου Γλαβρίωνος ὄντος ὑπάτου, οὐ μὴν σαφῶς με ἐξενεύρισε τὸ γῆρας, οὐδ' ἐκάκωσεν, ὡς καὶ ὑμεῖς νῦν ὁρᾶτε: οὐδὲν γὰρ τὸ βουλευτήριον ὡς ἀποῦσαν ποθεῖ τὴν ἐμὴν ἰσχὺν, οὐδὲν τὰ ἔμβολα, οὐδὲν οἱ φίλοι, οὐδὲν οἱ πελάται, οὐδὲν οἱ ξένοι: οὐδὲ γὰρ πώποτε συγκατεθέμην τῇ παλαιᾷ καὶ ἐπαινετῇ παροιμίᾳ, ἢ γέροντα πρωϊαίτερον γίνεσθαι παραινεῖ, εἰ βούλοιο ἐπὶ πολὺ γέρων εἶναι. ἀλλ' ἔγωγε ἧσσον ἂν ἐπὶ πολὺ γέρων εἶναι μᾶλλον ἑλοίμην, ἢ γέρων εἶναι, πρὶν εἶναι. ἀμέλει καὶ οὐδείς με ἔτι καὶ νῦν ἔσχεν εὑρεῖν μὴ ἄσχολον ὄντα. ἀλλ' ἰσχύος ἔλασσον ἔχω, ἢ ὁποτεροσοῦν ὑμῶν: ἀλλ' οὐδ' ὑμεῖς γε τὴν Τίτου Ποντίου τοῦ ταξιάρχου ἰσχὺν ἔχετε. ἆρ' οὖν διὰ τοῦτ' ἐκεῖνος βελτίων ὑμῶν εἴη; μόνον ἰσχύος συμμετρία παρέστω, τοσοῦτον δὲ, ὅσον ἂν ἕκαστος δυνατὸς ᾖ, ἀγωνιζέσθω, καὶ ναὶ δὴ ἐκεῖνός γε οὐδὲν τῷ

πόθῳ κρατήσεται μεγάλης ἰσχύος. Μίλων γε μὴν ὀλυμπίασι παρελθεῖν εἰς τὸ στάδιον λέγεται, βοῦν ζῶον ἀνέχων τοῖς ὤμοις. πότερον οὖν τὴν περὶ τὸ σῶμα ταύτην, ἢ τὴν περὶ Πυθαγόρου ἀγχινοίας ἰσχὺν ἂν ἕλοιο δοθῆναί σοι; ἁπλῶς δὴ τῷ ἀγαθῷ τούτῳ χρῶ μὲν παρόντι, ἀπὸν δὲ μηδὲν ἐπιζήτει, εἰ μή τάχα καὶ ἔφηβοι τέως μετὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, σμικρὸν δὲ παραμείψαντες, τὴν ἡβητικὴν ἐπιζητεῖν μέλλουσι. δρόμος ἡλικίας οὖν ὡρισμένος τῆς φύσεως ὁδὸς μία, καὶ αὕτη ἁπλῆ, οἰκείαν τε ὡραιότητα μέρος ἡλικίας ἕκαστον εἴληχεν. ὡς γάρ τοι ἀσθένεια μὲν ἐστὶ παίδων, ἀλκὴ δὲ νεανίσκων, σεμνότης δ' ἤδη ἐμβριθοῦς ἡλικίας, οὕτως ἄρα καὶ ἡ τοῦ γήρως πέπανσις ἔχει τι κατὰ φύσιν, ὅπερ εἰς καιρὸν οἰκεῖον προσήκει παραλαμβάνεσθαι. ἀλλ' οἴμαί σε πυνθάνεσθαι ὦ Σκιπίων, ἅττα Μασανάσσης ὁ σὸς νομιζόμενος ξένος ποιεῖ τὸ τήμερον ἔτη ἐνενήκοντα γεγονώς, πεζὸν μὲν ἐπιβαλλόμενον ὁδοιπορεῖν, ἐφ' ἵππον τὸ παράπαν οὐκ ἀναβαίνειν, ἔφιππον δὲ, ἀφ' ἵππου οὐδαμοῦ καταβαίνειν, μηδενί τε ὄμβρῳ, μηδενὶ ψύχει προσάγεσθαι, καλύψαι τὴν κεφαλὴν, ξηρότητά τε αὐτῷ σώματος εἶναι πλείστην. διὸ καὶ πάντων δὴ τῶν τε εἰς βασιλέα καθηκόντων, τῶν τε περὶ λειτουργίας προστεταγμένων εὖ μάλα διατελεῖν ἀφικνούμενον. δύναται τοίνυν σωφροσύνη, καὶ ἄσκησις ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ τι τῆς πρόσθεν ῥώμης διαφυλάττεσθαι. οὐκ ἔστι, φησί, ἐν γήρᾳ ἰσχύς: ἀλλ' οὐδ' ἀπαιτεῖται τὸ γῆρας ἰσχύν. καὶ νόμοις ἄρα, καὶ ἔθεσιν ἡ ἡμε-

τέρα ἡλικία τῶν βιώτων λειτουργιῶν οὐκ ἔστιν ἀτελὴς, ὡς οὐκ ἔστιν ὑφίστασθαι αὐτοῦ ἰσχύος. ὥστ' οὐ μόνον ἃ μὴ δυνάμεθα, ἀλλ' οὐδ' ὧν ἐν δυνάμει ἐσμὲν, πράσσειν ἀναγκαζόμεθα. ἀλλ' εἰσὶ πολλοὶ τῶν γερόντων οὕτως ἀδύνατοι, ὥστε μήτε τοῦ τῶν ἐπιτηδευμένων, μήτε ὅλως τῶν περὶ τὸν βίον λειτουργουμένων οὐδενὸς οὖν ἂν ἐφικέσθαι. ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ γήρως ἰδία κακὴ, ἀλλὰ κοινὴ δή που ἕξεως ἀνθρωπίνης. ὡς ἀδύνατος καὶ γοῦν ἦν ὁ Ποπλίου Αφρικάνου υἱὸς, ὅς σε ποιητὸν ἔθετο, ὡς ἀδρανοῦς, μᾶλλον δὲ μηδεμιᾶς εὐρωστίας κενός γε μεμοίραται; ὃ δὴ εἰ μὴ οὕτω συνέβαινεν, ἕτερον ἂν φέγγος ἐκεῖνος τῆς πόλεως ἀνεφάνη. εἰς γὰρ τὸ πατρικὸν μέγεθος τῆς ψυχῆς, εὐπορώτερος ἐκ διδασκαλίας προσγεγόνει οὗτος. τί δὴ θαυμαστὸν ὑπὲρ τῶν γερόντων, ἣν ἀσθενεῖς ὦσιν ἔνιοι; ὁπότ' αὐτὸ μὴ δὲ νέοι γε ἀποφυγεῖν ἔχουσιν; Ανθιστατέον γε μὴν ὦ Σκιπίων καὶ Δαίλιε τῷ γήρᾳ, καὶ κολαστέον πρὸς ἀκρίβειαν τὰς αὐτοῦ κακίας. ὡς γοῦν πρός τινα νόσον, οὕτω καὶ πρὸς τὸ γῆρας πολεμητέον, λόγον ὑγιείας ἑκτέον, γυμνασίοις συμμέτροις χρηστέον, τοσοῦτον βρώσεως, καὶ πόσεως προσεκτέον, ὁπόσα τὴν ἰσχὺν ἀναλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ μὴ συμπιέζειν. μὴ δὲ δὴ μόνον τῷ σώματι συλληπτέον, ἀλλὰ καὶ τῷ νῷ, καὶ τῇ ψυχῇ πολλῷ μᾶλλον. καὶ ταῦτα γὰρ, εἰ μὴ καθάπερ φωτὶ, ἔλαιον ἐπιστάζοις, ἀποσβέννυνται ὑπὸ γήρως. καὶ σώματα μὲν γυμνασιῶν καμάτοις βαρύνεται, ψυχαὶ δὲ γυμναζόμεναι αἴρονται. γέροντας γὰρ εὐήθεις Κεκίλιος

ὁ κωμι

ὁ κωμικὸς λέγων, τοὺς ταχυπειθεῖς τούτους καὶ ἐπιλήσμονας καὶ παραλελυμένους δηλοῖ. ἀπὸ τοῦ γήρως ἁπλῶς οὕτω κακίαι, ἀλλ' ἀπράκτου, καὶ νωθροῦ, καὶ ὑπνηλοῦ γήρως εἰσίν. ὡς γὰρ τὸ ἀσελγὲς, καὶ ἀκόλαστον, νεανίσκων μᾶλλον, ἢ τῶν γερόντων ἐστίν, οὐ μήν τοι ἁπάντων τῶν νεανίσκων, ἀλλὰ τῶν μοχθηρῶν τὸν τρόπον, οὕτω καὶ ἡ πρεσβυτικὴ αὕτη μωρία, ἣν λῆρον ἔθος προσαγορεύειν, γερόντων κουφολόγων, οὐχ ἁπάντων ἐστίν. τέτταρας οὖν υἱεῖς ῥωμαλέους, καὶ θυγατέρας πέντε, οἶκόν τε τηλικοῦτον, καὶ πελατείας τοιαύτας Ἄππιος διῴκει τὸ γέρων τε ὤν, καὶ τυφλός· εἶχε καὶ γὰρ τὴν ψυχὴν, ὥσπερ τόξον ἐντεταμένην, οὐδ' ἔν τι χαλῶν ὑπὸ γήρα ὑπέπιπτεν, οὐ μόνον γὰρ, ἣν εἰκὸς, αὐθεντείαν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἡγεμονίαν τινὰ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ διεσώζετο. ἐδεδίεσαν οἱ δοῦλοι, καὶ ᾐδοῦντο τὰ τέκνα, ἀγαπητὸν σύμπαντες εἶχον, ἤκμαζεν ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ, τὸ πάτριον σχῆμα, καὶ μάθημα. οὕτω καὶ γὰρ εὐσχημόνως ἔχει τὸ γῆρας, εἰ αὐτὸ προστατεῖ ἑαυτοῦ, εἰ τῶν οἰκείων δικαίων ἀντέχεται, εἰ μηδενὶ ἠνδραπόδισται, εἰ εἰς ἐσχάτην ἀναπνοὴν κύριον τῶν σφετέρων διατελεῖ. ὡς γὰρ νεανίσκον, ἐν ᾧ ἐστί τι πρεσβυτικόν τε, ὡς καὶ γέροντα, ἐν ᾧ ἐστί τι νεανικὸν, ἐπαινῶ. ὃ δὴ μετιών τις, σώματι μὲν γέρων ἂν εἴη, ψυχῇ δ', οὐ μή ποτε ἦ. ἀτὰρ οὖν ἐμοὶ μετὰ χεῖρας βιβλίον ἕβδομον ἀρχαιολογίας, τὰ τῶν παλαιῶν πάντα ὑπομνήματα συλλέγω· τῶν ἐπιφανεστέρων δικῶν, ὧν ποτε συνηγόρησα, τοὺς λόγους νῦν μάλιστα ἐπιτελῶ, νόμιμα οἰωνι-

σῶν, καὶ ἀρχιερέων, καὶ πολιτῶν δὴ συντάττομαι, πολλὰ γράμμασιν ἑλληνικοῖς χρῶμαι, Πυθαγορείων ἔθει, καὶ περὶ τὴν μνήμην ἀσκήσεως χάριν, ἅπερ ἂν ἡμέραν ἑκάστην ἢ εἴπω ἢ ἀκούσω, ἢ πράξω, ἑσπέρας ἀναπολῶ. ταῦτα ἐστὶν ἀσκήματα ἀγχινοίας, ταῦτα στάδια νοῦ, ἐν τούτοις ἱδρῶν ἐγὼ, καὶ διαπονούμενος, οὐ πάνυ τι ἐπιποθῶ τὴν περὶ τὸ σῶμα ἰσχύν. παρίσταμαι φίλοις, ἔρχομαι εἰς τὴν βουλὴν συνεχῶς, πράγματα εἰσφέρω ἑκὼν ἐν πολύ τι καὶ διὰ πολλοῦ μεμελετημένα, ψυχῆς τε ἰσχύϊ, οὐ σώματος ταῦτα διαφυλάσσων: ὧν εἰ καὶ ἔργῳ ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τε ἦν, ἀλλά με τό γε κλινάριον εὔφραινεν ἄν με αὐτὰ διαλογιζόμενον ταῦτα, ἃ πράσσειν μὲν δύνασθαι οὐκ εἰκός. δύνασθαι δέ με πεποίηκεν ὁ παρεληλυθὼς οὕτω βίος: ἀεὶ γὰρ τῷ περὶ πόνους ὄντος, καὶ σπουδὰς βιοτεύοντι, οὐκ ἐστὶν ἰδεῖν, ὁπότε ὑπέλθοι τὸ γῆρας. οὕτως ἠρέμα, καὶ ἀνεπαισθήτως ἡ ἡλικία γηράσκει. οὐδὲ ἐξαίφνης κατάγνυται, ἀλλὰ χρονίως ἀποσβέννυται. Επόμενον δὲ δὴ τῶν εἰρημένων ἡ τρίτη βλασφημία τοῦ γήρως, ἣ φασιν αὐτὸ στερεῖσθαι ἡδονῶν. ὢ τοίνυν λαμπροτάτου ἡμῖν ἡλικίας δώρου, εἴγε τοῦθ' ἡμῶν ἀφαιρεῖται, ὅπερ τῶν φαυλοτάτων ἐστὶν ἐν νεότητι. λάβετε γὰρ ὦ βέλτιστοι νέοι λόγον ἀρχαῖον, ἀνδρὸς τῶν μεγάλων τε, καὶ ἐπιφανῶν εἰς τὰ πρῶτα Αρχίτου Ταραντίνου, ὅς μοι ἐγκεχείριστο νεανίσκῳ ἐν Τάραντι διατρίβοντι ἅμα Κυίντῳ Μαξίμῳ, οὐδένα γάρτοι λοιμὸν ἔφασκεν ἀνθρώποις δεδόσθαι ὑπὸ τῆς

φύσεως

φύσεως ὀλεθριώτερον ἡδονῆς τῆς διὰ τοῦ σώματος, ἧς ἂν ὀργώνη τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμητικὸν καὶ ἀλόγιστον ἐμφορηθῆναι ἰταμῶς τε καὶ δυσηνίως κατηρεθίζοιτο. ἐντεῦθεν προδοσίας πατρίδων, ἐντεῦθεν πολιτειῶν ἀνατροπάς, ἐντεῦθεν λαθραίας πρὸς πολεμίους ἀναφύεσθαι συνουσίας, ἁπλῶς τε μηδὲν ἄγος, μηδέ τινα κακουργίαν εἶναι, ἣν τιν' οὐκ ἂν ἡ τῆς ἡδονῆς ἐπιθυμία προσδέξασθαι συνωθήσειεν. διακορήσεις δέ, καὶ μοιχείας, καὶ σύμπασαν ὕβριν τοιαύτην, μὴ ἂν ἄλλαις ἐγείρειν, ἀλλ' ἢ ἡδοναῖς προξενεῖσθαι. ἀνθρώπῳ δὲ δὴ μηδὲν ἐξοχώτερον νοῦ, εἴτ' ἐκ φύσεως, εἴτ' ἐκ τοῦ θεῶν δοθέντος, τούτῳ δὲ τῷ θείῳ δώρῳ τε, καὶ χαρίσματι μηδὲν οὕτως ἐναντίον εἶναι ὡς ἡδονήν. μὴ γὰρ ἂν ἀκολασίας κρατούσης σωφροσύνη χώραν ὑπάρχειν, μήθ' ὅλως γε ἡδονῆς βασιλείας δύνασθαι ἀρετὴν συστῆναι. ὃ δὴ ἵνα καὶ μᾶλλον εἴη μαθεῖν, πλάττειν ἐκέλευε τῇ διανοίᾳ, κατηρεθισμένον τινὰ σώματος ἡδονῇ τοσαύτῃ, ὁπόσην ἂν δύνηται πλείστην χωρῆσαι, οὐδενὶ γὰρ ἀμφίδοξον ὥστ' ἂν εἶναι, εἰμὴ γε τῷ σφόδρα γέγηθεν οὕτω χρονίως, μηδὲν διαπράσσεσθαι νῷ, μηδενὸς λόγῳ, μηδενὸς λογισμῷ ἐπιτυγχάνειν ἱκανὸς εἴη. διὸ καὶ μηδὲν οὕτω βδελυρόν, μὴ δὲ οὕτω θανατηφόρον εἶναι, ὡς ἡδονήν, εἴ γε αὕτη μείζων τε οὖσα, καὶ χρονιωτέρα πᾶν τὸ φῶς τῆς ψυχῆς ἀποσβέννυσι. ταῦτα μετὰ Γαΐου Ποντίου Σαμνίτου τοῦ πατρὸς ἐκείνου, ὑφ' οὗ τῷ Καυδινῷ πολέμῳ Σπούριος Ποστούμιος καὶ Τίτος Βετούριος ὑπατεύοντες ἡττήθησαν,

διαλεχθῆναι τὸν Ἀρχύταν, Νέαρχος Ταραντῖνος ξένος ἡμέτερος, ὃς ἀεὶ φίλος τῷ δήμῳ τῶν Ῥωμαίων διέμεινε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγεν εἰληφέναι, ἡνίκα δὴ περὶ λόγου τούτου παρεγένετο καὶ Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος, ὃν εἰς Τάραντα ἀφικέσθαι Λευκίου Αἰμυλίου καὶ Ἀππίου Κλαυδίου ὑπατευόντων εὑρίσκω. τοῦ δ' ἕνεκα ταῦτα; ἵν' εἰδῆτε, ὡς εἰ μὴ παρ' οὐδὲν τίθεσθαι τὴν ἡδονὴν λόγῳ τε δυνάμεθα, καὶ σοφίᾳ, χάριν πολλὴν ἄξιον ἔχειν τῷ γήρᾳ, ὡς μὴ προσφιλῆ τὰ μὴ δέοντ' ἀπεργαζομένῳ· εὐβουλίᾳ γὰρ ἐμποδὼν γίνεται ἡδονή. λόγῳ τε πολεμία ἐστὶ, καὶ τὰ τοῦ νοῦ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, καταστρέφει ὄμματα, οὐδὲ τὴν πρὸς ἀρετὴν συνάλλαγμα ἔχει. ἐγὼ δὲ ἄκων μὲν διεπραξάμην ἐκβαλεῖν τῆς συγκλήτου Λεύκιον Φλαμίνιον, ἀδελφὸν Τίτου Φλαμινίου γενναιοτάτου ἀνδρὸς, ἑπτὰ μάλιστα ἔτεσι μετὰ τὴν αὐτοῦ ὑπατείαν, χρῆναι μὲν τὸ πάθος ἀκόλαστον ἀτιμάσαι ᾠήθην. ἐκεῖνος γὰρ ὕπατος ὢν ἐν Γαλατίᾳ, παρακέκληται πρὸς τῆς ἐρωμένης ἐν συμποσίῳ διαπελεκύσαι τινα τῶν ἐν δεσμοῖς κατακειμένων ἐπὶ θανάτῳ. καὶ τότε μὲν δὴ ἐξώλισθε τιμητοῦ ὄντος τοῦ ἀδελφοῦ ἐγγυτάτω πρὸ ἐμοῦ αἱρεθέντος. ἐμοὶ δὲ καὶ Φλάκκῳ οὐδὲ πώποτε ἐγένετο δυνατὴ ἀποδέξασθαι, ἀσελγὴς οὕτω καὶ ἐξώλης ἐρωτοληψία, ἣ ἰδιωτικῷ ὀνείδει, ἀδοξίαν τῆς ὅλης ἀνῆπτεν ἡγεμονίας. πολλάκις δὲ τῶν πρεσβυτέρων ἐπυθόμην λεγόντων σφᾶς μὲν οὖν κομιδῇ ὄντας, ἀκοῦσαι τῶν γεραιτέρων, ὡς Γάιος Φαβρίκιος εἰωθὼς εἴη θαυ-

μάζειν

μάζειν, ὅτι πρεσβεύτης ὢν παρὰ Πύῤῥῳ τῷ βασιλεῖ πύθοιτο Κινέου τοῦ Θετταλοῦ, ὡς Ἀθήνησιν εἴη τὶς σοφὸς προσποιούμενος εἶναι, φάσκων πάνθ', ὅσαπερ ἂν ποιῶμεν, χρῆναι εἰς ἡδονὴν ἀναφέρειν. ὅτι προσακούοντας αὐτοῦ Μάρκον Κούριον καὶ Τίτον Κορύγκανον, ἐπεύχεσθαι εἰωθῆναι, Σαυνίτας τε καὶ Πύῤῥον αὐτὸν ταῦτα πεισθῆναι, ὅπως οἷοι ῥᾷον ἡττᾶσθαι γένοιντο σφᾶς αὐτοὺς ἡδοναῖς ἐπιδεδωκότες. Βεβίωκε δ' ἄρα Μάρκος Κούριος μετὰ Πόπλιον Δέκιον τὸν πενταετίᾳ πρὸ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ Κουρίου εἰς ἑκούσιον σφαγὴν ὑπὲρ τῆς πολιτείας ἑαυτὸν ἐν τετάρτῃ ὑπατείᾳ δεδωκότα. ᾔδει δὲ τὸν αὐτὸν τοῦτον καὶ Φαβρίκιος, ᾔδει δὲ Κορύγκανος, οἱ δὴ, τό, τε ἐκ τοῦ καθ' ἑαυτοὺς βίου, τόδε ἐκ τῆς πράξεως, οὗ λέγω, Ποπλίου Δεκίου, ἔκριναν, εἶναι τῇ φύσει κάλλιστον, καὶ λαμπρότατον, ὅπερ ἂν ἐθελουσίως μαστεύοιτο. καὶ ὡς γ' ἂν περιορωμένης τε καὶ καταφρονουμένης τῆς ἡδονῆς, τῶν βελτίστων ἕκαστος ἐποιεῖτο. Τί δὲ ταῦθ' οὕτω συχνὰ περὶ ἡδονῆς; ὅτι οὐχ ὅσον ψόγος οὐδεὶς, ἀλλὰ καὶ μέγιστος ἔπαινος γήρως, τὸ μὴ πάνυ τι ποθεῖν τῶν τοιούτων ἡδονῶν μηδεμίαν. ἀπορεῖ, φησὶν, εὐωχιῶν, καὶ τραπεζῶν εὐπρεπῶν, καὶ κυλίκων συχνῶν. οὐκοῦν καὶ οἰνοφλυγίας, καὶ ἀπεψίας, καὶ ἀγρυπνίας ἀπορεῖ. εἰ δ' ἄρα τι καὶ δοτέον τῇ ἡδονῇ, ἐπειδὴ τοῖς θωπεύμασιν αὐτῆς οὐκ εὐμαρῶς ἀνθιστάμεθα, (καὶ γὰρ Πλάτων ὁ δαιμόνιος κακῶν δέλεαρ τὴν ἡδονὴν ὀνομάζει, ἐκ τοῦ ταύτῃ δηλονότι ἀνθρώπους ἁλίσκεσθαι ὥσπερ ἰχθύας ἀγκίστρῳ) κἂν εἰ εὐωχιῶν ἀσυμμέτρων

ἐνδεῶς ἔχοι τὸ γῆρας, δύναταί γε μετρίοις ἥδεσθαι συμποσίοις. Γάϊον οὖν Δυΐλλον τὸν Μάρκου, ὃς δὴ στόλῳ πρῶτος Λιβύων ἐκράτησε, πολλάκις παῖς ὢν γέροντα ἑώρων οἴκαδε ἀναλύοντα μετὰ δεῖπνον· ἥδετο γὰρ θαμινὰ, λαμπάσι τε, καὶ αὐλῷ, ἃ πρὸς οὐδὲν παράδειγμα ἰδιώτης ὢν ἑαυτῷ προσειλήφει. τοσοῦτον εἰς αὐτὸν ἐξουσίας παρεῖχεν ἡ εὔκλεια. ἀλλὰ τί τὰ περὶ τῶν ἄλλων ἐγώ; πρὸς ἐμαυτὸν δὴ ἐπανήξω, πρῶτα μὲν γὰρ συσσίτους εἶχον ἀεὶ, συσσίτια δὲ ταμίου ὄντος ἐμοῦ ἀναδέδεικται τῶν ἰδαίων παραλαμβανομένων τελετῶν τῆς μεγάλης μητρός. εὐωχούμην οὖν μετὰ συσσίτων πάνυ μετρίως. ἀλλὰ ἦν ὡς ἔοικε ζέσις τις ἡλικίας, ἧς προϊούσης, πάντα πραότερα ὑπὸ χρόνου καθίσταται. οὐδὲ γὰρ τὴν τῶν συμποσίων αὐτῶν εὐφροσύνην ἡδοναῖς ταῖς περὶ τὸ σῶμα πλέον, ἢ ὑπὸ χορῶν τῶν φίλων, καὶ τοῖς λόγοις ἐμέτρουν. καλῶς γὰρ οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τὴν περὶ τὰς εὐωχίας τῶν φίλων κατάκλισιν, ὅτι περ σύνδεσμον ἔχει βίου, συμβίωσιν ἀπεκάλεσαν, καὶ ἄμεινον ἤπερ ἕλληνες, οἳ ταυτὸ τοῦτο, ὅτε μὲν συμπόσιον, ὅτε δὲ σύνδειπνον ὀνομάζουσι· ὥσθ᾽ ὅπερ ἐνταῦθα ἐλάχιστον, τοῦτο μάλιστα φαίνεσθαι ἀποδεχομένους. ἐγὼ διὰ τὴν ἐκ τῶν λόγων εὐθυμίαν καὶ συμποσίοις ἐπικαίροις ἐνασμενίζω, καὶ οὐ μόνον μεθ᾽ ἡλικιωτῶν ἐμαυτοῦ, οἵ γ᾽ ὀλίγοι δὴ παντάπασιν ὑπολείπονται, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς ἐν ἡλικίᾳ τῇ ὑμετέρᾳ, καὶ μεθ᾽ ὑμῶν αὐτῶν. χάριν τε ἔχω ὑπὸ γήρα πολλὴν, ὅ μοι τὴν μὲν τῶν λόγων ἐπιθυμίαν ηὔξησεν, τὴν δὲ

τῆς βρώ

τῆς βρώσεως, καὶ πόσεως ἀπεμάρανεν. ὥστ' εἴ τινα καὶ ταῦτα εὐφραίνει, ὡς ἂν μὴ παντάπασι δόξω πόλεμον καταγγείλας τῇ ἡδονῇ, ἧς ἔνεστιν ἴσως μέτρον τι κατὰ φύσιν, οὐδ' ἐν αὐταῖς δὴ ταῖς ἡδοναῖς ταύταις αἰσθήσεως τὸ γῆρας δεῖσθαι ὁρῶ. ἐμὲ γάρ τοι καὶ συμποσιαρχίαι εὐφραίνουσι πρὸς τῶν προγόνων συντεταγμέναι, καὶ λόγος, ὃς παρὰ συμποσιάρχου τὸ μέγιστον εἰς τὸν κώθωνα ἔθει προγόνων παράγεται, καὶ κύλικες, ὡς ἐν τῷ Ξενοφῶντος συμποσίῳ, σμικραί, καὶ ἐπιψεκάζουσαι, ψῦχός τε ἀκμῇ θέρους, καὶ αὖ ἐν μέρει ἥλιος, ἢ πῦρ ὥρᾳ χειμερινῇ. ἃ δὴ καὶ ἐν Σαβίνῃ μελετᾶν εἴωθ' ἐγώ, συμπόσιόν τε ἀγχογειτόνων συγκροτῶ καθ' ἑκάστην, καὶ τοῦτο πόρρω νυκτός, ἢ μάλιστα δυνατὸν, λόγοις συμπαρατείνομεν διαφόροις. ἀλλ' οὐκ οὖσιν ἡδονὴν τοσοῦτος οἷον γάργαλος ἐν τοῖς γέρουσιν: πείθομαι; ἀλλὰ μὴν οὐδὲ πόθησίς γε; χαλεπὸν δὲ οὐδέν, ὧν ἂν μὴ ποθῇς. εὖ οὖν καὶ Σοφοκλῆς ἐρομένου του αὐτὸν ἡλικίᾳ ἤδη κατειργασμένον, εἰ ἔτι χρῷτο ἀφροδισίοις, εὐφήμει, εἶπεν, ἐγὼ γὰρ ἀσμένως αὐτὸ ὥσπερ τινὰ λυττῶντα, καὶ ἄγριον δεσπότην ἀπέφυγον. τοῖς μὲν γὰρ ἐρωτικῶς ἔχουσι τῶν τοιούτων, μισητὸν ἴσως τὸ δεῖσθαι, καὶ χαλεπόν, διακόροις δέ, καὶ καταπλέως, τοῦ ἀπολαύειν τὸ δεῖσθαι ἥδιον. καί τοί γε οὐδὲ δεῖται, ὃς ἂν μὴ ποθῇ. τοιγαροῦν τὸ μὴ ποθεῖν τοῦτο, ἥδιόν φημι εἶναι. ὥστ' εἰ τούτων αὐτῶν ἀπολαύει τῶν ἡδονῶν ἥδιον ἡ χρηστὴ ἡλικία, πρῶτον μέν, σμικρῶν τινῶν, ὡς ἔφα-

μεν ἀπο

μὲν ἀπολαύει, ἔπειτα δὲ ὧν καὶ τὸ γῆρας, κἂν πρὸς ἀφθονίαν μὴ ἐμφορῆται, ἐνδεὲς οὐκ ἔστι παντάπασιν. ὡς γοῦν ὑπὸ Τουρπίωνι Ἀμβιβίῳ ἥδεται μὲν τοι μᾶλλον ὁ ἀπὸ τοῦ πρώτου θεωρητηρίου θεώμενος, ἥδεται δὲ αὖ καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ τελευταίου, ὡς καὶ νεότης ταῖς ἡδοναῖς ἐγγύθεν προσβάλλουσα μᾶλλον ἥδεται ἴσως, ἥδεται δέ γε μὴν καὶ τὸ γῆρας θεώμενον αὐτὰς πόῤῥωθεν, ὅσον ἱκανῶς ἔχοι. ἀλλὰ μὴν ἐκεῖνό γε ἡλίκον, τὸ τὴν ψυχὴν ὥσπερ μισθοφορεῖν πεπαυμένην, ἀκολασίᾳ, φιλοτιμίᾳ, φιλονεικίᾳ, ἔχθρᾳ, πάσαις ἐπιθυμίαις καθ᾽ ἑαυτὴν εἶναι, καὶ μεθ᾽ ἑαυτῆς, τὸ λεγόμενον, ζῆν; ἐὰν δὲ δή τι καὶ σπουδῆς καὶ μαθήσεως οἷόν τινα χιλὸν ἔχῃ, οὐδὲν ὡς ἀληθῶς γήρως σχολὴν ἄγοντος ἥδιον. μόνον οὐκ ἐναποπνέοντα σπουδῇ τῇ περὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἀναμετρήσεως Γάϊον Γάλλον ἑωρῶμεν τὸν οἰκεῖον τοῦ σοῦ πατρὸς ὦ Σκιπίων. ὁσάκις μὲν ἐκεῖνον ἡ ἕως ἐγχειρήσαντα νυκτὸς διαγράφειν ἄττα ἐπέσχεν; ὁσάκις δὲ αὖ ἡ νὺξ ἀρξάμενον ἕωθεν; ὅσον αὐτὸν εὔφραινε τὸ τὰς ἡλίου καὶ σελήνης ἐκλείψεις πολὺ πρόσθεν προλέγειν ἡμῖν; τί δὲ ἐν ἐλαφροτέραις μὲν, ὀξείαις δὲ καὶ ταῖς δὲ σπουδαῖς; ὅσον μὲν Ἔννιος ἔχαιρε περὶ ἑαυτοῦ Λιβυκῷ πολέμῳ; ὅσον δὲ Πλαῦτος τῷ Τρυκυλέντῳ; ὅσον τῷ Ψευδοδούλῳ; εἶδον ἔτι καὶ Λίβιον γέροντα, ὃς ἑπτὰ ἔτεσι πρὸ γενέσεως τῆς ἐμῆς τραγῳδίαν διδάξας Κέντωνος καὶ Τουδιτάνου ὑπατευόντων προβέβηκε ζῶν ἄχρι ἐμῆς ἐφηβείας. τί δ᾽ ἄρα ὑπὲρ τῆς Ποπλίου Λικινίου Κράσσου σπουδῆς περί τε τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὸ πολιτικὸν

νόμιμον λέγω; ἢ καὶ αὐτὸς Πόπλιος Σκιπίων, ὅς ὀλίγων ἡμερῶν τῶνδε μέγιστος ἀπεδείχθη ἀρχιερεύς; καὶ γὰρ ἅπαντας, οὓς ἀνέμνησα, τούτους σπουδῶν πνέοντας τοιούτων ἐν γήρᾳ εἴδομεν. Μάρκον δὲ Κέθηγον, ὃν Ἔννιος μελίγηρυν ὀρθότατα ὀνομάζει, ὅσῃ σπουδῇ γυμναζόμενον εἰς τὸ λέγειν ἑωρῶμεν καὶ γέροντα; τίνας οὖν εὐωχιῶν, ἢ ἀγώνων, ἢ παιδικῶν ἡδονὰς ἄξιον ταῖς ἡδοναῖς ταυτασὶ παραβάλλειν; καὶ αὗται μὲν δὴ σπουδαὶ μαθημάτων εἰσίν, αἳ δὴ τοῖς συνετοῖς τῶν ἀνδρῶν, καὶ πεπαιδευμένοις δὲ ἴσα ταῦτα τῷ βίῳ συναύξονται, οἷόν τι κἀκεῖνο παρὰ Σόλωνι εὐσχημονολεγόμενον, ὅπερ ἐμμέτρως φησίν, ὡς πρότερον εἶπον, Γηράσκειν αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος. ἧς δὴ περὶ ψυχὴν ἡδονῆς, οὐδ' ἂν μία ὡς ἀληθῶς μείζων εἴη. Νῦν δὲ πρὸς τὰς τῶν γεωργῶν ἔρχομαι ἡδονάς, αἷς ὑπερφυῶς ἥδομαι ἔγωγε, αἳ δὴ οὔτε τῷ διακωλύονται γήρᾳ, κἀμοὶ πρὸς βίον σοφοῦ ἐγγυτάτω παραγινόμεναι φαίνονται. ἔχουσι γάρ τοι λόγον πρὸς γῆν, ἥ γε τὸ κελευόμενον οὐδέποτ' ἀναίνεται, οὐδ' οὐδὲν ὅτι χωρὶς τόκου ἀποδίδωσι τὸ ληφθέν. ἀλλ' ὅτε μὲν σὺν ἐπικαρπίᾳ ἐλάσσονι, ὡς τὰ πολλὰ δὲ σὺν μείζονι ἀμείβεται. καίτοι ἐμέ γε οὐχ ὁ καρπὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς γῆς δύναμίς τε, καὶ φύσις εὐφραίνει· ἥ τις εἰς κόλπον μεμαλαγμένον τε, καὶ διεργασμένον τὸ σχεδασθὲν σπέρμα ὑποδεξαμένη, πρῶτον μὲν βωλοκοπηθὲν συνίσχει πιέσασα, ὅθεν δὴ καὶ βωλοκοπία, ἡ τόδε ἀπεργαζομένη καλεῖται,

ἔπειτα

ἔπειτα δὲ νοτίδι τε, καὶ πιλώσει διαχεῖ θερμαινόμενον, καὶ χλοερὰν ἀπ' αὐτοῦ ἐφέλκεται πόαν. ἡ δὲ ῥιζίοις προσερεισά τε, καὶ παγεῖσα, λεληθότως αὐξανομένη μεγακίστῃ, καὶ καλάμῃ γονάτῳ ἀνατιθεῖσα, λέμμασιν ἤδη, καὶ θήκαις ὥσπερ ἡβῶσά τε, καὶ ἰουλοφυοῦσα περικλείεται. τούτων δ' ἀναδῦσα, ἀρχεῖ τὸν καρπὸν στάχυος συντάξει συντεταγμένον, καὶ πρὸς τὰ τῶν ἐλαττόνων ὀρνίθων δήγματα, ἀθέρων σταυροῖς ὀχυρῶς κεχαρακωμένον. τί δ' ἀμπέλων περὶ γενέσεως, καὶ φυτεύσεως, καὶ αὐξήσεως ἀναμιμνήσκω; κόρον εὐφροσύνης γὰρ ὄντι λαβεῖν οὐχ οἷός τ' εἰμί, ἵνα τὴν τοῦ ἐμοῦ γήρως ἀναπαυλάν τε, καὶ ἡδυπάθειαν εἰδῆτε. παρίημι γὰρ τὴν δύναμιν αὐτῶν πάντων τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων, ἥτις ἐκ τηλικαύτης κεγχραμίδος, ἢ γιγάρτου, ἢ ἑτέρων καρπῶν, ἢ ῥιζοφυτῶν τινῶν ἐλαχίστων σπερμάτων, τηλικαῦτα στελέχη, καὶ κλάδους δημιουργεῖ. μοσχεύματα δέ, φυτευτήρια, καὶ ὄρχαι, καὶ ὑπόρριζοι, καὶ ἀπώρυγες, ταῦτα πάντα οὐχ οὕτω πως διατίθησιν, ὡς μὴ ἂν θαύμαζε ἄνευ τέρψεως, μὴ δὲ ὀνίνασθαι; ἄμπελος δὲ δὴ φύσει συγκαταπίπτουσα οὖσα, καὶ εἰ μὴ ἀντερειδομένη που τύχοι, ῥᾳδίως ἐπὶ τὴν γῆν καταφερομένη, ἡ δ', ὅπως ἑαυτὴν ἀνορθοῖ, συμφυέσιν ἕλιξιν, οἷον χερσὶν ὅτου ἂν λάβηται, περιπλέκεται, εἶτ' ἀφέρπουσαν, ὀλίσθῳ πολυσχιδεῖ τε, καὶ πλάνῃ, σιδήρῳ τέχνη γεωργῶν περιαιρουμένη κατέχεται, μὴ κληματίσιν ὑλομανῇ, καὶ πανταχόσε διαχεῖται πλεῖστον. ἔαρος δ' ὑποφαίνοντος,

ἐν τοῖς

ἐν τοῖς καταλοίποις αὐτοῖς, ὥσπερ ἀπὸ μέτωπα τῶ κλημάτων, ἀνέῳγεν ὁ καλούμενος ὀφθαλμός, ὅθεν ὁ βότρυς ἑαυτὸν δεικνύει ἀνίσχων· ὃς δ' αὖ γῆς εὐτροφίᾳ, καὶ θάλπει ἡλίου αὐξόμενος, πρῶτα μὲν στρυφνότατός ἐστι γεύσασθαι, ἔπειτα δὲ γλυκαίνεται πεπαινόμενος, οἰναρᾷ τε περικείμενος, οὔτε θερμοῦ συμμετρίας ἀμοιρεῖ, καὶ τὸν τοῦ ἡλίου ἰσχυρὸν καύσωνα διαφεύγει. καὶ τί ποτ' ἂν, ἡ εὐκαρπία τοῦδε ἁβρότερον, ἢ εὐμορφία περικαλέστερον γένοιτο; τοῦ δ' οὐ τὸ ὄφελος μόνον, ὡς πρότερον ἔφην, ἀλλὰ καὶ ἡ θεράπεια, καὶ ἡ φύσις αὐτή με εὐφραίνει. χαράκων συστοιχία, κορυφῶν συζυγία, ἀνάδεσις, καὶ κατάθεσις ἀμπέλων, καὶ κλημάτων, τῶν μὲν, ὡς εἴρηται, περιαίρεσις, τῶν δὲ πρόσθεσις. τί [illegible] ἀρδείας, τί δὲ σκαπάνας, καὶ νεώσεις, καὶ γυρείας, καὶ βωλοστροφίας ἀγρῶν ἀπαγγέλω, οἷς ἡ γῆ πολὺ γονιμωτέρα καθίσταται; τί δὲ κόπρου ὠφελείας περὶ διδάσκω; γέγραφα ἐν οἷς τὰ περὶ τῶν ἀγρῶν συντεταγμένος εἰμί, ἧς πέρι Ἡσίοδος ὁ σοφὸς οὐδένα πεποίηται λόγον γράφων περὶ ἐργασίας ἀγρῶν. ἀλλὰ μὴν Ὅμηρος, ὃς, ἐμοὶ δοκεῖ, πολλοῖς πρόσθεν ἦν ἔτεσιν, Λαέρτην ὑπολεαίνοντά τε τὸν πόθον, ᾧ κατείχετο πόθῳ τὸν υἱὸν, ἀγρὸν ἐργαζόμενον, καὶ περιέχοντα κόπρον, ποιεῖ. οὐδὲ δὴ ληΐοις μόνον, καὶ λειμῶσι, καὶ ἀμπελῶσι, καὶ δενδρῶσιν ἡδέως ἔχει τὰ τῶν ἀγροίκων, ἀλλὰ καὶ κήποις, καὶ παραδείσοις, καὶ τὸ μὲν βοσκημάτων νομαῖς, τὸ δὲ σμήνεσι μελισσῶν, καὶ ποικι-

λίᾳ πα

λία παντοδαπῶν ἀνθέων. οὐδ᾽ αὖ μόνον φυτείαις ἀσμενίζομεν, ἀλλ᾽ ἔτι καὶ ἐμφυτείαις, ὧν οὐδὲν εὕρετο γεωργία φιλοτεχνότερον. πόλλ᾽ ἔτι τῶν κατ᾽ ἀγροίκους ἀπολαύσματα ἔχω διεξελθεῖν, ἀλλ᾽ ἅπερ εἴρηκα, ταῦτα μακρότερα αἰσθάνομαι εἰρηκώς. σύγγνωτε δὲ, σπουδῇ τε γὰρ πεπόνημαι τῶν ἀμφὶ τοὺς ἀγροὺς, καὶ ἅμα τὸ γῆρας φύσει λαλίστερον, ἵνα μὴ πάσης κακίας αὐτὸ φαίνωμαι ἀπαλλάττων. τοιγαροῦν ἐν τοιῷδε βίῳ Μάρκος Κούριος, ἐπειδὴ ἀπὸ Σαμνιτῶν καὶ Σαβίνων καὶ Πύρρου νικητήρια ἔπεμψεν, τὸν τελευταῖον τῆς ἡλικίας χρόνον δὴ κατεβίω. οὗ τὴν ἔπαυλιν ἐγὼ θεωρῶν, ἀπέχει γὰρ ἀπ᾽ ἐμοῦ οὐ πολὺ, θαυμάζειν ἀρκούντως οὐκ ἔχω, οὔτε τὸ ἐγκρατὲς τοῦ ἀνδρὸς, οὔτε τὸ [illegible] τῶν χρόνων πολυμαθές. Κουρίῳ δὲ τούτῳ πρὸς ἐσχάρᾳ καθεζομένῳ Σαμνῖται σταθμὸν χρυσίου μέγαν προσενεγκόντες, οὐδεμιᾶς ἔτυχον ἐπιστροφῆς. οὐ γὰρ τὸ χρυσίον ἔχειν λαμπρόν οἱ ἔφη δοκεῖν, ἀλλὰ τὸ κρατεῖν τῶν ἐχόντων χρυσίον. Ἆρ᾽ οὖν δυνατὸν ψυχὴν τηλικαύτην, μὴ οὐ γῆρας ἡδὺ ἀπεργάζεσθαι; ἀλλὰ μέτειμι πάλιν πρὸς τοὺς γεωργικοὺς, ἵνα μὴ αὐτὸς ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ δοκέω ἀποχωρεῖν. ἐν ἀγροῖς ἦσαν τότε ἄνδρες τῶν ἐκ τῆς γερουσίας γέροντες καθάπερ εἰκός: εἴ γ᾽ ἀροῦντι Λουκίῳ Κυιντίῳ Κικιννάτῳ ἀπηγγέλθη, ὅτι δικτάτωρ αὐτὸς αἱρεθείη, οὗ δικτατωρεύοντος ἐπιτάξει, Γάϊος Σερβίλιος Αλας, ἄρχων τῶν ἱππέων, Σπούριον Μέλιον βασιλείαν οἱ κατασκευαζόμενον φωραθέντα

ἀπέκτει

ἀπέκτεινεν. ἐξ ἐπαύλεως μετάπεμπτοι ὑπὲρ βουλευτηρίῳ παρῆσαν καὶ οἱ περὶ Κούριον, καὶ ἕτεροι γέροντες, ὅθεν δὴ καὶ κλήτορες οἱ καλοῦντες αὐτοὺς ὠνομάσθησαν. μὴ οὖν τὸ γῆρας τούτων ἐλεεινὸν ἦν, οἳ σφᾶς αὐτοὺς γεωργίᾳ τέρποντες διετέλουν; οὔ, κατά γε γνώμην ἐμήν, οὐκ οἶδα, εἴ τις βίος εἴη τούτου μακαριώτερος, οὐ μόνον ἐπιτηδεύσει, περὶ τὴν ἀγρῶν ἐργασίαν παντὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει σωτήριον πεφυκέναι, ἀλλὰ καὶ ἣν ἔφην, εὐφροσύνῃ, καὶ πληρώσει, καὶ εὐπορίᾳ πάντων, ὅσα τείνει εἴς τε ἀνθρώπων τροφήν, καὶ εἰς θεῶν θεραπείαν. ἵν' ἐπειδή τινες τὰ τοιάδε ποθοῦσιν, εἰς χάριν ἤδη τῇ ἡδονῇ ἐπανήκωμεν. ἀεὶ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐπιμελοῦς κυρίου, μεστοὶ οἱ οἰνῶνες, καὶ ἐλαιῶνες, καὶ μελιττῶνες, καὶ ὀψῶνες, καὶ κτηματικὴ πᾶσα ἡ κώμη εὐπορεῖ δέλφακος, ἀμνοῦ, ἐρίφου, ἀλεκτορίδος, γάλακτος, τυροῦ, μέλιτος· ἤδη δὲ καὶ τὸν κῆπον αὐτοὶ γεωργοὶ ταριχείαν ἑτέραν ἀποκαλοῦσιν· ἡδίω δὲ ταῦτα ἀποδεικνύει καὶ ἡ ὡς ἐν παρέργῳ ὀρνιθοθήρα, καὶ κυνηγία. τί δὲ τὸ τῶν λειμώνων εὔχλωρον, καὶ εὐανθὲς πέρι, ἢ τὸ τῶν δένδρων εὔτακτον, ἢ τὸ τῶν ἀμπελώνων τε, καὶ ἐλαιώνων εὐειδοῦς πλείω εἴπω; συντελῶν δὴ εὖ βραχὺ ἐρῶ, ὅτι ἀγροῦ εὖ, καὶ καλῶς γεγεωργημένου οὐδὲν ἂν γένοιτο οὔτε ἀφθονώτερον χρῆσθαι, οὔτε μὴν εὐειδέστερον θεάσασθαι, ὧν δὴ οὔπως τὸ γῆρας βραδυτέρους ἐπ' ἀπόλαυσιν ἀπεργάζεται, ἀλλὰ καὶ διεγείρει, καὶ θέλγον προσάγεται. ποῦ γὰρ ἂν ἡ ἡλικία δύναιτ' ἐκείνη, ἤτοι

ἡλίῳ καὶ πυρὶ καὶ ἰᾶ θερμαίνεσθαι βέλτιον, ἢ σκιαῖς ἐν μέρει καὶ ὕδασι καταψύχεσθαι σωτηριωδέστερον; ἐκοῦν σφίσιν ἵππους, σφίσιν ὅπλα, σφίσιν ἀκόντια, σφίσι ῥόπαλον, καὶ σφαῖραν, σφίσι νήξεις, καὶ δρόμους ἐχόντων οἱ νέοι· ἡμῖν δὲ τοῖς γέρουσιν ἐκ παιγνίων πολλῶν πεττούς τε, καὶ ἀστραγάλους καταλειπόντων, καὶ τοῦτ' αὐτὸ μήποτε εἰ οὐκ ᾖ πρὸς θυμοῦ· ἐπειδὴ καὶ τούτων ἄνευ, ἐθέλει τὸ γῆρας εἶναι μακάριον. ἐν πολλοῖς γε μὴν τὰ Ξενοφῶντος βιβλία τυγχάνει χρήσιμα ὄντα, ἃ δὴ καὶ σπουδαίως ἀναγινώσκειν ὑμᾶς ἀξιῶ, καθάπερ δὴ καὶ ποιεῖτε. ὅσον οὖν φιλοτίμως πρὸς αὐτοῦ γεωργία ὑμνεῖται ἐν τῷ περὶ ἐπιμελείας τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν πραγμάτων, ὅπερ οἰκονομικὴ ἐπιγράφεται. καὶ ἵν' εἰδῆτε μηδὲν βασιλικὸν οὕτω δοκεῖν, ὡς τὴν περὶ γεωργίας σπουδήν, Σωκράτης λόγος ἐν αὐτῷ πρὸς Κριτόβουλον, Κῦρον τὸν νεώτερον βασιλέα Περσῶν ἀγχινοίᾳ τε, καὶ ἡγεμονίας εὐκλείᾳ διάφορον, ὅτε Λύσανδρος ὁ Λακεδαιμόνιος ἀνὴρ ἐπ' ἀρετῇ ἄκρον ἐληλακώς, ἀφίκετο πρὸς αὐτὸν εἰς Σάρδεις, κομίζων τὰ παρὰ τῶν συμμάχων δῶρα, τά τε ἄλλα κοινῶς καὶ φιλανθρώπως Λυσάνδρῳ προσενεχθῆναι, καί τινα συμπεφραγμένον ἀγρὸν πεφυτευμένον πρὸς ἀκρίβειαν ἐπιδεῖξαι. ἐπεὶ δὲ ἐθαύμαζεν ὁ Λύσανδρος τάς τε τῶν δένδρων εὐθυωρείας, καὶ τοὺς ὀρθοὺς εἰς πεντάδα εὐγωνίους στίχους, καὶ τὸ τῆς γῆς μαλθακὸν, καὶ ὑπόλιαφον, καὶ τὴν τῶν ἀνθέων ἀποπνεομένην καθαρῶς ἡδεῖαν

ὀσμὴν

ὀσμήν, καὶ θαυμάζων εἰπε, μὴ μόνον τὸ ἀπηκριβωμένον, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλότεχνον θαυμάζειν τοῦ καταμετρήσαντος ἐκεῖνα, καὶ διατάξαντος, τὸν Κῦρον ἀποκρίνασθαι, ἐγὼ τοίνυν ταῦτα διεμέτρησα πάντα, ἐμοὶ εἰσὶν οἱ ὄρχοι, ἐμὴ ἡ διάταξις, πολλὰ δὲ τῶν δένδρων αὐτῶν καὶ χερσὶ πεφύτευται τῇ ἐμῇ. καὶ τὸν Λύσανδρον ἀποβλέποντα εἴς τε τὴν πορφυροῦν κάνδυν, καὶ τὸν πολλοῦ χρυσοῦ, καὶ πολλῶν λίθων Περσικὸν κόσμον, εἰπεῖν, ὀρθῶς ἄρα ὦ Κῦρε μακάριόν σε εἶναί φασι, τύχη γὰρ συνέζευκταί σου τῇ ἀρετῇ. ταύτης τοίνυν ἔξεστι καὶ γέρουσιν ἀπολαύειν, οὐδ᾽ ἔτι τὰ τῆς ἡλικίας ἀπείργει, ὥς θ᾽ ἥσσον τῶν τε ἄλλων καὶ τοῦ γεωργεῖν ἐν τοῖς μάλιστα ποιεῖσθαι σπουδὴν ἄχρι τελευταίου χρόνου γήρως. ἐπεὶ καὶ Μάρκον Οὐαλέριον Κορβῖνον εἰς ἔτος ἑκατοστὸν παρατείναντα τὸ ζῆν πυνθανόμεθα, διαιτώμενον ἐν ἀγροῖς τοῦ βίου ἤδη πεπερασμένου, καὶ γεωργίᾳ προσέχοντα. οὗ δὴ ἀπό γε τῆς πρώτης ὑπατείας μέχρι τῆς ἕκτης, ἑπτά τε καὶ τεσσαράκοντα ἔτη διεγεγόνει. ὥς θ᾽ ὅσον ἡλικίας διάστημα μέχρι τοῦ γήρως ἀρχὴν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ἠξιώκασιν εἶναι, τοσοῦτος ἐκείνῳ δρόμος παρετάθη τιμῶν. καὶ τὸ ἔσχατον τῆς αὐτοῦ ἡλικίας ταύτης τοῦ μέσου μακαριώτερον, ᾗ ἀξίωμα μὲν μεῖζον, πόνον δὲ εἶχεν ἐλάσσω. οὕτω γήρως κολοφών ἐστι τὸ ἀξίωμα. ὅσον μὲν οὖν ἐν Λευκίῳ Καικιλίῳ Μετέλλῳ, ὅσον δ᾽ ἐν Ἀτιλίῳ Καλατίνῳ, εἰς ὃν ἕνα, πλεῖστα ἔθνη τὸ ἐλεγεῖον ἐκεῖνο συνᾴδει,

Πρῶτος ἀνὴρ ὅδ᾽ ἔην ἄστεος εὐγενόχλου.

γνώριμον δ' οὖν μάλα τὸ ἔπος ἐπικεχαραγμένον τῷ τάφῳ. ἐνδίκως ἄρα σεμνὸς, ὅτῳ ὁ ἔπαινος ἡ παρὰ πάντων φήμη ὁμογνωμονοῦσα τυγχάνει. οἷον δ' ἄνδρα νεωστὶ Πόπλιον Κράσσον ἀρχιερέα μέγιστον τεθεάμεθα; οἷον δὴ μετὰ ταῦτα, Μάρκον Λέπιδον, τῇ αὐτῇ ταύτῃ κεκοσμημένον ἱερωσύνῃ; τί δὲ Παύλου πέρι, ἢ Ἀφρικανοῦ λέγω, ἢ ὡς πρόσθεν ἤδη περὶ Μαξίμου, ὧν οὐ τῇ γνώμῃ μόνον, ἀλλὰ νεύματι αὐτῷ ἐπεκάθιζε τὸ ἀξίωμα; ἔχει γοῦν τὸ γῆρας μάλιστα τίμιον τηλικοῦτον ἀξίωμα, ὥστ' ἂν περὶ πλείονος εἶναι πασῶν ὁμοῦ τῶν ἡδονῶν τῆς νεότητος. ἀλλὰ γοῦν μεμνῆσθαι δεῖ παρὰ πάντα τὸν λόγον, ὡς ἐγὼ γῆρας ἐκεῖνο δὴ ἐπαινῶ, ὅπερ ἐπὶ κρηπῖδος νεότητος βεβηκὸς ἕστηκεν. ταῦτ' ἄρα καὶ συμβαίνει, ἅπερ αὐτὸς πάλαι σὺν ὁμολογίᾳ μεγάλῃ ἁπάντων ἀπεφηνάμην, ὡς ἄρα ἄθλιον γῆρας εἴη τῷ λόγῳ μόνον προϊστάμενον ἑαυτοῦ. οὐ γὰρ πολιαὶ, οὐδὲ ῥυτίδες ἐξαίφνης ἱκαναὶ προσφέρειν ἀξίωμα, ἀλλ' ὁ πρὸ τοῦ καλῶς διηγμένος βίος, καρποὺς τελευτῶν δρέπεται ἀξιώματος. ταυτὶ γάρ ἐστιν αὐτάπερ τὰ ἔντιμα, ἅπερ ἐλαφρὰ καὶ κοινά πως δοκεῖ, ἀσπάζεσθαι, ἐφίεσθαι, ἐξίστασθαι, ὑπανίστασθαι, προπέμπεσθαι, ἐπαναπέμπεσθαι, συμβουλεύεσθαι, ἃ δὴ καὶ ἐν ἡμῖν, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τῶν πόλεων, ὡς ἄριστα ἠθῶν ἔχει ἑκάστη, οὕτω δὴ καὶ ἀκριβέστατα διασώζεται. Λύσανδρον οὖν τὸν Λακεδαιμόνιον (οὗ μνείαν πεποίημαι) λέγειν εἰωθέναι φασὶν, ὅτι εὐσχημονέστατον γῆρας δωμάτιον ἐν Λακεδαί-

μονι εἴη. οὐδαμοῦ γὰρ ἀπονέμοιτο ἡλικίᾳ τοσοῦτον, οὐδαμοῦ τὸ γῆρας ἐντιμότερον εἴη. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παραδέδοται εἰς μνήμην, ὡς Ἀθήνησι θεῶν ἐπιτελουμένων, τινὸς τῶν πρεσβυτάτων εἰς τὸ θέατρον παραληλυθότος οὐδαμοῦ τοῦ μεγάλου συνεδρίου τόπος αὐτῷ δοθείη ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν. ὡς δὲ πρὸς Λακεδαιμονίους παρεγένετο, οἳ πρέσβεις ὄντες ἐν ἀποδεδειγμένῳ τόπῳ ἐτύγχανον συνεδρεύοντες, πάντας ὑπαναστῆναι λέγεται, καὶ εἰς ἕδραν παρειληφέναι τὸν γέροντα, ἐφ᾽ οἷς κρότου συχνοῦ παρὰ παντὸς γενομένου τοῦ συνεδρίου, φάναι τινὰ αὐτῶν, ὡς Ἀθηναῖοι ἐπίστανται μὲν τὰ ὀρθῶς ἔχοντα, ποιεῖν δὲ ἥκιστα αἱροῦνται. κἀν τῷ ἡμετέρῳ δὲ συλλόγῳ πολλὰ μὲν τῶν ἀξιολογωτάτων ἐστὶν ἰδεῖν, τοῦτο δὲ εἰς τὰ πρῶτα, οὗ πέρι ὁ λόγος· ὡς γὰρ ἕκαστος ἡλικίᾳ προέχει, οὕτω καὶ τὸ περὶ τὰς γνώμας ἀνήρτηται κράτος. οὐδὲ μόνον τῶν ἄλλων ἐπιτιμίᾳ προεχόντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ἡγεμονίᾳ ὄντων αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι τῶν οἰωνοσκόπων προάγονται. τίνες δὴ σώματος ἡδοναὶ ἄξιαι παραβάλλεσθαι τοῖς τῶν ἀξιωμάτων γέρασιν; οἷς οἱ διαφανῶς χρησάμενοι, τὸν τοῦ βίου μῦθον ἐμοὶ δοκοῦσι διηνυκέναι. ἀλλ᾽ οὐχὶ κατὰ τοὺς ἀνασκήτους τῶν ὑποκείτων ἐν ἐσχάτῳ πω τοῦ δράματος καταπεπτωκέναι. νὴ Δί᾽ ἀλλὰ εἰσί τινες δυσάρεστοι, καὶ ἐπίχολοι, καὶ δυσάνιοι, καὶ ὀργίλοι, καὶ δυσξύμβολοι, καὶ ἀπροσήγοροι γέροντες, ἢν δὲ πολυπραγμονῶμεν, καὶ φειδωλοί. ἀλλὰ ταῦτα οὐ γήρως, ἀλλ᾽ ἤθους κα-

κίαι εἰσίν. καί τοι καὶ τὸ δυσάρεστον αὐτῶν, καὶ ὅσα περ ἔφην, ἔχοντ' ἀπολογίας τινὰ φαίνεται, οὐ μέν τοι κείνην γε τὴν δικαίαν, ἀλλ' ἣ ἂν δυνατὴ δοκιμάζεσθαί πως δόξειεν. καταφρονεῖσθαι γὰρ οἴονται, παρορᾶσθαι, ἐμπαίζεσθαι, πρὸς δέ, καὶ εἰς ἀσθενὲς σῶμα, μισητὸν πρόσκρουσμα ἅπαν ἐστίν. ὅμως μὴν ταῦτα καὶ δι' ἠθῶν εὐτροπίαν, καὶ δι' ἐπιστημῶν μάθησιν πέφυκε γίγνεσθαι ἡδίω. τοῦτο δ' ἔξεστι καταμαθεῖν τῇ μὲν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βίου, τῇ δ' ἤδη ἐπὶ σκηνῆς ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἀδελφῶν, ὅση μὲν γὰρ ἐν τῷ σκληρότης, ὅση δ' ἐν τῷ φιλοφροσύνη. οὕτω καὶ γὰρ ἔχει· καθάπερ οὐ πᾶς οἶνος, οὕτως οὐδὲ πᾶς βίος ὀξύνει παλαιωθείς, αὐστηρότητα μὲν οὖν ἀποδέχομαι γήρως, καὶ ταύτην, ὡς κἀντ' ἄλλα, μετρίαν, στρυφνότητα δέ, οὐδὲ ὁπωσποῦν. φειδωλία δὲ γερόντων, ὅ, τι βούλεται, οὐ μανθάνω, τί γὰρ ἀτοπώτερον, τοῦ ταύτῃ πλείω ζητεῖν ἐφόδια, ᾗ ἐλάσσων ὁδὸς καταλείπεται. λοιπὴ δὲ ἡ τετάρτη τῶν αἰτιῶν, ἣ μάλιστα περίλυπόν τε δοκεῖ καὶ πολυμέριμνον ἔχειν τὴν ἡμετέραν ἡλικίαν, ἡ τοῦ θανάτου γειτνίασις, ὃν γε ὡς ἀληθῶς πόῤῥω τοῦ γήρως εἶναι οὐκ ἐγχωρεῖ. ἀλλ' ὦ γέροντος κακοδαίμονος, ὃς δι' οὕτω βίου μακροῦ καταφρονητέον ὄντα οὐκ εἶδε τὸν θάνατον, ὡς ἤτοι καθάπαξ ὀλιγωρητέος ἐστίν, εἰ παντελῶς τὴν ψυχὴν ἀποσβέννυσιν, ἢ καὶ εὐκταῖος, εἴ ποι αὐτὴν ἀπάγει, ᾗ μέλλει εἶναι ἀΐδιος· καὶ τρίτον οὐθὲν ὡς ἀληθῶς οἷόν τε εὑρεῖν. τί οὖν δείσω; εἰ μετὰ θάνατον ἢ οὐκ

ἄθλιος

ἄθλιος, ἢ μακάριος ἔσομαι. καίτοι τίς οὕτως εὐήθης, κἂν νεανίσκος ᾖ, ὃς βεβαίως οἴοιτο ζήσειν ἄχρι ἑσπέρας; κἀκείνη γάρ τοι ἡ ἡλικία πολὺ πλείους τῆς ἡμετέρας συντυχίας ἔχει θανάτου. ῥᾷον γὰρ περιπίπτουσι νόσοις οἱ νέοι, χαλεπώτερον ἀσθενοῦσι, δυσχερέστερον θεραπεύονται. ὅθεν δὴ καὶ πάνυ ὀλίγοι ἥκουσιν εἰς τὸ γῆρας, ὅπερ εἰ μὴ ταύτῃ συνέβαινε, βελτιόνως ἂν εἶχε καὶ φρονιμωτέρως ὁ βίος. νοῦς γοῦν, καὶ λόγος, καὶ εὐβουλία, γέρουσιν ἔνεστιν. ὧν εἰ μηδεὶς ἦν, οὐδὲ πόλεις ἂν τοπαράπαν ἦσαν. ἀλλ' εἰς τὸν ἐπηρτημένον αὐτὸν ἐπανίωμεν θάνατον. τί γὰρ ἔγκλημα γήρως ἐκεῖνο, ὅ,τι κοινὸν πρὸς νεότητα ὂν ὁρᾶται; ᾐσθόμην ἔγωγε τὰ μὲν, ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ βελτίστου υἱέος, τὰ δὲ ἐπὶ τῶν εἰς ἀξίαν ὑψηλοτάτην προσδοκίμων σῶν ἀδελφῶν ὦ Σκιπίων, κοινὸν ὄντα ἡλικίᾳ πάσῃ τὸν θάνατον. Ἀλλ' ὅ γε νεανίσκος ἐλπίζει βιώσεσθαι ἐπιπολὺ, ὅπερ ὁ γέρων ἐλπίσαι τηνικαῦτα οὐκ ἂν ἔχοι. ἀνοήτως μὲν οὖν ἐλπίζει. τί γὰρ εὐηθέστερον τοῦ ἄδηλα ἀντὶ προδήλων λαμβάνειν, καὶ ψευδῆ, ἀντὶ ἀληθῶν; οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ', ὅτι δὴ καὶ ἐλπίσειεν, ἔχοι ὁ γέρων. ἀλλ' ἔστι κἀνταῦθα γοῦν καταστάσει βελτίονι νεανίσκου, εἴγ' ὃς ἤδη τετύχηκεν, ὧν ἐκεῖνος ἔτι ἐλπίζει. ὁ μὲν γὰρ ἐπιπολὺ βούλεται ζῆσαι, ὁ δ' ἐπιπολὺ ἔζησε. καίτοι, ὦ θεοὶ πανάγαθοι, γοῦν ἀνθρώπου ζωῇ τί ἂν εἴη ἐπιπολύ; δώσεις γοῦν τελευταῖόν που χρόνον. κἂν εἰς τὴν βασιλέως τῶν Ταρτησίων ζωὴν ἀποβλέψωμεν. ἐγένετο γοῦν, ὡς οὖσιν ἀναγεγραμμένον

ἰδεῖν, Ἀργανθώνιος τις Γαδιτανὸς, ὃς ὀγδοήκοντα μὲν ἐβασίλευσεν ἔτη, εἴκοσι δὲ καὶ ἑκατὸν ἐβίωσεν. ἀλλ' ἐμοὶ οὐ χρόνιον δοκεῖ οὐδὲ ἕν, ἐν ᾧ τί ἐστι τελευταῖον, ἐπειδὰν γοῦν αὐτὸ παραγένηται, ἐκεῖνο τὸ παρεληλυθὸς ἐξερρύη, καὶ τοσοῦτον δὴ παραμένει μόνον, ὁπόσον ἀρετῇ, καὶ ἔργοις ὀρθοῖς περιεποιήσω. ὧραι μὲν γὰρ ὑποχωροῦσι, καὶ ἡμέραι, καὶ μῆνες, καὶ ἐνιαυτοί, οὐδ' ὁ παρεληλυθώς ποτε ἀναστρέφει χρόνος, οὐδ' ὅ, τι ἕπεται δυνατὸν εἰδέναι. ὁπόσος οὖν ἑκάστῳ πρὸς ζωὴν δίδοται χρόνος, στέργειν τῷ τοσούτῳ χρεών. οὔτε γὰρ ὑποκριτῇ ἀπεργαστέος ἅπας ὁ μῦθος, ὅπως ἀρέσῃ, εἰ μόνον ἐν ὅτῳ τύχοι δράματι, εὐδοκιμήσειν, οὔτε σοφῷ ἄχρι τοῦ κροτεῖτε ἰτέον. βραχὺς γὰρ βίου χρόνος ἅλις ἔχει μήκους πρὸς τὸ εὖ, καὶ καλῶς βιοτεύειν. εἰ δὲ καὶ περαιτέρω χωρήσαις, οὐδὲν μᾶλλον τῶν γεωργῶν ἀνιᾶσθαι χρή, ἐφ' ᾧ τοῦ ἡδίστου τῆς ἐαρινῆς παρεληλυθότος ὥρας, θέρος τε, καὶ φθινόπωρον ἐφεστηκέναι. τὸ μὲν γὰρ ἔαρ, τὴν νεανίσκων οἷον σημαίνει, καὶ καρποὺς μέλλοντας ἔσεσθαι ἐπιδείκνυσιν, αἱ λοιπαὶ δ' ὧραι, τῷ τῶν καρπῶν ἀμητῷ καὶ τῇ κομιδῇ συνῳκείωνται. καρπὸς δὲ γήρως, ὡς πολλάκις ἔφθην εἰπών, ἡ τῶν πρόσθεν ἀγαθῶν πλεονεκτημάτων μνήμη, καὶ εὐπορία. πάντα δὲ τὰ κατὰ φύσιν γιγνόμενα θετέον ἐν ἀγαθοῖς. τί δ' οὕτω κατὰ φύσιν, ὡς γηραιοῖς τὸ τεθνάναι; ὃ δὴ καὶ νέοις συμβαίνει τ' αὐτὸ, ἐναντιουμένης τε, καὶ ἀμυνομένης τῆς φύσεως. διὸ καὶ νέοι μὲν ἀποθνήσκειν ἐμοὶ δοκοῦσιν, καθάπερ ὅταν

πλησμο

πλησμονῇ ὕδατος φλογὸς καταπιέζηται δύναμις. γέροντες δὲ, ὥσπερ ὅτε πῦρ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ μηδεμιᾶς βίας ἐπενεχθείσης ἀναλωθὲν ἀποσβέννυται: καὶ ὥσπερ ὀπῶραι, ἢν μὲν ἄωροι τυγχάνουσιν οὖσαι, βίᾳ κατασπῶνται τῶν δένδρων, εἰ δ᾽ ὡραῖαι καὶ πέπονες εὐπετῶς καταπίπτουσιν: ὡς δὲ καὶ νέων μὲν τὸ ζῆν ἀφαιρεῖται βίᾳ, γερόντων δὲ πέπαυσις ὡραία. ἡ δὴ οὕτως ἐμοί γε προσηνής ἐστιν, ὥσθ᾽ ὅσῳ ἐγγυτέρω γίγνομαι τοῦ θανάτου, γῆν οἷον ὁρᾶν μοι δοκῶ, καί ποτε μέλλειν ἐκ μακροῦ πλοῦ εἰς λιμένα καταίρειν. καὶ πασῶν μὲν τῶν ἄλλων ἡλικιῶν ἀποδέδεικται προθεσμία, γήρως δὲ οὐδεὶς ὥρισται ὅρος: ὀρθῶς τ᾽ ἔχει τὸ ζῆν ἐν αὐτῷ, ἐφ᾽ ὅσον ἄν τις κατορθοίη τὴν καθήκουσαν ὑπουργίαν, καὶ φυλάσσειν οἷός τε ᾖ, καὶ μέντοι θανάτου καταφρονεῖν. ὥστε καὶ κινδυνεύει θαρραλεώτερόν τε, καὶ ἀνδρειότερον νεότητος εἶναι τὸ γῆρας. καὶ τοῦτ᾽ ἐστιν, οἶμαι, ὃ Πεισιστράτῳ περὶ τυραννίδος ἀπεκρίνατο Σόλων, ὅτ᾽ ἐρωτῶντι αὐτῷ, τίνι δή ποτε πεποιθὼς ἐλπίδι, εὐτόλμως οὕτως οἱ ἐνίστατο; γήρᾳ ἔφη. πέρας γε μὴν ἄριστον βίου, ὅταν ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ νοῦ, καὶ ὑγιαινουσῶν τῶν αἰσθήσεων, τὸ οἰκεῖον ἔργον αὐτὴ διαλύσῃ, ἥτις καὶ συνέστησε φύσις. ὡς γὰρ ναῦν τε, καὶ οἰκοδόμημα ὁ αὐτὸς ῥᾷστα καταλύει, ὅς τις καὶ κατεσκεύασεν, οὕτως ἄρα καὶ ἄνθρωπον ἄριστα ἡ αὐτὴ διαλύει, ἥτις καὶ συνέστησε φύσις. ἤδη δὲ πᾶσα σύστασις πρόσφατος μὲν οὖσα χαλεπῶς διασπᾶται, παλαιωθεῖσα δέ πως πάνυ ῥᾳδίως. οὕτω δὴ συμ-

βαίνῃ, μήτ' ἄγαν ὀρέγεσθαι χρῆναι τοὺς γέροντας αὐτοῦ τοῦ περὶ βραχύτητι τῆς ζωῆς ὑπολειπομένου, μήτε τι μεθίεσθαι ἄνευ αἰτίας. ἐπεὶ καὶ Πυθαγόρας κωλύει, προστάγματος ἄνευ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ θεοῦ δηλονότι, ἐκ τῆς φρουρᾶς ἀναχωρεῖν, καὶ τῆς περὶ τὸ ζῆν φυλακῆς. Σόλωνος δὲ τοῦ σοφοῦ ἐλεγεῖόν ἐστιν, ᾧ τὸν αὐτοῦ θάνατον οὔ φησι βούλεσθαι καθαρὸν λύπης εἶναι, καὶ ὀλοφυρμῶν τῶν ἐπιτηδείων. ποθεινὸς γὰρ ὁ δ' οἶμαι, τοῖς ἑαυτοῦ εἶναι ἐθέλει. ἀλλ' ἴσως Ἔννιος ἄμεινον.

Οὔτις κυδαίνων ἤπερ τ' ἐμὲ δάκρυ' ἀφήσει.
Οὐδὲ τάφον μοι θήσει λυγρὸν ἐπιστοναχίζων.

Οὐ γὰρ οἴεται θρηνητέον τὸν θάνατον, ᾧ γ' ἀθανασία παρέπεται. ἤδη δ' αἴσθησις μὲν τοῦ ἀποθνήσκειν εἴ τις καὶ εἴη, ἐπὶ χρόνον ἤγε ἀδρανῆ διαρκεῖ, ἄλλως τε καὶ γέροντι, μετὰ θάνατον δὲ, ἤτοι εὐκταία, ἢ οὐδεμία ἐστὶν αἴσθησις. ἀλλὰ γὰρ ἐκ νέου δεῖ ἔχειν μεμελετημένον θανάτου καταφρονεῖν, ὡς ἄνευ ταυτησὶ τῆς μελέτης, οὐκ ἔνον τῳ ἔχειν τὴν ψυχὴν ἀθορύβως. ἀποθανεῖν γάρ τοι ὡς ἀληθῶς δεῖ, καὶ τοῦτ' ἄδηλον εἰ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ. τὸν οὖν ὅσαι ὧραι ἐπηρτημένον θάνατον δεδιὼς, τίς ἂν ἀτρεμίζειν τὴν ψυχὴν οἷός τε εἴη; τούτου γε μὴν πέρι, οὐ πολλῆς τινος διαλέξεως ἔοικε δεῖν: ὁπότε καὶ ἔχω ἐν νῷ, οὐ Λεύκιον Βροῦτον, ὃς ἐπ' ἐλευθερίᾳ τῆς πατρίδος ἀνῄρηται: οὐ τοὺς δύο Δεκίους, οἳ πρὸς μόρον ἑκούσιον τοὺς ἵππους δρόμῳ συνέτειναν: οὐ Μάρ-

κον Ἀτί

κὴ Ἀτίλιον, ὃς ἐπὶ τιμωρίαν ἐπῆλθεν, ὅπως τὴν
δοθεῖσαν τῷ πολεμίῳ πίστιν εἴη τετηρηκώς: οὐ τοὺς
δύο Σκιπίωνας, οἳ καὶ τοῖς σφετέροις σώμασιν ἔφο-
δον τοῖς Λίβυσιν ἀντιτάξεσθαι ἠξιώκασιν, οὐ Λεύ-
κιον Παῦλον πάππον τὸν σὸν, ὃς εἰς θάνατον πα-
ραπολέλυκε διὰ τὴν συνάρχοντος ἐν τῇ περὶ Καν-
νὰς ἀτιμίᾳ θρασύτητος, οὐ Μάρκον Μάρκελλον, ὃν
ἀναιρεθέντα, οὐδ᾽ ὁ ἀπηνέστατος γε πολέμιος τιμῆς
στέρεσθαι ἐπιταφίου ἠνέσχετο: ἀλλ᾽ αὐτὰ τὰ ἡμέτερα
τάγματα, ἃ δὴ κἂν ταῖς ἀρχαιολογίαις ἀναγέγραφα
εἰς τόπον τοιοῦτον ἐφορμῶντα πολλάκις ἀκραιφνεῖ,
καὶ ἀπτώτι ψυχῇ, ὅθεν οὐδέποτ᾽ ἂν ἐδόκει ἐπανελ-
θεῖν. οἱ τοίνυν νεανίσκοι, καὶ οὗτοι μὴ ὅτι ἀδίδακτοι,
ἀλλὰ καὶ ἄγροικοι καταφρονοῦσι, ὧν γέροντες σοφοὶ
καταπλήξουσιν, παντάπασιν, ὥς γε ἐμοὶ δοκεῖ, ὁ
περὶ ἑκάστην σπουδὴν κόρος, καὶ βίου ἐναπεργάζεται
κόρον. εἰσὶ μὲν γάρ του παιδὸς ἀποδεδειγμέναι σπου-
δαί, μὴ γοῦν ταύτας ἐπιποθεῖ τὰ μειράκια; εἰσὶ γὰρ
καὶ μειρακίων ἄλλαι τινὲς, μῶν ταύτας ἤδη ἡ στα-
θερὰ ἡλικία μαστεύει, ἣ μέση καλεῖται; εἰσὶ δὲ καὶ τῆς δὲ
τῆς ἡλικίας, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ αὗται γε ὑπὸ γήρως ἐπιζη-
τοῦνται. εἰσὶ δὲ καὶ γήρως σπουδαί τινες τελευταῖαι.
οὐκοῦν ὥσπερ αἱ τῶν ἀνωτέρων ἡλικιῶν σπουδαὶ
λύουσιν ἀεί. οὕτω καὶ αἱ τοῦ γήρως. ὁ δὴ παραγε-
νομένου ὁ τοῦ βίου κόρος καιρὸν τοῦ θανάτου ἐπάγει
ὡραῖον. ἀλλ᾽ ἔγω γε οὐχ ὁρῶ, τί ποτε λέγειν οὐ τολμῶ
πρὸς ὑμᾶς, ἅττα αὐτὸς φρονῶ περὶ τοῦ θανάτου, ἅπερ

ταύτῃ που βέλτιον ἀθρεῖν μοι δοκῶ, ἢ δὴ ὅσον πόῤῥω τούτου ἀφέστηκα. ἐγὼ γὰρ τοὺς πατέρας ὑμῶν ὦ Πόπλιε Σκιπίων, καὶ Γάϊε Λαίλιε τοὺς ἐνδοξοτάτους ἐκείνους, καὶ προσφιλεστάτους μοι ἄνδρας ζῆν ἡγοῦμαι, καὶ ταύτην γε τὴν ζωὴν, ἣν μόνον χρὴ ζωὴν ὀνομάζειν. καὶ γὰρ ἕως ἂν ὦμεν ἐγκατακεκλεισμένοι ταῖς ἀλληλουχίαις ταῖσδε τοῦ σώματος, λειτουργίαν τινὰ ἀνάγκης, καὶ ἔργον ἀνύομεν ἐπαχθές. ἡ γάρ τοι ψυχὴ οὐράνιός ἐστιν ἐξ ὑπερκοσμίου οἰκήματος ἐκπεπιεσμένη, καὶ εἰς γῆν ὥσπερ βεβαπτισμένη τόπον φύσει θείᾳ καὶ ἀϊδιότητι ἐναντίον. ἀλλὰ γὰρ πείθομαι τοὺς ἀεὶ ὄντας θεοὺς σκεδάσαι δὴ τὰς ψυχὰς εἰς τὰ ἀνθρώπινα σώματα, ἵν᾽ εἶεν οἵτ᾽ ἂν τῶν ἐπιγείων ἐπιμελοῖντο, καὶ οἵτε τῶν οὐρανίων εὐταξίαν θεωροῦντες, μέτρῳ τε βίου, καὶ εὐσταθείᾳ ταύτην ἀπομιμοῖντο. καὶ ταῦτα, οὐ μόνον λόγος τε, καὶ διάλεξις οὕτω με πείθεσθαι ἀναγκάζει, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄκρων δὴ φιλοσόφων τὸ εὐγενές τε, καὶ ἔνδοξον. ἤκουον γοῦν Πυθαγόραν τε, καὶ τοὺς Πυθαγορείους τοὺς ἡμετέρους σχεδὸν ἐπιχωρίους, οἳ τὸ πάλαι Ἰταλικοὶ ἐκαλοῦντο φιλόσοφοι, μηδεπώποτ᾽ ἀμφισβητῆσαι, ὡς ἐκ τοῦ καθόλου θείου νοῦ ἀποῤῥυείσας ἔχοιμεν τὰς ψυχάς. ἀπεδείκνυτο δέ μοι πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα Σωκράτης τῇ τελευταίᾳ τοῦ βίου ἡμέρᾳ ἀθανασίας περὶ ψυχῶν διελέχθη, ὃς χρησμῷ τοῦ Ἀπόλλωνος σοφώτατος κέκριται ἁπάντων. ἀλλὰ τί δεῖ πολλὰ λέγειν; οὕτως ἔγω γε ἐμαυτὸν πείθω, καὶ ταυτὶ φρονῶ, ὅτι ἐπειδὴ τάχος τοσοῦτον ἔνεστι

ταῖς ψυχαῖς, καὶ τοσαύτη μνήμη τῶν προεληλυθότων, σύνεσις δὲ μελλόντων, καὶ τοσαῦται τέχναι, τοσαῦται ἐπιστῆμαι, τοσαῦτα εὑρήματα, οὐχ οἷόν τε τὴν περιέχουσαν ταῦτα φύσιν εἶναι θνητήν, καὶ ἐπειδὴ ψυχὴ κινεῖται ἀεί, οὐδ᾽ ἀρχὴν κινήσεως ἔχει, διὰ τὸ αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν, μηδέ γε τέλος κινήσεως ἕξειν, διὰ τὸ μηδέποτε αὐτὴν ἑαυτὴν καταλείψειν. καὶ ἐπειδὴ ἡ τῆς ψυχῆς φύσις ἐστὶν ἁπλῆ, οὐδ᾽ ἔχει τι ἐν ἑαυτῇ κεκραμμένον, διαφέρον αὐτῆς, καὶ ἀνόμοιον, μὴ οἷόν τ᾽ εἶναι αὐτὴν διαιρεῖσθαι· ὅπερ εἰ μὴ δυνατόν, μηδ᾽ ἀπόλλυσθαι δυνατὸν εἶναι. τεκμήριόν τε μέγα τοῦ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὶν γενέσθαι εἰδέναι πολλά, ὅτι παῖδες ἔτι ὄντες τέχνας μανθάνοντες δυσχερεῖς, οὕτω ταχὺ μυρία χρήματα συναρπάζουσιν, ὥστε μὴ τότε αὐτὰ πρῶτον ἀναλαμβάνοντες, ἀλλ᾽ ἀναμιμνησκόμενοι, καὶ ἀναλογιζόμενοι φαίνεσθαι. καὶ ταῦτα μὲν Πλάτωνος, παρὰ Ξενοφῶντι δὲ Κῦρος, ὁ πρεσβύτερος ἀποθνήσκων, ὧδέ φησιν. μὴ οἴεσθε ἔφη, ὦ φίλοι παῖδες, ὡς οὐδὲν οὐδαμοῦ ἐγὼ ἔσομαι, ἐπειδὰν ἀφ᾽ ὑμῶν ἀποχωρήσω· οὐδὲ γὰρ ὅτε ἦν μεθ᾽ ὑμῶν, τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἑωρᾶτε, ἀλλ᾽ οἷς διεπράττετο, ταύτην αὐτὴν ὡς οὖσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ κατεφωρᾶτε. τὴν αὐτὴν τοίνυν πείθεσθε εἶναι, κἂν μηδὲν ἔτι ἔχοιτε ὁρᾶν. οὐδὲ γὰρ ἂν τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν μετὰ θάνατον αἱ τιμαὶ διέμενον, εἰ μηδὲν αὐτῶν αἱ ψυχαὶ ἀπετέλουν, ὧν τὴν μνήμην αὐτῶν ἂν συντηροίημεν χρονιωτέραν. οὕτως ἔγωγε οὐδεπώποτ᾽

ἐπειδὴ μὲν, ὡς ἡ ψυχὴ, ἕως ἂν ᾖ ἐν θνητῷ σώματι, ζῇ, ὅταν δὲ τούτου ἀπαλλαγῇ, τέθνηκεν, οὐδέ γε ὅπως ἄφρων ἔσται ψυχὴ, ἐπειδὰν τοῦ ἄφρονος σώματος δίχα γένηται, ἀλλ' ὅταν ἄκρατος ὁ νοῦς ἐκκριθεὶς, εἰλικρινής τε, καὶ ἀκέραιος ἄρχηται εἶναι, τότε καὶ φρονιμώτερος ἐστί. θανάτῳ δὲ διαλυομένης τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, τῶν μὲν ἄλλων, δῆλον, ὅπου ἕκαστα μεταλλάττει (ἄπεισι γὰρ ἐκεῖσε πάντα, ὅθεν προῆλθεν) ἡ ψυχὴ δὲ μόνη, οὔτε παροῦσα, οὔτε ἀπιοῦσα ὁρᾶται. γινώσκετε δὲ, ὅτι ἐγγύτερον μὲν τοῦ ἀνθρωπίνου θανάτου οὐδέν ἐστιν ὕπνου. αἱ ψυχαὶ δὲ τότε δήπου τῶν κοιμωμένων θειότατα καταφαίνονται. πολλὰ γὰρ τῶν μελλόντων ἀνειμέναι οὖσαι, καὶ ἐλεύθεραι προορῶσιν, ὅθεν ἐστὶν ἰδεῖν, ὁποῖαι τινες ἔσονται, ἐπειδὰν παντελῶς τῶν δεσμῶν ἀπολυθῶσι τοῦ σώματος. εἰ μὲν οὖν ταῦθ' οὕτως ἔχει, ὡς θεόν ἐμὲ τιμᾶτε, καὶ θεραπεύετε, εἰ δ' ἄρα συναποθνήσκει τῷ σώματι ἡ ψυχὴ, ἀλλ' ὑμεῖς γε θεοὺς φοβούμενοι, οἳ τήνδε τὴν τῶν ὅλων τάξιν, καὶ καλλονὴν συγκρατοῦσιν, ἀτριβεῖτε, καὶ ἀναμάρτητον μνήμην ἡμῶν εὐσεβῶς, καὶ ἀνεκβιάστως φυλάξατε. Κῦρος μὲν οὖν τελευτῶν τὸν βίον, ἐκεῖνα. ἡμεῖς δὲ, εἰ δοκεῖ, τὰ ἡμέτερα αὐτῶν θεωρῶμεν. οὐδείς με οὐδέποτε πείσει ὦ Σκιπίων, ὡς ἢ Πόπλιος ὁ σὸς πατὴρ, ἢ οἱ δύο πάπποι, Παῦλος, καὶ Ἀφρικανός, ἢ ὁ Ἀφρικανοῦ πατὴρ, ἢ πρὸς πατρὸς θεῖος, ἢ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἀρίστων, οὓς νῦν διαριθμῆσαι ἀναγκαῖον οὐδὲν, τηλικαῦτα διηγω-

νίκαν δ' ἂν εἰς μνήμην τῶν ἐν τῷ ἔπειτ' ἀνθρώπων φέροντα, εἰ μὴ εἶχον τῇ ψυχῇ διορᾶν τὰ τῶν μεταγενεστέρων εἰς σφᾶς τείνοντα αὐτούς. ἢ ἐμὲ οἴει (ἵνα τι καὶ περὶ ἐμαυτοῦ γερόντων ἔθει αὐχήσωμαι) πόνους ἂν τοσούτους ἡμέρας τε, καὶ νυκτὸς οἴκοι τε, καὶ ἐν στρατείαις ἀνατλῆναι, εἴπερ τοῖς αὐτοῖς ὅροις τὴν ἐμαυτοῦ εὔκλειαν, οἷς καὶ τὸν βίον ἔμελλον ὁρίζειν; ἆρ' οὐκ ἂν πολὺ κάλλιον ἦν βίον σχολαῖόν τε, καὶ ἡσύχιον πραγμάτων χωρὶς, καὶ φιλονεικίας διάγειν; ἀλλ' οὐκ οἶδα, ὅπως ἡ ψυχὴ ἑαυτὴν ἀνορθοῦσα τὰ τῶν ὑστέρων οὕτως ἀεὶ προεώρα, ὥσπερ εἰ τότε μέλλουσα ζῆν, ὅταν ἀπαγάγῃ τῆς ἐνθάδε ζωῆς. καὶ μὲν δὴ, εἰ μὴ οὕτως εἶχεν, ἀθανάτους δηλαδὴ τὰς ψυχὰς εἶναι, σχολῇ γ' ἂν τῶν βελτίστων ἑκάστου ψυχὴ μάλιστα ἠπείγετο πρὸς δόξαν ἀθανασίας ἀγήρων. τί δὲ, ὅτι πᾶς μὲν σοφώτατος ἀταλαιπωροτάτῃ ψυχῇ τελευτᾷ τὸν βίον, ἀβελτερώτατος δὲ, ταλαιπωροτάτῃ; ἆρ' οὐχὶ καὶ ὑμῖν δοκεῖ, ὡς ἐκείνη μὲν ἡ ψυχὴ ἡ πλέον τι διορῶσα, καὶ πορρωτέρω, εἰς ἀμείνω λῆξιν ἑαυτὴν ἀπιοῦσαν ὁρῴη. αὕτη δὲ, ἧς τὸ ὄμμα ἀμβλύτερον, οὐδὲν ἔχοι ὁρᾶν; ἔγωγε οὖν ἐκφέρομαι σπουδῇ, τοῦ τοὺς ὑμετέρους πατέρας θεάσασθαι, οὓς στέργων τε, καὶ θεραπεύων διατετέλεκα. οὐδ' ἄρα τούτους μόνον ἔχω εὑρεῖν, οὕσπερ ἔγνων ἐγὼ, ἀλλὰ καὶ ὧν πέρι ἤκουσα, καὶ ἀνέγνων, καὶ αὐτὸς τυγχάνω συγγεγραφώς, οὗ δὴ προχωροῦντά με οὐδεὶς ἄν, οἶμαι, εὐχερῶς ἀποτρέψειεν, οὐδὲ ὥσπερ σφαῖραν ἀντικόψας ἀποσφαιρίσειεν. Κἂν τις

θεῶν μοι δωρῆται ἐκ τῆσδε τῆς ἡλικίας ἀνανηπιοῦσθαι, καὶ πάλιν ἐν κοιτίδι βαβάζειν, σφόδρα ἂν παραιτοίμην, δόλιχον οἷον τινα ἐκδραμὼν, ἐκ τοῦ τέρματος αὖ ἐπὶ τὴν βαλβῖδα μετακαλεῖσθαι. τί γὰρ σύμφορον ἔχει ὁ βίος, τί δ' οὐ μᾶλλον ἐπίπονον; εἰ δὲ μὴ, καὶ ἐχέτω τι, ἀλλ' ἔχει δήπου καὶ εἴτε κόρον, εἴτε μέτρον δεῖ καλεῖν. οὐ γάρ τοι φίλον ἐμοὶ ὀλοφύρεσθαι τὸν βίον, ὃ πολλοὶ δὲ ἀπαιδευσίαν πολλάκις φαίνονται δεδρακότες. οὐδέ τις με τοῦ ζῆσαι ἔχει μεταμέλεια· ἐπειδὴ οὕτως ἔζησα, ὥς τε μὴ μάτην οἴεσθαι γεγενῆσθαι, κἀκ τῆς ζωῆς ὡς ἐκ πανδοχείου, καὶ οὐχ ὡς ἐξ οἴκου ἀναχωρῶ. διατριβῆς γὰρ καταγώγιον, ἀλλ' οὐ κατοικίαν ἡ φύσις ἡμῖν ἐδεδώκει. ὦ τοίνυν λαμπροτάτης ἡμέρας ἡ ἐγὼ παρὰ τὴν θείαν τῶν ψυχῶν ὁμήγυριν, καὶ τὸν ὅμιλον ἄπειμι, ἥ τε ἐκ τῆς ἐνθάδε τύρβης, καὶ τοῦ χλιδοῦς ποτὲ ἀπαλλάξω. πορεύσομαι γάρ τοι οὐ μόνον παρ' ἄνδρας, οὓς ἄρτι ἔφην, ἀλλὰ καὶ ὡς Κάτωνα τὸν ἐμόν, οὗ γ' ἀνὴρ βελτίων ἐγένετο οὐδὲ εἷς, οὐδεὶς διαφορώτερος τὴν εὐσέβειαν, οὗ τὸ μὲν σῶμα ἐμβέβληται ὑπ' ἐμοῦ τῇ πυρᾷ, δέον τοὐναντίον ὑπ' ἐκείνου τοὐμόν· ἡ ψυχὴ δὲ οὐκ ἐγκαταλιμπάνουσά με, ἀλλ' ἐντροπαλιζομένη πῶς ὡς ἐκεῖνον ᾤχετ' ἀπιοῦσα τὸν χῶρον, οἷ ἐμοὶ πορευτέα εἶναι ἐκεῖνος ἐγίνωσκεν. ἣν δὴ ἐγὼ συμφορὰν γενναίως πῶς ἔδοξα ἐνεγκεῖν, οὐχ ὡς φέρων ἀλύπως, ἀλλὰ παραμυθούμενος ἐμαυτὸν ὡς μὴ μακρὰν τινα οἰόμενος

τὴν καθ' ἡμᾶς διάζευξίν τε, καὶ ἀποχώρησιν ἔσεσθαι, τούτοις ἐμοὶ ὦ Σκιπίων (τουτὶ γὰρ εἰωθέναι ἔφησθα θαυμάζειν μετὰ Λαιλίου) ἀνεπαχθὲς τὸ γῆρας ἐστὶ, καὶ οὐχ ὅπως τι χαλεπὸν, ἀλλὰ καὶ ἡδύ. ὥς τε εἰ ταύτῃ που ἁμαρτάνω, ἢ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἀθανάτους οἴομαι εἶναι, ἄσμενος ἁμαρτάνω. οὐδέ τι μὰ Δί' αἱροῦμαι τὸ ἁμάρτημα, ὃ χαίρω δὴ ἁμαρτάνων, τοῦτο ἕως ἂν ζῶ, ἐξαιρεθῆναι ἀπ' ἐμαυτοῦ. εἰ γε μετὰ θάνατον, ὥς τινες κολοβοὶ φιλόσοφοι οἴονται, οὐδενὸς ἐπαισθήσομαι ἔτι, δέος γὰρ οὐδὲν οὕτω, μὴ τοῦ ἐμοῦ τουτοὶ πλάνου οἱ τοιοῦτοι φιλόσοφοι ἀποθανόντες καταγελῶσιν. ὥστ' εἰ μὴ καὶ ἀθάνατοι εἶναι μέλλομεν, ἀλλὰ οὖν ἀνθρώπῳ εὐκταῖον κατασβέννυσθαι ἐν οἰκείῳ καιρῷ. ἔχει γὰρ μέτρον ἡ φύσις ὥσπερ τῶν ἄλλων ἁπάντων, οὕτω τοι καὶ ζωῆς. γῆρας δὲ βίου ἐστὶ, καθάπερ μύθου, ἀπεργασία, ὃ δὴ τοὺς καμάτους φεύγειν χρεὼν, ἄλλως τε καὶ κόρου προσγενομένου. Ταῦτα περὶ γήρως εἶχον εἰπεῖν, ἐς ὃ δὴ καὶ ὑμᾶς γένοιτο ἀφικέσθαι, ἵν' ἅπερ ἐμοῦ ἀκηκόατε, δυνηθείητε ἐπαινέσαι πεῖραν εἰληφότες τοῦ πράγματος.

Τέλος.

ΜΑΡΚΟΥ
ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ ΟΝΕΙΡΟΣ ΤΟΥ ΣΚΙ ΠΙΩΝΟΣ.

Ἡνίκα περὶ τὴν Ἀφρικὴν ἀφικόμην Ἀνιτίου Μανλίου ὑπατεύοντος, ἐπὶ τὸ τέταρτον τάγμα, δήμαρχος (ὡς ἴστε) τῆς στρατιᾶς, οὐδέν μοι γέγονε προὔργου μᾶλλον, ἢ Μασινίσσᾳ τῷ βασιλεῖ συνελθεῖν, τῆς ἡμετέρας οἰκίας δὴ αἰτίων δικαίων φίλῳ μάλιστα πάντων τυγχάνοντι. πρὸς ὃν ἐλθόντα με, περιβαλὼν ὁ γέρων αὐτὸς οὗτος ἐδάκρυσε, καὶ μεθ' ὅσον ἀναβλέψας εἰς οὐρανόν, χάριτάς σοι, φησίν, ὕψιστε ἥλιε ἔχω, καὶ ὑμῖν τοῖς ἄλλοις θεοῖς, ὅτι πρὶν ἢ τοῦδε τοῦ βίου μεταστῆναι, ὁρῶ ὑπὸ τῆς ἐμαυτοῦ βασιλείας, καὶ τῶν οἰκημάτων τούτων, Πόπλιον Κορνήλιον τὸν Σκιπίωνα, οὗ αὐτὸς ἐγὼ τῷ ὀνόματι ἀναζωπυροῦμαι· οὕτως οὐκ ἔστιν ὅτε μου τῆς διανοίας ἀποκεχώρηκεν ἡ τοῦ ἀρίστου ἐκείνου, καὶ πρᾳοτάτου ἀνδρὸς μνήμη. ἐντεῦθεν ἐγὼ μὲν ἐκεῖνον περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ἐμὲ δὲ ἐκεῖνος περὶ τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἀνήρετο· πολλοὺς δὲ λόγους δεῦρο κἀκεῖσε καταλλάττοντες ἐκείνην ἡμῖν αὐτοῖς τὴν ἡμέραν δεδαπανήκαμεν. μετὰ δὲ ταῦτα βασιλικῇ ὑποδεχθέντες παρασκευῇ, τὴν ὁμιλίαν πόῤῥω τῆς νυκτὸς προηγάγομεν, τοῦ γέροντος

μηδὲν

μηδὲν ὅτι περὶ τοῦ Ἀφρικανοῦ τοῦ ἐμοῦ πάππου ἀνεξερεύνητον καταλιπόντες, ἀλλὰ πάντα τὰ ἐκείνου, οὐ μόνον ἔργα, ἀλλὰ καὶ ῥήματα διαμνημονεύοντες. ἐκ δὲ δὴ τούτου, ὡς ἤδη κοίτην ἀπεχωρήσαμεν, ἐκ δὴ τῆς τροφῆς, καὶ ὅτι δὴ πρὸς νύκτα πολλὴν διηγρύπνησα, βαθυτέρῳ τοῦ εἰωθότος ἐλήφθην ὕπνῳ. ἐν τούτῳ δέ μοι (πέπεισμαι δὲ ἐξ ὧν ὡμιλήσαμεν: γίνεται γὰρ πολλάκις τίκτειν τι τοιοῦτον τοὺς ἡμῶν διαλογισμούς τε, καὶ λόγους ἐν ὕπνοις, ὁποῖον περὶ Ὁμήρου Ἔννιος γράφει, περὶ οὗ δὴ συνεχέστατα ἐγρηγορὼς εἰώθει μελετᾶν τε, καὶ διαλέγεσθαι) ὁ Ἀφρικανὸς ἑαυτὸν ἐνεφάνισε, ταύτῃ τῇ μορφῇ, ἥ μοι ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ μᾶλλον, ἢ ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου γνώριμος ἦν. ὃν αὐτὸς μὲν ἐπιγνοὺς ἔφριξα. ὁ δέ, πρόσεχε τῷ νοΐ φησι, πάρει Σκιπίων, καὶ δὴ τὸ δέος ἀπόθου. καὶ ἅπερ σοι ἐρῶ, τῇ μνήμῃ παράθου. Ὁρᾷς ἐκείνην τὴν πόλιν, ἥτις ὑπακούειν τοῖς Ῥωμαίων πράγμασι δι' ἐμοῦ καταναγκασθεῖσα, τοὺς παλαιοὺς πολέμους ἀνανεοῖ, καὶ οὐκ οἷά τε ἐστὶν ἡσυχάζειν; (ἐδείκνυε δέ μοι τὴν Καρχηδόνα, ἐκ μετεώρου, καὶ πλήρους ἄστρων, καὶ αἰθερίου, καὶ λαμπροῦ τινος τόπου) πρὸς ἣν αὐτὸς πολεμήσων νῦν ἥκεις, σχεδὸν στρατιώτης, ταύτην τῇ διετίᾳ ὕπατος ἀναστρέψεις, καί σοι ἔσται τόδε τὸ ἐπώνυμον διὰ σαυτοῦ περιποιηθέν, ὃ ἔτι κληρονομίαν ἐξ ἡμῶν καλὸν ἔχεις. ἡνίκα δ' ἂν ἐκπολιορκήσῃς τὴν Καρχηδόνα, θρίαμβον θήσεις, καὶ τιμητὴς γενήσῃ, καὶ πρεσβευτὴς ἐπὶ Αἴγυπτον, καὶ Συρίαν ἀφίξῃ, καὶ Ἀσίαν, καὶ τὴν Ἑλλάδα, αἱρε-

 θήσῃ τε

θήσῃ τε αὖθις ὕπατος, καὶ ἀποδημῶν, καὶ πόλεμον μέγιστον συγκροτήσεις, καὶ τὴν Νουμαντίαν ἐκκόψεις, ἐπειδὰν δὲ δίφρῳ πρὸς τὸ Καπιτώλιον ἐνεχθῇς, προσκρούσεις τῇ πολιτείᾳ, ταῖς τοῦ ἐγγόνου μου βουλαῖς ταραχθείσῃ. ἐνταῦθά σε Ἀφρικανὲ δεῖξαι δεήσει τῇ πατρίδι τὸ φῶς τοῦ τε νοῦ σου, καὶ τῆς εὐβουλίας. Ἀλλὰ τὴν ἐκείνου τοῦ χρόνου ὀξυτάτην ὁρῶ ὡσανεὶ μοιρῶν ὁδόν. καὶ γὰρ τῆς ἡλικίας σου ἑπτάδι καὶ ὀκτάκις τοῦ ἡλίου περιόδους καὶ ἐπανόδους ἀμειψάσης, δύο δ' οὗτοι ἀριθμοί, ὧν ἑκάτερος πλήρης ἐκ διαφόρου ἐστὶν αἰτίας, περιόδῳ φυσικῇ, τὸ πεπρωμένον σοι τέλος συμπράξουσιν, καὶ πρός σε μόνον, καὶ τὸ σὸν ὄνομα ἡ πόλις ἑαυτὴν ἐπιστρέψει. σὲ δὴ γερουσία, σὲ πάντες οἱ χρηστοί, σὲ οἱ ἑταῖροι, σὲ οἱ Λατῖνοι περιβλέψονται. σὺ μόνος ἔσῃ, πρὸς ὃν ἡ τῆς πόλεως ἐρείδοιτο σωτηρία, καὶ ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, σὲ μόνον ἄρξαντα τὴν πολιτείαν καταστῆσαι δεήσει, εἰ τὰς ἀλιτηρίους τῶν ἔγγιστα τοῦ γένους ἐκφύγοις χεῖρας. ἐν τούτοις ἀνακεκραγότος Λαιλίου, καὶ οἰμωξάντων τῶν ἄλλων σφοδρότερον, ἠπίως προσμειδιῶν ὁ Σκιπίων, δέομαι, φησί, μή με τούτου τοῦ ὕπνου διαναστήσετε, ἀλλ' εἰρήνη ἔστω τοῖς πράγμασιν, ὡς ἀκοῦσαι καὶ τὰ λοιπά. Ἀλλ' ἵν' εὐθυμότερος εἴης Ἀφρικανὲ τῆς πολιτείας ἐπιμελεῖσθαι, οὕτως ἔχειν σε χρή, καὶ πιστεύειν. Πᾶσι τοῖς τὴν πατρίδα φυλάξασι, βοηθήσασιν, αὐξήσασιν, ἀποδεδειγμένον τυγχάνειν ἐν οὐρανῷ τόπον, καὶ ὡρισμένον, ἔνθα περ οἱ μακάριοι

ἀτελευ

ἀτελευτήτου αἰῶνος καταπολαύουσιν. οὐδὲν γάρ ἐστιν, ὅπερ ἐκείνῳ τῷ ἄρχοντι θεῷ καὶ πάντα διοικοῦντι τὸν κόσμον ἀσμενέστερον γένοιτο, ἢ συνέδρια καὶ στίφη ἀνδρῶν, νόμοις συναγελαζόμενα, ἃ πόλεις προσαγορεύονται. τούτων οἱ διοικηταί τε, καὶ φύλακες, ἐντεῦθεν προελθόντες, δεῦρο ἐπανίασιν αὖθις. ἐνταῦθα δὲ ἐγώ, καὶ εἰ τὰ μάλιστα καταπεπλήγμην, τοῦτο μὲν τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ, τοῦτο δὲ ταῖς παρὰ τῶν ἡμετέρων ἐπιβουλαῖς, ἠρόμην μέν τοι, εἰ ἄρα αὐτός τε ζῇ, καὶ ὁ πατὴρ Παῦλος, καὶ οἱ ἄλλοι, οὓς ἡμεῖς ἀπεσβηκότας εἶναι οἰόμεθα. καὶ μάλα, φησίν, οὗτοι ζῶσι τῶν τοῦ σώματος δεσμῶν ὡσανεὶ δεσμωτηρίου ἐκπτάντες. ἡ δ' ὑμετέρα λεγομένη ζωή, θάνατός ἐστι. τί γὰρ μὴ βλέπεις ἐρχόμενον πρὸς σὲ Παῦλον τὸν πατέρα σαυτοῦ, ὃν αὐτίκα τε εἶδον, καὶ πλῆθος δακρύων ἀνέδωκα. ὁ δὲ με περιπλεξάμενος, καὶ καταφιλῶν, κλαίειν ἐκώλυεν. ἐγὼ δ' ὡς τὰ πρῶτα, τὸν θρῆνον παύσας, τοῦ λέγειν ῥώμην ἀνέλαβον, δέομαι, ἔφην, πάτερ ἁγιώτατέ μοι καὶ ἄριστε, ἐπεὶ περ ἥδε ἐστὶν ἡ ζωή, καθάπερ ἀκούω τοῦ Ἀφρικανοῦ λέγοντος, τί ποτε διατρίβω ἐπὶ γῆς, καὶ μὴ δεῦρο πρὸς ὑμᾶς σπεύδω παραγενέσθαι; οὐχ οὕτως ἐστίν, ἡ δ' ὅς. εἰ μὴ γὰρ θεός, οὗ νεὼς ἐστὶ τόδε τὸ πᾶν, ὃ βλέπεις, ταύτης σε τῆς τοῦ σώματος ἐλευθερώσει φρουρᾶς, δεῦρό σοι πάροδον ἀνοιχθῆναι οὐχ οἷόν τε. οἱ γὰρ ἄνθρωποι τῷδε τῷ νόμῳ γεγένηνται, οἱ τηροῦντες τὴν σφαῖραν ἐκείνην, ἣν ἐν τῷδε τῷ ναῷ βλέπεις, ἣ γῆ προσαγορεύ-

του· καὶ τούτοις ὁ νοῦς δέδοται ἐκ ἐκείνων τῶν ἀϊδίων πυρῶν, ἅπερ ἄστρα, καὶ ἀστέρες καλεῖται, οἳ περιφερεῖς, καὶ σφαιροειδεῖς καθεστῶτες, καὶ θείοις νόοις ὡς εἰπεῖν, νοηθέντες τοὺς οἰκείους κύκλους τε, καὶ τὰς σφαίρας, θαυμαστῷ διεξίασι τάχει. ὅθεν καὶ δεῖ τοι Πόπλιε, καὶ τοῖς εὐσεβέσι πᾶσι, καθεκτέον ἐστὶ τὴν ψυχὴν ἐν τῇ τοῦ σώματος φυλακῇ, καὶ μὴ δίχα τάγματος τούτου, παρ' οὗ ἡμῖν αὕτη δέδοται, ἐκ τοῦ τῶν ἀνθρώπων ζωῆς μεταστατέον, ὡς ἂν μὴ τὸ τοῖς ἀνθρώποις ἐσφραγισμένον ἐκ θεοῦ δῶρον, δόξητε πεφευγέναι. ἀλλ' οὕτως Σκιπίων ὥσπερ ὅδε σοι ὁ πάππος, καὶ ὁ γεννησάμενός σε ἐγώ, τὴν δικαιοσύνην τίμα, καὶ τὴν εὐσέβειαν, ἣ μεγάλη περί τε τοὺς γονεῖς, καὶ τοὺς καθ' αἷμα προσήκοντας οὖσα, μεγίστη περὶ τὴν πατρίδα καθίσταται. ἥδε γὰρ εἰς τὸν οὐρανὸν ὁδός ἐστιν ἡ ζωὴ, καὶ τοῦτο τὸ σύστημα τῶν ἤδη βεβιωκότων, οἳ τοῦ σώματος ἀφειμένοι, ὃν βλέπεις οἰκοῦσι χῶρον ἐκεῖνον; ἦν δ' οὗτος λαμπρότατος λευκώματος, μεταξὺ τῶν σελαγούντων πυρῶν κύκλος, ὃν ὑμεῖς, ὡς παρελάβετε παρὰ τῶν Ἑλλήνων, κύκλον ὀνομάζετε γαλαξίαν, ἐξ οὗ κατανοοῦντι πάντα, θαυμαστά τ' ἄλλα, καὶ λαμπρὰ μοι ἐδόκει. ἦσαν δ' οὗτοι ἀστέρες, οὓς οὐκ ἔστιν ὅτε ἐκ τοῦδε τοῦ τόπου ἐθεασάμεθα, καὶ ταῦτα τὰ μεγέθη πάντων, οἷα ἂν οὐδέποτε ὑπωπτεύσαμεν. ὧν ἥδε ἦν ἐλαχίστη, ἥτις ἐσχάτη μὲν ἐκ οὐρανοῦ, ἐγγυτάτη δὲ τῆς γῆς, φωτὶ διέλαμπεν ἀλλοτρίῳ· τὸ δὲ τῶν ἀστέρων σφαίρωμα, τὸ τῆς γῆς μέγεθος εὐχερῶς ὑπερεῖχε. καὶ γάρ

αὕτη μοι ἡ γῆ οὕτω μικρὰ ἔδοξεν εἶναι, ὥς τε καὶ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἀρχῇ αἰσχύνεσθαι, δι' ἧς οἱονεί τινι στιγμῇ τῆς γῆς ἐφαπτόμεθα. ταύτην ἐπὶ μᾶλλον σκοποῦντι μοι δέομαι, ἦδ' ὃς ὁ Ἀφρικανὸς, μέχρι τίνος ὁ νοῦς ἐπὶ γῆς σοι προσέξεται; ἢ οὐχ ὁρᾷς, εἰς τίνα ποτὲ τεμνεῶν ἐλήλυθας; Ἐννέα κύκλοις, ἢ μᾶλλον σφαίραις τὰ πάντα συμπλέκεται, ὧν εἷς ὁ ἐξωτάτω ἐστὶν ὁ οὐράνιος, ὁ τοὺς λοιποὺς περιειληφὼς ἅπαντας, κορυφαῖος αὐτὸς θεὸς, συνέχων τε, καὶ περιάγων τοὺς ἄλλους ἐν ᾧ περ ἐκεῖνοι πεπήγασιν οἱ περιελιττόμενοι τῶν ἀστέρων ἀΐδιοι δρόμοι. τούτῳ δ' ἑπτὰ σφαῖραι ὑπόκεινται, αἳ εἰς τοὐπίσω στρεφόμεναι, τὴν ἐναντίαν κινοῦνται τοῦ οὐρανοῦ κίνησιν. ὧν μίαν ἐκεῖνος ὁ ἀστὴρ κέκτηται, ὃν ἐπὶ γῆς Κρόνον προσαγορεύουσιν. ἐντεῦθεν δὲ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει σωτήριον σέλας ἐκεῖνον, ὃ Ζεὺς ὀνομάζεται. εἶτα δ' ὁ πυρόεις, καὶ φοβερὸς τοῖς ἐν γῇ, ὃν Ἄρη φασί. μετὰ δ' ἐκεῖνον, τὴν μέσην σχεδὸν Ἥλιος χώραν ἐπέχει, ἡγεμὼν, καὶ ἄρχων, καὶ οἰκονόμος τῶν ἄλλων φωτῶν, νοῦς τοῦ κόσμου, καὶ εὐκρασία, τοσούτου μεγέθους ὢν, ὡς πάντα τῷ οἰκείῳ φωτὸς πληροῦν, καὶ λαμπρύνειν. τούτῳ δ' ὥσπερ ἕπονται ὀπαδοὶ, ἕτερος μὲν ὁ τῆς Ἀφροδίτης, ἕτερος δὲ ὁ τοῦ Ἑρμοῦ δρόμος ἕπεται. ἐν τῇ ταπεινοτάτῃ δὲ σφαίρᾳ ἡ Σελήνη στρέφεται ταῖς ἀκτῖσι τοῦ ἡλίου ἀναπτομένη, ἐπὶ δὲ τῆς γῆς οὐδὲν ἐστὶν, ὅτι μὴ θνητὸν, καὶ ἐπίκηρον, πλὴν τῶν ψυχῶν, αἳ τῇ χάριτι τῶν θεῶν τοῦ τῶν ἀνθρώπων ἐδωρήθησαν γένει, τὰ δὲ ὑπὲρ τὴν σε-

λήνην, πάντα ἀΐδια. αὕτη γὰρ ἡ ἐνάτη, καὶ μέση γῆ, οὔτε κινεῖται, καὶ κατωτάτη ἐστί, πρὸς αὐτὴν φέρεται πάντα τῇ οἰκείᾳ ῥοπῇ τὰ βάρη. ταῦτ' ἐγὼ σὺν ἐκπλήξει σκοπῶν, ὡς ἐμαυτὸν ἐπανέλαβον, τί τοῦτ', ἔφην, τίς ὁ πληρῶν μοι τὰς ἀκοὰς, οὗτος ἡδὺς, καὶ τοσοῦτος ἦχος; οὗτος ἐκεῖνος εἶπεν, ὃς διαστήμασι περιττοῖς συνημμένος, ὅμως μέντοι τῇ συμφώνῳ τῶν μερῶν ἀναλογίᾳ διωρισμένοις, ὑπό τε ὠθήσεως, καὶ κινήσεως τῶν δὲ τῶν σφαιρῶν γίνεται· καὶ τὰ ὀξέα συγκερνῶν τοῖς βαρέσι, ποικίλους ὁμαλῶς τοὺς τόνους ἀποτελεῖ. οὐδὲ γὰρ ἡσύχως αἱ τοσαῦται κινήσεις φέρεσθαι δύνανται. καὶ ἡ φύσις δὲ δίδωσιν, ὥς τε τὰ ἄκρα ἐκ μὲν θατέρου μέρους, βαρέως, ἐκ δὲ θατέρου, ὀξέως ἠχεῖν. δι' ἣν αἰτίαν. ὁ κορυφαῖος ἐκεῖνος, καὶ ἀστροφόρος τοῦ οὐρανοῦ δρόμος, οὗ περ ἡ στροφὴ ὀξυτάτη, καὶ ὀξυτάτῳ κινεῖται ἤχῳ, βαρυτάτῳ δ' οὗτος ὁ σεληναῖος, καὶ κατώτατος. ἡ γῆ γὰρ ἐννάτη, καὶ ἀκίνητος μένουσα, ἐν ἕδρᾳ μιᾷ δι' αἰῶνος ἐστήρικται, κατειληφυῖα τὸν μέσον τοῦ κόσμου τόπον. ἐκεῖνοι γε μὴν οἱ ὀκτὼ δρόμοι, ὧν δυσὶ αὕτη πρόσεστι δύναμις, ἑπτὰ διωρισμένους τοῖς διαστήμασιν ἤχους ἀποτελοῦσιν· ὅστις δ' ἦτα ἀριθμὸς σύνδεσμος ἄντικρυς τῶν ὄντων ἐστίν. ὅπερ οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀνθρώπων, νευραῖς μιμησάμενοι, καὶ ᾠδαῖς ἀνέῳξαν ἑαυτοῖς εἰς δεῦρο χῶρον ἐπάνοδον. ὥσπερ οὖν ἕτεροι ταῖς φύσεσιν ὑπάρχοντες ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ βιωτῇ τὰ θεῖα ἐσπούδασαν. τούτου τοῦ ἤχου πληρωθέντα

τὰ τῶν ἀνθρώπων ὦτα ἐκκεκώφηται. οὐδ᾽ ἔστιν ἐν ὑμῖν ἀμβλυτέρα τις αἴσθησις ἑτέρα, ὥσπερ καὶ τοῦ Νείλου παρὰ τοῖς λεγομένοις καταδούποις ἐξ ὑψηλῶν ὀρῶν καταρράττοντος, τὸ προσοικοῦν ἐκεῖνον τὸν τόπον ἔθνος, τῷ τοῦ ἤχου μεγέθει, τῆς αἰσθήσεως στέρεται. οὗτος δὲ τοσοῦτος ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου τοῦ παντὸς ἦχος, καὶ οὕτως ὀξυτάτης ῥύμης, ὡς μηδαμῶς τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς χωρῆσαι τοῦτον δυνατῶς ἔχειν. καθάπερ δὴ καὶ τῷ ἡλίῳ ἀντοφθαλμεῖν ἀμηχάνως ἔχετε, καὶ ὑπὸ τῶν ἀκτίνων ἐκείνου τὸ ὑμέτερον ὀξυδερκὲς ἥττηται. ταῦτ᾽ ἐγὼ θαυμάζων, μετέφερον μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τῆς γῆς αὖθις, καὶ αὖθις. Τότε τοίνυν ὁ Ἀφρικανὸς, αἰσθάνομαί σου, φησὶ, τὴν ἕδραν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἑστίαν καταμανθάνοντος: ἥτις εἴπερ σοι μικρὰ, ὥσπερ δῆτα καὶ ἐστὶ, δοκεῖ, ταυτὶ τὰ οὐράνια δῆτα διὰ παντὸς ἔλπιζε, τῶν δ᾽ ἀνθρωπίνων ὑπεροπτικῶς ἔχε. τίνος γοῦν σὺ τῆς εὐκλείας ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων φήμης, ἢ τίνος ἐπεράστου τυχεῖν δόξης δυνήσῃ; ὁρᾷς πάντως τὴν γῆν σποράδην, καὶ στενοῖς οἰκουμένην χωρίοις, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς οἱονεὶ στίγμασιν, ἔνθαπερ οἰκεῖται, μεγάλας ἐρημίας ἐμβεβλημένας. καὶ τούτους δὴ τοὺς τὴν γῆν οἰκοῦντας, οὐ μόνον ἀπ᾽ ἀλλήλων οὕτως ἀπερρωγότας, ὡς μηδὲν ἐν αὐτοῖς ἀφ᾽ ἑτέρων μετοχετεύεσθαι πρὸς ἀλλήλους οἷόν τε εἶναι, ἀλλὰ καὶ τοὺς μὲν, πλαγίους, τοὺς δ᾽ ἀντεστραμμένους, ποῦ δὲ ἀντικειμένους ὑμῖν ἱσταμένους; ἐξ ὧν προσδοκᾶν δόξαν ἀληθῶς, οὐδ᾽ ἥντινοῦν ἔχετε. ὁρᾷς δὲ τὴν αὐτὴν

διονεὶ ταινισμένην, καὶ περιλαμβανομένην ζώναις τισίν. ὧν δύο μὲν τὸ μέγιστον ἀφεστώσας, καὶ ὑπ' αὐτοὺς τοὺς τοῦ οὐρανοῦ πόλους, ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑποκειμένας, καὶ πεφρικυίας τοῖς πάγοις βλέπεις: τὴν μέσην δὲ, καὶ μεγίστην ἐκείνην τῇ θέρμῃ τοῦ ἡλίου ἐκκαιομένην. δύο δὲ εἰσὶν οἰκήσιμοι: ὧν, νοτία μὲν, ἡ δέ ἐστιν, ἐφ' ἧς οἱ βαδίζοντες, ἐναντία ὑμῖν τὰ ἴχνη ἐγείρουσιν, οὐδὲν αὐτοῖς πρὸς τὸ ὑμέτερον γένος: αὕτη δὲ ἡ ἑτέρα ἡ ὑπὸ βορρᾷ ὑποκειμένη, ἣν νέμεσθε, καθ' ἣν ἄθρει πόσον τι στενῆς μερίδος ὑμῖν μέτεσι. πᾶσα γὰρ ἡ ὑφ' ὑμῶν οἰκουμένη γῆ, στενὴ μὲν κατὰ τὰς τῶν πόλων ἐστὶ κορυφὰς, πλατυτέρα δὲ κατὰ τὰς πλευρὰς, μικρά τις νῆσος ἐστὶ περικλυζομένη τῇ θαλάττῃ ἐκείνῃ, ἣν ἀτλαντικὴν, ἣν μεγάλην, ἣν ὠκεανὸν ἐπὶ γῆς ὀνομάζετε. καὶ οὗτος μέν τοι ὁ τοσούτου τυγχάνων ὀνόματος, ὁπόσον βραχύς ἐστι, βλέπεις. ἐκ δὴ τούτων αὐτῶν τῶν γνωρίμων, καὶ οἰκουμένων τόπων, ἆρα ἢ τὸ σὸν, ἢ τῶν ἡμετέρων τινὸς ὄνομα, ἢ τὸν Καύκασον τοῦτον, ὃν ὁρᾷς, ὑπερβῆναι δεδύνηται, ἢ τὸν Γάγγην ἐκεῖνον διαπλεῦσαι; τίς ἐν τοῖς ἐπιλοίποις ἢ τῆς ἀνατολῆς, ἢ ἐν τοῖς τοῦ ἡλίου δυομένου ἐσχάτοις, ἢ τοῦ βορρᾶ, ἢ τοῦ νότου τοῖς μέρεσιν τὸ σὸν ἂν ἀκούσειεν ὄνομα; ὧν ἀφαιρουμένων, πανταπασι θεωρεῖς ἐν πόσῃ θεωρίᾳ ὑμετέρα δόξα ἑαυτὴν θέλει πλατύνειν. καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ περὶ ὑμῶν λέγοντες, μέχρι πόσου δὴ λέξουσιν; ὁπότε καὶ εἰ τὰ μάλιστα προθυμοῖτο ἡ τῶν μεθ' ὑμᾶς ἀνθρώπων γ

πων γ

τόρων γενεὰ, ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἐπαίνους ἡμῶν ἑκάστου, πρὸς τῶν πατέρων παραλαμβάνοντες, τοῖς μεταγενεστέροις μεταδιδόναι, διὰ μήν τοι τοὺς κατακλυσμοὺς, καὶ τὰς ἐκπυρώσεις τῆς γῆς, ἃς συμβαίνειν καθ' ὡρισμένον χρόνον ἀνάγκη, οὐ μόνον οὐκ ἀΐδιον, ἀλλ' οὐδὲ μακρόβιον λαχεῖν δόξαν δυνάμεθα. τίς δὲ ὄνησις ἐκ τῶν ἐπιγενησομένων ἀνθρώπων εἶναί τινα περὶ σοῦ λόγον, ὁπότε μηδεὶς ἐκ τῶν σοῦ προγενεστέρων γνώσεται, οἵ περ οὐκ ἐλάττους, καὶ ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν, κρείττους γεγόνασιν ἄνδρες. καὶ μάλιστα ὁπότε παρ' αὐτοῖς τούτοις, ἀφ' ὧν θρυλλεῖσθαι τὸ ἡμέτερον ὄνομα δύναται, οὐδ' εἰς, ἑνὸς ἐνιαυτοῦ παρακολουθῆσαι μνήμῃ δυνατῶς ἔχει. οἱ γὰρ ἄνθρωποι, τῇ συνηθείᾳ, ἐνιαυτὸν μόνον τὴν τοῦ ἡλίου, τουτέστι δὲ ἑνὸς ἀστέρος ἀποκατάστασιν συμμετροῦσιν: ἀλλ' ἡνίκα ἂν πρὸς τὸ αὐτὸ, ὅθεν καθάπαξ ἐκινήθησαν, πάντες ἐπανέλθωσιν οἱ ἀστέρες, καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ διάθεσιν μακροῖς διαστήμασιν ἐπανακομίσωσι, τότε ἐκεῖνος ἀληθῶς στρέφων ἐνιαυτὸς ὀνομάζεσθαι δύναται, ἐν ᾧ μόλις τολμῶ λέγειν, ὡς πολλοὶ ἀνθρώπων αἰῶνες ἂν περιέχοιντο. καὶ γὰρ ὡς ἔμπροσθεν ἐκλιπεῖν ὁ ἥλιος πᾶσιν ἀνθρώποις ἔδοξε, καὶ σβεσθῆναι, ἡνίκα ἡ Ῥωμύλου ψυχὴ, εἰς τοῦτον εἰσέδυ τὸν νεὼν, ὁπηνίκα ἂν πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν ὁ αὐτὸς ἐκλείπῃ, τηνικαῦτα, καὶ τῶν ζωδίων ἁπάντων, καὶ τῶν ἀστέρων, πρὸς τὴν αὐτὴν

ἀρχὴν

ἀρχὴν ἐπαναδραμόντων, τέλειον τότε ἐνιαυτὸν
ἔχει. τούτου γε μὴν τοῦ ἐνιαυτοῦ μήπω τὸ εἰκοστὸν μέ-
ρος διεληλυθὸς ἴσθι. πρὸς ὃ φημί, ὡς εἰ τῇ εἰς τουτονὶ
τὸν χῶρον ἐπανόδου ἀπελπίσεις, ἐν ᾧ πάντα ἐστὶ
τοῖς μεγάλοις ἀνδράσι, καὶ ὑπερέχουσι ἀΐδια, πόσου ἂν
τιμήσαιο ταύτην τὴν ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, ἣ μόλις
πρὸς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ μέρος ὀλίγον δύναται ἀφικέσθαι;
τοιγαροῦν, ἢν εἰς τὸ ὕψος ἀφορᾷν ἐθελήσεις, καὶ ταυ-
τησὶ τῆς λήξεως, καὶ ἀϊδίου κατοικίας ἐπιλαβέσθαι,
μήτε σεαυτὸν τοῖς τοῦ δήμου θρύλλοις ἐκδῷς, μήτε ἐν
ἀνθρωπείοις ἐπάθλοις τὴν ἐλπίδα τῶν σαυτοῦ θῇς
πραγμάτων. ταῖς γὰρ ἑαυτῆς ἡδοναῖς τὴν ἀρετὴν αὐ-
τὴν δεῖ πρὸς τὴν ἀληθινὴν σε τιμὴν ἀνελκύσαι. τί δὲ
περὶ σοῦ θρυλλήσειεν ἄν, αὐτοὶ γε ὄψονται, θρυλλήσουσι
μέντοι. πᾶς γὰρ ὁ ἐκείνων λόγος καὶ στενοχωρίαις περι-
λαμβάνεται ταύταις, ἃς βλέπεις, καὶ οὐκ ἔστιν, ὅτε
περί τινος ἀΐδιος γέγονεν: ἀλλὰ τῇ τῶν ἀνθρώπων
φθορᾷ συγκαλύπτεται, καὶ τῇ τῶν μεταγενεστέρων λήθῃ
σβέννυται. ταῦτα εἰπόντος, ἐγὼ δὲ ἔφην Ἀφρικανέ,
εἰ τοῖς σπουδαίοις τῶν ἔργων τῆς πατρίδος, οἱονεί τις
ὁδός, πρὸς τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον ἀναπέπταται, καί-
τοι τὰ μάλιστα ἐκ παίδων τοῖς ἴχνεσι προελθεὶς τοῦ
πατρός τε, καὶ τοῖς σοῖς καὶ τοῦ ὑμῶν κοσμιότητος οὐ-
κουν γενόμενος ἐνδεής, νῦν μέντοι βραβείου προ-
κειμένου τοσούτου, σπουδάσω πολλῷ γρηγορώτερον.
κἀκεῖνος ἔφη, σὺ δὲ καὶ σπεῦδε, καὶ οὕτως ἴσθι, σαυτὸν
μὴ θνητὸν ὄντα, ἀλλὰ τουτὶ τὸ σῶμα: οὐδὲ οὗτος εἶ

σύ,

σὺ, ὃν ἥδε ἡ μορφὴ ἐμφανίζει, ἀλλ' ὁ νοῦς ἑκάστου, οὗτός ἐστιν ἕκαστος, ἀλλ' οὐχὶ τοῦτο τὸ σχῆμα, ὃ δακτύλῳ δείκνυσθαι δύναται. θεὸν τοιγαροῦν ἴσθι σαυτὸν ὄντα, εἴγε θεός ἐστιν ὁ ζῶν, ὁ αἰσθανόμενος, ὁ μεμνημένος, ὁ προνοούμενος, ὁ διϊθύνων, καὶ διεξάγων τοῦτο τὸ σῶμα, ὃ προκάθηται: ὥσπερ δῆτα καὶ τόνδε τὸν κόσμον, ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος θεὸς διοικεῖ. καὶ ὃν τρόπον, ὁ κόσμος ἐκ μέρους μέντινος θνητός ἐστιν, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς αἰώνιος, τοῦτον, καὶ τὸ φθαρτὸν σῶμα, ἡ ἀθάνατος κινεῖ ψυχή, τὸ γὰρ ἀεὶ κίνητον, ἀθάνατον: τὸ δ' ἄλλο κινοῦν, καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, καὶ παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς. μόνον δὲ τὸ αὑτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτὸ, οὔποτε λήγει κινούμενον: ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσα κινεῖται, τοῦτο πηγὴ, καὶ ἀρχὴ κινήσεως. ἀρχὴ δὲ, ἀγέννητον: ἐξ ἀρχῆς τε ἀνάγκη πᾶν τὸ γινόμενον γίνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός. εἰ γὰρ ἔκ του ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν εἴη ἀρχή, ἐπειδὴ δὲ ἀγέννητόν ἐστι, καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη, ἀρχῆς γὰρ δὴ ἀπολωμένης, οὔτε αὐτή ποτε ἔκ του, οὔτε ἄλλο ἐξ ἐκείνης γενήσεται. εἴπερ ἐξ ἀρχῆς δεῖ τὰ πάντα γίνεσθαι: οὕτω δὴ κινήσεως μὲν ἀρχή, τὸ αὐτὸ, ἑαυτὸ κινοῦν, τοῦτο δὲ, οὔτ' ἀπόλλυσθαι, οὔτε γίγνεσθαι δυνατόν: ἢ πάντα τε οὐρανὸν καὶ πᾶσαν τε γένεσιν συμπεσοῦσαν στῆναι, καὶ μή ποτε αὖθις ἔχειν στῆναι, ὅθεν κινηθέντε γενήσεται. ἀθανάτου δὲ πεφασμένου τοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον τοῦτον αὐτόν τις λέγων, οὐκ αἰσχυνεῖται. πᾶν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν

ἔξωθεν

ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον, ᾧ δ᾽ ἔνδοθεν αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ, ἔμψυχον ὡς ταύτης οὔσης φύσεως ψυχῆς. εἰ δ᾽ ἔστι γὰρ οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλό τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν, ἢ ψυχήν, ἐξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε, καὶ ἀθάνατον. ταύτην σὺ γύμναζε ἐν βελτίστοις πράγμασιν. εἰσὶ δ᾽ αὗται φροντίδες ἄρισται αἱ περὶ σωτηρίας τῆς ἐνεγκαμένης. αἷς ἡ ψυχὴ κινουμένη τε, καὶ γυμναζομένη, θᾶττον εἰς τήνδε τὴν λῆξιν καὶ τὸν ἑαυτῆς ἀναπτήσεται οἶκον. καὶ γὰρ δ᾽ ἂν κουφοτέρως ποιήσειεν, εἴπερ, ἡνίκα ἂν ἐγκεκλεισμένη τῷ σώματι ἔξω περικύπτῃ, καὶ τὰ ἐκτὸς ὄντα κατανοοῦσα, πλεῖστον ὅσον ἑαυτὴν ἐξέλκοι τοῦ σώματος. αἱ γὰρ ψυχαὶ τῶν ἑαυτοὺς ταῖς ἡδοναῖς ἐκδεδωκότων τοῦ σώματος, αἳ τούτων ἑαυτὰς οἱονεί τινας παρέδωκαν ὑπηρέτιδας, καὶ τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν ῥύμῃ, ταῖς ἡδυπαθείαις ὑπέκυψαν, καὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων δίκαια κατεπάτησαν, ἐξελθοῦσαι τοῦ σώματος, περὶ τὴν γῆν αὐτὴν κυλινδοῦνται, καὶ οὐδ᾽ ὁτεοῦν πρὸς τουτονὶ τὸν χῶρον, ὅτι μὴ πολλοῖς αἰῶσι δίκας εἰσπραχθεῖσαι, ἐπαναγνάμπτουσι. καὶ ὁ μὲν ἀνεχώρησεν, ἐγὼ δὲ τοῦ ὕπνου εὐθὺς ἀπελύθην.

Τέλος τοῦ ὀνείρου τοῦ Σκιπίωνος.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

